

HENRIK BJÖRCK

Vetenskapshistorisk hattparad

·II·

*Forskarutbildningarna
i det svenska högskolesystemets historia*

VETENSKAPSHISTORISK HATTPARAD II

HENRIK BJÖRCK

Vetenskapshistorisk hattparad

·II·

*Forskarutbildningarna
i det svenska högskolesystemets historia*

MAKADAM

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

*Till Eva
med kärlek*

Utgiven med bidrag från
Riksbankens Jubileumsfond
Donationsfonderna vid Göteborgs universitet
för lärares forskning och resor i vetenskapligt syfte

Denna bok (i två volymer) är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via hemsidan www.kriterium.se.

ISSN 2002-2131 Kriterium (Online)
<https://doi.org/10.22188/kriterium.63>

*Vetenskapshistorisk hattparad: Forskarutbildningarna i
det svenska högskolesystemets historia, vol. II*

© Henrik Björck och Makadam förlag 2025

Omslagets framsida: Nils Melander, teckning i *Svenska Dagbladet* 13 april
1938 under rubriken »Premiär på Veterinärhögskolan« (Riksarkivet)

Omslagets baksida: promotion med hedersdoktorer vid Veterinärhögskolan
1958 (Veterinärmuseet i Skara, Sveriges lantbruksuniversitet/Alvin)

ISBN 978-91-7655-516-3 (pdf)

Innehåll

8 *Tandläkarna* 7

Ett tandläkarinstitut blir till · 9

Tandvård blir en fråga · 19

Utbyggd utbildning som möjligt svar · 27

Institutionell förstelning · 36

Institutionell förlösning · 42

Högskolebildning och doktorsgrad · 53

9 *Jägmästarna* 63

Skogen och institutet · 64

Jägmästarna och Skogsstyrelsen · 71

Misshushållning och kunskapsbildning · 80

Högskolereform · 85

Jägmästare och forstmästare · 96

Högskola och forskningsinstitut · 106

10 *Farmaceuterna* 121

Institutionell grundläggning · 123

Ett institut tar sin början · 126

Farmaceutiska institutet träder in i 1900-talet · 133

Strandade reformförsök · 142

Professorernas löner och institutionernas positioner · 152

Framväxande förändringstryck · 157

Utredning, förslag, reformer · 164

11 *Reformerna* 179

Forskarutbildning – en begreppshistorisk båg · 180

Forskning och högre utbildning efter kriget · 197

Utbildningssystem i utvidgning ·	207
Högskolan som expansiv enhet ·	217
Samtidens ordning ·	227
Forskarutbildningen ·	237

12 *Konstnärerna* 243

Konsten i högskolan ·	244
Utbildning i konst ·	249
Utvecklingsarbete och forskning ·	256
Konstnärlig forskarutbildning ·	268

13 *Konklusioner* 283

Teman och frågor ·	283
Kronologi och perioder ·	290
Högre utbildning i systemperspektiv ·	297
Institutionalistiska perspektiv ·	301
Aktörer i professionssociologisk belysning ·	311
Perspektiv på marginalerna ·	317
Språkbrukshistoriska perspektiv ·	321

A hat parade through the history of science · Summary 329

Referenser 339

Förkortningar 387

Innehållsöversikt över volym I 389

8 Tandläkarna

Kariesangreppen var färre i ett mindre sockersött förflutet, men folk förr drabbades också av tandvärk. Behandlingen bestod i princip av tandutdragning. Sådan kunde utföras av smeder, kloka gubbar och andra, men även av operatörer som hörde till den »lilla kirurgin«, såsom badare, fältskärer, kirurger. I Sverige fick Collegium medicum viss tillsyn över verksamheterna från 1600-talet. Efter omorganiseringen till Sundhetskollegium skärptes kontrollen 1815: »få icke Utrikes ifrån inkommande Dentister och Operateurer sin konst i Riket utbjuda och utöfwa, innan deras kunskaper och skikelighet blifwit hos Collegium pröfwade och godkände«. Omsider började även svenskar anmäla sig för prövning, efter utbildning till dentister eller dylikt utomlands. Samtidigt blev »tandläkare« en mer frekvent benämning och utövarna fler – 1860 fanns 18 stycken godkända i landet.¹

Historien i detta kapitel tar sin början i senare delen av 1800-talet, då det väcktes förslag om att inte bara examinera utan även utbilda tandläkare. Initiativen resulterade i Tandläkareinstitutet, vars verksamhet började 1898. Denna institution genomgick sedan en förändringsprocess som var snabb i jämförelse med andra fackhögskolor, men samtidigt hämmad och ryckig. Att institutet var underordnat Karolinska institutet var ett grundvillkor som gav upphov till gränsdragningsarbete. Problem ackumulerades när förslag utreddes utan att implementeras, när tillfälliga lösningar permanentades. Men efter ett halvsekel mynnade utveck-

1. Ulrika Torell, *Socker och söta saker* (Stockholm, 2015). Citat efter Christer Lindblom, *I väntan på tandvård* (Stockholm, 2004), 31.

lingen ut i högskolebildning 1947 och disputationss- och promotionsrätt 1950. Denna historia har många paralleller till de föregående, men också olikheter.

På den dentala domänen fanns inte den komplikation med flera läroanstalter som vi sett på andra håll. Inte heller fanns en nivåproblematik i form av institutioner för lägre respektive högre utbildning. Likväl ska vi se att läkarna ansåg att de befann sig på ett högre plan och att deras medicin lade grunden för tandläkarna, ungefär som för veterinärerna. En relativ brist på tandläkare togs av andra till intäkt för att det fanns behov av en lägre utbildning på tandvårdsområdet. Åter andra menade att lösningen i stället var fler högre utbildningsanstalter. Vi ska även se hur tätt odontologins förvetenskapligande hängde samman med andra politiska processer. Med riksdagens beslut 1938 att bygga upp en folk-tandvård kom behovet av tandläkare till uttryck på ett sätt som förlöste politikernas intresse av att bygga ut tandläkarutbildningen.²

2. Översikten över tandvårdens och tandläkarkårens historia i Lindblom, *I väntan på tandvård*, kompletteras av en annan: Nils Bäckman m.fl., *Tandvård för folket* (Umeå, 1988). Somliga personuppgifter har jag hämtat ur Gotthard Dahlén (red.), *Svenska tandläkare i ord och bild* (Stockholm, 1949) eller ur andra upplagor. En litteraturöversikt ges i Måns Hedin, *Bibliografi: Svensk odontologihistoria* (Gävle, 2007). Utbildningens historia skildras i Sven Lindskog (red.), *Ett hundra år av statlig tandläkarutbildning i Stockholm* (Stockholm, 1988) på ett översiktligt sätt, vilket kompletteras av framställningarna i Gösta Westin, »Några betydelsefulla data i utvecklingen av svensk odontologisk forskning och undervisning«, *Odontologisk tidskrift* (1955) och »Några drag ur Tandläkarinstitutets 50-åriga historia«, *Odontologiska föreningens tidskrift* (1948) jämte Julius Billing, »Några huvuddrag i tandläkarundervisningens och Tandläkarinstitutets utveckling i Sverige till höstterminen år 1923«, i Birger Östman m.fl. (red.), *Festskrift utgiven i anslutning till invigningen av Tandläkarinstitutets nya lokaler den 27 oktober 1923* (Stockholm, 1923). Härtill kommer historikerna i äldre kommittébetänkanden, vilka ofta är rikare på hänvisningar till primärmaterialet, såsom »Tandläkarundervisningens historiska utveckling i Sverige och dess nuvarande organisation«, i *Utlåtande och förslag angående omorganisation av tandläkarundervisningen genom upprättande av en tandläkarhögskola* (Stockholm, 1920). Den bästa översikten över de senare skeendena ges i Benkt Konnander, *Göteborg måste vänta – men inte förgäves* (Stockholm, 1996), som kompletteras av den lysande analysen i Elin Bommenel, *Sockerförsöket* (Lund, 2006). En genomgång av tandläkardisputationer fram till införandet av en odontologie doktorsgrad 1950, vilken vi nedan ska se rymmer signifikativa luckor, finns i Gösta Westin, »Promotionsskrift«, i *Odontologie doktorspromotionen i Umeå* (Umeå, 1958).

Ett tandläkarinstitut blir till

Tandläkaresällskapet i Stockholm bildades 1860, närmast på initiativ av den nyutnämnde ordföranden i Sundhetskollegium. Han behövde sakkunniga att rådgöra med inför utarbetandet av ett reglemente för den verksamhet han knappt kände.³

Året efter kom en *Ordning för Tandläkare-konstens utöfning*. I den stadgades att för rätt att utöva denna konst – »hwilken rättighet äfwen må kunna qwinna meddelas« – fordrades prövning inför en läkare och en tandläkare som utsetts av Sundhetskollegium. Den förre skulle pröva kunskaperna i anatomi och kirurgi, den senare skickligheten i konstutövningen. Denna praktiska kunskap förvärvades som medhjälpare hos en behörig tandläkare. För att antas som sådan skulle man först ha varit lärling, men även ha »begått Herrans Heliga Nattvard« och annat. Efter genomgången prövning och avlagd ed fick man rätt att utöva tandläkekonsten och rekvirera läkemedel för utvärtes bruk. Obehöriga kunde straffas enligt lagen om olovlig utövning av hantverk. Legitimerade läkare var dock automatiskt behöriga. Tandläkare fick däremot inte åta sig andra läkarförrättningar, i enlighet med kvacksalverilagstiftningen.⁴

Tandläkarna tyckte sig ha fått ett nytt vapen mot kvacksalvarna på sitt område, men examensfordringarna ansågs oklara. Än större var oklarheterna kring utbildningen, som i praktiken var en enskild angelägenhet. Sundhetskollegium utfärdade anvisningar för undervisning och prövning av lärlingselever och medhjälpare, de två första stegen i en utbildningsgång med hantverkarkaraktär: lärling – gesäll – mästare. Tandläkaresällskapet tog initiativ till en tandpoliklinik för obemedlade med viss klinisk undervisning. Det skedde i samverkan med Sundhetsnämnden i Stockholms stad, men utan statligt stöd, även om man argumenterat för att staten borde engagera sig i den undervisning som genom dess examensfordringar framstod som en angelägenhet för det allmänna. Tandläkaresällskapet och Sundhetskollegium återkom med propäer, men riksdagen avslog vid mitten av 1870-talet förslag om stöd. Studentexamen blev i alla fall 1879 ett krav för att antas som »*tandläkare-elev (lärling)*«.⁵

3. Lennart Ragnemark & Dan Westin (red.), *Svenska Tandläkare-sällskapet 100 år* (Stockholm, 1960), 23.

4. *SFS* (1861), nr 41.

5. RD 1875: proposition nr 1 bil. 7b, 45ff; Statsutskottet utlåtande nr 10, 17. RD 1877: AK motion nr 108; Statsutskottet utlåtande nr 21, 46. *SFS* (1879), Bihang nr 55.

År 1884 kom så en proposition om anslag för att i huvudstaden inrätta en poliklinik för tandsjukdomar. Den skulle ge kostnadsfri vård åt medellösa och möjlighet för studerande att få klinisk erfarenhet. Dessa hade fått allt svårare att förvärva de kunskaper staten fordrade av dem, då de praktiserande tandläkarnas vilja att ta på sig undervisning avtagit. En motionär ansåg det dock bäst att »*icke* bifalla denna *nya* anstalts organiserande på det allmännas bekostnad, dervid framtida anspråk torde påkalla växande statsbidrag; utan låta tandläkarnes verksamhet utveckla sig såsom en fri näring«. Men Statsutskottet menade att det fanns ett behov av undervisningen och riksdagen beviljade, på extra stat, anslag till en poliklinik där tandläkarelever kunde erhålla undervisning.⁶

Vi ser att tandläkekonsten betraktades som ett hantverk. Historiskt hade den i så måtto mer gemensamt med den praktiska kirurgin än den akademiska medicinen, även om dessa grenar av läkekonsten hade närmat sig varandra. Vi ser också att tandläkaren var en privatpraktiker, inte en ämbetsman som många läkare. Detta bidrog till att utbildningen sågs som en enskild snarare än en allmän angelägenhet, vilket i sin tur påverkade organiseringen av den.

MOT SLUTET AV 1800-TALET etablerades läroanstalter för tandläkare i andra länder. I föregångslandet USA var skolorna privata, medan organisationsformerna i Europa var mycket varierande. Till exempel var det fråga om ett statligt ansvar i Tyskland, där den teoretiska utbildningen var knuten till universiteten medan den praktiska tjänstgöringen var förlagd till särskilda läroanstalter eller legitimerade tandläkare. I Danmark, Finland och Norge organiserades åren runt 1890 utbildning och kliniktjänstgöring för tandläkarstuderande.

Organisationer och möten gjorde det lättare att jämföra sig med andra länder. Till exempel hade Skandinaviska tandläkareföreningen bildats i Stockholm 1866, som ett inslag i tidens skandinavistiska strömningar. I samband med möten i de nordiska huvudstäderna uppvaktades respektive lands myndigheter. Utbildningsfrågan återkom, exempelvis i Stockholm 1881, men man kunde även diskutera faran med att skapa ett tandläkarproletariat.⁷

6. RD 1884: proposition nr 1:8, 23ff; FK motion nr 3, 13; Statsutskottet utlåtande nr 14, 38ff. Trots bistånd från arkivariater vid RA har jag inte lyckats hitta underlag till detta beslut; det kan noteras att ovanligt många konseljakter inte är på plats i denna historia.

7. Lindblom, *I väntan på tandvård*, 36f.

I samma tidsskede utvecklades den så kallade sociala frågan, en paraplybeteckning som inbegrep en rad mer konkreta »frågor«, som arbetarfrågan, bostadsfrågan, fattigvårdsfrågan. De uppkom genom att besvärigheter i tillvaron beskrevs och kommunicerades på nya sätt, artikuleringar som sedan kunde vinna både anhängare och motståndare. Till exempel förstods inte problem med bostäder för den arbetarklass som växte fram i industrialismens städer i termer av privatmoral, utan som konsekvenser av sociala förhållanden som det allmänna behövde ta ansvar för så att samhället inte skulle rämna. Tiden rymde också spridningen av den bakteriologiska sjukdomsförståelsen, vilken bidrog till att många problem artikulerades i hygieniska termer.⁸

De tänder som fanns i var medborgares mun fick mer uppmärksamhet i offentligheten genom dessa processer. Tandläkarorganisationer argumenterade mot slutet av 1800-talet för behovet av att kartlägga tandhälsan. Lokala undersökningar gav vid handen att flertalet skolbarn led av tandröta, samtidigt som en ny teori om dess upphov fick spridning. Den utgick från bakteriologin och betonade betydelsen av munhygien. Teorin fick en vidareutveckling i den så kallade fokalinfektionsläran, enligt vilken munhålan fungerade som inkörsport för bakterier som kunde ge upphov till infektioner och allvarliga sjukdomar.

I denna situation fann Medicinalstyrelsen att utbildningen av tandläkare var otillfredsställande. Privatpraktiker stod fortfarande för all praktisk undervisning av lärningar till medhjälparexamen och mycket av den följande till tandläkarexamen. Tandpolikliniken fick 1888 i uppdrag att utarbeta ett förslag till en enhetlig undervisnings- och examensordning.⁹

Polikliniken tillsatte en kommitté. Den presenterade ett tentativt förslag som utgick från vissa grundsatser: det fanns ett behov av en särskild anstalt som stod för undervisningen och skötte all examinering; den borde förläggas till huvudstaden och behålla kravet på studentexamen. Man kom fram till att frågan var alltför vittfamnande för den lilla kommittén, som likväl utarbetade ett förslag till stadgar för ett tandläkarinstitut. Poliklinikstyrelsen ansåg sedan att den inte kunde uttala sig om detaljer i den odontologiska undervisningen eller hur de medicinska fakulteterna borde förhålla sig till den.

8. Kerstin Thörn, *En bostad för hemmet* (Umeå, 1997); Graninger, *Från osynligt till synligt*.

9. De skrivelser som den följande framställningen utgår från finns samlade i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 14/1 1897 nr 1, II.

Härefter inkom Göteborgs tandläkareinstitut med ett förslag som utgick från att man borde kunna tänka sig fler läroanstalter. Institutet hade drivit sin verksamhet sedan 1888 och borde av Medicinalstyrelsen ges rätt att examinera tandläkare.¹⁰

Medicinalstyrelsen vände sig till Karolinska institutet, som agerade snabbt.

LÄRARKOLLEGIET TILLSATTE EN KOMMITTÉ för att utreda möjligheten att inrätta en tandläkarskola i förbindelse med KI. Dess yttrande tog sikte på principer snarare än detaljer. Inledningsvis angavs vissa allmänna förutsättningar.¹¹

Tandläkareyrket har under senaste årtionden börjat utvecklas från ett skråmessigt handverk till en väl begränsad specialgren af den kirurgiska vetenskapen. Denna konstens utveckling i vetenskaplig riktning har tvifvelsutan sin rot i samhällets alltjämt ökade kraf på dess utöfvares grundligare utbildning. Det bästa beviset härpå synes oss vara, att inom de flesta kulturstater ha i våra dagar åtgärder vidtagits för att afhjälpa de alltmer kända och erkända bristerna i tandläkarens utbildning [.]

Det jämförande perspektivet visade det berättigade i kravet på en tidsenlig utbildning i form av en »*offentlig undervisningsanstalt för tandläkare*«. En sådan etablerades bäst och billigast i anslutning till ett medicinskt läroverk; eftersom universitetsstäderna inte hade tillräckligt med patientmaterial borde den förläggas till huvudstaden, i förbindelse med Karolinska institutet.

En grundförutsättning för detta var att studentexamen utgjorde inträdeskrav, så att de studerande skulle kunna »följa en undervisning af den vetenskaplighet, som odontologiens nuvarande utveckling kräver«. Skolan skulle vara en fullständig läroanstalt som inte bara tog upp de medicinska och kirurgiska delarna av tandläkekonsten utan även de mekanisk-tekniska – den så kallade protesläran var central i en tid då så

10. Åke Löfgren, »Göteborgs tandläkareinstitut 1888–1893«, *Göteborgs tandläkarsällskaps årsbok* (1967).

11. För att få grepp om gången får man gå från konseljakten till RAiT Karolinska institutet, Kansliet, lärarkollegiets protokoll, 21/4, 19/5, 31/5 och 22/9 1892; det justerade kommittéförslaget finns som bilaga i koncept till lärarkollegiets skrivelser, B1:8, nr 54.

många hade tänder utdragna. Den teoretiska delen av den treåriga utbildningen skulle ges vid KI. För den praktiska undervisningen krävdes en poliklinik med tre statligt anställda lärare, som skulle vara legitimerade tandläkare men tillsättas som professorer. Skolan skulle lyda under Karolinska institutet.

Kommittén menade att ett förverkligande av dess plan knappast skulle innebära någon fördel för KI, men inte heller bli alltför betungande, samtidigt som »staten ändtligen skulle kunna tillmötesgå de rättmätiga krafven på tandläkareutbildningens tidsenliga ordnande i vårt land«. Kostnaderna skulle bli minsta möjliga genom att de begränsade sig till inrättandet av en poliklinik med ett tekniskt laboratorium samt avlöning av tre lärare jämte assistenter. Övriga kostnader skulle bestridas med avgifter från de studerande.

Lärarkollegiet rymde skeptiker. Mot bakgrund av det växande antalet ärenden som betungade kollegiet menade en reservant att det skulle förenkla om tandläkarskolans förvaltning sköttes av dess lärarråd. Detta skulle ju ändå domineras av lärare från KI, även om det inte riktigt framgick av yttrandet. En annan fann kommitténs plan alltför storstilad, vilket visades genom jämförelser med motsvarande anstalter i utlandet och andra fackhögskolor i Sverige. Planen innefattade även den tekniska del av tandläkekonsten som gällde »handtverket och icke det ringaste har med vetenskap att göra«, men som fordrade dyrbar materiel, stora laboratorier och fler lärare än vad kommittén angett. Regering och riksdag skulle aldrig godta sådana kostnader för tandläkeriet. Samtidigt skulle en finansiering genom elevavgifter strida mot en grundsats för högre utbildning i landet. Diskussionen mynnade ut i att planen försågs med förtydliganden.

Tanken var alltså att läroanstalten bokstavligen skulle ligga innanför de medicinska gränser som vaktades av KI, vars professorer samtidigt kunde markera gränsen mellan medicin som vetenskap och tandläkeri som hantverk.

DETTA FÖRSLAG UTVECKLADES sedan, efter det att Svenska Tandläkaresällskapet och studerandesammanslutningen Odontologiska föreningen förordat det i skrivelser till Medicinalstyrelsen, som i sin tur än en gång vände sig till KI. Samma kommitté som tidigare preciserade 1893 de reviderade förslagen. Dessa och andra turer ska vi inte gå in på här, utan bara konstatera att Kungl. Maj:t inte vidtog någon åtgärd. Medicinalstyrelsen återkom utan att något hände. Tredje gången gillt

fick universitetskanslern yttra sig i ärendet. Som ett stöd för det berättigade i kraven på tandläkarundervisningens ordnande hänvisade kansler till undersökningar av tandrötans utbredning bland skolbarnen.¹²

I statsverkspropositionen 1897 kom så förslag i frågan. Ecklesiastikministern målade upp en nu bekant bild av hur vetenskapen och konsten utvecklat sig och vilka krav framstegen ställde på det allmänna.¹³

Samtidigt med den storartade utveckling, som läkarevetenskapen, särskildt kirurgien, under de senare årtiondena vunnit, har *tandläkarekonsten* gjort betydande framsteg. Medan densamma förr, i likhet med den så kallade lilla kirurgien, räknades bland handtverken, har den nu mera hunnit en fulländning, som för sitt ernående kräver ett underlag af vetande, vida utöfver hvad förr ansågs erforderligt, och som för tandläkarekonsten påkallar en plats bland de allt mer i specialgrenar sig särskiljande medicinska vetenskaperna.

Ministern tog sedan upp internationella jämförelser, tidigare historia och aktuella förslag. Här noterar vi att han förklarade att ju allmännare insikten om vikten av tandvård blev, desto större blev efterfrågan på tandläkare. Även han hänvisade till undersökningar av tandrötans utbredning bland skolungdomen.¹⁴

Att i en mun med dåliga tänder bildas illaluktande gaser är allmänt känt, och att inandning af luft, som är mättad med sådana gaser, ej kan vara helsosam är uppenbart. Nyare forskningar hafva ådagalagt, att bakterier och frön till en mängd smittosamma sjukdomar längre eller kortare tid uppehålla sig i människors munnar [...]. En vanvårdad eller illa skött mun blifver således lätt en farlig inkörsport för många infektionssjukdomar, förutom det att tandrötan [...] medför mer eller mindre svåra smärtor, som kunna störande inverka på arbetsförmågan [.]

För att råda bot på detta onda fanns behov av skickliga tandläkare, och då behövde utbildningen av dem ordnas. Men tandpolikliniken kunde

12. Konseljakten (30/12 1893 nr 53) är inte på plats, men gången kan följas i RD 1897: proposition 1:8, 62ff.

13. RD 1897: proposition 1:8, 47.

14. De följande citaten är från *ibid.*, 69ff.

bara motta 20 kandidater per termin och den enskilda undervisningen förslog inte. Den begränsades dessutom av att betalande patienter knappast var intresserade av att adepter skulle ha dem som övningsmaterial. Undervisningen skulle bli mer fullständig vid en offentlig anstalt, där »tillströmningen av obemedlade patienter bereder ett tillräckligt material, å hvilket den blifvande tandläkaren kan göra sina studier och uppöfva sig till praktisk duglighet«.

Staten borde inte dröja med att ta hand om tandläkarundervisningen, menade ministern efter sin lägesinventering. Utifrån sin principiella slutsats gick han igenom praktiska frågor. Antalet studerande borde bli runt 90, alltså 30 per årskull. Elevavgifterna var i förslaget så lågt satta att de kunde höjas och ändå inte motsvara mer än en bråkdel av kostnaderna under det rådande systemet. Statsanslaget kunde härigenom sänkas. De tre lärarna vid den nya läroanstalten – »som torde böra benämnas tandläkareinstitutet« – var jämförbara med extra ordinarie professorer vid Karolinska institutet och borde avlönas som sådana.

Statsutskottet bejakade i princip propositionen, men ansåg att lärarna inte skulle kallas extra ordinarie professor eftersom den benämningen lätt kunde leda till höjda löneanspråk. Läraren som skulle ansvara för protesläran torde bli fullt sysselsatt och borde ges den föreslagna lönen, medan de två andra knappast skulle bli mer upptagna än att de samtidigt kunde ägna sig åt enskild praktik. Deras löner kunde sänkas. Lokalkostnaderna var acceptabla, men de elevavgifter som skulle bidra till att bestrida dem borde höjas. Riksdagen accepterade sedan efter viss diskussion kring elevavgifterna.¹⁵

De ursprungliga kommittéförslagen hade då genomgått nedprutningar som innebar att anslaget minskats med nästan en tredjedel. Kommittén vid KI, till vilken tandläkare adjungerades, fick i uppdrag att vidta åtgärder för att förverkliga riksdagens beslut. De små anslagen gjorde det svårt att hitta lämpliga lokaler, men till slut fann man en våning på Malmskillnadsgatan. Omarbetningen av den blev så kostsam att föga återstod till materielinköp, varför utrustningen blev torftig, även om olika donationer hjälpte upp lite. Vårterminen 1898 började i alla fall verksamheten vid Tandläkareinstitutet, med 35 elever inskrivna.¹⁶

15. RD 1897: Statsutskottet utlåtande nr 9; FK protokoll nr 25, 19ff; AK protokoll nr 33, 24f.

16. Billing, »Några huvuddrag«, 37.

STADGAR för den nya läroanstalten, vilka anslöt till KI:s, skulle sedan utarbetas av den utvidgade kommittén. Med början 1897 valsade olika förslag runt mellan kommitté och lärarkollegium, sedan mellan kansler och departement, som återremitterade dem för förnyade överväganden. Innan jag presenterar de stadgar som fastställdes 1899 ska vissa tvistepunkter i dessa turer pekats ut.

Redan namnet blev föremål för diskussion. Somliga yrkade att man skulle återgå till det ursprungliga förslaget, Karolinska institutets tandläkareskola, bland annat för att det var språkligt otympligt att ha ett institut vid ett institut. Majoriteten fann dock inte anledning att söka ändra riksdagens beslut, Tandläkareinstitutet. Det talades också om en »i viss mån fristående ställning« för det nya institutet. Men motivet för detta var inte någon omtanke om dess självständighet utan en önskan att inte belasta lärarkollegiet med rutingöromål. Som vi ska se kom relationen att präglas av en markerad subordination.¹⁷

Även om mycket kan ligga i ett namn var det två mer substantiella frågor som blev mest omstridda. Den ena gällde rekryteringen av ordinarie lärare. Utgångspunkten var att de skulle tillsättas »enligt hufvudsakligen samma grunder« som vid KI och universiteten. Samtidigt var det avgörande att sökande besatt praktisk skicklighet »på grund af läroämnenas i fråga afgjort praktiska beskaffenhet och undervisningens praktiska innebörd«. Konkret gällde det hur man skulle se på de prov, genom vilka sökande kunde styrka sin skicklighet, såsom föreläsningar, praktiska demonstrationer eller en disputation vid KI. Den ursprungliga tanken var att sökande skulle äga rätt att avlägga sådana prov, medan kritiker ansåg att de *skulle* hålla åtminstone en föreläsning och en demonstration. Frivilliglinjens förespråkare trodde inte att en valfrihet skulle innebära några problem eftersom det i en konkurrenssituation låg i sökandes intresse att visa sin skicklighet. Ett obligatorium kunde också avskräcka goda praktiker: dessa föredrog kanske att inte utsätta sig för prövningen, vilket de kunde avstå från just till följd av framgångsrik praktik.

Den andra tvistepunkten gällde hur man skulle benämna och se på de icke-ordinarie lärare som kunde knytas till Tandläkareinstitutet. Det första förslaget var docenter, medan kritiker ville att de skulle kallas bi-

17. Materialet finns samlat i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 22/9 1899 nr 15. Citaten är från lärarkollegiets möten 4 & 10/2, med bilagor, jämte skrivelse till kansler sistnämnda datum.

trädande lärare. Docentlinjens förespråkare framhöll den stimulerande betydelsen och att man borde, även om läroverkets inriktning var praktisk, »söka att befrämja och icke att förqväfva den vetenskapliga verksamheten, ty det torde icke kunna förnekas att det är denna, som höjer och utvecklar konsten, derpå finnes bevis icke minst i kirurgiens historia«. Motståndarsidan menade att docenttiteln var en orimlighet när de ordinarie lärarna inte skulle benämnas professorer. Den signalerade också en vetenskaplighet som torde vara en framtidsfråga, samtidigt som det knappast var själva titeln som danade vetenskapsmannen.

Ett specialfall av gränsdragningen kring de högre studierna var frågan om de studerande skulle inträda i Medicinska föreningen, som samlade medicinstuderande. Föreningen vände sig bestämt mot detta förslag eftersom de tandläkarstuderande inte tillhörde samma kår och skulle utgöra ett »främmande element«, alltid tillbakasatt och därför alltid missnöjt. Om myndigheterna genom maktspråk tvingade in dem kunde konsekvenserna bli ödesdigra för Medicinska föreningen, som finge släppa in »sjukgymnaster, veterinärer etc.« om utbildningen av dem också förlades till KI.

Vi noterar här den betydelse gränsdragningar mellan olika domäner hade för den hierarkiska ordningen och dess upprätthållande. Vidare noterar vi betydelsen av benämningar på institutioner och lärarpositioner, liksom av sättet att demonstrera skicklighet för en lärarbefattning.

PORTALPARAGRAFEN i de stadgar Kungl. Maj:t fastställde 1899 angav ingen uppgift men väl en organisation: »Tandläkareinstitutet står under Karolinska mediko-kirurgiska institutets styrelse och förvaltning.« I den andra paragrafen förklarades att KI vid Tandläkareinstitutet anordnade såväl teoretisk och praktisk undervisning som examinering av tandläkare. Lärarkollegiet fattade alla viktigare beslut och valde bland sina ledamöter en inspektor, som utövade den löpande kontrollen över Tandläkareinstitutet. Inspektor var ordförande i dess lärarråd, som övervakade verksamheterna. Representanter från det hade säte och stämma i KI:s lärarkollegium när det behandlade Tandläkareinstitutets angelägenheter.¹⁸

De tre ordinarie lärarna tillsattes av Kungl. Maj:t på förslag av KI-kollegiet och efter yttrande av universitetskanslern. För att vara behörig fordrades tandläkarlegitimation. Sökande skulle styrka sin skicklighet

18. SFS (1899), nr 69.

genom prov i form av en föreläsning och en demonstration; ämnet för den sistnämnda valdes av lärarrådet, som annars inte hade med processen att göra. Utöver dessa båda prov tillkom, som en lösning av ovan nämnda konflikt, en tredje möjlighet: »Skulle sökanden sådant önska, eger han att dessutom såsom prof hålla en demonstration efter eget val af ämne samt att utgifva och vid Karolinska institutet offentligt försvara en afhandling.« Sedan tre sakkunniga bedömt de sökande fick lärarkollegiets ledamöter fästa avseende vid deras skicklighet och duglighet i olika avseenden när de skulle upprätta förslag.

Det fick man även göra för sökande till tjänster vid KI, vars stadgar dock gav ett tydligt företräde åt vetenskapliga aspekter. Framför allt hade de en inledande bestämmelse som saknades i Tandläkareinstitutets anslutande stadgar: »må ej andra grunder afses och åberopas än graden af ådagalagd vetenskaplig skicklighet«. Inte heller fanns vid Tandläkareinstitutet docenter, men väl »biträdande lärare«. Vid anställning av sådana fick lärarrådet yttra sig innan ärendet togs över av KI.¹⁹

Undervisningen skulle följa en av universitetskanslern fastställd plan om tre år. Den teoretiska undervisningen meddelades vid KI, den praktiska vid härför inrättad poliklinik jämte laboratorier. Tandläkarkandidatexamen skulle klaras av på ett år, varefter de två följande ledde fram till tandläkarexamen. För att vinna inträde krävdes studentexamen, och sedan medlemskap i Odontologiska föreningen under studietiden.

Av särskilt intresse för oss är att redan denna första stadga innehöll rubriken »Disputationer«. Under den förklarades i en enda paragraf att rätt att försvara avhandling vid Karolinska institutet tillkom »legitimerad tandläkare, som vill aflägga lärdomsprof såsom sökande till ordinarie lärareembete eller vinna anställning såsom biträdande lärare«. I övrigt hänvisades till bestämmelser i KI:s stadga, till vilken den nya stadgan alltså anknöt, men inte till de första och sista paragraferna i kapitlet om disputationer. I KI-stadgan sades att disputationsrätt inte bara tillkom sökande till lärartjänster, utan även »medicine licentiat, som vill vinna medicine doktorsgrad«. I sådana fall skulle lärarkollegiet bedöma och betygsätta disputationsprovet till både innehåll och försvar.

»Tidsenlig« var ett återkommande ord i de diskussioner och den proposition som gjorde att Tandläkareinstitutet blev till. Från andra fält känner vi igen argumentationen att Sverige behövde ordna den högre utbildningen på ett tidsenligt sätt för att möta behovet av utbildade och

19. *SFS* (1886), nr 34.

inte komma efter i utvecklingen. Men på den odontologiska domänen var det komplicerat att appellera till omgivningens behov.

Vilka hade behov av tandläkare, hur kom behoven till uttryck och var det en uppgift för det offentliga att möta dem? Den statligt stödda odontologin fick söka relevans i sin betydelse för tandhälsan. En sådan argumentation blev slagkraftigare i ett brett folkligt perspektiv; det behov som kom till uttryck i form av betalningsförmögen efterfrågan på privata tandläkartjänster var ytterst begränsat. Vi ska i det följande se hur legitimiteten växte med ett växande statligt ansvarstagande för folkhälsan och hur artikuleringen av ett allmänt behov av tandvård var en politisk process.

Tandvård blir en fråga

Tänderna började uppmärksammas i det slutande 1800-talets debatt om folkets hälsa. Tandvården blev så ett inslag i det följande seklets folkhälsoprojekt, som rymde en mångfald mer eller mindre parallella frågor. Ett hygienrelaterat exempel är badfrågan, som handlade om huruvida det offentliga borde ta ansvar för medborgarnas privata hygien i en tid då folket inte hade tillgång till rinnande vatten och avlopp. Tandvårdsfrågan ingick i ett större mönster. I det här avsnittet ska jag ge en bild av dess utveckling genom att skissera olika aktörers sätt att artikulera frågan och möjliga svar på den. Dessa processer blir i nästa avsnitt en bakgrund till utforskningen av argumentationen för behovet av resurser till en reformering av tandläkarutbildningen.²⁰

Men vi börjar med en motion i andra kammaren 1904, med vilken den socialpolitiskt engagerade Edvard Wavrinsky gjorde tidens tandröta till en riksdagsangägenhet. Han gladdes åt den ökade uppmärksamhet folkhälsan fått, men menade att vården av munhålan var sorgligt försummad. Det behövdes en utredning av orsakerna till tandrötan och lämpliga åtgärder från det allmänna för att bekämpa den. Wavrinsky hämtade argument från tre håll. Utifrån internationell litteratur pekade han på hur man agerat i andra länder. Men han hänvisade även till färska

20. Johannisson, »Folkhälsa«; Björck, »Badhuset i folkhemmet«, i *Folkhemsbyggare*. För den följande framställningen gör jag en generell hänvisning till Bäckman m.fl., *Tandvård för folket*, jämte Lindblom, *I väntan på tandvård*, som i kap. 3 och 6 tematiserar tandläkarnas relationer till andra yrkeskårer, liksom till inifrånskildringen av alla processer i Albin Lenhardtson, *50 år som tandläkare* (Stockholm, 1933).

svenska undersökningar som bland annat gav en statistiskt bestämd bild av de svenska skolbarnens tandstatus: 92,64 % hade karies. Dessutom åberopade han uttalanden från tandläkare, till exempel fyllde han motionen med långa citat ur föredrag inför Tandläkaresällskapet.²¹

Utskottet fann Wavrinskys förslag behjärtansvärda, men undrade vem som skulle bestrida alla kostnader. Bekämpandet av andra sjukdomar, som tuberkulos, var trots allt av större betydelse både för den enskilda och det allmänna.²²

I kammaren förklarade sedan Wavrinsky att det var bättre med hälsovård än sjukvård, att förekomma i stället för att bota. Han vände sig mot utskottets föreställning att det skulle vara lätt att utreda orsakerna till karies och att det skulle bli oöverskådligt dyrt att bygga ut tandvården. I Danmark hade man infört fri tandvård för värnpliktiga och kommit fram till att kostnaden för detta *»säkerligen är mer än återgäldad genom minskade kostnader för sjukvård«*.²³

Utskottsrepresentanter menade att vetenskapliga frågor borde utredas av vetenskapsmän, inte statliga kommittéer, och att bristen på tandläkare gjorde Wavrinskys program orealistiskt. Att han gett frågan sådana proportioner torde bero på att han var så påverkad av tandläkarna. De var benägna att i minsta fel på en tand se en fara för hela munnen och i förlängningen hela nationen.

Motionen föll men ärendet rymmer i komprimerad form teman som sedan skulle varieras fram till riksdagens beslut om folktandvård 1938, exempelvis frågan om tillgången på tandläkare. Bristen på aktörer i förhållande till den potentiella mängden tandvårdsarbete kunde bemötas på olika sätt, till exempel med utbildning av fler tandläkare eller av andra sorters tandvårdsarbetare. Vi ska se att det uppstod kamp om jurisdiktionen mellan olika grupperingar, och att en kunskapsbildning på vetenskaplig grund utgjorde en resurs i denna dragkamp.

INTE BARA TANDLÄKARE verkade på den dentala domänen. Under det äldre utbildningssystemet hörde de lärlingar och medhjälpare som var under utbildning till tandläkarnas hjälpkrafter. Till dessa kom även laboratoriebiträden, som till skillnad från lärlingarna var avlönade och primärt arbetade med att färdigställa löständer och proteser. Benäm-

21. RD 1904: AK motion nr 1.

22. RD 1904: AK:s tillfälliga utskott utlåtande nr 5.

23. RD 1904: AK protokoll nr 23, 54.

ningen tandtekniker växte fram samtidigt som laboratorierna blev större. Den kår av tandtekniker som etablerades i början av 1900-talet rymde många lärlingar och medhjälpare som inte gått vidare i utbildningen men som alltså hade en praktisk skolning.

Tandtekniker kunde även driva egen praktik, som regel med inriktning mot löständer, och kom att bilda organisationer som vände sig till Kungl. Maj:t med önskemål om legitimering av sin verksamhet. Frågan var om den gick över gränsen till det lagen sade var förbehållet tandläkarna – vi ska snart se hur dessa såg på propåerna. Här noterar vi att språkbruket vacklade, att det även talades om dentister och tandteknici, liksom om plombörer och operatörer, munhygieniker och munvårdsassistenter.

Kvinnliga hjälpkrafter fanns också, i ett tidigt skede ofta med karaktär av hembiträden i och med att det var vanligt att ha praktik i anslutning till bostaden. När verksamheter och kliniker växte blev arbetsuppgifterna mer specialiserade. Även här växlade benämningarna: klinikbiträden, -systrar och -sköterskor liksom tandvårdsbiträden. Omsider etablerades beteckningen tandsköterskor för dem som biträdde i tandvården och vilka som regel hade en praktisk inskolning i arbetet. Från mitten av 1920-talet anordnade Tandläkarinstitutet halvårslånga kurser för tandsköterskor, primärt för sina egna behov.

Att terminologin för olika hjälpkrafter flöt är ett tecken på att gränserna mellan arbets- och kompetensområden var flytande.

LÄKARNA var benägna att förbehålla sig själva rätten att komma med det avgörande ordet i frågor över hela den medicinska domänen. Den nya laboratorieforskning som växte fram gav deras vetenskap en tyngd som i sin tur gav tyngd åt medicinarnas anspråk. Samtidigt fanns en motrörelse till den vetenskapliga och professionella specialiseringen. Till yrkesrollen hörde även den socialt engagerade läkaren som tog sig an tidens svårigheter, vilka behövde artikuleras för att bli begripliga problem och frågor att debattera. Bakteriologins genombrott bidrog till att diskussioner fördes i termer av hygien; den satte ljuset på osynliga smittspridare som frodades i smutsen och gjorde renlighet till svaret. När läkaren kunde diagnosticera och ordinera lösningar framstod medicinen som en samhällslära, socialhygien som en räddare. Medikaliseringen av samhällsförståelsen var politisk även på så sätt att många läkare var politiskt engagerade; kåren var till exempel väl representerad i riksdä-

gen. Läkarna tog ansvar för medicinen och samhället men fick också makt.²⁴

En internationell debatt i början av 1900-talet gällde förhållandet mellan odontologer och stomatologer, det vill säga läkare som utbildat sig till tandläkare. Frågan diskuterades även i Sverige, där läkare kunde mena att det vore bättre med *en* utbildning och att medicinare kunde bli stomatologer som en bland andra specialisinriktningar. Läkarnas blickar mot tandläkarna kan ha betingats av att de senare, som privatpraktiker, ofta hade högre inkomster än de förra och att tandläkarbanan sågs som ett alternativ att hålla öppet.

Men det kan också ha betingats av att man ansåg att tandläkarna profiterade på sin monopolliknande ställning, till förfång för folkhälsan. I sådana banor resonerade Isak Jundell, socialhygieniskt engagerad KI-professor, som 1919 publicerade debattartikeln »Tandvård för hela vårt folk: Ett förslag till tillgodoseende av ett oundgängligt krav«. Idén var i korthet att ge en kår av kvinnliga »dentister« utan studentexamen en ettårig utbildning så att de kunde ta över den stora mängden triviala arbetsuppgifter, såsom tandutdragningar och lagningar, för att på så sätt göra tandvården tillgänglig för fler. Förslaget debatterades i pressen och mellan fackmän, och fångades även upp i riksdagen.²⁵

Utifrån en läkarposition utmanade Jundells förslag tandläkarnas jurisdiktion. Lite senare vände sig en läkare mot att tandläkarna verkade uppfatta sig som allt mer jämbördiga med läkarna. »De hava glömt eller hava svårt att fatta, att de i stället äro i förhållande till oss en subordinerad och extraordinärad corps, som det är vår skyldighet att övervaka, likaväl som vi övervaka sjukgymnaster och barnmorskor.«²⁶

Om tandläkarna med hjälp av högre bildning och odontologisk vetenskap fick dra en gräns snett »nedåt«, mot de hjälpkrafter som hade karaktär av hantverkare, så fick de samtidigt hävda gränsen mot läkarna. Men snarare än »uppåt« ville de dra denna gräns i horisontalplanet – olika men likvärdiga – så att läkarna inte skulle blicka ned på dem. Det ligger i uttrycket »högre utbildningssystem« att gränser kunde dras inte bara i sid- utan även i höjddled.

24. Palmblad, *Medicinen som samhällslära*; Öberg, *Barnmorskan och läkaren*, 90f.

25. Isak Jundells »Tandvård för hela vårt folk« trycktes om i *Svensk tandläkaretidskrift* (1919), liksom tandläkares uttalanden: 94–109.

26. Citat efter Lindblom, *I väntan på tandvård*, 77.

TANDLÄKARNA agerade själva på detta kraftfält, vilket de även sökte påverka, bland annat genom organisationsbildning. Efter brytningar mellan Tandläkaresällskapet och olika lokalföreningar, vilka vände sig mot Stockholmsintressenas benägenhet att se sig som riksintressen, bildades 1908 Sveriges Tandläkareförbund. Vi noterar här en likhet med organiseringen på andra håll, som det läkarfält vilket rymde Läkaresällskapet och Läkarförbundet jämte ett nätverk av lokal- och specialistföreningar. Tandläkareförbundet skulle ta sig an mer fackliga intressen, mot bakgrund av farhågor för överetablering och »proletarisering«, medan Tandläkaresällskapet skulle ägna sig åt vetenskapliga frågor. Dess »hygienkommitté« avvecklades samtidigt som Tandläkareförbundet inrättade vad som, med en intressant benämning, kallades en sektion för offentlig munhygien.²⁷

Sedan tidigare fanns alltså organisationer på geografisk grund, till exempel Göteborgs tandläkaresällskap, och det tillkom specialinriktade föreningar, såsom Kvinnliga tandläkareklubben. Av speciellt intresse ur opinionsbildningssynpunkt är Svenska Nationalförbundet för munhygienens befrämjande, som bildades 1910 och expanderade starkt efter det att Gustaf V trätt in som beskyddare. En drivande kraft var tandläkaren Albin Lenhardtson, som hade tagit med sig idén från Fédération dentaire internationale, i vars hygienkommission han var aktiv. Han var även aktiv i de flesta av tidens tandvårdssammanhang, till exempel reste han riket runt som föreläsare. Detta folk- och opinionsbildningsarbete möjliggjordes bland annat genom inkomsterna från försäljningen av Stomatol, det antibakteriella munvatten han uppfunnit 1895 och som sedan blev populärt som tandkräm på tub. Lite som en socialt engagerad, kulturradikal läkare publicerade han ett nummer i Verdandis småskriftserie, *Tänderna och deras vård: Vad den enskilde och vad samhället bör göra*, som kom 1906 och två år senare i en reviderad upplaga. Nationalförbundet gav fram till 1928 ut först *Tidskrift för munhygien* och sedan *Tidning för munhygien* och stod 1920 bakom *Den förtrollade munhålan: Sveriges skolbarn tillägnad*. Läsaren kunde i den ta del av den sedelärande berättelsen om hur Bakteriekungen i en drömvision förklarade för Kalle och Kajsa hur han upprätthöll sitt välde.²⁸

27. Axel Havland m.fl. (red.), *Sveriges Tandläkarförbund 1908–1958* (Stockholm, 1958).

28. I Lenhardtson, *50 år som tandläkare*, talas inte om de kommersiella aspekterna kring Stomatol; jfr Ulrika Torell, »Vitt, vackert och vetenskapligt«, i Roger Qvarsell & Ulrika Torell (red.), *Reklam och hälsa* (Stockholm, 2005). Henning Lind & Sigrid de Verdier, *Den förtrollade munhålan* (Stockholm, 1920).

Med ett växande intresse för tandvård växte också intresset hos andra, till exempel tandteknikerna. Tandläkaresällskapet och Tandläkareförbundet tillsatte en kommitté för att gå till botten med deras propåer. Arbetet resulterade 1923 i skriften *Äro de så kallade tandteknis upprepade försök att erhålla legitimation såsom »tandvårdare« berättigade? En historisk utredning jämte ett bemötande*. Denna publikation rymde omtryck av äldre skrivelser från tandteknikerföreningar jämte yttranden över dem, men också av aktuella riksdagsmotioner om förbilligande av tandvården genom tandvårdare med lägre utbildning. Stabiliteten i tandläkarnas uppfattning anas av en artikel från 1893, med ännu en talande titel: »Bidrag till kvacksalfveriets inom tandläkekonstens historia«.

I skriften nagelfor man också en skrivelse till Kungl. Maj:t 1922 från Sveriges Tandteknikers riksförbund stycke för stycke. Genom hela utredningen var utbildningsfrågorna centrala; till exempel markerades en skiljelinje av huruvida man ansåg studentexamen nödvändig eller inte. Tandteknikerna förklarades hävda en 60–70 år gammal ståndpunkt, att det var fråga om ett hantverk, samtidigt som den senaste utvecklingen medfört oerhörda framsteg för tandläkekonsten, »framför allt beroende på en allt mer förbättrad utbildning, varigenom tandläkaren mer och mer fått hela sin verksamhet baserad på förståelse för sambandet mellan de praktiska uppgifterna och den vetenskapliga grund varpå det hela måste vila«.²⁹

Med läkarna kom inte någon lika tydlig uppgörelse, men det var en källa till kronisk irritation att de ville se inte bara sjukgymnaster och barnmorskor utan även tandläkare som en subordinerad kår. Tidigare har vi sett hur även veterinärerna kämpade med och mot humanmedicinen. Alla kontinuerligt pågående gränstvister på den medicinska domänen innebär inte att läkarna utgjorde en professionell monolit; även inom läkarkåren kämpade exempelvis psykiatriker för kollegialt erkännande. Inte heller tandläkarkåren talade med en stämma, utan rymde röster som kunde hålla med läkarna.³⁰

Men tandläkarna fick inte bara vända sig mot klart lägre hantverkare och eventuellt högre medicinare, utan även till politikerna. De satt

29. *Äro de så kallade tandteknis upprepade försök att erhålla legitimation såsom »tandvårdare« berättigade?* (Stockholm, 1923), 154.

30. Se t.ex. Patrik Möller, *Hemligheternas värld* (Göteborg, 2017); jfr fallstudien i Abbott, *The system of professions*, kap 10. I Lenhardtsons *50 år som tandläkare* från 1933 återkom irritationen över läkarnas överlägsna attityd och benägenhet att motarbeta, t.ex. 89ff, 115, 175f, 302ff.

inne med resurser som kunde förändra sakernas tillstånd, men behövde övertygas om att tandläkarna satt inne med en sakkunskap som gjorde att de borde ges tolkningsföreträde i tandvårdsfrågor. I strävandena att upplysa eller uppfostra allmänheten och dess företrädare fanns en dubbelhet. Tandläkarna skapade organisationer som befordrade intresset för tandvård samtidigt som de befordrade kårens intressen; ju fler Albin Lenhardtson lyckades vända till insikt om munhygienens betydelse, desto mer Stomatol kunde säljas.

POLITIKERNAS INTRESSE började sakta växa efter Edvard Wavrinskys motion 1904, exempelvis togs kommunala initiativ till skoltandvård. Efter skrivelser från tandläkarorganisationerna och riksdagsmotioner tillsattes 1913 en skoltandvårdsutredning, trots betänkligheter inför kostnadsaspekten.

I betänkandet från 1917 redovisades undersökningar av tandrötans utbredning. Denna folksjukdom var en kultursjukdom: när tänderna inte fick arbeta på det sätt naturen avsett förtvinade deras motståndskraft. Till detta bidrog en kost med mjukt bröd jämte kaffe och socker. Brisande renlighet gjorde sedan att bakterier med munhålan som inkörsport kunde angripa övriga kroppen – vi får här minnas att även mindre infektioner kunde vara farliga i en tid utan antibiotika. Munhygien hade således stor betydelse för folkhälsan. Den hade även pedagogisk betydelse i och med att tandvärken påverkade skolarbetet, liksom en socieekonomisk betydelse genom att den påverkade arbetskraften.³¹

Slutsatsen blev att kommunerna med statens hjälp borde bygga ut en tandvård för skolungdomen. På sikt bleve detta billigare och bättre för alla parter än att hantera konsekvenserna av tandrötans verkningar. Det förebyggande arbetet skulle ta sikte på folkskolebarnen, speciellt på den landsbygd där det var dåligt ställt med tandläkare. Arbetet skulle inte bara vara upplysande och vårdande utan även uppfostrande: tandvård borde bli en plikt jämte skolplikten och lärarna borde dagligen kontrollera tandborstningen. För vården skulle ett system med skoltandläkare och tandvårdsinspektörer byggas upp. I omfångsrika bilagor med ett överdåd av referenser underbyggde Albin Lenhardtson, som var kommitténs sekreterare, problembeskrivningar och lösningsförslag.

Yttrandena över betänkandet blev sedan allmänt positiva. Tanken på förebyggande skoltandvård ansågs behjärtansvärd, men idéerna om

31. *Om tandvård för skolungdomen* (Stockholm, 1917).

plikt och övervakning mötte skepsis. Framför allt väckte kostnaderna för utbyggnaden av det vittfamnande systemet tveksamhet. Bristen på tandläkare uppfattades som ett kritiskt problem. Förslagen ledde inte till någon proposition, men tandläkarorganisationerna skrev i början av 1918 till Kungl. Maj:t att tandläkarbristen måste bemötas med en utbyggnad av utbildningen.³²

Under en följd av år i början av 1920-talet kom sedan riksdagsmotioner i tandvårdsfrågan, vilka gav ett alternativ till tandläkarnas syn på utbildningen. Motionärer yrkade 1924 att möjligheterna för tandtekniker att få legitimation för att utföra tandvårdsarbete borde utredas. Man hänvisade till förslag från både tandtekniker och läkare i strävan att ge folket tillgång till tandvård trots bristen på tandläkare. Det var ingen smickrande bild som gavs av de sistnämnda och deras hetsjakt på tandtekniker, vilken ytterst drabbade allmänheten.³³

På alla andra områden försöker man komma ifrån användandet av överkvalificerad arbetskraft, men inom tandvården kryper man bakom den »medicinska vetenskapen« för att åt ett mindre antal personer bevara en monopolställning, över ett till största delen rent tekniskt hantverk. Och det är tandläkarna själva, som från att ha varit rena hantverkare, sakta men säkert arbetat sig fram till en ställning, där de under vetenskaplig skylt slagit under sig även det rent hantverksmässiga.

Indirekt framkommer i denna bild kunskapsbildningens betydelse för kårformering och upprättande av jurisdiktion på en egen domän. Här-efter tillkom en rad kommittéer, utredningar och förslag. I de fortsatta diskussionerna etablerades tillgången på tandläkare som en nyckelfråga. Den skulle komma att bli akut efter riksdagens beslut 1938 att införa folktandvård.

32. Yttrandena refereras i *Betänkande angående ordnande av folktandvård (allmännelig tandvård) avgivet av inom Kungl. Socialdepartementet tillkallade sakkunniga*, SOU 1928:17, 31ff. »Till Konungen«, *Sveriges Tandläkareförbunds tidning* (1918), 8ff.

33. RD 1924: AK motion nr 314, 2.

Utbyggd utbildning som möjligt svar

Det unga Tandläkareinstitutet led ingen brist på studerande, vilka tvärtom blev fler än beräknat. I stället var det brist på utrymme i våningen på Malmskillnadsgatan. Trängseln för patienter och studerande komplicerade undervisningen. Efter propåer beviljade riksdagen 1905 anslag för att hyra även våningen under. Detta förslag inte långt och trångboddheten fick de studerande att 1908 tillkalla Hälsovårdsnämndens bostadsinspektör, som kom med grava anmärkningar. Ytterligare utvidgningar kom 1909 och 1911. När lokaler och studentantal växte tillkom även anslag för assisterande lärare till huvudlärarna.³⁴

I anknytning till anslagsfrågan ska tilläggas att Tandläkareinstitutet inte bara var en undervisningsanstalt utan även en vårdinrättning; som vid den tidigare Tandpolikliniken var patienterna också undervisningsmaterial. För vården inflöt patientavgifter liksom ett bidrag från Stockholms stad. För undervisning och examinering inflöt elev- och examensavgifter, vilka KI:s lärare arvoderades med. För de studerande tillkom dryga utgifter för instrument och förbrukningsmaterial. Den kostsamma utbildningen anfördes som en av förklaringarna till de tandläkararvoden som kunde tyckas höga. För staten var utbildningen i stället billig i och med att institutet förde över en stor del av de influtna avgifterna till statskassan.

En studieplan fastställdes av universitetskanslern 1907. Det första årets undervisning i teoretiska ämnen var förlagd till KI, varpå tandläkarkandidatexamen avlades vid påföljande hösttermins början. De två senare åren innefattade undervisning i kirurgi, förlagd till Serafimerlasarettet, och i tandkirurgi, tandfyllnadskonst och proteslära, som ägde rum i Tandläkarinstitutets laboratorier och kliniker. Den avslutande examineringen till tandläkare innefattade såväl praktiska prov som muntliga prövningar och tog omkring sex veckor att genomföra. Om-sider kom förslag om att ersätta denna examinationsform med ett modernare system, där ämnena tenterades efter hand, men den etablerade ordningen med *examen rigorosum* fördes vidare.³⁵

34. En detaljerad översikt ges i *Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. XX* (Stockholm, 1909).

35. RAIT Tandläkarhögskolan i Stockholm, Universitetskanslerns skrivelser, E2:1, nr 42 23/12 1907 1907; med denna skrivelse ändrades stavningen från Tandläkare- till Tandläkarinstitutet. Om examineringen, se Billing, »Några huvuddrag«, 43.

Tandläkarutbildningen satt trångt i början av 1900-talet och hade vissa ålderdomliga drag, men lärarrådet försökte på olika sätt förändra kvaliteten. Till exempel menade man 1908, när Löneregleringskommittén skulle föreslå ändringar i Tandläkarinstitutets stat, att de ordinarie lärarna borde få den från början tänkta titeln: extra ordinarie professorer. För detta hänvisade man till andra statens högskolor med studentexamen som inträdeskrav och till utländska förhållanden. För att bli lärare fordrades inte bara utbildning och erfarenhet som tandläkare utan även vetenskapligt författarskap; lärarrådet hade inget mot att den stadgeenliga möjligheten att offentligen försvara en avhandling gjordes till en skyldighet. Om man efter all denna strävan bara blev »lärare« fanns risk att dugliga krafter skulle avskräckas, inte minst med tanke på vad de kunde tjäna på egen praktik.³⁶

KI:s lärarkollegium tillstyrkte löneökningarna, men inte professorsnamnet på lärarna. Tandläkarinstitutet hade en mindre självständig ställning än andra högskolor och jämförelserna med utlandet haltade, menade man. Kollegiet framhöll också att det var stor skillnad i kraven för att bli professor vid medicinsk fakultet och ordinarie lärare vid institutet. Universitetskanslern och Löneregleringskommittén gick på samma linje.³⁷

Ecklesiastikministern förklarade att de studerande vid Tandläkarinstitutet utbildades i en disciplin »hvars karktar af fristående själfständig vetenskap allt mera framträder« och att det fanns »*något fog*« för den önskade professorstiteln. Men tiden var inte mogen. Läroanstalten stod under en annan högskolas styrelse och intog således, »i jämförelse med andra statens högskolor, en mer osjälfständig och underordnad ställning«.³⁸

DEN FÖRSTA DISPUTATIONEN i odontologi ägde rum 1917 och ger vid handen att Tandläkarinstitutet ville vara en forskningshård, inte bara undervisningsanstalt och vårdinrättning. Tandläkaren Gotthard Thourén hade bedrivit teoretisk-anatomiska studier vid KI hos Erik Müller, som föreslog honom att söka dispens för att disputerat. Det gjorde han. Thourén var redan förordnad som laborator i proteslära och hade just fått ett nytt femårsförordnande, så han kunde inte lägga fram sin av-

36. Löneregleringskommitténs *Underdånigt betänkande* [...] XX, 55ff.

37. Ibid., 59ff, 67.

38. RD 1910: proposition nr 77, 43.

handling i egenskap av sökande till en tjänst. KI:s lärarkollegium och Kungl. Maj:t tillstyrkte dispensansökan.³⁹

Direkt efter disputationen väcktes inom kollegiet förslag om att betygsätta både avhandlingen och försvaret, alltså som om det gällde en disputation för medicine doktorsgrad. Den kraftfulle Müller lade in sin auktoritet i diskussionen och omröstningar slutade i betygsättning. Med sitt beslut skapade lärarkollegiet ett prejudikat.

Saken uppmärksammades i tandläkarkretsar. Till exempel diskuterade den centrale aktören Harald Ramberg, som skrivit en grundläggande historik över tandläkekonsten i Sverige, önskvärdheten av en doktorsgrad i *Svensk tandläkaretidskrift*. Han konstaterade att den medeltida doktorsinstitutionen spridits till områden som på senare tid nått en ny utvecklingsgrad, som de tekniska, veterinära och odontologiska vetenskaperna. Tyskland och andra länder var föregångare, men diskussioner fördes även i Sverige. Här var den 1899 införda ordning som gav tandläkarna rätt att anordna disputationer helt misslyckad, då Kungl. Maj:t inte »dragit den logiska konsekvensen häraf och instiftat en *doktorsgrad* för tandläkare, utan stannat vid att låta tandläkarne erfara vedermödan utan ersättning«.⁴⁰

Ramberg såg två huvudmotiv för införandet av en doktorsgrad. För det första skulle den underlätta rekryteringen av vetenskapligt kompetenta lärare i och med att fler skulle spurras att »fullkomna sin vetenskapliga utbildning« i stället för att ge sig ut i praktiken. Graden skulle för det andra stimulera den odontologiska forskningen. Denna framstod som »en ofrånkomlig plikt och ett välplacerat kapital« med tanke på de lidanden och kostnader munhålets folksjukdomar genererade.

Vi känner igen dessa argumentationslinjer från tidigare kapitel. Samtidigt är tandläkarnas fall originellt i och med att en disputationsrätt fanns redan från läroanstaltens tillkomst, om än inte förenad med grad och titel.

Nästa gång en svensk tandläkare disputerade var det dock inte på dispens vid KI utan vid Helsingfors universitets medicinska fakultet,

39. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 12/5 1917 nr 47; Westin, »Promotionsskrift«, 6ff.

40. Kårens föreningsorgan uppmärksammade: »Den första tandläkaredisputationen i Sverige«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1917), 553ff; »Den första odontologiska doktorsdisputationen i Sverige«, *Sveriges Tandläkareförbunds tidning* (1917), 97f. Harald Ramberg, »Om önskvärdheten af en doktorsgrad för tandläkare i Sverige«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1918), 101f.

som redan 1917 hade infört en odontologie doktorsgrad. Respondent var 1919 Karl Elander, praktiserande tandläkare i Göteborg. För detta fick han kritik av Gösta Westin, vilken arbetat som assistent vid Tandläkarinstitutets röntgen- och tandfyllnadsavdelningar och ägnade sig åt vetenskaplig fortbildning vid KI – han kom omsider att själv disputerat och blev 1947 institutets förste rektor. Westin menade 1920 att det efter Thouréns dispens inte fanns anledning att inte disputerat i Sverige, att fler dispenser tvärtom borde bidra till målet att få en egen doktorsgrad. Framför allt ägnade han sig åt en lång och oförsonlig, bitvis raljant nedlåtande kritik av avhandlingen; staplandet av sex utrops- och frågetecknen på raken säger något om tonen.⁴¹

I ett genmäle citerade sedan doktor Elander sida upp och sida ned hur Westin citerat honom, för att av detta dra slutsatsen att hans kritiker motiverats av något annat än sanningsiver.⁴²

DEN KVANTITATIVA UTVIDGNINGEN av Tandläkarinstitutet var en annan fråga i tiden, som utomstående nog satte före de mer kvalitativa spörsmålen om professorstitel och doktorsgrad. Lärarrådet framhöll redan 1908 att en tidsenlig utbildning fordrade ändamålsenliga lokaler. Man fick i uppdrag att utreda frågan, men det visade sig svårt att finna en plats för ett nybygge. Frågan kom i ett nytt läge när staten införskaffade de byggnader vid Wallingatan som skulle bli lediga när Vetenskapsakademien och Naturhistoriska riksmuseet 1915 flyttade ut till Frescati. Utbyggnadsplaner utvecklades bland annat i en utredning 1917 av en »Undervisningskommitté» som Tandläkareförbundet hade tillsatt.⁴³

Samtidigt togs bristen på tandläkare upp i en riksdagsmotion, skriven av två av ledamöterna i den kommitté som vid denna tid utredde skoltandvården. De yrkade att riksdagen skulle begära att Kungl. Maj:t utarbetade förslag om Tandläkarinstitutets flytt och utvidgning till ett årligt intag av 60 i stället för 30 nya studerande, förslag som inte skulle knytas ihop med den vidlyftiga frågan om tandvårdens organisering.

41. Gösta Westin, »Infekterade rotkanalers behandling: En kritik«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1920), 218–245.

42. Karl Elander, »Skärskådande av en 'kritik'«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1920), 307–324.

43. RD 1909: proposition nr 1:8, 166–191; »Undervisningskommitténs betänkande«, *Sveriges Tandläkareförbunds tidning* (1917), 50–65, med hänvisningar till bilagor och protokoll.

Kamrarna kunde inte enas och följande års proposition om byggarbeten i Vetenskapsakademiens tidigare lokaler hade inga förslag om institutet. Statsutskottet kallade då in dess inspektör för ett möte, och förordade efter det inflyttning i lokalerna. Riksdagen accepterade våren 1918.⁴⁴

I detta skede kom förslag från skånsk horisont om att utvidga tandläkarutbildningen genom att inrätta ett nytt tandläkarinstitut i Lund, där man hade tillgång till medicinsk kompetens och till patientunderlag genom närheten till Malmö. Härpå föreslog Karl Elander, den göteborgske odontologidoktorn, att ett institut i stället borde förläggas till Göteborg, där stadens hälsovårdsnämnd redan hade tillsatt en kommitté för att utreda frågan.⁴⁵

Ecklesiastikdepartementet kallade till sommaren sakkunniga för att utreda en utvidgning av Tandläkarinstitutet. Även om direktiven var allmänt hållna var artikuleringen av uppgiften klar: det fanns ett nationellt behov av tandvård, som gjorde bristen på tandläkare till ett problem, som det var statens ansvar att lösa. Tandläkarsynpunkterna var väl företrädna i kommittén.⁴⁶

HUVUDPROBLEMET MED UNDERVISNINGEN var, förklarade man i det betänkande som kom 1920, att den kvantitativt och kvalitativt inte klarat uppgiften: att ge tillräckligt många tandläkare en utbildning som motsvarade tidens fordringar, det vill säga byggde på vetenskaplig grund och således på egen forskningsaktivitet. Utifrån denna övergripande problemförståelse artikulerades mer specifika frågor. Studietiden var för kort för alla moment en modern tandläkare behövde lära sig. Lokaler var för trånga och deras utrustning undermålig. Lärarna var för få och deras ställning tillbakasett. Underordningen under KI tyngde administrationen och hämmade utvecklingen. Den ekonomiska ställningen

44. RD 1917: AK motion nr 270; AK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 12; FK:s första tillfälliga utskott utlåtande nr 18; AK protokoll nr 42, 1–14; FK protokoll nr 42, 11–15. RD 1918: proposition nr 294; Statsutskottet utlåtande nr 134, 2f; jfr Billing, »Några huvuddrag«, 46.

45. »Ett tandläkarinstitut i Lund?«, *Hygienisk revy* (1918), 66f; »Ett tandläkarinstitut i Lund: Ett uppslag i Hygienisk revy« och Karl Elander, »Ett nytt svenskt tandläkarinstitut?«, *Sveriges Tandläkareförbunds tidning* (1918), 102f och 104ff.

46. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 20/6 1918; konseljaktens är inte på plats. Av kommittéarkivet anas vilken tid man lade ned på att bemöta alternativ i tiden, såsom Isak Jundells och tandläkaren Gunnar Runes (RAiS Yngre kommitté nr 99, vol. 1).

var orimlig i jämförelse med andra läroanstalter; statens bidrag var ytterst litet. Alla dessa faktorer hade bidragit till att Tandläkarinstitutet »i viss mån kommit att stelna i sina en gång givna former«.⁴⁷

Frågan var hur detta stigberoende kunde brytas, vilka lösningar som fanns. De sakkunniga avvisade vissa alternativ, som att etablera ett andra tandläkarinstitut eller att inrätta en andra utbildningslinje för tandvårdare, med en kortare och lägre utbildning. Kommitténs principiella svar framgår av titeln på dess betänkande: *Utlåtande och förslag angående omorganisation av tandläkarundervisningen genom upprättande av en tandläkarhögskola*. Inom denna institutionella ram föreslogs lösningar på ovan nämnda specifika problem, av vilka ett par ska kommenteras.

Utbildningen borde förlängas till fyra år och rymma mer medicin eftersom tänderna inte var separerade från kroppen i övrigt. Den inledande undervisningen kunde ligga kvar vid KI, men borde inte vara så ensidigt medicinsk-teoretiskt inriktad utan ha blicken mer vänd mot odontologin och innefatta praktiska inslag. Den senare utbildningen borde inte vara så ensidigt fackinriktad utan träna upp tandläkarens blick för medicinska och socialmedicinska aspekter av odontologin.

Men uppgiften var inte bara att vara en fackskola för högre utbildning, utan institutet skulle även bedriva forskning och ge härför lämpade möjlighet att »genom fria studier och självständiga undersökningar kunna förskaffa sig ökad utbildning samt genom vetenskapliga avhandlingar och skrifter, stödda på egen forskning, motsvarande dem för akademisk grad vid universiteten, ådagalägga större kompetens och vetenskaplig skicklighet«. Rekryteringen av lärare skulle underlättas om det fanns sökande med sådan utbildning, samtidigt som lärarnas ställning behövde förbättras för att befattningarna skulle locka. De borde få lön och professorstitel som huvudlärarna vid statens andra högre läroanstalter.⁴⁸

Begäran om att bli jämbördig med andra högskolor återkom i betänkandet, liksom önskan att slippa den underordning KI:s »förmyndarskap« inneburit. Sökandet efter likvärdighet tog sig även uttryck i inkorporeringen av karakteristiska organisationselement i den självständiga högskolan, såsom rektor, professorer, docenter. Förslaget till ny stadga följde KI:s, speciellt nära låg formuleringarna i kapitlet »Disputationer

47. *Utlåtande och förslag angående omorganisation av tandläkarundervisningen*, 76.

48. *Ibid.*, 85; jfr 67.

och promotion«. Högscholan skulle få anordna promotioner och utdela »odontologisk doktorsgrad«.⁴⁹

De sakkunniga såg en ljusnande framtid för det institut som hittills inte förmått klara sin uppgift.⁵⁰

Erhåller så högscholan tillräckliga lärarkrafter och nöjaktig undervisnings- och forskningsmateriell, kan det antagas, att den skall visa sig väl skickad att fylla sin dubbla uppgift, nämligen att vara dels vårt lands centralhärd för de odontologiska vetenskaperna, dels ock en fackskola för meddelandet av en efter tidens krav avpassad vetenskaplig undervisning, bådadera nödvändiga förutsättningar för att högscholan skall kunna fullgöra sin samhällsiga funktion, att i vad på den ankommer och så långt den förmår främja folkhälsan.

Betänkandet avslutades med tre bilagor. Den första fastslog statistiskt bristen på tandläkare. I den andra skisserades utvecklingen av tandläkarutbildningen i andra länder på ett sätt som visade att Sverige riskerade att komma på efterkälken. Den tredje karakteriserade den odontologiska forskning varförutan utvecklingen av den praktiska tandvården skulle avstanna. »Vetenskapen blir ej stående, den gör ständiga framsteg. Hantverkstypen på vårt område är fixerad vid en gång mekaniskt inlärd metod och kan ej bidra till utveckling och framsteg. Utan fortsatt vidare utveckling kommer odontologien att stå stilla och därmed att gå tillbaka.«⁵¹

De sakkunniga föreslog rymligare, tidsenligt utrustade lokaler och vetenskapliga laboratorier genom om- och påbyggnad av Vetenskapsakademiens gamla byggnad. Den nya högscholan skulle kunna utbilda fler tandläkare, med en dubbling av det årliga nyintaget från 30 till 60. Men de utbildade skulle också vara bättre skickade för sin uppgift. Kommittén betonade kvalitativa förbättringar mer än kvantitativ utvidgning. Vetenskapen var en skapare av och ett tecken på autonomi och jämberdighet. Man framhöll att forskningen hade praktisk betydelse i kampen för folkhälsan, liksom en nationell betydelse på ett annat plan: »I denna

49. Ibid., 92, 202ff.

50. Ibid., 97f.

51. Ibid., 281 (bilagan var Julius Billing, »Den odontologiska vetenskapens förutsättningar, uppgift och arbetsmetoder«).

mellanfolkliga tävlingskamp på dess odontologiska forskningsfält får Sverige icke saknas eller intaga en undanskjuten ställning.«⁵²

REMISSINSTANSENAS UPPFATTNINGAR gick isär. Tandläkarinstitutets lärarråd var i princip positivt och gillade tanken på en självständig högskola, vilken påminde om hur man för andra kunskapsområden utanför fakulteterna inrättat läroanstalter som blivit jämbördiga med universiteten. Nationalförbundet för munhygienens befrämjande fann kommitténs lösning lycklig. I en gemensam skrivelse menade Tandläkarsällskapet och -förbundet att förslagen inte löste tandvårdsfrågan, varför de efterlyste en ny kommitté. Men principuttalandena om utbildningsfrågorna gillade man. »En fullt fri och självständig odontologisk fakultet är målet för vår strävan. Först genom förverkligandet av denna tanke kan tandläkarekonsten utåt erhålla sin rätta ställning och inåt utvecklas i enlighet med sitt speciella kynne.« En egen doktorsgrad var en nödvändighet och skulle befrämja lärarekryteringen.⁵³

Medicinska fakulteten i Lund var positiv, men menade att den föreslagna utvidgningen inte räckte för att lösa landets problem. Man upprepade att ett andra institut lämpligen förlades till Lund. Systerfakulteten i Uppsala avstyrkte förslagen. Då odontologin var en del av medicinen borde man behålla ett organisatoriskt band till KI. Dess lärarkollegium avstyrkte förslaget att i utbildningen föra in medicinska inslag eftersom tandläkaren mest ägnade sig åt »rent tekniskt arbete«. Av liknande skäl avstyrktes kommitténs förslag om vetenskaplig skicklighet som befordringsgrund. Man vände sig mot medicinsk halvbildning, men avfärdade inte tanken på en i administrativt hänseende egen högskola. Ett initialt förslag till yttrande var spetsigare formulerat, drog en skarp gräns mellan odontologi respektive medicin och dryftade orsaker till Tandläkarinstitutets »efterblivenhet i vetenskapligt hänseende«.

Universitetskanslern hänvisade till KI:s yttrande. Han fann att tiden inte var mogen för den föreslagna omorganisationen, och att Lundaförslaget om två tandläkarhögskolor var orealistiskt under rådande ekonomiska förhållanden.

52. Ibid., 93.

53. Materialet finns samlat i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 14/3 1922 nr 3; andra synpunkter framfördes av andra instanser, som Medicinal- och Byggnadsrespektive Skolöverstyrelsen.

KUNGL. MAJ:T TILLSATTE TVÅ SAKKUNNIGA – redan innan remissinstanserna var färdiga – för att ta fram förslag till inredning och utrustning av de nya lokalerna. Dessa sakkunniga utgick från att »högskolesakkunnigas« övriga förslag inte skulle realiseras, utan att rådande organisation skulle behållas, åtminstone tills vidare.⁵⁴

Lärarrådet accepterade aningen uppgivet. Tandläkarorganisationerna protesterade upprört och förklarade att fler lärare behövdes för att klara en dubbling av antalet studerande. Även med ett par extra assistenter menade man att driften skulle gå med vinst för staten, eftersom Tandläkarinstitutet »åtminstone tills vidare synes få behålla sin mindre lämpliga karaktär av 'affärsdrivande verk'«.⁵⁵

Förslagen om lokalerna presenterades i en proposition våren 1922. Ecklesiastikministern konstaterade att »tanken på en tandläkarhögskola kommit att uppgivas, eller åtminstone att tills vidare ställas på framtiden«. De nyintagna skulle dock öka från 30 till 60. Riksdagen accepterade utan kommentarer.⁵⁶

Den process vi följt här ändade i det akuta statsfinansiella läget i politiska beslut om kvantitativ utbyggnad, men inte i den kvalitativa omorganisation man argumenterat för från tandläkarhåll. I en stigberoende utveckling fördes den institutionella grundordningen vidare, även om verksamheterna flyttade in i nya lokaler. Situationen var inte unik för Tandläkarinstitutet. Samtidigt som förslagen om dess omorganisation presenterades kom kommittébetänkanden om Chalmers. Även dessa kombinerade kvantitativt orienterade utbyggnadsförslag och kvalitativa omorganisationsförslag, mot bakgrund av nationens behov av fler ingenjörer med högre utbildning. Men det statsfinansiella läget under efterkrigsdepressionen innebar även för Chalmers att statsmakterna inskränkte sig till att fatta beslut i byggfrågan. Den mer vittfamnande högskolefrågan sköt politikerna framför sig.⁵⁷

54. Direktiven i RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 13/5 1921 nr 81, snävar in uppdraget i allmänna ordalag, och av protokollsoken i RAiS Yngre kommitté nr 123 framgår hur man tog sikte på lokalfrågan, utan de tidigare sakkunnigas vidare syftning.

55. Betänkandet av 21/1 1922 och de få yttrandena över det finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 14/3 1922 nr 3.

56. RD 1922: proposition nr 194, 25f.

57. Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, kap. 6.

Institutionell förstelning

Gustaf V och en mängd andra inhemska och utländska celebriteter deltog när det nygamla Tandläkarinstitutet invigdes hösten 1923. Lokaler-
na var större och bättre utrustade, men nedskärningen av anslagen hade
gjort att man avvaktat med det vetenskapliga laboratorium utredarna
föreslagit.⁵⁸

Efter flytten fick Tandläkarinstitutet utarbeta ett förslag till nya stad-
gar – lärarrådet lade fram två. Det första rymde bara marginella jus-
teringar, det andra förenklingar av institutets administration samtidigt
som det ställdes under överinseende av universitetskanslern i stället för
KI. Detta var så mycket bättre än alternativet med en styrelse, som kun-
de domineras av vissa intressen, då det vore »en högt skattad, kanske
ovärderlig förmån att såsom högste styresman kunna påräkna samma
person, som har vård om universitetens – och den högsta bildningens –
angelägenheter i vårt land«. Förslagen gick på remiss.⁵⁹

För KI:s lärarkollegium var det uppenbart att befordringsgrunderna
för Tandläkarinstitutets lärare gjorde att detta inte kunde ställas direkt
under kanslersämbetet, »ty under detta höra endast universitetsinrätt-
ningar d.v.s. läroanstalter, som hava att förvalta den dubbla uppgiften
att meddela undervisning och vara härdar för vetenskaplig forskning,
varför de där anställda lärarne skola äga en av särskild sakkunskap fast-
ställd vetenskaplig kompetens«. Skulle det bli en skilsmässa fick institu-
tet förvalta sin ekonomi på egen hand. Som vanligt bröts uppfattningar
mot varandra i lärarkollegiet, och någon menade att en frigörelse från
KI var omöjlig i och med beroendet av undervisningen där. Univer-
sitetskanslern ansåg att ett självständigt tandläkarinstitut borde få en
egen styrelse, som flera andra högsolor.

I de reviderade stadgar som kom 1924 ställdes institutet under över-
styrelse av kansler, samtidigt som lärarrådet fick större inflytande över
inre angelägenheter. Men KI:s lärarkollegium hade kvar avgörande ord,
som att välja inspektör och att avge förslag på innehavare av tjänst som
ordinarie lärare.

Antalet studerande blev snabbt större än de nominellt 120 som skulle

58. »Invigningen av Tandläkarinstitutets nya lokaler«, *Svensk tandläkaretidskrift*
(1923), 382–393; Jules Åkerman, »Om Tandläkarinstitutets nya lokaler, deras inred-
ning och utrustning«, i Östman m.fl. (red.), *Festskrift*, 75ff.

59. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 14/3 1922 nr 3; *SFS* (1924), nr 194.

ha sina två års fackutbildning vid institutet, delvis till följd av att få blev klara på utsatt tid. För att hantera situationen krävdes fler assisterande lärare, förklarade lärarrådet. Då både patientsäkerheten och färdighetskontrollen krävde kontinuerlig översyn av varje studerandes arbete medförde bristen på lärare »köbildning« och utdragna behandlingstider, något som pinade patienter och förlängde studietider. Man fick fler lärare. Den egenartade ekonomiska ställningen bestod. Av inkomsterna om 300 000 kronor var 100 000 statsanslag, som motsvarades av samma summa i avlöningar på utgiftssidan, vilken även rymde poster för övrig drift samt 50 000 att inleverera till statsverket.⁶⁰

DEN ANDRA TANDLÄKARDISPUTATIONEN i Sverige, även den på dispens, avhölls i anslutning till invigningen av de nya lokalerna – man ville gärna visa upp kvalitativa förändringar i verksamheterna. Men tredje gången gillt blev mindre komplikationsfri, vilket på sitt sätt framstår som planenligt.⁶¹

När tandläkaren Sam Karlström, som drev praktik i Gävle, skulle disputerat 1927 hade han redan tidigare blivit *Doctor of Dental Medicine* vid Harvard Dental School, varefter han även bedrivit studier vid Columbia University, KI och KTH. I och med att han samtidigt sökte tjänsten som ordinarie lärare i tandfyllnadskonst fick han rådet att inte anhålla om dispens hos Kungl. Maj:t. Men eftersom det då blev oklart hur det skulle bli med den betygsättning som de föregående prejudikaten etablerat, alltså som om det gällde en disputation för doktorsgrad, anhöll han likväl om dispens. KI:s lärarkollegium tillstyrkte när ärendet kom på remiss. Mot detta protesterade histologiprofessorn Gösta Häggqvist. Han kritiserade avhandlingens form, som med en senare tids terminologi var av sammanläggningstyp, och menade att en betygsättning skulle föregripa den bedömning som sakkunniga för den sökta tjänsten skulle göra. Kungl. Maj:t tillstyrkte anhållan.⁶²

60. RD 1925: proposition nr 56. Högskolornas löne regleringskommittés betänkanden II, SOU 1922:13, 55ff, 147; RD 1926: proposition nr 1:8, 281–305.

61. Axel Lundströms avhandling ingår i Östman m.fl. (red.), *Festskrift*.

62. Sam Karlströms avhandling utgör häfte 3 av *Svensk tandläkaretidskrift* (1927), som även rymmer notiser om disputationen och den sökta tjänsten: 323, 497. *Svensk tandläkaretidskrift* (1928), 130–163, rymmer fortsättningen på historien. Under rubriken »Aktstycken rörande besättandet av ordinarie lärarbefattningen i tandfyllnadskonst vid Tandläkarinstitutet« samlades sakkunnigutlåtanden, inlagor och protokoll från KI:s lärarkollegiums behandling av både befördringsärendet och Karlströms disputa-

När betygsättningen sedan aktualiserades föreslog den speciellt utsedde granskaren ett godkännande. Häggqvist protesterade åter, varpå kollegiet tillsatte en fyramannakommitté. Även den föreslog godkännande, ett beslut mot vilket Häggqvist reserverade sig för att i stället yrka underkännande. Vid ärendets slutbehandling var inte de tre andra kommittémedlemmarna närvarande och kollegiet röstade med Häggqvist för betyget icke godkänd.

Den andre sökanden till tjänsten som tandfyllnadslärare, vilken blivit ledig efter förre innehavarens tidiga bortgång, var Gösta Westin. Vi har tidigare mött honom som arg kritiker av den svenske tandläkare som disputerade i Helsingfors. Han var tillförordnad på posten men hade vid denna tid inte själv disputerat, fast han arbetade med en avhandling – under Gösta Häggqvists ledning.

De tre nordiska sakkunniga förordade Westin, men fann båda sökande kompetenta. När tillsättningsärendet kom upp i KI:s lärarkollegium föreslog trots detta Gotthard Thourén – vilken vi ovan mött som den förste tandläkaren att disputerat och som deltog i mötet i egenskap av lärare i proteslära och tandreglering – att Karlström skulle inkompetensförklaras. Häggqvist instämde. Tandläkarinstitutets inspektor ansåg i stället att båda sökande var kompetenta, men fick majoriteten mot sig.

Karlström blev senare den förste tandläkaren att på dispens disputerat som för doktorsgraden utanför KI, vid Uppsala universitet. Där blev han 1931 godkänd. Även Westin och ett par till disputerade vid denna tid. Sedan avstannade tandläkardisputationerna fram till mitten av 1940-talet, då det kom nya stadgar som fordrade disputationssprov för behörighet till laboratorstjänst.⁶³

BRISTEN PÅ TANDLÄKARE var en fråga som var mer brännande för utomstående. Riksdagen behandlade 1928 förslag om ännu ett sätt att möta problemen: ge de allt fler svenskar som utbildade sig i Tyskland legitimation utan att behöva genomgå tidsödande kompletteringsstudier. Frågan blev brännande även för Tandläkarinstitutet, som fick svårt att

tion, en skrivelse från denne jämte redaktionens kommentarer. Karlström återkom i »Några anmärkningar«, 368–384, som avslutas med ett slags bilagor i form av ett svar från KI:s bedömningskommitté jämte en replik från Karlström.

63. Karlströms avhandling till disputationen i Uppsala utgör supplement nr 1 till *Svensk tandläkaretidskrift* (1931). I Westin, »Promotionsskrift«, 11f, nämns inte resultatet av Karlströms disputation vid KI eller att det var han som sedan disputerade i Uppsala, inte heller Westins egen disputation.

hantera en situation med dubbelt så många studerande som det var dimensionerat för.⁶⁴

Universitetskanslern fick 1929 i uppdrag att utreda olika möjligheter att bygga ut utbildningen, dels genom att införa parallellavdelningar vid institutet, dels genom att initiera tandläkarutbildning vid universiteten i Uppsala och Lund. Uppdraget skickades vidare till de berörda.⁶⁵

Tandläkarinstitutet tillsatte en kommitté, bestående av den nyttillträdde inspektorn – Gösta Häggqvist – jämte Gotthard Thourén och Gösta Westin. De lade våren 1930 fram en omfattande utredning. Förhållandena komplicerades inte bara av de utrikes utbildade utan även av de allt fler medicine kandidater och licentiater som hade förtur till fackutbildningen.

Det var möjligt för institutet att komma upp i ett årligt intag av 160 nya studerande, förklarade kommittén – under förutsättning att man fick överta ytterligare lokaler i byggnadskomplexet. En annan förutsättning var att lärarkrafterna anpassades till denna utvidgning. Vidare krävdes, för att kunna rekrytera kvalificerade krafter, att lärarna fick bättre lön och professorstitel. Jämförelser med andra fackhögskolor och utländska förhållanden visade att utvecklingen och rättvisan fordrade detta, liksom att inspektor borde få samma arvode och rektorstitel som vid andra högskolor. »Då nu tandläkekonsten inom alla kulturländer erkänts ha en stor uppgift att fylla i folkhälsans tjänst, innebär en styvmoderlig behandling av tandläkarinstitutets lärare en principiell inkonsekvens, som bör anses tillhöra tidsskeden, vilka försvunnit.«

Utredningarna från de medicinska fakulteterna liknade varandra i mycket. Båda utgick från bristen på tandläkare och såg tandläkarutbildning vid universitetet som lösningen. Den borde inordnas i fakultetsorganisationen, som i Tyskland och Finland, inte hanteras som vid KI. En inkorporering av tandläkekonsten skulle befrämja odontologins utveckling. I en fråga hyste dock fakulteterna helt olika uppfattningar: huruvida den nya utbildningen borde förläggas till Uppsala eller Lund.

KI:s lärarkollegium tillsatte också en kommitté, bestående av Häggqvist och Isak Jundell, vilken vi tidigare mött som förespråkare av en kortare »dentist«-utbildning, jämte ytterligare en professor. Då kom-

64. RD 1928: FK motion nr 48 och den likalydande AK motion nr 84; FK:s första tillfälliga utskott utlåtande nr 6; AK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 4.

65. Den följande framställningen utgår från det material som finns samlat i RAiS Ecclesiastikdepartementet, konseljakt 22/7 1931 nr 10.

mittén inte kunde enas kom våren 1930 två förslag till yttrande. De hade en sak gemensamt, att de mångordigt argumenterade mot varandra, men pekade annars i motsatta riktningar. Häggqvist fann den stockholmska organisationen överlägsen och menade att det var mer kostnadseffektivt med centralisation än att splittra upp begränsade resurser på nya läroanstalter. De andra menade att en universitetsanknytning vore bättre, och protesterade mot lärarrådets sätt att, i realiteten, knyta frågan om Tandläkarinstitutets utvidgning till frågan om dess omvandling till högskola. När det till hösten blev votering för att avgöra frågan röstade kollegiet – inklusive de tre närvarande tandläkarlärarna – för återremiss till institutet, med särskild uppgift att se över möjligheterna till utvidgning utan omorganisation. Häggqvist stod ensam så när som på ytterligare en professor.

Lärarrådet hade efter KI-kollegiets initiala diskussion av ärendet vänt sig till universitetskanslern med önskemål om en mindre omorganisation, närmast omvandling av de tre lärartjänsterna till professurer, även om den föreslagna utvidgningen inte skulle komma till stånd. Sedan kansler efter KI:s inläga återremitterat ärendet återkom lärarrådet ett halvår senare med ett nytt yttrande. Det vände sig först mot fakulteterna i Lund och Uppsala, sedan mot KI, för att så yrka att lärarkrafterna borde utökas. Man passade även på att framhålla behovet av en utredning av hur tandläkarutbildningen borde omarbetas i grunden.

Inspektor Häggqvist passade dessutom på att till yttrandet bifoga en egen utläggning, »Tandläkarutbildning och tandvård«. I den dryftades olika principer, som att tandläkekonsten borde ta sikte på att förekomma tandsjukdomarna, inte bara åtgärda deras yttringar, och att man då behövde utforska orsakerna till dem. För detta behövdes läkare och medicinska vetenskapsmän. »Den nuvarande tandläkaren är en tand- och tandkötsreparatör, men han är icke en läkare för av tandsjukdom lidande människor.« Om man inrättade professurer i odontologi vid KI samt i Uppsala och Lund skulle läkarstudenterna kunna specialisera sig till att bli »verkliga tandläkare«, vilka kontrasterades mot »institutstandläkare« av Häggqvist. »När institutstandläkarutbildningen kan minskas på grund av läkarkårens övertagande av tandläkekonsten, bör till tandläkarinstitutet förläggas utbildningen av en kår av legitimerade tandtekniker, vilka kunna biträda läkarna i den mer hantverksmässiga delen av tandläkaryrket«.

Häggqvists utläggningar torde inte ha uppskattats av alla. Men Gösta Westin, som just hade disputerat, deklarerade att han anslöt sig till

inspektors förslag, och i disciplinernas hopsmältning såg odontologins räddning ur dess »försumpning«. Tandläkarorganisationerna förklarade för universitetskanslern att meningarna gick »synnerligen skarpt isär« och att »tandläkarproblemet« borde utredas av särskilda sakkunniga. Även kansler drog slutsatsen att frågan behövde utredas.

Då hade riksdagen redan accepterat en provisorisk förstärkning av Tandläkarinstitutets personal, ett beslut som dock inte fick föregripa det slutliga ordnandet av utbildningen. En av dess allvarligaste brister var »att den för eleverna ställer sig alltför dyrbar, vilket givetvis i sin mån bidrager [till] att för allmänheten fördyra kostnaderna för erhållande av tandvård«.⁶⁶

Kungl. Maj:t tillsatte sommaren 1931 en kommitté med det allmänna direktivet att utreda den framtida tandläkarutbildningen. Följande vår sköt sig Ivar Kreuger och en ekonomisk kris drog över Sverige. Kommittén avvecklades till hösten, innan den hunnit klart – ett öde som även drabbade en ny utredning av Chalmersfrågan. I samma skede eskalerade motsättningarna inom Tandläkarinstitutet. Häggqvist fick våren 1932 avgå som inspektor, och hans elev Westin mötte kritik.⁶⁷

ÅTERSTODEN AV 1930-TALET innebar för institutet en fortskridande försämring av förhållandena. Trängseln ledde till överbelastning när man tvingades ta in allt fler studerande med skiftande bakgrunder, till slut över hundra nya per år. Studietiderna förlängdes och kostade på i flera bemärkelser. Lokaler, utrustning och lärare blev allt mer slitna. Riksdagens beslut om folktandvård 1938 kom sedan att innebära upp-

66. RD 1931: FK motion nr 253; proposition nr 193; Statsutskottet utlåtande nr 129 (citatet: 17f).

67. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 22/7 1931 nr 10 och 28/10 1932 nr 66. Kommittéarkivet, RAiS Yngre kommitté nr 1019, rymmer en skrivelse från Landstingsförbundet som instämde i Medicinalstyrelsens kritik av ett tidigare uttalande – *Betänkande angående ordnande av folktandvård* från 1928, 127, att det inte förelåg brist på tandläkare och därför inte heller behov av utbyggd utbildning – och yrkade på en snabb utvidgning; jfr Solveig Ståhl & Eva Fredenholm (red.), *Käftis 50 år* (Lund, 1998), 13. Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, kap. 7. I Westin, »Några betydelsefulla data«, 379, sägs att motsättningarna blev så svåra att det efter mer än tjugo år alltså var ogörligt att söka bedöma utvecklingen under Häggqvists inspektorstid. I Otto Francke, *Gösta Egon Natanael Westin* (Stockholm, 1985) framstår Westin som en nydanare, men i Konnander, *Göteborg måste vänta*, framträder även bilden av en hårdför aktör med stort personligt inflytande; jfr Konnanders diskussion utifrån kategorierna påtryckare och mellanhänder, 90ff.

takten till en omvandling av tandläkarna från privatpraktiker till tjänstemän i landstingen.

Men på marginalen tillkom en del förändringar, som en ny stadga 1934. Som vanligt genererade förslagen diskussion inom KI:s lärarkollegium, till exempel talade Gösta Häggqvist om den »skilsmässa« som 1924 års stadga inlett men inte fullbordat. Den nya stadgan innebar en del administrativa reformer, som att den nya Förvaltningsnämnden skulle ta över den ekonomiska förvaltningen från KI. Lärarrådet fick också större inflytande över rekryteringen av ordinarie lärare. Kungl. Maj:t tillsatte dem på förslag av lärarrådet, sedan både KI:s lärarkollegium och universitetskanslern yttrat sig över förslaget.⁶⁸

En ny studieplan kom 1936. Studietiden blev fyraårig genom att fackutbildningen förlängdes till tre år, samtidigt som den delades upp i propedeutisk respektive klinisk undervisning med patientbehandling. Varje enskild kurs skulle avslutas med betygsättning, vilket innebar slutpunkten för den omoderna *examen rigorosum* man sökt avveckla redan tidigare. Nyordningen gav lite mer lugn åt studierna, men då så få blivit klara på tre år innebar den mest en legalisering av redan rådande förhållanden.⁶⁹

Samma år fick man anslag till driften av det vetenskapliga laboratoriet. Detta hade inte haft någon budget men ändå producerat forskning och forskare, vilka själva fått bekosta de verksamheter som ansågs gagna undervisningen. Detta var inte i sin ordning, ansåg ecklesiastikministern, eftersom det var »ett viktigt statsintresse att främja vetenskaplig forskning inom tandsjukdomarnas område«. Anslaget var litet men ändå en indikation på en rörelseriktning.⁷⁰

Institutionell förlösning

Riksdagens beslut om folktandvård omsattes i författningar som började gälla 1939. Förändringen av de yttre omständigheterna förde med sig krav på Tandläkarinstitutet som gjorde att situationen innanför väggarerna snabbt blev prekär. Fler tandläkare måste utbildas, och det snabbt. Ett formativt skeende inleddes. Det resulterade i en genomgripande

68. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 31/5 1934 nr 37. SFS (1934), nr 226.

69. RAiT Tandläkarhögskolan i Stockholm, Universitetskanslerns skrivelser, E2:11, nr 13 13/1 1936.

70. RD 1936: proposition nr 1:8, 231f.

omvandling på drygt fem år av den institutionella ordning som varit relativt stabil under femtio år. Processen innebar ett forcerat utredningsarbete och många avgöranden på kort tid. Detta gör förloppet rörigt och svåröverskådligt, med beslut vilkas närmare utformning sköts på framtiden. Men samtidigt som skeendet var komplext var det stadigt förankrat i historien och är på så sätt greppbart. Såväl problemformuleringar som lösningsförslag och tvistepunkter känns igen från den föregående skildringen. Det är lite som om den spelades upp igen, fast på högvarv.

Processen medförde såväl om- och utbyggnad av Tandläkarinstitutet som tillkomsten av en ny läroanstalt i Malmö. Härtill kom en tidsenlig utrustning av lokalerna och mycket mer av övrig personal; allt från avdelningstandsköterskor och ekonomutbildade intendentur till djurskötare och tamburvakter.

För studenterna innebar skeendet att de blev många fler, att de antogs terminsvis och att somliga fick flytta mellan olika studieorter. Det system med kompletteringar som etablerats för att komma in på landets mest eftersökta utbildning avvecklades för att nedkorta den totala studietiden. Dessutom avvecklades ordningen med olika avgifter jämte dyrbara egna instrument i avsikt att förbilliga undervisningen för de studerande – i förlängningen tandvården för de hjälpbehövande. Ett tryck mot likformighet med andra högre utbildningar gjorde förhållandena för tandläkarstuderande mindre avvikande.

För lärarna innebar processen bland annat att skyldigheten att utföra tandvårdsarbete på klinikerna minskade, liksom rätten till privatpraktik inom anställningen. Som professorer blev även lärarna mer lika dem vid andra högre utbildningsanstalter. De blev också fler, i mer specialiserade ämnen. Framför allt blev de assisterande lärarna många fler för att klara tillsynen av alla studenter.

Efter denna översikt ska vi nu följa processen kronologiskt, med uppmärksamhet på ordnandet av en högre utbildning i allmänhet och av utbildning för forskning i synnerhet.⁷¹

LÄRARRÅDET FICK 1941 I UPPDRAG att ta fram förslag till åtgärder för att möta behovet av tandläkare. I den utredning som kom året efter föreslogs – trots krigstidens besparingskrav – att staten skulle satsa på Tandläkarinstitutet för att höja examinationskapaciteten. Man förkla-

71. En översikt över de senare politiska skeendena ges i Konnander, *Göteborg måste vänta*.

rade att institutet kunde gå från 90 till 120 nyantagna årligen – under förutsättning att det beviljades medel till utvidgning och upprustning. Utökningen av elevantalet skulle knappast påverka den teoretiska utbildningen till tandläkarkandidatexamen, men väl organisationen vid institutet vad gällde lärare, lokaler och utrustning. De ökade kostnaderna för staten skulle delvis täckas av ökade inkomster från elev- och patientavgifter.⁷²

När förslagen gick på remiss ifrågasatte Medicinalstyrelsen om utbyggnaden var tillräcklig, och aktualiserade det tidigare Lundaförslaget om ett andra institut. Universitetskanslern menade att rätten till privatpraktik var en förutsättning för att kunna behålla kvalificerade lärare, medan Statskontoret i detta såg en olycklig sammanblandning av enskilt och allmänt.

I en proposition våren 1943 var ecklesiastikministern benägen att knyta samman frågorna om expansion respektive förnyelse, vilket var i linje med lärarrådets framställning. Samtidigt erinrade han om att Tandläkarinstitutet, som andra högre utbildningsanstalter, just fått anslag till inköp av litteratur och instrument för vetenskaplig verksamhet. Han accepterade i princip förslagen, men sköt en del avgöranden framför sig. Riksdagen framhöll sedan att folktandvårdens behov måste styra reformeringen av utbildningen. En kritiker menade att förslagen var otillräckliga och lanserade den nygamla lösningen att underlätta för dem som studerat utomlands att ta examen.⁷³

Besluten våren 1943 innebar att tjänsterna som ordinarie lärare omvandlades till professurer, samtidigt som en utvidgning och modernisering av Tandläkarinstitutet initierades.

LÄRARRÅDET ARBETADE VIDARE med de två utredningsmän från Statens besparingsberedning som skulle balansera tandläkarnas facksynpunkter. Man presenterade sommaren 1943 förslag om personalförstärkningar och annat som fortsatte på den inslagna vägen. Förslagen

72. Direktiven finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 28/11 1941 nr 47; lärarrådets utredning av 16/2 1942 finns i konseljakt 9/4 1943 nr 62, liksom remissyttrandena, vilka också till dels refereras i propositionen. I akten finns även den upplysande enkätstudien *Studieförhållandena vid Tandläkarinstitutet ur studentkårens synpunkt* (Stockholm, 1942).

73. RD 1943: proposition nr 214; Statsutskottet utlåtande nr 146; FK protokoll nr 23, 49f – anslaget till instrument: RD 1942: proposition nr 316, 46ff.

sades inte ta sikte på frågorna om »tandläkarutbildningens kvalitet«, utan var betingade av utvidgningen.⁷⁴

Man behandlade en mängd frågor. Beträffande patienttillgången framhölls att folktandvården i Stockholm behövde ordnas med beaktande av Tandläkarinstitutets behov. Vad gällde tandteknikerna menade man att utbildning av dem borde organiseras under institutets ledning. Den fråga om laboratorernas ställning som de tidigare beslutat lämnat oavgjord dryftades ingående. Härtill kom befattningar som amanuenser och assistenter, vilka närmast var att betrakta som utbildningsplatser. Med denna räcka av tjänster skulle man skapa förutsättningar för lämpliga unga tandläkare att meritera sig för befattningar som knöt dem till institutet.

Universitetskanslern tog sedan intryck av protester från Tandläkarinstitutets icke-ordinarie lärares förening och förordade mer tid till vetenskaplig forskning för laboratorerna. Statskontoret vände sig mot de uppskruvade lönerna, medan Allmänna lönenämnden menade att de krävdes om alla vakanta laboratorstjänster skulle besättas – så att fler tandläkare kunde utbildas.

I den proposition som kom vintern 1944 accepterade ecklesiastikministern med vissa jämkningar lärarrådets förslag. Han förklarade också att dåliga grundförhållanden visat sig fördyra de beslutade ombyggnationerna, men att alternativet nybygge skulle ta för lång tid att realisera. Riksdagen accepterade och pressade på. Man höjde till och med posten avlöningar och betonade vikten av att laboratorerna fick möjlighet att forska. Förbättringen av deras ställning var en huvudpunkt i beslutet 1944.⁷⁵

En månad innan förslagen presenterades för riksdagen hade det kommit likalydande motioner i kamrarna, med 112 undertecknare från alla läger. De yrkade på en utredning av såväl tandläkarutbildningen, med särskild uppmärksamhet på förslaget att organisera sådan i Lund och kanske Malmö, som utbildningen av tandtekniker och -sköterskor.

74. Lärarrådets utredning av 16/6 1943 jämte remissyttranden finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 18/2 1944 nr 77. Bunt 11 rymmer lärarrådets »Betänkande med utredning och förslag angående utbildning av tandtekniker m.m.« av 18/12 1939, med Gotthard Thouréns 107-sidiga »Historik« som en bilaga, jämte reaktioner på detta; långt tidigare i akten finns ett yttrande från Svenska Tandteknikerförbundet med ett alternativ till lärarrådets syn på denna utbildning.

75. RD 1944: proposition nr 194; Statsutskottet utlåtande nr 173; FK protokoll nr 22, 70ff.

Huvudförfattare var en riksdagsman från Malmö, som fått underlag av Sydsvenska tandläkarsällskapet.⁷⁶

EN KOMMITTÉ TILLSATTES samma dag som propositionen lades fram. Dess direktiv rymde en sådan myckenhet specialkunskaper att man undrar vem som upplyst Ecklesiastikdepartementet, vilket beredde ärendet gemensamt med Socialdepartementet. Den utförliga diskussionen tog upp en mängd frågor att behandla. En huvuduppgift var att utreda behovet av tandläkare. En annan var att se över undervisningsplanen och karaktären på undervisningen.⁷⁷

En högre undervisningsanstalt som tandläkarinstitutet kan emellertid ej blott ha till uppgift att meddela undervisning utan bör även bedriva odontologisk vetenskaplig forskning. Jag har redan framhållit, huru denna forsknings inriktning och resultat kan ha en genomgripande betydelse för tandvårdens planering och därmed för folkhälsan i stort. Vid utredningen bör sambandet mellan undervisning och forskning beaktas och planeringen av tandläkarutbildningen läggas så, att det vetenskapliga intresset hålles uppe, forskningen möjliggöres och undervisningen stimuleras genom att både lärare och elever komma att stå i levande kontakt med det aktuella forskningsarbetet.

Att ge tandläkarutbildningen »en fullt högskolemässig karaktär« låg i uppdraget. »Som en konsekvens av en mera vetenskaplig inriktning av studierna fram till tandläkarexamen synes följa, att för vetenskaplig forskning särskilt intresserade tandläkare böra kunna fortsätta sina studier och avsluta dem med disputationssprov för vinnande av odontologie doktorsgrad.« Vidare skulle kommittén utreda om tandläkarutbildningen borde uppdelas på två skilda institut, även om det kunde bli kostsamt. Dessutom tillkom frågor om lokaler och lärartjänster, utbildning av tandtekniker och -sköterskor med mera.

Ecklesiastikministern efterfrågade en allsidig utredning, samtidigt som direktiven rymde tydliga anvisningar om vad kommittén borde

76. RD 1944: FK motion nr 45, likalydande med AK motion nr 85 (AK motion nr 466 rörde en lönegradsplacering). Ståhl & Fredenholm (red.), *Käffris 50 år*, 14ff.

77. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 18/2 1944 nr 77; underlag finns i konseljakt 18/2 1944 nr 80.

komma fram till. De var avfattade på det humboldtska idiom som definierade högre utbildning. För att alla intressen skulle få komma till tals kallades tio sakkunniga, däribland Gösta Westin från Tandläkarinstitutet. Universitetskanslern blev ordförande.

EN NY STADGA tillkom också 1944. Den innehöll principiella nyheter, som i portalparagrafen: »Tandläkarinstitutets uppgift är vetenskaplig forskning och undervisning inom odontologiens olika grenar.« Förvaltningen blev mer elaborerad genom tillkomsten av Lärarrådsnämnden, med uppgift att förbereda de akademiska ärenden som Förvaltningsnämnden inte hanterade.⁷⁸

Professorer och laboratorer tillsatta av Kungl. Maj:t var också nyheter. Vissa vändningar i befordringsparagrafen var gamla i så måtto att de redan fanns på andra håll, men i det odontologiska sammanhanget var de nya: »skall avseende i första rummet fästas vid graden av ådagalagd vetenskaplig skicklighet hos de sökande i det eller de ämnen, som befattningen omfattar«. Dessa lärare skulle vara legitimerade tandläkare. Laboratorer skulle ha avlagt disputationssprov, en nyhet som aningen förvånande inte gällde för professorer. Tandläkardisputationerna kom i alla fall igång igen från och med 1945. I stadgans kapitel om disputationer kom tillägget att KI:s lärarkollegium kunde ge anställd lärare rätt att disputera vid KI och bli bedömd efter »samma grunder, som gälla för medicine doktors grad«.

I de nya skrivningarna ser vi en tydlig drift mot institutionell likformighet genom att Tandläkarinstitutet inkorporerade organisations-element som man hämtade från respekterade grannar i det högre utbildningssystemet. Portalparagrafen modellerades efter KI:s stadgar från 1934, som i sin tur knöt an till 1916 års universitetsstatuter. Som vi såg präglade denna uppgiftsformulering – »vetenskaplig forskning och undervisning« – även kommittédirektiven. Befordringsparagrafen rörde sig i samma riktning som portalparagrafen.

EN MARGINALINSTITUTION tillkom också i samma skede på den odontologiska domänen, som härigenom blev mer lik de andra även i detta avseende.

En flerpartimotion 1939 önskade en utredning av åtgärder för att

78. SFS (1944), nr 572. Under det aktuella konseljdatumet finns inte material från stadgarevisionen och jag har inte heller återfunnit sådant på annan plats.

minska tandsjukdomarnas utbredning. I ljuset av denna framstod tandvården som »ett Sisyfosarbete, ty varje ny årsklass, som kommer till behandling, visar stegrat eller bibehållet sjukdomsfrekvensläge«. Enda sättet att komma till rätta med kostnaderna – lidandet för den enskilda, utgifterna för det allmänna – var profylaktiska åtgärder. Problemet var att det var så oklart vad som borde göras eftersom ovissheten om vad som orsakade karies var så stor. Lösningen var odontologisk forskning. Men den hade i Sverige varit »hänvisad till forskarnas idealistiska intresse att under ofta svåra ekonomiska förhållanden på egen bekostnad arbeta på nämnda specialområden«. ⁷⁹

Utskottet inhämtade två yttranden till sitt utlåtande. Tandläkarinstitutet förklarade att motionärernas syfte låg i linje med de egna strävandena sedan decennier. Aningen avvaktande föreslog man att en brett sammansatt nämnd skulle utarbeta en plan för forskningen. Mer på offensiven var Medicinalstyrelsen, som efter folktandvårdsbeslutet utökats med en tandvårdsavdelning med egen byrådirektör. Man ansåg att staten borde ta ansvar för bristen på forskning, och pekade på potentialerna i en statistisk bearbetning av materialet från folktandvården. Men man såg även andra metoder för att utforska orsakerna till tandsjukdomar, »t.ex. experimentella undersökningar rörande olika kostformers betydelse för tandsystemet eller rent laboratoriemässiga forskningar«. Medicinalstyrelsen föreslog att den skulle få i uppdrag att utreda frågorna, och då beakta möjligheten att inrätta ett nytt laboratorium under dess överinseende, »förslagsvis benämnt statens odontologiska laboratorium«. ⁸⁰

Riksdagen accepterade. Socialdepartementet gav Medicinalstyrelsen i uppdrag att tillsammans med Tandläkarinstitutet verkställa utredningen. Efter viss fördröjning till följd av krigsutbrottet formerades ett arbetsutskott, med institutets Gotthard Thourén som ordförande, för att ta sig an uppgiften. En utgångspunkt var att tandläkarnas tro – att sötsakerna var boven i dramat – utgick från erfarenhetsbaserad intuition snarare än sådana vetenskapliga fakta Medicinalstyrelsen behövde för att gå ut med officiella anvisningar. Den odontologiska forskning Medicinska forskningsrådet stödde var mer laboratoriemässig, inte så inriktad på tillämpning i profylaktiska åtgärdsprogram.

79. RD 1939: FK motion nr 116; jfr kap. 3 i Bommenel, *Sockerförsöket*.

80. RD 1939: FK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 5, med yttrandena som bilagor.

Ett första problem gällde metoden för att objektivt registrera karies. Ett andra problem gällde var, eller på vem, förekomsten skulle mätas. Tidigare studier gällde relativt små populationer under relativt kort tid och rymde så många okontrollerade faktorer att värdet av forskarnas slutsatser blev diskutabelt. Till slut fann man ett lämpligt undersökningsmaterial på Vipeholms sjukhus för obildbara sinnesslöa utanför Lund. De 800 intagna lämnade inte platsen och åt i princip bara det de tilldelades. Förutsättningarna för kontrollerade experimentella undersökningar av kostens betydelse var goda.

Våren 1945 inleddes verksamheterna vid den statliga forskningsinstitution i Vipeholm som kallades Medicinalstyrelsens odontologiska försöksstation.

HÖSTEN 1945, då tandläkarutbildningssakkunniga bara hunnit lämna preliminära förslag, kom en proposition om vissa aningen föregripande åtgärder, som intag till prekliniska studier i Lund. För att dessa elever sedan skulle få sin fackutbildning någonstans föreslogs ett snabbt beslut om ett nytt tandläkarinstitut – i Malmö eller Göteborg – så att planeringen kunde gå vidare. Om detta utbildade 80 tandläkare om året skulle man nå målet om 180, samtidigt som trycket i Stockholm kunde lättas från 120 till 100. Somliga hade förordat två mindre institut eftersom det vore bättre ur pedagogisk synvinkel, men det skulle bli alltför kostsamt.⁸¹

Önskan att inrätta nya institut utvecklades sedan i flera motioner, som yrkade att ett av dem borde förläggas till Norrland. Riksdagen presade åter på och beslutade i november 1945 – »i princip« – att *två* nya institut skulle inrättas. Man skulle dock börja med ett, på en tills vidare obestämmd plats.⁸²

KOMMITTÉNS FÖRSTA BETÄNKANDE kom i januari 1946. Det behandlade ordnandet av tandläkarutbildningen och påminde i mycket om det betänkande från 1920 vars förslag inte hade realiserats. Likheter-na framstår som en indirekt indikation på det stigberoende som präglat verksamheterna vid Tandläkarinstitutet.

81. RD 1945: proposition nr 381.

82. RD 1945: FK motion nr 449, likalydande med AK motion nr 691; AK motion nr 688, likalydande med FK motion nr 444; Statsutskottet utlåtande nr 296 (citatet: 7). Kommittéförslag jämte yttranden över dem refereras mer utförligt i *Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del I*, SOU 1946:12, kap. 1

Utgångspunkten var folkets behov av tandläkare för vården av dess tänder. Utifrån statistiska beräkningar extrapolerade man de framtida behov utbildningen borde dimensioneras efter. Kommittén avvisade alternativa lösningar, som utbildning av plombörer och tandhygienister eller en gemensam grundexamen för läkare och tandläkare. Man förklarade att det fanns ett starkt samband mellan den studieplan som skulle gälla för ett nytt institut och hur detta borde organiseras. Eftersom kvantitativa reformer redan beslutats för Stockholm fokuserade man på mer kvalitativa problem med den gällande studieplanen.

Den inledande undervisning som meddelades av KI-lärare borde inte vara så ensidigt medicinsk-teoretiskt inriktad utan mer vända blicken mot odontologin och innefatta praktiska inslag. Den efterföljande utbildningen vid Tandläkarinstitutet borde inte vara så ensidigt fackinriktad utan träna upp blicken för allmän- och socialmedicinska aspekter av odontologin för att utveckla tandläkarens profylaktiska arbete. Gränsen mellan utbildningens huvuddelar suddades ut samtidigt som relationen präglades av likhet *och* särart: »Ehuru odontologien i stor utsträckning arbetar med egna metoder, är och förblir den dock en del av medicinen.«⁸³

Kommitténs förslag till lösning av problemen var i princip en femårig studieplan, vilken skulle rymma såväl fördjupningar av etablerat lärostoff som nya ämnen. Internationella jämförelser bekräftade utredarnas slutsats, att Sverige låg efter med sin fyraåriga studieplan. Man föreslog specialiseringar av vittfamnande ämnen genom inrättande av två nya professurer, vartill kom ytterligare lärartjänster. I frågan om lokaliseringen av ett nytt institut blev slutsatsen att det borde förläggas till Malmö, med anknytning till medicinska fakulteten i Lund. I en reservation argumenterades med kraft för Göteborg.

Sammanfattningsvis konstaterar vi att kommittéförslagen var institutionellt konservativa: det skulle utbildas tandläkare av ungefär samma typ som tidigare vid ett institut av ungefär samma typ som det gamla. Uppmärksammandet av den kvalitativa aspekten var inte heller nytt, även om den framhölls med en ny kraft. Vissa spänningar i argumentationen var också gamla: en högre kvalitet i form av fördjupad utbildning fordrade en större kvantitet i form av förlängd studietid. Önskemålen om specialisering av äldre kombinationstjänster känns igen från andra lärosäten. Problembeskrivningar och lösningsförslag var ungefär de-

83. *Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del I*, 79.

samma som förts fram från tandläkarhåll sedan åtminstone 1920. Vissa tvistepunkter känns också igen från tidigare och från andra håll. Den omtvistade relationen mellan grundläggande teoretisk respektive praktiskt fackinriktad utbildning aktualiserade odontologins relation till medicinen: likhet eller särart eller både och? Den lokaliseringspolitiska frågan framstår även den som en evergreen.⁸⁴

Under remissbehandlingen var det bara Göteborgs stadsfullmäktige som vände sig mot förslaget att förlägga institutet till Malmö. För ett nytt institut med dess utbildnings- och forskningsuppgift var de flesta benägna att betona närheten till medicinsk-teoretiska institutioner framför patienttillgången.⁸⁵

Den för oss centrala frågan om utbildningens organisation blev också omtvistad. Många remissinstanser var negativa till förslaget om ny studieplan, såsom de medicinska fakulteterna och KI, som menade att tiden för teoretiska ämnen kunde begränsas. Även Statskontoret vände sig mot den medicinska expansionism man fann i förslaget. Medicinalstyrelsen ville inte lösa organisatoriska problem – stora grupper i små lokaler – med förlängd studietid.

Andra var mer positiva. Trots de akademiska myndigheternas tveksamheter menade universitetskanslern, som samtidigt var kommitténs ordförande, att förslaget var rimligt. Tandläkarinstitutets lärarråd, som rymde den tunge kommittéledamoten Gösta Westin, förklarade att det var ogörligt att genomföra nödvändiga kvalitativa förbättringar inom den fyraåriga studieplanens ramar. Kommitténs förslag kunde dock överarbetas. Tandläkarsällskapet och -förbundet tillstyrkte en femårig studieplan men ville stuva om i den. Undervisningen i de medicinska ämnena fick inte leda till en »kvasi-medicinsk utbildning, som saknar teoretiskt och praktiskt värde för tandläkaren«. Den medicinska fakulteten fick inte bestämma över den undervisning som bestämde tandläkekonstens framtid.

Ecklesiastikministern fick hantera motsättningarna. Han lät en av Besparingsberedningens utredningsmän från 1943 bearbeta förslagen i samråd med odontologiska och medicinska fackmän. Resultatet blev en femårig studieplan, med fokus på de odontologiska ämnena, som verkli-

84. Jfr Terry Carlbom, *Högskolelokaliseringen i Sverige 1950–1965* (Uppsala, 1970), 25–31.

85. Olika remissyttranden och fortsatta utredningar finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 12/4 1946 nr 70; hänvisningar till riksdagstrycket finns nedan.

gen skulle klaras av i tid. Vidare föreslogs fler nya professurer, däribland den forskningsprofessur som fackmännen enhälligt förordat. I en motivering för den hette det att en utforskning av profylaktiska åtgärder var sättet att hejda tandsjukdomarnas framfart. En professur för detta skulle betala sig själv.

Det utarbetades också förslag för att hantera konsekvenser av den nya studieplanen. Här uppstod problem i och med att KI deklarerade att man inte ville ta på sig den prekliniska undervisningen, utan ansåg att Tandläkarinstitutet fick ombesörja sin utbildning med egna lärare i egna lokaler. I och med att nedskärningar planerades i KI:s nybyggen på Norrbackaområdet var det uteslutet att man i dem skulle ta emot tandläkarstuderande. Utredningsmannen vände sig mot denna inställning och menade att de praktiska problemen gick att lösa med god vilja, men att någon utbyggnad kanske behövdes vid KI.

I den proposition som kom i april 1946 förklarade ecklesiastikministern att det var »en trängande angelägenhet att utan dröjsmål åstadkomma den utbyggnad av tandläkarutbildningens organisation, som påkallas av folktandvårdens behov«. Han accepterade strängt taget de förslag som framkommit. Även om förlängda studier väckte betänkligheter förordade han den femåriga studieplanen. Den skulle även läggas till grund för ett nytt institut i Malmö. I Stockholm borde den prekliniska undervisningen ligga kvar vid KI, vars institutionsföreståndare förutsattes rätta sig efter ett sådant beslut.⁸⁶

I riksdagen motionerades det inte bara *för* Göteborg utan även för beslut om *två* nya institut och *mot* förlängda studier. Statsutskottet ogillade förlängningen men fann det ogörligt att frånga femårsplanen eftersom övrig planering utgick från den. Synpunkterna återkom i den utdragna debatten, i vilken utbytet mellan göteborgska och norrländska intressen blev rätt hätskt. En folkvald konstaterade att det var som vanligt i dessa sammanhang: »stoffet sväller, professorerna blir lärdare och lärdare med åren, och kunskapsfordringarna stiga i takt därmed«. Det hade blivit väl mycket medicin med tanke på att det var folktandvårdens intressen som skulle tillgodoses, men det var bra att »mammutinstitutet i Stockholm« fick viss avlastning. Från västkusthåll konstaterade man att det förberetts i Malmö innan beslut fattats, vilket kanske var tidsbesparande men inte snyggt.⁸⁷

86. RD 1946: proposition nr 241, 34.

87. RD 1946: FK motion nr 337 och 338; AK motion nr 517 och 518; Statsutskottet

Ecklesiastikminister Tage Erlander försäkrade att hans små föregripanden inte alls kränkt riksdagens prövningsrätt. Han förklarade att han tagit med sig angelägenhetskänslan från Socialdepartementet, där han sedan 1938 hade varit först statssekreterare och sedan konsultativt statsråd. Ministern gillade inte heller förlängningen, men hade inte velat riskera »en uppslitande strid med den splittrade sakkunskapen«.

Riksdagen accepterade 1946 förslagen och låg på om fortsatt utbyggnad. Besluten innebar i huvudsak en femårig studieplan och ett nytt institut i Malmö.

KOMMITTÉN ARBETADE VIDARE och presenterade ytterligare två betänkanden. Det första av dem behandlade »hjälpkrafterna«, vilka till största delen utbildades i någon form av enskild regi. Man föreslog bland annat en statlig och avgiftsfri utbildning av tandtekniker i anslutning till tandläkarinstitutet, liksom en utbyggd statlig utbildning av tandsköterskor, vilka vid Tandläkarinstitutet betalat avgifter och arbetat med mycket annat än sin egen utbildning.⁸⁸

Lärarrådet underströk sedan vikten av att utbildningen inordnades under institutet, lite som man själv hade organiserats under KI. Tandteknikerförbundet ansåg i stället att teknikern borde få större självständighet än vad kommittén föreslagit. Även om vissa ville se arbetet som hantverksmässigt kom även denna utbildning omsider att akademiseras.⁸⁹

Högskolebildning och doktorsgrad

De sakkunnigas tredje och sista betänkande behandlade en mängd kvarstående frågor, flera av mer formell karaktär. Här ska jag fokusera på dem om tandläkarinstitutens organisation och examensordningen.⁹⁰

utlåtande nr 223; FK protokoll nr 27, 29–51 (citaten i detta och nästa stycke: 33ff); AK protokoll nr 28, 64–73.

88. *Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del II hjälpkrafterna*, SOU 1946:87.

89. Remissyttrandena finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 25/4 1947 nr 79; förslagen presenterades i RD 1947: proposition nr 253. Jfr »Tandteknikerutbildningen – från 'hjälpkraft' till akademiker«, i Ståhl & Fredenholm (red.), *Käftis 50 år*, som även rymmer avsnitt om utbildningen av tandsköterskor och -hygienister.

90. *Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del III tandläkarinstitutens organisation m.m.*, SOU 1947:9.

I den första frågan såg kommittén tre huvudalternativ. Det första var att organisatoriskt knyta instituten till universitet eller medicinsk högskola; det andra att göra dem till självständiga lärosäten under överinseende av universitetskanslern; det tredje att i stället dem ge dem egna lokala styrelser. Det första alternativet betonade anknytningen till den medicinska vetenskapen, det sista till den patientvårdande praktiken. Mittalternativet gav lärarkollegierna störst självbestämmande, samtidigt som kansler knappast var den rätte att ta ansvar för sjukvårdsfrågor.

Utifrån en betoning av närheten till medicinen förordade tiomannakommitténs majoritet, till vilken hörde fyra professorer, anknytning till de medicinska högskolorna, men inte som en egen fakultet utan i form av en odontologisk avdelning. Fyra ledamöter, en landstingsdirektör och andra med praktikorienterade uppgifter, ville inte biträda detta förslag. Reservanterna menade att tandläkarutbildningen inte bara behövde kontakt med den akademiska världen utan även med praktiken, i likhet med andra fackhögskolor. De förordade alternativet egna högskolor, sorterande under kanslern vad gällde akademiska frågor och under en lokal styrelse vad gällde övrig förvaltning.

I relation till organisationsfrågan diskuterade kommittén ordnandet av den prekliniska undervisningen, liksom lärarnas antal och positioner, deras undervisningsskyldigheter och forskningsmöjligheter. Det slutliga förslaget blev mer återhållsamt än det från Tandläkarinstitutets ämnesföreträdare. Kraven på jämbördighet med institutionella grannar betonades, som att även institutets professorer skulle få räkna in »forskningsundervisning« i sin föreläsningsskyldighet. Bland åtgärder för främjande av forskningen föreslogs forskar- och docentstipendier jämte särskilda anslag för vetenskaplig verksamhet. Men det reella problemet låg inte i brist på medel, »utan i brist på forskare av tillräcklig kapacitet«.⁹¹

Man önskade även licentiand- och doktorandstipendier, i linje med förslaget att införa licentiatexamen och doktorsgrad. Argumentationen var inte så utförd, men man hänvisade till behovet av en högre vetenskaplig utbildning för att möta behovet av lärare och forskare. Odontologin hade också nått en sådan ställning att den borde ges rätt att ordna disputationer för en egen doktorsgrad – det stred mot akademiska principer att behöva gå över gränsen till en fakultet som saknade specifik sakkunskap. Licentiatexamen föreslogs som förkunskapskrav efter

91. Ibid., 81, 69.

en diskussion av alternativa modeller. En möjlighet var att som vid Veterinärhögskolan kräva fullständig grundexamen, en annan att införa en förprovning som man initialt gjort vid KTH; den medicinska licentiatexamen och finska odontologie licentiatexamen hade inte riktigt forskningskompetens som mål. Kommittén landade i en licentiatexamen modellerad efter den vid universitetets matematisk-naturvetenskapliga sektion. Samtidigt menade man »att en forskningsundervisning bör tillrättaläggas för licentianderna inom de odontologiska ämnena».⁹²

Förslagen fick återverkningar – uppströms, så att säga – genom nya benämningar inom den grundläggande utbildningen: tandläkarkandidatexamen ersattes av *odontologie kandidatexamen*, tandläkarexamen av *odontologisk ämbetsexamen*. Vidare föreslog kommittén att tandläkarinstitutet skulle få rätt att vid promotioner förläna titeln *odontologie doktor*. Fyra praktikorienterade kommittéledamöter ville inte stödja förslaget om en licentiatexamen, vilken de uppfattade som en komplicerande onödighet.

Vi ser hur de sakkunniga vacklade mellan organisationsmodeller, vilka hämtades från grannar inom den högre utbildningen, för att slutligen förorda en universitetsinspirerad ordning. Till den hörde en nomenklatur som bidrog till en akademisering, vilken nog inte uppskattades av alla. Vi återkommer till doktorsgraden och examensordningen, men först ska vi följa upplösningen av organisationsfrågan.

NÄR BETÄNKANDET GICK PÅ REMISS var det i princip bara Tandläkarinstitutets lärarråd och medicinska fakulteten i Lund som tillstyrkte förslaget om avdelningar vid de medicinska högskolorna. I Uppsala förordade man i stället, liksom flertalet remissinstanser, »fria högskolor med lärarråd, underställda kanslern för rikets universitet». En lokal styrelse kunde kanske bättre hantera patientvårdens förvaltningsapparat, men med »en stark representation av det praktiska livets män» även medföra en brist på förståelse för forskningen. KI vände sig bestämt mot att ta ansvar för en utbildning man inte råde över. Det fanns inte heller plats för den – om inte de egna teoretiska institutionerna byggdes ut. I ljuset av KI:s inställning förordade universitetskanslern att Stockholmsinstitutet blev en fristående högskola.⁹³

92. Ibid., 63.

93. Remissyttrandena finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 11/2 1949 nr 68 och refereras i RD 1947: proposition nr 253.

I den proposition som kom våren 1947 var ecklesiastikministern skeptisk till kommittémajoritetens förslag om anknytning till medicinsk högskola, inte minst med tanke på KI:s hållning. Men han ville inte heller förorda reservanternas idé om att dela upp förvaltningen så att akademiska frågor skulle sortera under kanslern och administrativa under en styrelse. Gränsen var svår att upprätthålla. »Ärenden av pedagogisk och vetenskaplig art måste sålunda bedömas och avgöras jämväl ur ekonomiska och administrativa synpunkter och vice versa.« Ministern föreslog en ordning som knöt an till den för universiteten och KI: självständiga högskolor under ledning av rektor och lärarkollegium, med befintliga beredningsnämnder och under överinseende av kansler. Till detta skulle komma intendentur med examen från handelshögskola – och en förstärkning av det kanslersämbete som blivit mer arbetstyngt när den högre utbildningen byggts ut.⁹⁴

Då ordnandet av den prekliniska undervisningen visat sig vara en så besvärlig fråga fick den bli föremål för fortsatt utredning, förklarade ministern. Annars godtog han i princip de sakkunnigas förslag, såsom det statliga engagemanget i utbildningen av tandtekniker och -sköterskor. Riksdagen godtog i sin tur propositionen.⁹⁵

SAMMANFATTNINGSVIS konstaterar vi att riksdagens beslut satte punkt för många av de processer vi följt i detta kapitel. Med årliga propositioner från 1943 till 1947 hade politikerna åstadkommit en institutionell omvandling: om- och utbyggnad av Tandläkarinstitutet, tillkomsten av professurer och nya laboratorsbefattningar, en ny läroanstalt i Malmö, femårig studieplan, högskolestatus, inkorporering av utbildningen av hjälpkrafter.

Genom processerna har vi sett hur kraven på jämbördighet framhölls när Tandläkarinstitutet sökte etablera sig på den högre utbildningens domän, liksom hur andra aktörer bevakade den gräns tandläkarna ville gå över. Motstridiga intressen gjorde att varje manöver på marginalerna kunde bemötas av dem som ville upprätthålla gränserna. Tandläkarna förmådde styra mellan närliggande professionella intressen, som de »högre« läkarna och de »lägre« tandteknikerna, när de artikulerade nationens behov av kårens tjänster. Vi har också sett hur tandläkarinstitutens organisation kom att påminna om andra institutioner inom det

94. RD 1947: proposition nr 253, 22.

95. RD 1947: Statsutskottet utlåtande nr 222.

högre utbildningssystemet, vilket framstår som en indikation på det tryck mot likformighet som fanns på dem som upptogs i systemet. Skeendena utvecklade sig mot bakgrund av hur politikerna förstod samhällets intressen och behov på den dentala domänen. Vi noterar den avgörande betydelse aktörerna tillmätte staten, trots att så mycket av tandläkarverksamheten var privat organiserad.

Som vi sett på andra håll blev slutpunkterna startpunkter för nya skeenden – inte minst i Malmö, där man började bygga en ny institution.

Samtidigt kan vi notera att somliga slut blev mer eller mindre oklara. Redan året efter propositionen 1947 kom en ny, vars förslag blev att det provisoriska ordnandet av den prekliniska undervisningen fick fortsätta ett år till. Riksdagen kom sedan att upprepa detta beslut fram till 1955, då man beslutade om en tredje tandläkarhögskola, i Umeå. Beslut om Göteborg dröjde till 1964.⁹⁶

Provisoriska stadgeföreskrifter för läroanstalterna i Stockholm och Malmö kom 1947, och innebar bland annat tillkomsten av rektorsbefattningar. Även detta provisorium kom att gälla länge. De sakkunniga begärde 1948 att befrias från uppdraget att utarbeta författningsbestämmelser.⁹⁷

DOKTORSFRÅGAN fick ett tydligare slut. De sakkunniga hade föreslagit införandet av en doktorsgrad, jämbördig med dem vid andra lärosäten. Den licentiatexamen som gav rätt att disputerat fick avläggas i ett av de vida odontologiämnena. De två år av studier som torde krävas kunde med fördel kombineras med assistenttjänstgöring för vederbörande professor, till exempel att sköta viss undervisning. Som vi sett föreslog man även nya benämningar på den grundläggande utbildningens examina.

När betänkandet gick på remiss kommenterade många instanser inte examensfrågorna. Mest intresserade av dem var de akademiska myndigheterna. De medicinska fakulteterna i Uppsala och Lund tillstyrkte doktorsgraden, men menade att den inte kunde begränsas till de kliniska ämnena – flertalet tandläkare som disputerat hade ju avhandlat teoretiska ämnen med odontologisk inriktning. Däremot var man skeptisk till att bygga på examensväsendet med en licentiatexamen, liksom till

96. RD 1948: proposition nr 202; *Den prekliniska tandläkarutbildningens ordnande*, SOU 1951:50; Konnander, *Göteborg måste vänta*.

97. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 26/9 1947 nr 22; underlag från de sakkunniga i motsvarande konseljakt. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 11/2 1949 nr 67.

att licentianderna skulle göras beroende av sina lärare. KI gjorde samma bedömning och strök under betydelsen av att de blivande vetenskapsmännen på egen hand förvärvade sin specialutbildning i stället för att tidigt binda sig vid en professor. Även Tandläkarinstitutets lärarråd tvekade något, men tillstyrkte licentiatexamen och uppskattade strävan »att inordna fortsatta studier efter tandläkarexamen i hävdvunna akademiska former«. Universitetskanslern tillstyrkte sedan förslaget om doktorsgraden, men förordade att den skulle få avläggas även i prekliniska odontologiämnen.⁹⁸

Tandläkarorganisationerna intresserade sig för examensfrågorna, även de lägre. Tandläkarsällskapet och -förbundet ville behålla den hävdvunna benämningen tandläkarexamen, och argumenterade utförligt mot idén att ersätta den med en ämbetsexamen och mot införandet av en licentiatexamen. Förslagen sades utgå från universiteten som förebilder på ett sätt som var olyckligt – samtidigt som man framhöll betydelsen av jämbördighet med just universiteten. Man vände sig även mot förslaget att de som bedrev fria vetenskapliga studier skulle assistera med undervisningen, något som innebar en »sammanblandning av utbildning för forskning ledande till odontologie doktorsgrad och utbildning av lärare för institutens behov«. Organisationerna framhöll även hur angeläget det var att främja forskningen. Kampen mot karies hade sådan »nationalekonomisk betydelse« att en forskningsprofessur var väl motiverad.

Odontologiska föreningen i Stockholm ville behålla tandläkarexamen och bejakade såväl doktorsgrad som licentiatexamen. Studentkåren hade sin egen syn på dessa högre studier: »Att få utföra sitt forskningsarbete under ledning av den professor inom vilkens område hans forskning föreligger synes oss också vara en fördel vars betydelse icke nog kan uppskattas.« Man framhöll att praktiken var central och att »den odontologiska undervisningen trots sin nära anknytning till medicinen på flera sätt skiljer sig från den akademiskt fria undervisningen«.

Medicinalstyrelsen tillstyrkte doktorsgraden lika bestämt som den avstyrkte licentiatexamen. Man vände sig mot de förslag som skulle binda vetenskapen till utbildningsanstalterna och begränsa tandläkarnas möjligheter att forska vid de kommande centraltandpoliklinikerna. Även en avnämningarorganisation som Stadsförbundet framhöll vikten av kontakt med den praktiska tandvården.

98. RAI S Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 11/2 1949 nr 68.

Doktors- och examensfrågorna togs inte upp i propositionen våren 1947. Det dröjde med beslut. Sedan de sakkunniga befriats från uppdraget att utarbeta förslag till författningar förklarade Kungl. Maj:t 1949 att frågorna skulle utredas vidare i samråd med tandläkarhögskolornas rektorsämbeten. Som riktlinjer för arbetet angavs att benämningen tandläkarexamen skulle behållas, att licentiatexamen tills vidare inte skulle införas, att odontologie doktorsgrad skulle kunna vinnas i alla tandläkarutbildningens ämnen, liksom att docentinstitutionen skulle införas vid högskolorna.⁹⁹

Det kom som sagt att dröja med nya stadgar. Under tiden anhöll Tandläkarhögskolan i Stockholm om att få promovera de tandläkare som disputerat sedan 1917. Denna den första promotionen ägde rum våren 1949. Rektor Westin arbetade hårt med förberedelserna, till vilka hörde kallande av strategiskt välvalda hedersdoktorer, och talade inför kungligheter och statsråd vid högtidligheten. Ett år senare anhöll en tandläkare ånyo om att få disputerar under samma förutsättningar som för medicine doktorsgrad *och*, om han blev godkänd, att få promoveras till odontologie doktor. Kungl. Maj:t tillstyrkte ånyo.¹⁰⁰

Till hösten 1950 anhöll så Tandläkarhögskolan om att universitetskanslern skulle utverka provisoriska bestämmelser om disputationsoch promotionsrätt. Man förklarade att detta vore önskvärt eftersom en rad tandläkare stod i begrepp att disputerar, men anförde inga argument i övrigt utan hänvisade till tidigare beslut och prejudikat. Kansler – som hade utsetts till odontologie hedersdoktor – remitterade anhållan till Tandläkarhögskolan i Malmö, men inte till några andra akademiska myndigheter. Han föreslog Kungl. Maj:t att tillstyrka, men att avvakta med Malmöhögskolan eftersom så få professurer var besatta där. Kungl. Maj:t följde förslaget.¹⁰¹

DEN LÅNGA KAMPEN för akademiskt erkännande slutade i ett expeditionsärende som gav provisoriska bestämmelser i väntan på nya stadgar. Likväl var denna officiella sanktion av den vetenskapliga självständig-

99. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 11/2 1949 nr 67.

100. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 1/4 1949 nr 5; 12/5 1950 nr

14. RAiT Tandläkarhögskolan i Stockholm, Promotion och installation, F4C:1, rymmer förberedelserna till promotionshögtiden; Disputationer, F2:1, rymmer ett tal av Westin till den första disputationen för graden med data över händelseförloppet.

101. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt och statsrådsprotokoll 20/10 1950 nr 4.

heten betydelsefull för den läroanstalt som producerade den kunskap som var avgörande för tandläkarkåren.

Som på andra domäner hade man hänvisat till behovet av professionens tjänster i argumentationen för behovet av resurser till reformering av dess utbildning. Men behovet var speciellt på det odontologiska fältet. Även om det i en mening fanns ett stort behov av tandvård fanns det inte något riktigt bett i hänvisningar till det så länge det bara kom till uttryck i form av betalningskapabel efterfrågan på tandvårdstjänster. Det var först sedan staten engagerat sig i en tandvård för folket som behovet tog sig uttryck som väckte politikernas känsla av angelägenhet inför utbildningen av fler och bättre tandläkare i folkhälsans tjänst. När det offentliga ansvarstagandet för den enskilda medborgarens hälsa utvidgades, med de kostnader det förde med sig, växte också bemödandena att få kontroll över folkets hälsostatus. Med ansvar följer makt och med makt ansvar.

En annan egenhet med odontologins kunskapsdomän var att en disputationsrätt kom redan med tillkomsten av en utbildningsanstalt. Men de former utövandet av denna principiella rätt tog sig kom i praktiken att markera Tandläkarinstitutets osjälvständighet. Tandläkardisputationerna innebar en inordning som manifesterade och reproducerade en underordning.

När folktandvården byggdes ut uppmärksammades också forskningen och dess betydelse för det profylaktiska arbetet. Medicinalstyrelsens odontologiska försöksstation vid Vipeholm var inte direkt knuten till Tandläkarinstitutet, men hade centrala aktörer därifrån i sin ledning. Verksamheterna ledde å ena sidan till vetenskapligt säkerställd kunskap om samband mellan sötsaker och karies som Medicinalstyrelsen kunde utgå från i officiella anvisningar. Å andra sidan ledde de i efterhand till omfattande forskningsetisk kritik i och med att de intagna inte tillfrågades om huruvida de samtyckte till försöken eller ens informerades om att de ägde rum. Patienternas karaktär av försöksmaterial påminner om hur mindre bemedlade varit undervisningsmaterial redan vid Polikliniken för tandsjukdomar.

Verksamheterna inbegrep en utbildning till forskare, innan det fanns någon formellt organiserad forskarutbildning, på så sätt att unga tandläkare fick tillägna sig en rad handgrepp och uppöva en speciell blick för att kunna framträda som trovärdiga forskare. Denna inskolning påminner om den äldre tandläkarutbildningens inledande skeden med praktisk träning i hantverket. En av de blivande forskarna tänkte sig rent

av att disputera på grundval av arbetet vid försöksstationen, vilket han omsider också gjorde vid medicinska fakulteten i Lund. Vissa hade dock ifrågasatt om statlig uppdragsforskning var förenlig med den vetenskapliga självständighet en doktorsavhandling skulle demonstrera.¹⁰²

102. Bommenel, *Sockerförsöket*, kap. 6.

9 Jägmästarna

Skogen har alltid levt farligt. Men även om bränder, stormar och små insekter kunnat fälla stora träd har den återhämtat sig själv efter lokala förödelse – till exempel ger ett brandfält god grund för föryngring. När människor började bruka den som något för dem blev tiden emellertid en faktor på ett nytt sätt. Träden växer i sin takt, medan folk kommer och går. När skogen inordnades i samhället kom intressen och tidsperspektiv att brytas mot varandra.¹

I detta kapitel ska vi se hur ändrade förutsättningar kunde göra att skog som knappt tillmätts något värde plötsligt blev värdefull. Detta bidrog till att skapa spänningar längs tidsdimensionen, säg inom den individ som kanske ville realisera en vinst i dag, även om det innebar att avkastningen blev mindre än om avverkningen sköts in i framtiden. Det kunde även skapa spänningar mellan dagens skogsägare och efterkommande, vilka torde ha större intresse av omsorg om återväxten. Skog som inte sköttes kunde skapa spänningar mellan enskildas rätt och landets intressen. Brytningarna påverkade under det senare 1800-talet Sverige i allmänhet och framtidslandet Norrland i synnerhet. Intressemobiliseringen ledde till institutionsformeringar. Vi ska se hur den statliga Skogsstyrelsen omorganiserades och i nationens intresse blev affärsdrivande. Därmed blev gränsen mellan statsintresset och en näring med sina särintressen suddig. När skogen stod för hälften av landets export

1. Tidsaspekten lyfts fram i Julia Nordblad, »Forest time and the passions of economic man«, i Anders Ekström & Staffan Bergwik (red.), *Times of history, times of nature* (New York, 2022).

gjorde den samhällsekonomiska betydelsen att politiker ville ställa krav på att den sköttes på sätt som var både effektiva och långsiktigt hållbara. Detta lyfte fram betydelsen av kunskaper om goda avverknings- och föröngningsmetoder.

I detta kraftfält utvecklades Skogsinstitutet, som började verka 1828. Det utbildade primärt män i staten, men kom även att ge en lägre utbildning för det enskilda skogsbruket. De långa omloppstiderna komplicerade kunskapsbildningen, och i syfte att få svar på svåra frågor inrättades 1902 marginalinstitutionen Forstliga försöksanstalten – det äldre uttrycket »forstlig« avsåg något som hade med just skogsbruk att göra. Sedan riksdagen 1912 beslutat ombilda institutet till högskola kom de båda institutionerna att samlokaliseras och få en gemensam styrelse. Forskning och undervisning förenades samtidigt som de hölls isär. Kårformeringen var också komplicerad. Aktörer med lägre respektive högre utbildning förenades i högskolan samtidigt som de drog åt olika håll. Efter utredningar av Skogshögskolans organisatoriska problem infördes 1950 en doktor i skogsvetenskap.²

Skogen och institutet

I äldre tid präglades allmogens skogsanvändning av ett mångbruk. Som en del i lantushållningen gav skogen ved till uppvärmning, timmer

2. En översikt över jägmästarna ges i Erland Mårald, *Framtidens skogsakademiker* (Stockholm, 2018). De har inte gjorts till föremål för någon professionssociologisk studie, men början till en kårkaraktistik tecknas i Ebba Lisberg Jensen, »En skogens gentleman i djurens hotade rike«, i Erland Mårald & Christer Nordlund (red.), *Kamerajägaren* (Umeå, 2010); en diskussion om både professionalisering och avprofessionalisering förs i Gabor Bruszt, »Jägmästaryrket – en professionell episod?«, i Carl Adelsköld m.fl. (red.), *Skogshögskolans studentkår 75 år* (Umeå, 1980). Översikter över utbildningen ges i Vadim Söderström, »Jägmästarutbildningen under 150 år«, i *Skogshögskolan 150 år* (Uppsala, 1978) och Hjelm, *Lärdom på Ultuna*. Den biologiska forskningen vid Skogsförsöksanstalten utforskas i ett brett historiskt perspektiv i Jimmy Jönsson, *Den biologiska vändningen* (Lund, 2019). Översikter över politisk-juridiska förutsättningar ges i Per Eliasson & Gustaf Hamilton, »'Blifver ondt att förena sigh' – några linjer i den svenska skogslagstiftningen om utmark och skog«, i Ronny Pettersson (red.), *Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika* (Stockholm, 1999) och Karl-Göran Enander, *Skogsbruk på samhällets villkor* (Umeå, 2007), och över det statliga skogsbrukets förvandlingar under 1900-talet i Per Eliasson, »Statsskogarna«, i Hans Antonson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900* (Stockholm, 2011).

och virke till byggen och redskap. Avverkningen skedde kontinuerligt genom plockhuggning, med avverkning av utvalda träd när de behövdes till det de ansågs passa för. Återväxten skötte sig själv. Skogsmarken kunde även nyttjas för bete. Den brukades samfällt som ostyckad utmark eller utäga, till skillnad från den odlade jord som utgjorde en gårds inäga. Både menighet och överhet gjorde anspråk på rättigheter i häradsallmänningarna, vilkas ägandesituation var oklar. Enligt sedvana hade bönderna även rättigheter på kronans mark, där de tog virke och lät djur beta.³

Mot den agrara skogsanvändningen stod kungamaktens intressen i skogen. Ett sådant gällde den symboliskt betydelsefulla jakten, där den med falkar ansågs särskilt förnäm. Det blev ett kungligt privilegium att jaga visst vilt. Jakten kunde äga rum i djurgårdar, som den strax utanför Stockholm. Kronoparker blev sedan benämningen på skogsområden som tillhörde kronan. Men framför allt hade staten rätt till ekar, var än de växte, till följd av flottans behov av välvuxet ekvirke för skeppsbygget. För bönderna var de orörbara ekarna till besvär. Brytningarna mellan rättigheter gav upphov till motsättningar som tog sig uttryck i bevakning av skogar och ekar å ena sidan, tjuvjakt och ekhat å den andra. Att adeln hade sina privilegier gjorde inte ekvationen enklare.⁴

Bruken tillförde ytterligare en konfliktdimension. Den järnproduktion som genererade intäkter stöddes av staten, vilket ledde till konkurrens om skogens resurser. Träkolsförsörjningen till bruk och hyttor gav upphov till skogsbrist, åtminstone lokalt. Mer avlägsen skog var inte en reell tillgång, men med ändrade förutsättningar i form av ny transportteknik kunde den gå från en potentiell resurs till en tillgänglig. När skogsbristen blev pockande diskuterade Vetenskapsakademien sätt att komma till rätta med problemen.⁵

I TYSKLAND utvecklades under 1700-talet vetenskaper för statsförvaltningen, kameralistiken. Uttrycket stammar från kammare, det rum i vilket furstens rådgivare samlades; på svenska blev motsvarigheten statsrådet i konselj. Genom att förbättra hushållningen, *oeconomien*, skulle man stärka den furstliga skattkammaren, som också hörde till bilden.⁶

3. För den följande framställningen gör jag en generell hänvisning till Per Eliassons mäktiga avhandling *Skog, makt och människor* (Stockholm, 2002).

4. Ulf Nyrén, *Rätt till jakt* (Göteborg, 2012).

5. Svante Lindqvist, *Technology on trial* (Uppsala, 1984), kap. 3.

6. Keith Tribe, »Cameralism and the science of government«, *Journal of modern history*

Tidens *Forstwissenschaft* utvecklades som ett inslag i kameralvetenskaperna. Skogarna utgjorde ett substantiellt inslag i den furstliga domänen. Men det räckte inte att bara bevaka dem – de tidigare militärer som ofta blev *Jäger* var sällan förfarna i skogshållning. När urskogen avverkats blev skogen en kulturskapelse. Den skötte inte sig själv utan behövde skötsel, för vilken behövdes personal med speciella kunskaper. Vid mitten av seklet växte utbildningsinitiativ liksom facktidsskrifter fram. Förhoppningen var att möta hotet om skogsbrist genom att öka produktionen i stället för att begränsa konsumtionen. Men för att skogsbruket skulle vara uthålligt behövde återväxten vara minst lika stor som avverkningen; föryngringen behövde motsvara uttaget.⁷

Beräkningar av möjlig avkastning var ett centralt inslag i skogsvetenskapens nya praktiker. Först fick skogen karteras och inventeras, varpå man kunde uppskatta ett medelvärde för odlingscykeln från plantering till avverkningsmogna träd. Ifall denna omloppstid sattes till hundra år kunde beståndet indelas i lika många skiften eller trakter som helavverkades och återplanterades i tur och ordning – efter ett sekel kunde man börja om från början. Detta *trakthyggesbruk* blev ett alternativ till *blädningbruket*, som genom kontinuerlig avverkning av utvalda träd innebär att ett skogsbestånd alltid rymde träd i olika åldrar och som regel föryngrade sig genom självsådd. Resursutnyttjandet skulle maximeras genom en bokföring som bildade grund för en balansräkning mellan årligt uttag och långsiktigt hållbar avkastning. Människan blev en kritisk faktor när balansen i skogen inte följde av den naturliga återväxten utan fick upprätthållas med vetenskap och konst. Det uppstod metodstrider om vilka grepp förvaltningen skulle arbeta med.

Det så kallade högskogsbruket tog sikte på välvuxna träd för statens behov. Den kvantifierande vetenskapen och statliga förvaltningen bidrog i förening till att realisera det standardträd arbetet utgått från; bestånd med jämgamla och -stora träd var mer lätthanterliga. Tysk skogsvetenskap blev förebildlig. Den levererade systematiska svar på allmänna frågor i en tid då problemformuleringar och lösningsförslag var föga utvecklade. Skogar som odlats enligt de nya principerna gav hög avkastning, åtminstone första gången de avverkades. I hanterbarhetens intresse hade vetenskapen reducerat de komplexa samband som rådde i den

(1984), 264.

7. Henry Lowood, »The calculating forester«, i Tore Frängsmyr m.fl. (red.), *The quantifying spirit in the 18th century* (Berkeley, 1990).

skog som växte för sig. Renodlingen bidrog till en förvaltningspraktik som frambringade monokulturer som blev sårbara för insektsangrepp, stormar, näringsmässig utarmning. Över tid medförde förbättringarna försämringar som förde med sig behov av ytterligare åtgärder.

Konsekvenserna av den nya skogsvetenskapen i statens tjänst har gjorts till en parabel över hur centralmaktens homogeniserande blick ger upphov till oförutsedda bieffekter. Dess uniforma lösningar tenderar att underminera lokala praktiker som tanken var att främja.⁸

PÅ SVENSKA blev *Jägermeister* till jägmästare. Utöver uppgiften att sköta jakten kom tidigt övervakningen av den skog viltet vistades i. Ett riksjägmästareämbete inrättades 1634, under vilket löd jägeristaten, alltså de jägare, skogvaktare och andra som stod för bevakningen. Ämbetet avvecklades 1682, då landshövdingarna fick uppsikt över jägeribetjäningen, men organisationen kom att förändras fler gånger.⁹

Jägeristatens lokala manskap hade ingen formell utbildning för sina sysslor och var illa avlönad. Det förhållandet att ersättningen till stor del bestod i andel av böter, samtidigt som korruptionen var utbredd, gjorde att staten blev illa sedd av allmogen. Följderna av utbredda överträdelser – obegränsat bete som hindrade återväxt, omfattande svedjebruk, oordnad huggning – bidrog till fruktan för skogsbrist. Tillståndet i skogarna och i jägeristaten uppfattades som problem.

I BÖRJAN AV 1800-TALET blev skogsfrågan allt mer tilltrasslad, med behov, rättigheter och intressen som bröts mot varandra. En omreglering av ägandeformer i enlighet med idéer i tiden framstod som en lösning. Enskilt ägande tänktes leda till större omsorg om skiftet än samfällt. Kronan med sin jägeristat uppfattades inte som en god skogsbrukare, men å andra sidan kunde kanske bara staten bedriva en skogshushållning som fordrade att man planerade för generationer framåt. Dessutom befarades att privatiseringar kunde slå mot jordlösa som var beroende av allmänningarna, samtidigt som rika bruk kunde berika sig ytterligare.

8. James Scott, *Seeing like a state* (New Haven, 1998), kap. 1, utvecklar exemplet i termer av en parabel.

9. Nyrén, *Rätt till jakt*, 77ff. En förvaltningshistorisk genomgång av skogsstaten och skogsläroverken finns i *Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. VI* (Stockholm, 1907).

De vidlyftiga debatterna resulterade i att riksdagen 1817–18 uttryckte önskemål om delning av allmänningar, försäljning av en del kronoparker, upplösning av jägeristaten. Men hur skulle detta gå till i praktiken? Som nybliven kung utlyste Karl Johan en belöning till den som före nästa riksdag kunde presentera ett realiserbart förslag.

I detta läge trädde Israel Ström in på scenen. Han hade gått in i hovjägeristaten som volontär och blev sedan överjägmästare vid Djurgården, vars förvaltning Ström övertog 1801 då han efterträdde sin far som inspektör. Orienterad i de nya skogodlingsidéerna fick han genomföra en nyordning på Djurgården. Tillståndet i dess skogar förbättrades samtidigt som förvaltningen finansierades genom försäljning av överskott från avverkningar. Sverige fick ett åskådningsexempel på trakthyggesbruk i linje med tysk skogsvetenskap.¹⁰

I ett svar på kungens fråga presenterade Ström reformplaner. Ägande och brukanderätt borde separeras i kronoskogarna för att möjliggöra förbättring av deras tillstånd. I dem borde man införa systematiskt trakthyggesbruk för att möta statens virkesbehov och öka avkastningen genom försäljning. Inkomsterna borde användas för att reformera jägeristaten. Vissa principer återkom i det program han sedan vidareutvecklade och som enbart avsåg statliga skogar i södra Sverige. Skogen skulle brukas som om den vore en åker, med sådd, mognad, skörd. Den skulle skötas planmässigt, med gallring för att skapa goda förutsättningar för återväxten. Man skulle arbeta med långa tidsramar – för efterkommande, inte för stundens behov. Efter mothugg från kritiker, som drev en lantushållningslinje i vilken skogsbruk var en bisyssla, lät Ström 1822 trycka sitt *Förslag till en förbättrad skogshushållning i Sverige, jemte utkast till dess systematiska verkställande*. Denna skrift kom i flera upplagor och blev som *Handbok för skogshushållare* en utgångspunkt för skoglig undervisning under lång tid.

Vid riksdagen 1823 kom avgörande beslut, under hänvisningar till Ströms planer. Kort kan sägas att nyttjandet av kronoparkerna reglerades på så sätt att böndernas traditionella rättigheter avvecklades, samtidigt som de kompenserades genom tilldelning av större markområden. Andra marker såldes, medan kronan behöll vissa, vilka i regel bestod av ren skogsmark. Dessa mindre områden disponerades utan inskränk-

10. Anders Wahlgren, »Israel af Ström och hans betydelse för svensk skogshushållning«, i *Festskrift utgiven med anledning av Skogshögskolans 100-årsjubileum* (Stockholm, 1928).

ningar av staten, som kunde inrätta väl omhändertagna ekplanteringar. Det fastslogs att häradsallmänningarna ägdes av respektive härad, som fick avgöra om dess allmänning skulle skiftas eller ägas samfällt. Svårigheterna att kombinera agrart mångbruk med rationell skogsodling var det problem på vilket separering blev lösningen.

Genom dessa skeenden trädde Ström fram som en auktoritet. Han fick åka på en studieresa till Tyskland, utvecklade sina idéer och började 1826 driva undervisning på Djurgården för folk från länen. Han fick nya möjligheter att verka som ledamot i en kommitté med uppgift att reda ut några kvistiga skogsfrågor. Dess förslag om att reformera jägeristaten och att inrätta en centralstyrelse för skogsväsendet blev politiskt komplicerade på sätt som försinkade realiserandet. Vi ska återkomma till staten och styrelsen i nästa avsnitt.

Här konstaterar vi att Kungl. Maj:t 1828 beslutade om krav på genomgången utbildning för tjänst som överjägmästare. Bestämmelserna kom samtidigt som skogskommittén tillsattes. Den presenterade snabbt en plan för en läroanstalt som skulle finansieras med medel som inflöt till skogsplanteringskassan.

STADGAR FÖR SKOGSINSTITUTET utfärdades 1828. De rymde en ändamålsformulering som var tydlig för att gälla en så tidig läroanstalt: »1 § Skogs-institutets ändamål är att inom Riket utbreda en allmännares kännedom af skogshushållningen, meddela nödig insigt i jagtwäsendet, och bilda en skicklig och kunnig skogs- och jägeri-betjening.« Institutionen skulle stå under styrelse av en chef och förestås av en *directeur*. Denna skulle göra det mesta, även besiktiga skogshushållningsplaner, åka på inspektionsresor och annat som låg utanför själva undervisningen. Till hjälp fanns en bilärare, som skulle ge undervisningen »en praktisk riktning« genom »utvandringar på fältet«. Kungl. Maj:t utsåg dessa befattningshavare, men inget sades om på vilka grunder.¹¹

Till behörighetskraven hörde allmänna formuleringar om god vandel och mer preciserade om insikter i matematik och praktisk geometri. Kunskaperna skulle prövas i en inträdesexamen. Till elever antogs i första hand anställda vid jägeristaten som anmälts av sin landshövding. De sex elever det rörde sig om fick boende och visst underhåll förutom fri undervisning. Denna skulle omfatta den egentliga skogshushållningen och jaktkunskapen, jämte en lång rad stödjande biämnen. Un-

11. SFS (1828), 1707–1714.

der den blidare årstiden ingick övningar i skogsarbeten, under vintern i rovdjurshantering. I mars skulle direktören offentligen examinera alla elever. För avgångsbetyg fordrades utöver slutexamen självständigt upprättade skogshushållningsplaner. Lärotiden var omkring två år.

Som lokal lyckades man överta förste hovjägmästarens boställe, Stora Blå porten, ute på Djurgården men ändå nära till staden. Överhovjägmästaren utsågs till chef, Ström till direktör. För sina insatser adlades han 1833 till af Ström, varefter han 1838 blev chef samtidigt som han fortsatte som direktör, om än med mindre ansvar för undervisningen. af Ström blev kvar på sina stolar till 1854. Det var större omsättning på bilärarna, vilka i princip utgjordes av tidigare elever.¹²

Liksom Teknologiska institutet och Veterinärinstitutet var Skogsinstitutet en mångsysslande institution. Till den myndighetsutövande rollen kom en affärsdrivande; inkomsterna finansierade undervisningen. Med af Ström och hans institut trädde skogsexperten fram, med legitimitet i en vetenskaplig kunskapsbas.

Verksamheterna vid Skogsinstitutet präglades av litenheten, med 30–40 avgångna elever per decennium. Givet kravet på genomgången lärokurs för jägmästarbefattningar var det fråga om inskolning till ett legitimationsyrke. Den var i mycket praktikbaserad, med fältövningar som bidrog till gemensamma erfarenheter och kåranda. För oss är det intressant att af Ström tidigt utverkade resestipendier för särskilt lovan- de elever, så att de skulle kunna fortbilda sig för den lärargärning som fordrade mer än de ordinarie två årens undervisning.

Uppgiften att utbilda skogsmän i staten blev en konstant som bidrog till att reproducera grunddragen i den ordning som etablerats. Som vi ska se kom Skogsinstitutets utveckling att präglas av ett stort mått av stigberoende. Men med förskjutningar av förutsättningar och intressen utanför läroanstaltens väggar kom krav på förändringar av organiseringen innanför dem. Ordnan- det av utbildningen blev en politisk angelägenhet.

12. Jag gör en generell hänvisning till den fylligaste redogörelsen för Skogsinstitutets utveckling, med många sakuppgifter: Anders Wahlgren, »Historisk översikt av den högre skogsundervisningens utveckling i vårt land«, i *Skogshögskolan 1917* (Stockholm, 1917).

Jägmästarna och Skogsstyrelsen

Jägeristaten fick 1838 en ny instruktion. De områden kronan behållit var mindre och mer lättbevakade, samtidigt som personalen blev mindre men bättre avlönad. Överjägmästare och jägmästare fick förvaltande uppgifter, underjägare, skogvaktare och andra övervakande. Med omorganisationen kom en namnändring, från jägeristaten till skogs- och jägeristaten, som markerade skiftet från bevakning till förvaltning. Den nya ordningen bidrog till att frambringa den normalskog som var skogsvetenskapens utgångspunkt.

Samtidigt kom kritik av statsmaktens homogeniserande blick och påbud om trakthuggande. Det uppfattades inte som ändamålsenligt för enskild skog som brukades under andra förutsättningar. För sådan skogsskötsel organiserades egna läroanstalter, med Bruks societetens skogsinstitut som den mest långlivade. Det byggdes upp 1839 av en från Tyskland inkallad jägmästare, Carl Ludwig Obbarius, som hade ett mer flexibelt synsätt. Han kom också att hamna i konflikt med företrädare för Skogsinstitutet – experterna hänvisade till vetenskapen, men var därför inte eniga. Obbarius gav ut en *Lärobok i skogs-vetenskapen* samt en *Tidskrift för skogshushållning*. Den blev dock kortlivad, liksom organisationen Svenska Skogshushållnings-sällskapet.¹³

Dessa omständigheter indikerar att det inte fanns tillräckligt många intressenter med skoglig utbildning för att utgöra en bas för föreningsbildning och tidskriftsutgivning. De lantbruksmöten som ordnades från 1844 blev fora för diskussion av skogsfrågor, fast då som en binäring till jordbruket. Men förhållandena ändrades, och vi ska i detta avsnitt se hur det senare togs initiativ till möten, föreningar, tidskrifter. Först ska vi dock utreda hur organiseringen av statens skogliga förvaltning och undervisning utvecklade sig.¹⁴

OPINIONSBILDNINGEN PÅVERKADES när nya intressen etablerades i skogen. Trävaruhandeln växte med tillkomsten av ångmaskinsdrivna sågverk. Dessa företag blev enklare genom svensk näringsfrihetslagstiftning och lönsammare genom brittiska tulllätnader. Skogen fick ett nytt värde.

13. Bengt Brynte, C. L. Obbarius (Stockholm, 2002).

14. Kährström (red.), *När landet kom till staden*, 250ff.

Detta bidrog till att den avverkades på nya vis, särskilt i de norrländska skogar som tidigare inte varit föremål för intresse. Den skogsåverkan genom bete och annat som den lokala allmogen stått för utifrån en behovsprincip hade knappt uppfattats som ett problem, men med en åverkan i industriell skala av aktörer på annan ort antog problemen dimensioner som gjorde skogsfrågan laddad. Samtidigt gled betydelsen av uttrycket »skogsbruk« från skogsodling till benämningen på en näringsgren.

Den äldre rädslan för skogsbrist återkom, förstärkt av nya rön om hur avskogning påverkade klimatet på sätt som påverkade alla. Staten som företrädare för det allmännas och framtidens intressen ställdes mot rätten att själv disponera över sin egendom. I riksdagen väcktes krav på vetenskaplig hushållning även på enskild skog, men det var oklart hur man skulle överföra principer för avgränsade sydsvenska kronoskogar till norrländska storskogar. En annan möjlighet var att utvidga statsskogbruket. Utan ingrepp i enskild egendom skulle det vidga statens omsorger till att gälla landets behov, inte bara kronans.

En ny skogskommitté tillsattes 1855 och föreslog uppbyggnaden av ett omfattande statligt skogsbruk under en central styrelse. Man föreslog även begränsningar av det agrara skogsnyttjandet, liksom skyldigheter för enskilda skogsägare, främst krav på åtgärder för god återväxt. Frågorna splittrade: alla sju ledamöter avlämnade reservationer. När planerna behandlades vid 1856–58 års riksdag vände man sig mot förslaget att gå in i privat skog med tvångslagar.¹⁵

KUNGL. SKOGSSTYRELSEN blev i stället ett svar på de problem som artikulerats. Den nya institutionen fick 1859 en preliminär stadga, som inbegrep uppgifterna att ha överinseende över skogs- och jägeristaten jämte skogsundervisningen.¹⁶

Den primära uppgiften var dock att axla det ansvar för skogshushållning med långa omloppstider som enskilda inte kunde förväntas ta. En tanke var att uppvisa en förebild, lite som mönsterjordbruk på den agrara domänen. Men det var ogörligt att på tusentals små enheter statsskog i södra Sverige, till exempel vid boställen för präster, införa trakthyggesbruk som i kronoparkerna. Inte mindre komplicerat var det-

15. *Underdånigt betänkande och förslag angående åtgärder för befrämjande af en förbättrad skogshushållning* (Stockholm, 1856).

16. SFS (1859), nr 60.

ta i Norrland, där de lokala förutsättningarna gjorde skogsvetenskapens principer verklighetsfrämmande.

Att den nya myndigheten fick ompröva Israel af Ströms program blev tydligt i den nya skogsordning som godtog ordnad blädning som ett alternativ till trakthuggningen. Tre år senare döptes skogs- och jägeristaten om igen, till skogsstaten. Den växte under Skogsstyrelsens överinseende. Sex skogsinspektörer skulle vara chefer för var sitt distrikt. Under dem löd 75 jägmästare som förvaltade var sitt revir, jämte 160 kronojägare. På ett decennium hade 1869 den förvaltande personalen tredubblats, den bevakande fyrdubblats.

Växten fortsatte sedan, men inte lika dramatiskt som under uppbyggnaden av det nya statsskogsbruket. Med centraliseringen av ansvaret avvecklades landshövdingarnas uppgifter. När skogsplanteringskassan också avvecklades gick verksamheterna från självfinansiering till anslagsberoende.

DEN SKOGLIGA UNDERVISNINGEN kom också att lyda under Skogsstyrelsen, på vars expansion följde en smärre utbildningsexplosion. Under 1860-talet fyrdubblades antalet utbildade vid Skogsinstitutet i jämförelse med tidigare decennier. Utifrån skogskommitténs förslag om läroanstalter för personal till enskilt skogsbruk tillkom skogsskolor, och sedan även statsstöd till privata skolor.

Stadgar för »skogsläroverken« kom 1860. Skogsskolorna skulle ge »en lägre lärokurs för danande af skicklige skogswaktare och plantörer«, Skogsinstitutet »en högre kurs för bildande av skogsförvaltande tjänstemän«. För direktören tillkom som en ny uppgift »befrämjandet af den forstliga vetenskapens utveckling och utbredande inom landet«. För undervisningen fanns ytterligare fyra lärare, i skogshushållning, jakt- och författningskunskap, naturalhistoria samt matematiska ämnen. De två förra borde ha genomgått Skogsinstitutet och sedan verkat i praktiken, de två senare borde ha gjort sig kända för grundliga kunskaper i sina ämnen. Alla förordnades av Kungl. Maj:t på förslag av Skogsstyrelsen.¹⁷

Behörighetskraven preciserades i två riktningar för att säkra förkunskaper som borgade för en effektiv studietid. Sökande skulle dels ha kunskaper i ämnen som motsvarade kraven för inträde vid universitet, dels ha praktiserat hos skogsförvaltare under minst ett år. Inträdesexamen kvarstod. Teoretisk undervisning gavs från oktober till maj och varvades

17. SFS (1860), nr 20.

med övningar, medan sommarmånaderna upptogs av praktiskt arbete. Som tidigare försiggick alltså undervisningen året runt. De naturvetenskapliga ämnena fick ett uppsving när de fick fler lärare. Måhända tyckte somliga att det blev väl mycket vetenskap.

När stadgarna 1871 justerades med anledning av skogsstatens reformering ersattes direktörens uppgift att främja forstvetenskapen av en annan: »att med uppmärksamhet följa gången af underwisningen och derwid tillse, att denna, utan åsidosättande af teorien, erhåller en praktisk rigtning samt att biämnena ej utveckla sig på bekostnad af sjelfwa skogshushållningsläran«. Direktören bildade som förste lektor tillsammans med ytterligare tre lektorer ett »lärarekollegium«, för handläggning av gemensamma angelägenheter. Härtill kom ett par repetitörer. Nästan alla lärare var gamla elever vid institutet.¹⁸

Behörighetskraven ändrades åter. För inträde fordrades den nyligen införda mogenhetsexamen jämte genomgången skogsskola eller praktik hos skogstjänsteman. Med detta avskaffades inträdesexamen, som vid universiteten. En förutbildning som kombinerade studentexamen och praktik i någon form förblev sedan ett grundkrav som kom att följa institutionen.

Undervisningen var ordnad ungefär som tidigare, men »laboratoriehagen« tillkom för att åskådliggöra olika försök. För demonstrationer hade man även tillgång till en skog vid Experimentalfältet och till allmänningar i Stockholms län. Veckotimmarna ökade från 24 till 30 och fördelades med 20 timmar till skogsvetenskapliga ämnen, 4 till naturhistoriska ämnen samt jakt, 4 till matematiska ämnen med kartritning och nivellerings, 2 till undervisning om skogs- och jaktförfattningar. Efter tillkomsten av en ny jaktstadga 1864 blev läroämnet jakt- och skjutkonst mindre och fördes till lektorn i naturvetenskaper.

Elevantalet fluktuerade starkt. Strax efter införandet av krav på studentexamen 1871 var antalet nyinskrivna nere i två, men mot slutet av årtiondet var trävarukonjunkturerna goda samtidigt som skogsstaten expanderade. Antalet nyinskrivna steg till 25 – intresset för utbildning påverkades av samtidsberoende föreställningar om framtiden. När eleverna blev så många fick de delas in i årskurser. Nyordningen medförde att undervisningen i de olika ämnena kunde komma i en lämpligare ordning, liksom att mängden undervisning växte så att lärararvodena fick

18. *SFS* (1871), nr 51.

höjas. Den förde även med sig att lokalerna fick om disponeras för att få skilda lärosalar. Dessutom fick man ett laboratorium.

Denna nyhet liksom andra institutionella förändringar påminner om liknande rörelser vid andra läroanstalter mot slutet av 1800-talet.

INORDNINGEN UNDER SKOGSSTYRELSEN innebar för Skogsinstitutet att dess karaktär av myndighetsutövande mångsysslare avvecklades. I stället tydliggjordes karaktären av undervisningsinstitution. Samtidigt fanns politiskt missnöje med den planlösa organiseringen av tillämpningsskolorna i riket.

I riksdagen väcktes 1869 förslag om att förena institutet med Teknologiska institutet eller ett lantbruksinstitut för att minska statens kostnader. Skogsstyrelsen menade att det var helt fel, just när de allmänna skogarna ställts under skogsstatens förvaltning, »att göra skogsundervisningen till en bisak vid ett för annat ändamål inrättadt läroverk«. Förslagen avslogs men politikerna återkom redan 1872 till tanken på samordning som ett sätt att förbättra utbildningssystemet. Det rörde sig om den plan att samla tillämpningsskolor till en polyteknisk högskola som vi mött i kapitlet *Teknikerna*.¹⁹

I ett yttrande förklarade lärarkollegiet att skogshushållningsläran utvecklat sig till en självständig vetenskap, även om den ytterst vilade på naturvetenskapen. Utländska exempel visade att den led av att bli en del i en polyteknisk organisation. I en sådan gavs alltför stort utrymme åt de gemensamma grundämnena, som var biämnena i relation till undervisningens praktiska mål, samtidigt som de egentliga huvudämnena blev underordnade. Skogsundervisningen utvecklades bäst i ett eget läroverk. Skogsstyrelsen höll med lärarna.²⁰

Som vi ser mötte politikernas planer institutionella aktörers bevakande av gränser och självbestämmande. Stigberoendet segrade när även detta ärende efter några turer föll, men i stället dök en ny flyttidé upp.

Skogsstyrelsen fick i uppdrag att undersöka möjligheten att förlägga Skogsinstitutet i anslutning till någon kronopark. Tanken var att detta skulle förbättra undervisningen, samtidigt som inkomsterna från skogsbruket kunde bidra till driften. Vi kan här jämföra med hur lantbruksinstitutet varit knutna till egendomar och hur Veterinärinstitutet fått

19. RD 1870: proposition nr 1: bil. 6b, 27–40 (citatet: 37); turerna utreds i Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen*, 163ff, 195f, 209f, 213, 219f.

20. *Af gifna utlåtanden*, 62–72.

intäkter från sin djursjukvård – finansieringslösningar som utvecklades genom separering och renodling av olika uppgifter. Skogsstyrelsen fann att man för tillfället inte förfogade över någon passande skog. Civilministern ansåg dock att en flytt borde ske så fort tillfälle gavs, och för att inte försvåra detta fick läroanstalten kvarstå på extra stat.²¹

Men det skulle visa sig trögt att leda in institutionen på ett nytt spår. Vi kan konstatera att det inte utvecklades någon politisk kraft med tydlig riktning på förändringsviljan. Samtidigt var andra krafter i rörelse. Skogsstyrelsen omorganiserades 1883 till Domänstyrelsen, med ett vidare uppdrag att förvalta statens egendomar affärsmässigt.

STADGARNAS REVIDERADES, även om Skogsinstitutets bana präglades av stigberoende. I de nya från 1886 kom till undervisningsuppgiften en andra: »att utveckla skogsvetenskapen på nationell grund«. Institutet lydde under Domänstyrelsen, med dess chef som inspektör. Den stora nyheten gällde behörighetskraven. Förutbildningen hade kommit att uppfattas som problematisk: värdet av praktik hos en jägmästare varierade betänkligt, samtidigt som mycket av skogsskolornas undervisning var alltför elementär för dem med studentexamen. Lösningen blev att Ombergs skogsskola ombildades för att ge en ettårig, förberedande kurs som gav behörighet. Omregleringen innebar en treårig utbildning, även om tiden vid Skogsinstitutet förblev tvåårig. Farhågorna för en alltför teoretisk inriktning utan skogsförankring tonades ned när inte all undervisning var förlagd till Stockholm. Annars var sig våra observationspunkter rätt lika.²²

De var de även 1893. Då var den stora nyheten en klyvning av institutets utbildningsuppgift. Domänstyrelsen hade uttryckt önskemål om en kurs för privata skogsförvaltare, som inte behövde så vida kunskaper som staten fordrade av sina tjänstemän. Riksdagen anslog medel och önskade att den nya kursen skulle börja snarast möjligt. I stadgarna sades att Skogsinstitutet skulle ge dels en högre kurs med sikte på fullständigt avgångsbetyg, dels »en lägre kurs för undervisning i skogshushållsläran och de viktigaste bland biämnena».²³

Året innan de nya stadgarna kom hade institutet förts över till ordi-

21. RD 1875: proposition nr 1: bil. 6c, 38ff.

22. SFS (1886), nr 23.

23. SFS (1893), nr 113. RD 1893: proposition nr 1:7, 58ff; Statsutskottet utlåtande nr 8, 40.

narie stat, då det inte längre var aktuellt med en flytt. Därmed var det klart att det på den skogliga domänen fanns en etablerad statlig institution för högre utbildning. Det låg en potentiell spänning i dess dubblade uppgift att förmedla undervisning av två slag, dels en lägre med praktisk syftning, dels en högre för män i staten. Till detta kom uppgiften att utveckla vetenskapen. Kunskapsbildningen vid institutet gav en bas för initiativ till kårformering.²⁴

SKOGSMÖTET 1866 innebar en ny mötesplats för jägmästare. Det hölls på Skogsinstitutet, men initiativet kom från Skogsstyrelsen. Till dess generaldirektör hade utsetts landshövdingen i Norrbotten, som hade politisk förankring men inte skoglig expertis. Vetenskapligt biträde blev Carl Björkman, jägmästare i Stockholm och lärare vid institutet, som 1875 själv blev generaldirektör. Sammankomsten var tänkt som ett forum för spridning av upplysningar skogsmän emellan. Det kom att markera omsvängningen inom statsskogsbruket i södra Sverige och avlövningsen av Skogsinstitutet. Vid mötet presenterade Björkman de nya principer som tillät blädning.

Två år senare skulle han ge ut en handbok som ersatte af Ströms. Dennes efterträdare, Gustaf Segerdahl, hade vidareutvecklat ett strängt trakthuggningsprogram, vilket blev daterat i den nya ordningen. Segerdahl yttrade sig inte till protokollet under skogsmötet, men lade till på följande lantbruksmöte fram en idé om att flytta institutet till Ultuna.²⁵

Förutom principer för skogshushållning debatterades under mötet en mängd spörsmål, däribland undervisningen. Bestämda meningar bröts mot varandra. Många betonade vikten av praktik, inte minst i förutbildningen. Intressant är att Björkman lyfte fram andra kunskapers betydelse för jägmästarnas status: »Öfverallt, och för inträde vid hvarje corps, utom vid vår, erfordras humanistisk bildning. Att fordringarna i afseende å sådana kunskaper, hvilka höra till allmän bildning, derföre blifva bestämda, finner jag alldeles nödvändigt.« En annan diskussionsfråga – behovet av ett föreningsband för kåren i form av en tidskrift – ledde till att en kommitté tillsattes.²⁶

Det organiserades nya allmänna skogsmöten 1868 och 1871, och se-

24. RD 1892: proposition nr 1:7, 49–64.

25. Gustaf Segerdahls förslag uppmärksammas i Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen*, 164f, och finns i *Förhandlingarne vid det tolfte Allmänna svenska landtbruksmötet i Stockholm 1868* (Stockholm, 1868), 159ff.

26. *Berättelse om förhandlingarne vid Skogsmötet i Stockholm år 1866* (Stockholm, 1868), 56.

dan allt fler lokala möten. Undervisningsfrågor stod inte i fokus, men det fjärde skogsmötet 1877 hade den skogliga undervisningen som en diskussionsfråga. Skogsinstitutets direktör inledde genom att ta upp den aktuella lokaliseringsfrågan. Flytt till en skogsegendom skulle medföra tillgång till demonstrationsskog, förklarade han. Det skulle även ge möjligheter att inrätta en forstlig försöksanstalt, och att utbilda en personalkategori mellan jägmästare och bevakare. Fast billigare vore nog att stanna i Stockholm, men då finge det »s.k. praktiska året« organiseras bättre, förslagsvis genom förberedande undervisning vid Ombergs revir. Diskussionen kom mest att kretsa kring förhållandet mellan teori och praktik, i förutbildningen till Skogsinstitutet men främst i de skolor som skulle utbilda för det enskilda skogsbruket. Mot önskan om ett mellanting ställdes risken för halvbildning. Som vi sett ovan kom flera av de väckta förslagen att realiseras, vilket är en indikation på att opinionsbildningen bland jägmästarna påverkade beslutsfattandet.²⁷

Förhandlingarna från skogsmötet 1877 trycktes i *Tidskrift för skogshushållning*. Den hade börjat ges ut 1873 och kom att överleva, till skillnad från Carl Ludwig Obbarius tidigare tidskrift med samma namn. En annan namn med tredelad titel kom ut 1891–1938, *Skogsvaktaren: Tidskrift för skogshushållning: Organ för de svenska skogsmannaförbunden*. Till skillnad från denna var *Tidskrift för skogshushållning* inte knuten till någon organisation. Första årgångens lista över subskribenter tog likväl upp nästan 750 stycken, mest jägmästare men även hushållningssällskap, ingenjörer, possessionater – godsägare – och andra. Tidskriften kom att rymma officiella meddelanden, främst från Skogsstyrelsen, och den följetong om fackterminologi som redaktören, jägmästaren Axel Cnattingius, 1894 gav ut som *Svenskt skogslexikon*. Året efter blev Skogsinstitutets direktör redaktör och förblev det till 1903, då utgivningen avvecklades.²⁸

Första årgången av *Tidskrift för skogshushållning* innehöll ett program för ett skogligt försöksväsende, framlagt efter tyska studier av Skogsinstitutets tillförordnade direktör, Magnus Thelaus. Omsider kom även redogörelser för faktiska försök. Men tidskriften innehöll inte mycket om undervisningsfrågor eller om professionsrelaterade frågor i stort.

27. *Förhandlingarne vid andra Skogsmötet i Stockholm år 1868* (Stockholm, 1869); »Förhandlingar vid 4:de Allmänna skogsmötet i Stockholm år 1877«, *Tidskrift för skogshushållning* (1879), 161–307; undervisningsfrågan, 263–277.

28. Per Eriksson, »Axel Theodor Cnattingius – jägmästare och redaktör« och Bengt Ek, »Tre sekel, tre skogslexikon«, i Per Eriksson (red.), *Svenskt skogslexikon* [1894] (Stockholm, 2010).

»Den ömtåliga frågan«, rörande jägmästarnas uniform, rang och tituler, skapade dock meningsutbyte, liksom mer fackligt betonade frågor om exempelvis pensionsförhållanden.²⁹

Men relationen mellan utbildning och kår brände till vad gällde situationen för alla »extra«, i enlighet med Domänstyrelsens bruk att anta dem som gått ut från Skogsinstitutet som extra jägmästare. De utgjorde en grupp med osäkra villkor ur vilken arbetsgivare kunde rekrytera personal. Extra ordinarie-systemet var utbrett inom staten i och med att den ogärna inrättade ordinarie befattningar, men när dess verksamheter växte blev systemet mer problematiskt. Med tanke på mängden utbildade med dystra framtidsutsikter föreslog en anonym skribent 1883 att Skogsinstitutet skulle läggas ned. I en replik ledde en statistisk utredning till slutsatsen att det inte förelåg någon överproduktion. Ett decennium senare bildades likväl en förening för extra jägmästare, som sedan omvandlades och 1908 följdes av en ny De extra jägmästarnas förening. Vi ser att de diskussioner om överutbildning och proletarisering som fördes på fler domäner var aktuella också för jägmästarna, även om de inte var så benägna att ta initiativ till organisationsbildning för att möta gemensamma problem. Men mest var det en mångfald praktiska frågor om skogens bruk som avhandlades i *Tidskrift för skogshushållning*. Till exempel presenterades 1899 under rubriken »Om beståndsvård« vårdens former och ett program för dess bedrivande.³⁰

Redan 1883 hade en jägmästare föreslagit bildandet av Norrlands skogsvårdsförbund, men organisationen fick namnet Skogskultur i Norrland, som 1890 blev Föreningen för skogsvård i Norrland. Till institutionens medel för sitt mål hörde möten och publikationer. Från 1893 kom *Årsskrift från Föreningen för skogsvård i Norrland*, som senare omvandlades till en kvartalstidskrift. Bortsett från ett längre inlägg om skogsläroverken 1899 innehöll inte heller denna publikation mycket om utbildningsfrågor, men den rymde artiklar om försök som syftade till att ge svar på frågor av praktisk betydelse. På riksplanet bildades 1902 Föreningen för skogsvård, som senare bytte namn till Svenska Skogs-

29. Victor Magnus Thelaus, »Om anställandet af vetenskapliga undersökningar inom skogshushållningen«, *Tidskrift för skogshushållning* (1873), 92–99, 242–252. Efter årgång 1898 finns ett sakregister för de 25 första årgångarna.

30. »Framtidsförhoppningar«, *Tidskrift för skogshushållning* (1883), 100f; »Skogsinstitutet och skogstjänstförvaltningen inom landet«, (1884), 193–207. Om extra ordinarie-systemet, se Karl-Wilhelm Samuelsson, *Rörelser i staten* (Stockholm, 2023), 34f. Om De extra jägmästarnas förbund, se N. Bergsjö, »En återblick«, *Skogen* (1933), 379f.

vårdsföreningen. För att nå ut började föreningen 1903 ge ut *Skogsvårdsföreningens tidskrift*, i praktiken en efterträdare till *Tidskrift för skogshushållning*.³¹

Nyckelorden i tidskrifternas namn är indikatorer på en förskjutning i betoning – från *skogshushållning* till *skogsvård* – som i sin tur indikerar ett skifte i skogsbrukets historia runt 1890.³²

Misshushållning och kunskapsbildning

Det slutande 1800-talet innebar kulmen för den sågverksepok som inlett ett nytt slags nyttjande av de nordliga skogarna, samtidigt som massa-industrin gjorde entré och växte dramatiskt. Det gjorde även värdet på skogen. Den blev ett viktigt inslag i folks arbete och liv parallellt med att allt större ekonomiska intressen sattes i rörelse. För att tillvarata vissa av dem inrättades 1875 en förening, vilken expanderade och 1906 ombildades till Svenska Trävaruexportföreningen. Privata aktörer mobiliserades, samtidigt som staten var landets största skogsägare.³³

Baksidan av de norrländska skogarnas större betydelse var att de blev så begärliga för aktörer som ville realisera deras värde omedelbart. Även i norr hade marken delats upp mellan kronan och enskilda, vilket bland annat lett till att bondehemman tilldelats stora arealer mark av ringa värde. När urskogen där blev en resurs för nya industrier ändrades förutsättningarna. Uppköpare förvärvade mark billigt för att genast slutavverka. De riktigt entreprenöriella avverkade i de kronoskogar som var så stora att de inte kunde övervakas. När kalmarken spred sig utarmades småböndernas försörjningsmöjligheter. Begrepp som skogsskövling och bolagsvälde fick spridning.

Skogsfrågan blev Norrlandsfrågan, med hänförda visioner för en ljusnande framtid – och stor vrede över sakernas tillstånd i nuet. Som en av de sociala frågor tiden brottades med var den mångbottnad. Skulle en bondeklass värnas för att upprätthålla svensk odling, för att motverka

31. Erland von Hofsten, »'Då man har gagn af skogen, bör man ock verka för dess vård'«, *Skogshistorisk tidskrift* (1997). K.G.G., »Om skogsläroverken«, *Årsskrift från Föreningen för skogsvård i Norrland* (1899), 88–127; ett sakregister finns i (1905), 313–323.

32. År 1890 markerar en brytpunkt i den periodisering som diskuteras i Anders Öcker-man, »Joel Wretling på Malå revir«, i Martin Johansson (red.), *Miljöhistoria idag och imorgon* (Karlstad, 1998).

33. Ernst Söderlund (red.), *Svensk trävaruexport under hundra år* (Stockholm, 1951), 123–138, 229ff.

fattigdom, utvandring och socialism, och var i så fall egnahemspolitiken ett sätt att bistå småbrukarna? Eller låg framtiden i den industri som omvandlade skog och malm till rikedom – men under vilka former skulle i så fall resursutnyttjandet ske, hur skulle frukterna fördelas och vem skulle ta ansvar för negativa återverkningar? Industrialiseringen kunde bejakas utifrån produktivistiska föreställningar om tillväxt för välstånd på samma gång som industrialismen kunde ifrågasättas utifrån civilisationskritiska föreställningar om natur, kultur och mänskliga värden. Höger- och vänsterperspektiv gick om varandra på sätt som krånglar till enkla gränsdragningar.³⁴

Skogspolitiken utgjorde en brännpunkt för motsättningar. Liksom tidigare gällde en grundfråga förhållandet mellan enskilda och allmänna intressen under de tidliga villkor skogen ställde. Mer konkret gällde striden huruvida dagens skogsägare genom lagstiftning borde avkrävas ansvar för åtgärder som skulle komma andra generationer till del. Saken komplicerades av kunskapsbristen och oenigheten mellan experterna. Vilka var egentligen effekterna av lagstiftningen, till exempel dimensionslagar som krävde att ungskog skulle uppnå viss dimension före avverkning? Var trakthuggning eller blädning eller någon blandning den bästa skogsskötselformen? När resultat från forskning om skogen kunde åberopas som argument i kampen om opinionen fick vetenskapen en ny funktion. En aktör som Frans Kempe, vd för skogsbolaget Mo och Domsjö, donerade resurser till forskningen. Han blev omsider hedersdoktor och ledamot av lärda akademier.³⁵

En skogskommitté tillsattes 1896 för att utreda de laddade frågorna. I ett betänkande förklarade den dels att mycket av skogen borde förbli i enskild ägo, dels »att staten såsom vårdare af folkets kulturlif är såväl berättigad som pliktig att tillse, att denna mark ej så behandlas, att den blir oduglig för skogsbörd och således upphör att fylla sin uppgift i nationens hushållning«. Uppgiften var betydelsefull: vid sekelskiftet stod trävaruexporten för drygt halva värdet av landets export. Många människor var beroende av denna näring för sin försörjning, samtidigt som skogsskövlingen kunde hota klimatet och framtiden för folket. Kommittén föreslog bland annat inrättande av skogsvårdsstyrelser i länen och krav på forstligt bildade förvaltare hos större skogsägare.³⁶

34. Edling, *Det fosterländska hemmet*; Sverker Sörlin, *Framtidslandet* (Stockholm, 1988).

35. Sörlin, *Framtidslandet*, 167–174.

36. *Underdånigt betänkande af den för utredning angående lämpliga åtgärder för främjande af*

En organisation som Föreningen för skogsvård i Norrland var ett uttryck för och en aktör i den process varigenom skogsvård blev ett svar på frågor i tiden.

ETT FÖRSÖKSVÄSENDE var ett annat svar. Den process som 1902 resulterade i Forstliga försöksanstalten har likheter med institutionsbyggnandet på andra domäner. De systematiska undersökningarna av särskilda försöksytor är en fältvetenskaplig parallell till observationerna av laboriebaserade försök vid materialprovningsanstalter på den tekniska domänen. Önskan att koordinera i fält utspridda försök för att säkra tillförlitliga resultat påminner om motiv bakom inrättandet av Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet. Vacklan på gränsen till inordning i en läroanstalt påminner om Veterinärbakteriologiska anstalten. Det rörde sig om marginalinstitutioner i flera bemärkelser.³⁷

I anslutning till det tyskinspirerade program Magnus Thelaus 1873 lagt fram i *Tidskrift för skogshushållning* kom initiativ till försöksverksamheter, som att Meteorologiska centralanstalten observerade skogens inverkan på klimatet. I sina anslagsäskanden 1895 lanserade sedan Domänstyrelsen ett utbyggt försöksväsende som ett svar på frågan »huru afkastningen af våra under vidt skilda förhållanden förekommande skogar skulle kunna uppdrivas till den högsta möjliga, utan att uthålligheten äfventyrades«. Svaret underbyggdes med hänvisningar till inrättandet av försöksanstalter i andra länder och det växande behovet av skogsråvara för industri och export. Staten behövde stå som organisatör för att garantera enhetlighet och uthållighet. Men finansministern ville 1896 inte tillstyrka förslagen.³⁸

Historien upprepade sig året efter, 1897, men då remitterades frågan till 1896 års skogskommitté. Den framhöll sedan att skogshushållningen hade behov av ett eget försöksväsende eftersom den arbetade under förutsättningar som skilde sig så från andra näringar. Vetenskapens villkor preciserades.³⁹

den enskilda skogshushållningen af Kongl. Maj:t den 6 oktober 1896 förordnade komité (Stockholm, 1899), 133.

37. Om fältvetenskaper, se Helena Ekerholm m.fl. (red.), *Understanding field science institutions* (Sagamore Beach, 2017).

38. RD 1896: proposition nr 1:7, 43. Tillkomsten skildras i Alex. Maass, *Skogsförsöksväsendets utveckling i Sverige, nuvarande organisation samt första arbetsprogram* (Stockholm, 1907), och sätts i perspektiv i Jönsson, *Den biologiska vändningen*, kap. 2.

39. RD 1897: proposition nr 1:7, 59ff; citatet: RD 1901: proposition nr 1:9, 46.

Inom skogshandteringen vore nemligen i regel tidrymden mellan sådd och skörd så lång, att säningsmannen endast i undantagsfall finge se slutresultatet af sitt arbete. Redan af denna grund läte det icke tänka sig att öfverlemna försöken till det enskilda intresset och företagsamheten, men det fordrades derjemte för att fullgiltiga, inför den vetenskapliga granskningen bestående resultat skulle uppnås ett under längre tid efter fastslagna grunder fortsatt försöksväsende, som lemnade full trygghet att den enskildes subjektiva omdöme och sympati för den ena eller andra hushållsmetoden fullständigt underordnades objektivt fastställda grunder för försöken.

Domänstyrelsen återkom och föreslog en samordning med Skogsinstitutet. Lektorn i skogsmatematik och skogsindelning kunde ansvara för de rent forstliga försöken, lektorn i botanik för de forstbotaniska. Ärendet fördes samtidigt över till Jordbruksdepartementet, det nya näringsdepartement som inrättats 1900.⁴⁰

Jordbruksminister Theodor Odelberg förklarade 1901 att en tidsenlig utveckling av skogsbruket var avgörande i ljuset av dess betydelse för nationen. Till exempel hade avkastningen av kronoskogarna stigit från 300 000 kronor år 1870 till åtta miljoner 1900. Tidens förhållanden motiverade statligt ingripande.⁴¹

I samma mån landets skogar erhålla stegradt kapitalvärde och lemnade ökade inkomster, framträder behovet af åtgärder dels till förekommande och hämmande af en öfverafverkning af skogen, som för kommande generationer skulle kunna blifva ödesdiger, dels ock för försättande af skogsmarkerna i sådant skick, att den största möjliga uthålliga afkastning kan dem afvinnas.

Ministern tillstyrkte en organisation som innebar att försök och forskning samordnades med undervisningen vid Skogsinstitutet. Han anmodade Domänstyrelsen att utarbeta en detaljplan för fastställande nästa år. Riksdagen accepterade. Dock luftades den farhåga vi sett komma till uttryck i så många sammanhang: samorganiseringen av olikartade verk-

40. RD 1901: proposition nr 1:9, 51.

41. Ibid., 53.

samheter innebar en dubblering av uppgifter som skulle göra en av dem till bisyssla.⁴²

Inför avgörandet 1902 menade Domänstyrelsen att förutsättningarna ändrats. Antalet elever vid Skogsinstitutet hade ökat, men riksdagen hade året innan skurit ned det anslag som begärts för att utöka lärarkrafterna. I denna situation vore det bäst för alla att försöksanstalten fick sin egen personal.⁴³

I ljuset av det otillräckliga läraranslaget höll Odelberg med och förordade en fristående institution. För denna lösning hade även andra skäl tillkommit. Med anledning av den skogsvårdslagstiftning som riksdagen nog var på väg att anta skulle landets behov av skogsutbildade öka, varigenom Skogsinstitutets personal än mer skulle behövas för undervisningen. Dessutom hade ett betänkande just kommit från sakkunniga för försöksväsendet på jordbruksområdet. De hade starkt framhållit olägenheterna i en sammankoppling som medförde en dualism med konkurrerande uppgifter.⁴⁴

Riksdagen accepterade. En docent i botanik påpekade dock att det blivit lite för lite botanik, ungefär som en zoologidoktor hade gjort året innan.⁴⁵

Forstliga försöksanstalten inrättades 1902. Den löd under Domänstyrelsen och hade till uppgift »att genom undersökningar och jämförande försök bidra till lösningar af de för en rationell skogshushållning grundläggande såväl biologiska som rent forstliga frågor«. Namnet ändrades 1905 till Statens skogsförsöksanstalt, och 1908 formaliserades uppdelningen i två avdelningar. Den forstliga kom att engagera jägmästare, den botaniska filosofie doktorer.⁴⁶

Aktörerna i denna marginalinstitution fick hantera flera gränser, som den yttre till Skogsinstitutet med dess undervisningsuppgift. Relationen till systerinstitutionen och fördelningen av forskningsuppgiften – ett kännetecken för en högre läroanstalt – blev komplicerade. Inom försöksanstalten bevakades gränsdragningen mellan avdelningarna. Botaniska avdelningen kom att verka för en biologisk vändning av föröng-

42. RD 1901: FK protokoll nr 11, 8ff.

43. RD 1902: proposition nr 1:9, 69.

44. Ibid., 70ff.

45. RD 1902: AK protokoll nr 33, 35ff; 1901: FK protokoll nr 11, 11ff.

46. SFS (1902), nr 45. Den fortsatta utvecklingen skildras i Manfred Näslund, »Skogsforskningsinstitutets tillkomst och utveckling« och andra bidrag i *Statens skogsforskningsinstitut 1902–1952* (Stockholm, 1952).

ringsfrågan, varigenom naturvetenskaplig forskning tillmättes större betydelse – samtidigt som man hävdade gränsen mot universitetens rent akademiska forskning.

Högskolereform

Riksdagen antog 1903 till slut en skogsvårdslagstiftning som påförde skogsägare ansvar för markens produktionsförmåga efter avverkning. Med den följde inrättandet av lokala skogsvårdsstyrelser, som med skogligt utbildad personal skulle övervaka och upplysa i sina län. Härigenom underströks i sin tur betydelsen av kunskapsbildning – i de institutioner som skulle utbilda personal, i den nya försöksanstalt som skulle ge svar på frågor om den rätta skogsskötseln. I samma skede tillkom lokala skogsvårdsföreningar och, som vi sett, den rikstäckande Föreningen för skogsvård. Som central branschorganisation kom Skogsvårdsföreningen att bilda opinion genom möten och olika publikationer. Utöver sitt fackbetonade föreningsorgan började man 1914 ge ut den mer populära tidskriften *Skogen*.⁴⁷

Någon central förening som organiserade jägmästarna tillkom dock inte. Däremot bildades Svenska Forstmästareförbundet 1903, när studerande från Skogsinstitutets lägre kurs ville skapa ett organ för gemensamma intressen. Namnet innebar en gränsmarkering som kom sig av protester mot bruk av titeln jägmästare, vilken ansågs förbehållen dem som gått högre kursen. Denna tog sikte på statlig tjänst, medan den lägre primärt utbildade för enskild.⁴⁸

Men gränsen mellan statligt och enskilt blev luddigare i takt med statsmaktens växande engagemang för landets näringar i den internationella konkurrensen. Dessutom hade staten sina intressen som skogsägare. Domänstyrelsen blev affärsdrivande 1912, att jämföra med den något yngre Vattenfallsstyrelsen som byggdes upp av ingenjörer och drevs affärsmässigt från start. I denna ordning infogades högre utbildning och forskning som medel för andra mål, för produktion och konkurrenskraft i nationens intresse.

47. Om lagstiftningen och dess återverkningar, se Enander, *Skogsbruk på samhällets villkor*; om Skogsvårdsföreningen och lokala föreningar, se Jönsson, *Den biologiska vändningen*, kap. 3.

48. Gösta Djurberg m.fl. (red), *Svenska Forstmästareförbundet 1903–1953* (Filipstad, 1953), 6ff.

För att möta behovet av skogsutbildade önskade Domänstyrelsen 1899 öka elevantalet vid Skogsinstitutet från tio till tjugo; utbildningen var och förblev spärriad. Förslagen godtogs. Utökningen ledde till att kollegiet klagade över att lärarna inte fick tid att följa vetenskapens utveckling. Institutet fick anslag till fler lärare. En omorganisering av den förberedande undervisningen ledde 1903 till justerade stadgar, med en lästermins förlängning av högre kursen i Stockholm. För att rymma tre årskurser under hösten fick institutet anslag till ett nybygge i trä som uppfördes 1905. Sedan var inte mycket mer att göra inom den gamla institutionens ramar. Vi noterar dock att högre kursens elever 1905 bildade Skogsinstitutets studentförening efter mönster av Stockholms studentkår.⁴⁹

EN KOMMITTÉ UTSÅGS året efter unionsupplösningen. Som vi sett tillkom i denna fosterländska kristid fler initiativ till nationell uppryckning genom satsningar på högre utbildning. Den specifika utgångspunkten var dock ett flyttbehov till följd av nya stadsplaner för Stockholm, och kommittén skulle utarbeta förslag till nya byggnader åt institutet och samtidigt åt försöksanstalten. Här ska vi fokusera på det mer allmänna uppdraget att utreda »behovet af förändrade grunder för skogsundervisningens ordnande«.⁵⁰

Kommittén bestod av fem ledamöter. Jägmästaren Anders Wahlgren var tillförordnad direktör för Skogsinstitutet. Docent Gunnar Andersson var botanist vid försöksanstalten och blev 1906 lektor i naturvetenskap vid institutet – där akademiker börjat dyka upp bland lärarna. Som vi såg i ett tidigare kapitel kallades han några år senare till en professur vid Handelshögskolan. Riksdagsmannen Karl Starbäck var också botanikdocent. Jägmästare Nils Ringstrand var skogschef vid Mo och Domsjö.

Ordförande var överjägmästare Uno Wallmo. Han blev ett omtalat namn i skogskretsar efter publiceringen 1897 av stridsskriften *Rationell skogsafverkning*. Han gick till storms mot den fixa idé som härskade i »den 'rationellt' skötta skogen«, att bestånden skulle vara täta och jämgamla för att slutavverkas vid en fastställd tidpunkt, oavsett trädens tillstånd.

49. SFS (1903), nr 72. Lokalsituationen belyses i *Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen* (Stockholm, 1908), 78f. Adelsköld m.fl. (red.), *Skogshögskolans studentkår 75 år*, 9.

50. RAiS Jordbruksdepartementet, statsrådsprotokoll 7/4 1906 nr 14; underlag i konseljakt.

Detta innebar svår misshushållning: »millioner och återigen millioner kronor offra vi på detta Moloks altare, som heter kalhuggningssystem«. Wallmo framställde sig som en obekväm sanningssägare i kamp mot förstockad slentrian, och anslöt sig till en tysk auktoritet som opponerat sig »mot hvad som predikats som ofelbart från de skogsvetenskapliga lärostolarne«. Fastän klar över ordets belastning benämnde han sin alternativa metod blädning, men avsåg då inte en oordnad huggning. Han förordade en rationell blädning som tog sikte på framtida inkomster genom att kontinuerligt gallra bestånden för att få in ljus och luft och gynna deras naturliga föryngring. Inga citationstecken modererade det »rationella« i Wallmos egen metod.⁵¹

Som kritiker av överdriven teoretisering hänvisade han till den speciella blick som förvärvades genom oavlätlig iakttagelse av praktiken, en tyst kunskap som hade sina paralleller på andra domäner. »Köttöga« kallade skogsmännen den blick som kunde uppskatta en skogs värde. Kommitténs ledamöter besatt mycken sakkunskap, men inriktningen på kunskaperna divergerade.⁵²

BETÄNKANDET FRÅN 1908 inleddes med en statistisk bild av hur Sveriges ställning i det mellanfolkliga ekonomiska livet var beroende av skogen. Näringarnas uppsving under det senare 1800-talet var en följd av tillämpningen av naturforskningens rön, med ingenjörsvetenskapen som föregångare, men »[i]ndustriens och i viss mån åkerbrukets snabba utveckling i Sverige har hittills icke följts i lika omfattning af en planmässig utveckling af skogsbruket«. Dess betydelse aktualiserade behovet av att reformera skogsundervisningen. Förutsättningen för att nyttja skogens produktionskraft var, förklarade de sakkunniga, »att *vi äga en tillräckligt stor, kunskapsrik skogsmannakår, som är fullt medveten om sin stora uppgift*«. Kostnaderna för en förbättrad undervisning var försumbara i relation till de inkomster en satsning skulle medföra.⁵³

I ljuset av denna verklighetsbild förklarade kommittén att undervisningens problem var »att den aldrig blifvit en verklig högskoleundervisning, hvilken, samtidigt som den meddelar lärjungarna grundläggande kunskaper, äfven öfvar dem i själfständiga studier«. Utbildningen framstod

51. Uno Wallmo, *Rationell skogsafverkning* (Stockholm, 1897), 2, 136; Lars Lundquist, »Uno Wallmo – stridbar debattör men ingen blädare«, *Skogshistoriska sällskapets årsskrift* (2013).

52. Mårald, *Framtidens skogsakademiker*, 27.

53. *Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen*, 1, 42, 8.

som tillbakasatt i jämförelse med den mer vetenskapliga uppläggningsen i andra länder, vilken presenterades i en bilaga. Skogsinstitutet borde ombildas till en högskola för att utbilda män – läroanstalten var och förblev länge enkönad – som kunde fastställa grunderna för en rationell skogshushållning och tillämpa rönen för att höja det svenska skogsbruket. Uppgiften för moderna jägmästare borde gå från bevakning av statens rätt till »att leda beståndsvården så, att med bibehållande av markens produktionskraft största möjliga ekonomiska utbyte vinnes«. Utifrån sin allmänna slutsats i produktivistisk anda utvecklade kommittén mer specifika lösningar.⁵⁴

Lärarna var avgörande för »idéen om en praktiskt vetenskaplig skogshögskola«. Förslaget blev att till den knyta fler lärare i mer specialiserade ämnen och med bättre ställning: tre professorer och tre extra ordinarie professorer jämte assistenter, docenter och andra. För att besätta högskolans »verkligt vetenskapliga lärostolar« med de bästa krafterna behövde lönerna höjas, och för att motivera dessa anspråk behövde kompetensen höjas. Diskussionen av vad som borde krävas kombinerade divergerande aspekter: »verkliga forskare med utpräglad praktisk laggnings, parad med god teoretisk begåfning«. I sitt stadgeförslag hänvisade de sakkunniga till *skicklighet* i stället för *lämplighet*, som i de gällande stadgarna, men utan något preciserande adjektiv som *vetenskaplig*.⁵⁵

Lokalerna var också avgörande. Lösningen blev här ett stort nybygge. Det skulle organiseras så att respektive huvudämne fick sin »institution«, för att dess lärare skulle bli »å högskolan arbetande fackmän och ej blott föreläsare, som endast vid tiden för sina föreläsningar göra ett tillfälligt besök därstädes«. Ämnenas samlingar skulle ligga i anslutning till deras föreläsningssalar för att befordra en åskådningsundervisning som förenade teori och praktik, som tränade blicken. Dessutom tillkom laboratorier.⁵⁶

Beträffande lokaliseringen av nybygget diskuterade kommittén, förutom äldre alternativ, möjligheten att anknyta till något universitet. Men utvecklingen vid dem var inte i samklang med det »ofantliga uppsving, som den praktiskt-vetenskapliga riktningen inom näringarna tagit«. Skogsmännens studiesätt skilde sig så från akademins fria studier att utbildningen av dem skulle bli ett ovälkommet påhäng. Högskolan

54. Ibid., 73, 52.

55. Ibid., 91, 269, 275.

56. Ibid., 48.

borde bli kvar i Stockholm. En helt annan aspekt av förlägningsfrågan var anslaget till tält och sovsäckar för Norrlandsresan.⁵⁷

Ytterligare en aspekt av byggfrågan var samlokaliseringen av ett nybygge för försöksanstalten med högskolan. De båda skulle samverka, men forskningen skulle primärt ske vid anstalten. Högskolans karaktär av högskola var i viss mån beroende av den luddiga gränsen till systerinstitutionen med forskning på agendan.

Gränsen mot lägre utbildning ville kommittén i stället förtydliga genom att föra den lägre kursen till en ny institution – skogsläroverket – för utbildning av skogstjänstemän i mellanposition. Med en sådan renodling skulle man komma undan problem som följde av att Skogsinstitutet kombinerat olika sorters utbildning, såsom den samundervisning båda nivåerna blev lidande av. »En annan fördel, som därmed vinnes, är, att den ständiga konfusion mellan de från skogsinstitutets högre och lägre kurs utgångna, som nu sker till alla parter skada, för alltid undanröjes, i all synnerhet om en klar och lätt skild titulatur kunde skapas för de olika grupperna af skogsmän.«⁵⁸

Förslaget att separera den lägre kursen från den tänkta högskolan, liksom ett om förkortning och omläggning av den förberedande kursen, kom att väcka mycken debatt. De realiserades inte, men frågorna levde kvar. I ett följande avsnitt ska vi återkomma till problematiken med två kurser på olika nivåer i samma institution, men här ska vi uppmärksamma ett för oss intressant förslag.

Till de tre utbildningsnivåerna skogsskola, -läroverk och -högskola – knutna till folkskola, realskola respektive läroverk – fogade de sakkunniga en fjärde: »Specialutbildning i praktisk-skogsvetenskaplig riktning«. Genom sådan skulle den unge skogsmannen, efter högskoleutbildning och praktisk verksamhet, få möjlighet att fördjupa sig i något skogsämne »under fria studier, motsvarande dem för akademisk grad vid universiteten«. Betydelsen av de nya studierna återkom genom betänkandet. De ansågs så betydelsefulla att rekryteringen skulle stimuleras genom särskilda understöd åt dem som ville ägna sig åt skogsvetenskaplig forskning. De dugligaste kunde sedan antas som docenter och underlätta rekryteringen av kompetenta lärarkrafter, menade kommittén.⁵⁹

De sakkunniga föreslog alltså flera akademiskt präglade nyheter. I

57. Ibid., 57.

58. Ibid., 69.

59. Ibid., 47ff.

anslutning till denna tendens ska vi notera att de även ägnade sig åt en begreppsutläggning som har paralleller till »praktisk-vetenskapliga« resonemang på andra domäner. För att ta ställning till förhållandet mellan teori och praktik behövde man förstå, hette det, att teoretiska kunskaper i själva verket var summan av gjorda erfarenheter. Teori bestod alltså av »säker och pålitlig erfarenhet om lagarna för trädens och beståndens lif«. Dylik kunskap stod i kontrast till den hos enskilda skogsmän som utgick från erfarenheter av lokala förhållanden. Tidigare hade deras praktiska rön gärna generaliserats på metodiskt ohållbara vis. En dylik dogmatisk hållning ledde till en ovetenskaplig undervisning. För framtiden måste behovet av teoretiska kunskaper mötas – vilket givetvis inte innebar att undervisningen skulle »göras 'teoretisk' i detta ords sämre bemärkelse«. ⁶⁰

Resonemanget innebar att vetenskaplig utbildning blev praktisk, som i förslaget om en än högre utbildning benämnd just »praktisk-skogsvetenskaplig«. Denna förskjutning av en gränsdragning ingick i en produktivistisk vision: högre utbildning var ett medel för att optimera det ekonomiska utbytet av produktionskraften, till nytta för nationens välfärd.

Men alla höll inte med om att teoretisk kunskap inte var opraktisk. Ordförande Wallmo inkom med ett särskilt yttrande om 35 sidor, i vilket hänvisades till yrkeserfarenheten som auktoritet. Vi ska inte fördjupa oss i detaljer, men noterar att han ville ställa jägmästarutbildning som krav för professorskompetens i skogsämnena. Wallmo framhöll betydelsen av att den undervisning som nu skulle föras till en högre nivå ordnades så »att *praktiska skogsmän fostras* och att icke endast 'vetenskapliga ljus' eftersträvas«. Skogsinstitutets direktör Anders Wahlgren inkom också med ett särskilt yttrande, som på många punkter instämde i Wallmos. ⁶¹

NÄR BETÄNKANDET GICK PÅ REMISS blev de motstridiga uppfattningarna fler. Institutets lärarkollegium avlät ett omfångsrikt utlåtande. Till det fogade Gunnar Andersson ett särskilt yttrande, med syrliga kommentarer om sina reserverande kommittékollegers agerande. I ett eget yttrande återkom Wahlgren med strama repliker. Varken docenten eller skogsmannen ville backa. ⁶²

60. Ibid., 53.

61. Ibid., 398.

62. Remissyttrandena finns i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 15/3 1912 nr

Det kom yttranden och reservationer, förslag och motförslag, från enskilda och organisationer, såsom Domänstyrelsen och Löneregleringskommittén, Forstmästareförbundet och Trävaruexportföreningen. Skogsvårdsföreningen ordnade debatter.⁶³

Det var knappast lätt att jämkä samman alla önskemål som drog i olika riktningar, men en proposition kom i sista stund för riksdagen 1912. I den förde Alfred Petersson, som varit jordbruksminister i olika omgångar sedan 1905, en inledande diskussion kring skogsundervisningens förhållande till övrig högre fackutbildning. Ministern framhöll att det åtminstone sedan 1872 debatterats huruvida undervisningen för olika domäner borde höra till särskilda läroanstalter eller om det vore bättre med någon samorganisering. Han diskuterade aktuella frågor om den högre lantbruksundervisningen och reformeringen av KTH. Jämförelserna mynnade ut i konstaterandet att samordningstankar mötts av farhågor om att dubblade uppgifter skulle medföra att endera blev underordnad. Petersson fann att specialisering var det riktiga.⁶⁴

Han ville inte längre skjuta upp reformeringen av Skogsinstitutet till »en verklig *skogshögskola*» med tanke på behovet av utbildning för det skogsbruk som betydde så mycket för landet. Lärarnas ställning var avgörande för institutionens nya karaktär. Han följde kommittén och vände sig mot Löneregleringskommittén, som utifrån jämförelser med universiteten och KI ansett att professorerna borde få lite lägre löner, som vid Chalmers och Farmaceutiska institutet. Jordbruksministern förordade universitetsmässiga löner, samtidigt som han menade att undervisning var professorernas egentliga arbete och att forskning primärt var en uppgift för försöksanstalten. Petersson ville avvakta med understöd till studerande som skulle ägna sig åt vetenskapliga studier tills man fått någon erfarenhet av den nya institutionen. Den lägre kursen borde behållas, men samundervisning med den högre upphöra. Beträffande nybyggena var tanken att de skulle finansieras genom försäljning av mark vid det gamla Skogsinstitutet, ungefär som Veterinärinstitutets flyttar finansierades genom försäljning av de tomter som steg så i pris till följd av Stockholms expansion.⁶⁵

36 (två kapslar); centrala trycktes i *Yttranden i anledning av Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen* (Stockholm, 1909).

63. Referat i *Skogsvårdsföreningens tidskrift* (1908), 389–442, och i fackavdelningen, 369–384; debattörerna utvecklade mer tvärsäkerhet än nya perspektiv.

64. RD 1912: proposition nr 73, 8ff.

65. Ibid., 51.

Till propositionen kom en mängd motioner, med önskemål om det ena eller andra. Jordbruksutskottet fick svårt att samla sig, men bestyrkte behovet av att reformera den högre skogsundervisningen. Man ville ge lärarna »universitetslärares ställning såväl till namn som villkor, med skyldighet gifvetvis att då också meddela, utom undervisningen vid de fastställda utbildningskurserna, verklig högskoleundervisning i den mån studerande anmäla sig till erhållande af sådan«. Utskottet tillstyrkte även byggnadsbehoven. Däremot var dess utlåtande kritiskt till organisationen. Både lägre och högre undervisning behövdes, men det var inte högskolemässigt att samorganisera dem. Detta kunde dock godtas som ett provisorium i väntan på nybyggena. Man vände sig även mot förslaget att korta den förberedande kursen och flytta delar av den till högskolan; den praktiska träningen borde klaras av före högskolestudierna, inte inordnas i dem. Reformerna av den äldre ordningen var otillräckliga. Utskottet ansåg, då den tänkta organisationen snarast innebar ett övergångsstadium, att det fick anstå med namnet högskola.⁶⁶

Ett potentiellt problem var att alla 16 utskottsledamöter reserverade sig på något sätt. Bland dem fanns två tidigare jordbruksministrar. Theodor Odelberg ville skjuta avgörandet till nästa riksdag eftersom det var oklokt att hasta fram ett beslut i den komplexa organisationsfrågan, men bejakade ändå anslagen till nybyggen. Ordföranden stod bakom en reservation som utmynnade i ett tillstyrkande av propositionen, och alltså gick mot utskottets utlåtande.

RIKSDAGSDEBATTERNA blev röriga. Men en tydlig skiljelinje gick mellan dem som menade att oenigheterna gällde småsaker, att beslut borde fattas nu eftersom total enighet ändå aldrig skulle nås, och dem som ansåg att det vore bättre att besinna sig än att binda framtiden vid ett illa berett beslut, eftersom de divergerande åsikterna inte gällde betydelselösa detaljer. Ministern slog an en ton genom att säga att frågan handlade om kriteriet för en verklig högskola. Detta tema återkom i debatterna, liksom påpekanden om att lantbruket behövde en högskola lika väl som skogen. En agronom som velat att båda frågorna skulle lösas samtidigt uttryckte ändå »glädje öfver att vi äntligen skulle få se ordet högskola på de praktiska näringarnas område».⁶⁷

I högskolefrågan tillskrevs lärarna avgörande betydelse. För att re-

66. RD 1912: Jordbruksutskottet utlåtande nr 73, 4.

67. RD 1912: FK protokoll nr 39, 5–49; AK protokoll nr 50, 30–64. Citatet: AK, 38.

krytera krafter av rätta virket gällde det att erbjuda löner som lockade och höll kvar de bästa. Med fjolårets beslut om höjda löner till KTH:s professorer hade riksdagen fastslagit, förklarade en förespråkare, »att den för sin del sätter de vetenskapsmän, som arbeta för landets ekonomiska utveckling lika högt som de, hvilka arbeta, om jag så får uttrycka mig, för teoriens egen skull«. Kritiker menade att den tänkta högskolan inte befann sig på samma nivå som universiteten och KI. De föreslagna lönerna skulle leda till krav på höjningar från andra lärosäten – och därpå från universiteten i en prejudikatsspiral som riksdagen inte borde sätta igång. Vi noterar här att vilka institutioner som fick utgöra jämförelseobjekt berodde på vartåt debattörens argumentation syftade.⁶⁸

En annan linje var att det inte var lönerna utan de nya kompetenskraven som säkrade kvaliteten på lärarna. Här menade skeptiker att de föreslagna stadgar som inte fordrade vetenskaplig publicering ingalunda garanterade högskolemässiga lärare. Kritikern Odelberg menade att varken löner eller kompetenskrav var avgörande utan tiden för forskning. Skulle professorerna föreläsa för både högre och lägre kursen samt delta i sommarövningarna fick de ingen tid över för sin vetenskap. I en dyrbar högre utbildning skulle det som kallades praktik bestå i demonstrationer, inte i manuellt grovarbete, vilket borde klaras av före inträdet. Den tänkta organisationen gjorde inte skäl för benämningen högskola, menade Odelberg och fler med honom.⁶⁹

Intressant för oss är att de fria vetenskapliga studier som ingick i förslagen utpekades som ett kriterium på högskolemässighet. Men frågan var vilka aktörer som skulle åstadkomma denna vetenskaplighet, vilka lärare som skulle locka studerande att gå vidare med än högre studier. En förespråkare förklarade att »quasi-professorer« inte dög: »Det behöfves de bästa lärarkrafter vårt land äger, det behöfves universitetsutbildade män, som leda skogsvetenskapen framåt i vårt land och skaffa oss en verklig svensk skogsvetenskap.«⁷⁰

Men var det säkert att lärare vilkas kompetens säkrades genom universitetsutbildning var intresserade av vetenskap som var relevant för skogsmannen? Dilemmat är bekant från andra håll. Hur få till en domänspecifik kunskapsbildning på vetenskaplig grund när det inte fanns utbildning av lärare och forskare för detta?

68. Citatet: FK, 27.

69. Odelberg: FK, 19ff, 47f.

70. Citatet: FK, 27.

För förespråkare skingrades alla tvivel av frågans betydelse för nationens ekonomi, vilken åberopades gång på gång. Skeptiker ogillade argumentationen – landet skulle knappast tjäna hundra miljoner, som antydades, bara lönerna för några professorer höjdes. Vi kan också notera att en Norrlandsvän som Carl Lindhagen önskade att det i jägmästarkårens utbildning skulle ingå inte bara »tekniska färdigheter utan äfven odlandet af dess sinne för sociala synpunkter beträffande de människor, som lyda under kåren«. Även om det försäkrades att hänsyn självklart skulle tas till människorna var han inte säker på att »statsmaskineriet« skulle omvandla de vackra orden till realitet. Lindhagens antitekniska kulturkritik står i kontrast till majoritetens protekniska framstegsuppfattning.⁷¹

Båda kamrarna röstade för förslagen. Dessutom kom propositioner om Skogsförsöksanstalten, som fick ny stat och ett nybygge i anslutning till högskolan. Bekräftande beslut om båda institutionerna kom 1914. Odelberg hade inte ändrat uppfattning: »Det enda, som påminner om en högskola, är namnet samt lärarnas titlar och löner. För övrigt är högskolan organiserad på samma sätt, som lantbruksinstitutet voro för tretio, fyrtio år sedan.« Besluten rymde dock inte understöd till studerande som ville gå vidare med forskning, men två år senare kom även sådana liksom ett docentstipendium.⁷²

STADGAR för Skogshögskolan fastställdes 1914. Uppgiftsformuleringen var dubblerad i så måtto att det angavs olika ändamål för jägmästar- respektive forstmästarkursen, de nya namnen på högre och lägre kursen. Den förstnämnda hade i sin tur samma förening av två huvuduppgifter som Skogsinstitutet haft, att utbilda skogshushållare och att utveckla skogsvetenskapen. Högskolan stod under överinseende av en styrelse som var egen, men delad med Skogsförsöksanstalten. Domänstyrelsens chef var självskriven i den nya styrelsen, vartill kom fyra ledamöter som Kungl. Maj:t utsåg. Med övergången från institut till högskola ersattes direktören av en rektor, vilken Kungl. Maj:t utsåg på förslag av styrelsen. Någon av professorerna skulle vara rektor, som var föredragande i styrelsen och ordförande i lärarråden, vilka var skilda för jägmästar- och forstmästarkurserna.⁷³

71. Citatet: AK, 64.

72. RD 1912: proposition nr 243 och nr 244. RD 1914 B: proposition nr 1:9, 98–217; FK protokoll nr 26, 11. RD 1916: proposition nr 1:9, 151.

73. SFS (1914), nr 468; i konseljaktens förklarar en lapp att handlingen är uttagen.

Vid tillsättning av lärare skulle sökandes »skicklighet och förtjänst bedömas efter utgivna skrifter, avlagda examina och prov, verksamhet som praktisk skogsman eller som lärare«. För de fyra professurerna kom sedan specificerade kompetensfordringar, som för den i skogsskötsel: »att hava genom utgivna skrifter inom läroämnets område och helst även genom examen från högskola ådagalagt synnerligen goda vetenskapliga insikter i vad som hör till läroämnet ävensom att hava såsom ledare under längre tid av mera omfattande skogsförvaltning visat sig äga framstående duglighet«. Vi noterar att publikationerna kom före praktiken även för denna forstliga tjänst. För den i skogsbotanik fordrades utbildning för filosofisk doktorsgrad. Lektorer undervisade på forstmästarkursen och skulle ha jägmästarutbildning. För bedömning av skickligheten kunde styrelsen kalla sakkunniga innan den lämnade förslag till Kungl. Maj:t. De primära uppgifterna för lärarna var att undervisa och »följa vetenskapens framsteg och dess praktiska tillämpning«. För jägmästarkursens lärare tillkom uppgiften »att handleda och i möjligaste mån underlätta arbetena för de i § 15 omförmälda studerande«.

Studentexamen kvarstod som behörighetskrav. Även den förberedande kurs som varit så omdebatterad var kvar, men flyttad till Garpenberg. Man tillämpade en form av gallring i och med att fler antogs än vad som sedan fick fortsätta till jägmästarkursen. Denna löpte över fem föreläsningsterminer och två sommarterminer, ungefär som tidigare, och innefattade »grundläggande ämnen« och »fackämnen«, i den ordningen. För forstmästarkursen krävdes realskoleexamen – eller skogsskola jämte intyg om kunskaper i modersmål och naturvetenskaper – samt 22 månaders praktik.

Förutom dessa båda kurser tillkom studerande som ville utbilda sig vidare enligt bestämmelserna i § 15. De som önskade »bedriva skogsvetenskapliga studier« fick ansöka om det hos rektor och bildade en egen kategori studerande. På anmodan kunde sedan lärarrådet ge vitsord angående studentens »teoretiska kunskaper, ådagalagda vid muntlig eller skriftlig tentamen, som ock angående av honom utarbetad skogsvetenskaplig avhandling«.

SAMMANFATTNINGSVIS SER VI att den utveckling som utmynnade i högskolebildning präglades av stigberoende. Mer omvälvande reformer, som att avveckla den lägre kursen från högskolans organisation, stöttes bort. Institutionen var trögföränderlig. I och med att forstmästarkursen bestod fortlevde den spänningsfyllda föreningen av högre *och* lägre, mer

praktisk undervisning. Riksdagsbeslutet var formativt för institutionens framtid.

En annan etablerad ordning var den ambivalenta samorganiseringen med marginalinstitutionen Skogsförsöksanstalten. Den var fristående men samtidigt ansvarig för en del undervisning vid högskolan, vars forskningsuppgift på sitt sätt var kopplad till anstalten. I den mån högskolemässigheten kopplades till vetenskapligheten var denna särkoppling potentiellt problematisk för högskolan.

Samtidigt inkorporerade den reformerade institutionen en mängd attribut som signalerade tillhörighet till den högre utbildningens domän. Till exempel artikulerades tydligt en idé om högre studier – efter den grundläggande högre utbildningen – för en forskning som var på samma gång specifikt skoglig och verkligt vetenskaplig. Sådana studier skulle kunna frambringa lärare till högskolan, vilka inte hämtats från vare sig universitetet eller skogen, liksom forskare till försöksverksamheterna.

Som vi ska se kom den institutionella trögföränderlighetens krafter att fortsätta verka, men scenen var satt för den fortsatta utvecklingen. För att koncentrera skildringen av den ska jag fokusera på det spår som slutade i en egen doktorsgrad, och tematisera de två problematiker jag just pekat på. I nästa avsnitt ska jag utreda föreningen av högre och lägre undervisning i samma institution. I avsnittet därefter följer jag hur högskolans relation till försöksanstalten och forskningsuppgiften utvecklades. Men till att börja med ska jag ge en bild av hur jägmästarnas kårformering gestaltade sig.

Jägmästare och forstmästare

Skogshögskolans och Skogsförsöksanstaltens nybyggen invigdes 1917 av Gustaf V. Till ceremonin kom fler kungligheter, statsministern och andra statsråd, uppsatta akademiker och näringslivsmän. Ordföranden i institutionernas styrelse, utrikesminister Arvid Lindman, höll ett högtidstal med framtidsoptimistiska tongångar. Han berättade också om Fonden för skogsvetenskaplig forskning. Detta privata initiativ kom att samla in närmre en halv miljon och fick officiell sanktionering genom att Kungl. Maj:t fastställde stadgar.⁷⁴

I samband med invigningen hade Skogsvårdsföreningen tagit initia-

74. »Skogshögskolans nybyggnader invigda: Storartad uppslutning till skogsdagar-

tiv till särskilda »skogs dagar«. Under dessa dagar höll en mängd föreningar på domänen möten. Dessa hade tidigare hållits under Lantbruksveckan, vilken etablerats 1911 som ett forum för att dryfta agrara frågor och bilda opinion. Institutionsbildningen gjorde intryck på Industriförbundet, som genast tog initiativ till Industriveckan.

Skogsmännens möte blev en sådan framgång att Skogsvårdsföreningen 1918 organiserade Skogsveckan, tillsammans med Sveriges Skogsägareförbund, Svenska Trävaruexportföreningen, Svenska Cellulosaföreningen och Svenska Trämasseföreningen. Skogsveckan blev en institution som kom att samla många föreningar; 1923 var man uppe i trettioalet möten. En för oss central aktörsgrupp uppvisade en splittrad organisationsbildning, med halvdussinet föreningar för jägmästare av olika slag och på skiftande positioner, som Länsjägmästarnas förening och Stockholms jägmästareklubb. Svenska Forstmästareförbundet var större och mer samlat. Härtill kom organisationer för andra skogsmän, som Sveriges Länsskogsvaktareförbund och Sveriges Kronojägareförbund. Men jägmästarna samlade sig alltså inte till någon allmän riksförening. De var inte så benägna att ta initiativ till att bygga institutionella plattformar för kårformering.

Lindman återkom i fler roller. Som Skogsvårdsföreningens ordförande höll han tongivande hälsningsanföranden vid Skogsveckans öppnande; styrelsemötena för Skogshögskolan och Skogsförsöksanstalten jämte Fonden för skogsvetenskaplig forskning hölls hemma hos honom som ordförande.⁷⁵

Även om politikern Lindman var konservativ var han inte bakåtblickande. I sina tal tog han gärna upp betydelsen av kunskap och forskning för utveckling. Anförandena under »kosackvalet« 1928, då Socialdemokraterna börjat tala om folkhem men förlorade efter samverkan med kommunister, samlades i boken *Samverkan för produktiva uppgifter*. I produktivistisk anda talade Lindman om en »positiv näringspolitik« för att stärka landets produktiva krafter – för att angripa arbetslöshetens orsaker i stället för att lagstiftningsvägen söka mildra dess följder, för att frambringa den produktionsökning som var en förutsättning för fortsatta socialpolitiska reformer. Samtidigt hade rationaliseringen inlett en

na«, *Dagens Nyheter*, 4/5 1917, 8. Kungl. Maj:t fastställde det förslag till grundstadgar som finns i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 20/6 1918 nr 38.

75. *Skogsveckan 11–16 mars 1918* (Stockholm, 1918), motsvarande för senare år; Lars Elinderson, *Arvid Lindman och skogen* (Malmö, 2022), 91–99.

kometkarriär i den allmänna debatten. Begreppet fick sitt genombrott genom Den ekonomiska världskonferensen 1927, arrangerad av Nationernas förbund i Genève och med industriproduktionens effektivisering som ett tema. I Sverige arrangerades 1928 Arbetsfredskonferensen för att befordra samförstånd mellan LO och SAF. »*Rationaliseringen* är nu i var mans mun«, förklarade socialministern, den i flera bemärkelser sociale ingenjören Sven Lübeck, i sitt inledningsanförande.⁷⁶

När Skogshögskolan 1928 firade sitt 100-årsjubileum var Lindman statsminister. Utöver flera kungligheter och statsråd, däribland Lübeck, kom en än större samling uppburna akademiker, många från utlandet. Högskolan signalerade tillhörighet genom att utforma arrangemangen på sätt som efterliknade andra lärosätens jubileer. »Det ligger i de akademiska minnesfesternas natur att ceremonielet företer en viss enformighet«, som en journalist rapporterade. Lindman sade i högtidstalet att han gladdes åt den praktiska och vetenskapliga utbildning som så bidragit till »utvecklingen av vår produktiva kraft«. Rektor deklarerade i sitt tal att Skogshögskolans framtids mål var en egen doktorsgrad.⁷⁷

SKOGSFÖRSÖKSANSTALEN hade expanderat starkt sedan tillkomsten. I samband med beslutet om nybygge fördes den över på ordinarie stat som en institution under Jordbruksdepartementet, med en styrelse som man delade med Skogshögskolan. Föreståndarna för skogsavdelningen och naturvetenskapliga avdelningen fick professors namn och samma lön som högskolans lärare, alltså som universitetsprofessorer. Instruktionen från 1912 preciserade uppgiften på ett nytt sätt: »att lösa frågor, som äro grundläggande för landets skogshushållning«. En ny och utvidgad stat medförde redan 1915 ännu en ny instruktion.⁷⁸

Dessutom tillkom biträdande personal och ett laboratorium för skogsentomologi, som 1921 blev en egen avdelning med sin professor. Vidare inrättades en avdelning för föryngringsförsök i Norrland, på extra stat, jämte försöksparker på olika håll, vilka förde med sig skogsmästarbefattningar ute i fält.

76. Arvid Lindman, *Samverkan för produktiva uppgifter* (Stockholm, 1928), 62; Lübeck-citatet efter Björck, »Uppbyggliga ord i tider av kris«, i *Folkhemsbyggare*, 128.

77. »Skogshögskolans jubileum firat med stor högtidlighet«, *Svenska Dagbladet*, 16/10 1928, 15f.

78. *SFS* (1912), nr 232; (1915), nr 51; Näslund, »Skogsforskningsinstitutets tillkomst och utveckling«.

VID SKOGSHÖGSKOLAN var det framför allt forstmästarkursen som expanderade. Under kriget hade efterfrågan på brännved skjutit i höjden. Det hade även behovet av skogsmän, och fler skogsskolor inrättades. Vid Klotens kronopark tillkom 1917 en fortsättningsskola, där skogsvaktare kunde vidareutbilda sig till ett slags förmansställning. Forstmästareförbundet verkade för utbyggnad och förlängning av forstmästarkursen, som också intog en mellanställning.⁷⁹

Till slut framstod gränsen mot jägmästarna som otydlig, samtidigt som konkurrensen mellan skogsmännen hårdnade under krisen efter kriget. Den utbyggda utbildningskapaciteten ledde till en överproduktion, menade Domänstyrelsen 1924. Då skillnaden mellan Skogshögskolans båda kurser höll på att plånas ut ville man utreda ordnandet av de studier som blivit alltför teoretiska och utdragna. Domänstyrelsen föreslog en enda, gemensam kurs för skogsförvaltare, med mindre undervisning i icke-skogliga ämnen. Samtidigt behövdes för vissa befattningar en djupare kompetens genom en högre utbildning.⁸⁰

Möjlighet till specialutbildning och skogsvetenskaplig forskning finnes jämlikt gällande stadgar vid skogshögskolan, men torde endast i ringa omfattning anlitas. Ett införande till större omfattning, än nu är fallet, av sådana studier skulle helt visst verka gagneligt för forskningsarbetet över huvud taget vid skogshögskolan. Det skulle ytterligare markera skogshögskolans ställning av *högskola*.

Propån remitterades till högskolan. Det samlade lärarrådet menade att båda kurserna måste behållas, och att man inte fick sänka den teoretiska nivån på jägmästarutbildningen. I ljuset av lärarnas negativa hållning till Domänstyrelsens förslag önskade styrelsen att de utvecklade vissa följdfrågor.

I ett yttrande diskuterade lärarna 1925 en skoglig doktorsgrad som ett sätt att ordna en påbyggnad på högskolans utbildning. Man kon-

79. RD 1916: proposition nr 1:9, 171–181; *SFS* (1917), nr 544. I den följande historien följs forstmästarperspektivet i Djurberg m.fl. (red), *Svenska Forstmästareförbundet*, medan högskoleperspektivet står mer i centrum för *Betänkande med förslag till omorganisation av den högre skogsundervisningen*, SOU 1935:9.

80. Skrivelserna från Domänstyrelsen jämte Skogshögskolan är samlade i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 7/3 1930 nr 12.

staterade att praktiken med dess karriärmöjligheter gjort att få ägnat sig åt studier efter examen, varför det gällde att attrahera vetenskapliga begåvningar. Som ett sätt att göra det hade andra fackhögskolor eftersträvat disputationers rätt. Det var en naturlig strävan för läroanstalter som tillämpade universitetsmässiga principer för bland annat lärartillsättning, förklarade lärarna. I själva verket hade skoglig forskning bedrivits sedan Vetenskapsakademien bildades 1739, och en mängd skogsvetenskapliga anstalter i utlandet hade redan förlänats disputationers rätt. I anslutning till dessa förebilder och KTH:s aktuella anhållan lade man fram stadgeförlag som inbegrep en licentiatexamen med praktikkrav. Den efterföljande doktorsgraden skulle motsvara universitetens, samtidigt som den skulle uppskattas av praktikens män.

Styrelsen ställde sig bakom lärarnas förlag. Staten borde stödja en forskning som genom att höja skogens avkastning var förenad »icke blott med vetenskapligt intresse utan även med verklig ekonomisk fördel för landet«.

Efter flera års beredning kom Domänstyrelsen i slutet av 1929 fram till att åsikterna inte skilde sig så, men att frågan om *en* lärokurs borde utredas. Kungl. Maj:t ville avvakta med omorganisering, men gav högskolan i uppdrag att föreslå eventuella stadgejusteringar. Sedan ändrade krisen alla förutsättningar. Många blev arbetslösa och Föreningen Sveriges ordinarie jägmästare, Föreningen jägmästare i enskild tjänst och De extra jägmästarnas förbund yrkade att ett antal årskurser skulle ställas in. Skogshögskolan protesterade. Kungl. Maj:t vidgade styrelsens uppdrag till att gälla en omorganisering av läroanstalten.⁸¹

Vi noterar här splittringen bland jägmästarna, liksom att deras föreningar visade en mer reaktiv än proaktiv hållning. Nu ska vi följa det utredningsarbete som ledde till en transformativ process, med slutresultatet att den lägre forstmästarkursen avfördes från högskolan, samtidigt som denna fick en högre licentiatexamen. Undervisningen fortsatte rymma dubbla mål, fast på ett nytt sätt.

ETT BETÄNKANDE avgavs 1934, men inte utan inre slitningar. Styrelsen hade vänt sig till högskolans sammansatta lärarråd, vilket tog fram ett

81. RAiS Jordbruksdepartementet, statsrådsprotokoll 7/3 1930 nr 12; 30/6 1932 nr 53; 9/6 1933 nr 60, jämte konseljakter för de senare datumen; jfr Gunnar Olin, »Några synpunkter på tillgång och efterfrågan på arbetskraft med jägmästarutbildning«, *Skogen* (1933), 264ff.

förslag som styrelsen sedan bearbetade. Slutsatser blev att den skogliga fortsättningsskolan vid Kloten borde behållas men att man lämpligen avvecklade den andra utbildningen för mellanpositioner, forstmästarkursen. Samtidigt borde inslag i den införlivas i en reformerad jägmästarkurs, som att öppna upp alternativ till studentexamen och precisera krav på förpraktik. Grovt sett kan sägas att professorerna var för omorganisering, medan lektorerna, som undervisade på forstmästarkursen, reserverade sig. De sökte med statistiska utredningar visa att avvecklingsförslaget utgick från felaktiga bilder av faktiska förhållanden.⁸²

Betänkandet tog även upp frågan om fortsatta studier för den högre kompetens som behövdes för undervisning och försöksverksamheter. Oavsett hur dessa studier organiserades behövde högskolans undervisning bygga på vetenskaplig grund, framhöll man, så att de utexaminerade förmådde kritiskt analysera problem de mötte i praktiken. Lärarrådet hade förklarat att högskolan skulle bli än mer skickad att möta dessa krav med den förstärkning av lärarkrafter som föreslogs. Den tidigare tanken på en skoglig doktorsgrad fick utgöra ett eftersträvänsvärt mål, men bestämmelser om en licentiatexamen borde utarbetas. Styrelsen framhöll att Sverige hörde till de få betydande skogsländer som saknade en högre skogsvetenskaplig examen, liksom att Veterinärhögskolan just ansökt om disputationsrätt och att KTH fått sådan.

I en utförlig reservation förklarade styrelseledamoten Nils Ringstrand att »undervisningen ej har sitt ändamål i sig själv utan avser att bland annat tjäna ett praktiskt syfte«. Utredningen borde därför ha samarbetat med praktikens män, menade han, som efter ledamotskapet i 1906 års kommitté varit landshövding i skogslänet Västerbotten. Han ville behålla forstmästarkursen och avvakta med licentiatexamen. En annan styrelseledamot, Trävaruexportföreningens direktör Nannes Ekman, förklarade att skogsutbildningen var så viktig att en reformering borde utredas mer allsidigt. Samverkan »mellan praktikens och undervisningens män« behövdes, inte minst vad gällde fortsatta studier. Det var viktigt att »denna betydelsefulla och önskvärda påbyggnad av skogsundervisningen löses på sådant sätt, att man uppnår det önskade målet, utan att den huvudsakliga undervisningen vid skogshögskolan blir lidande«.

82. I RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 28/2 1936 nr 66 finns underlag till och yttranden över betänkandet; även det nedan åberopade materialet från beredningen finns i denna konseljakt, som trots omfånget är hanterlig genom skilda omslag.

Ekman varnade för en dubblering av syftemålet som skulle göra den grundläggande utbildningen till något underordnat.⁸³

Skogshögskolans utredning av sig själv inflöt 1934 i SOU-serien. När betänkandet gick på remiss tillstyrkte universitetskanslern införandet av en licentiatexamen. Forstmästareförbundet ville behålla forstmästar-kursen. Många önskade en mer allsidig utredning, och en översyn verkställdes inom Jordbruksdepartementet. Den innebar inte radikala förändringar, men det praktiska skogsbrukets krav lyftes fram av de utsedda utredningsmännen. De sökte hålla isär yrkesutbildning och vetenskapliga studier.

De framhöll även betydelsen av att högskolan för sin andra huvuduppgift – att utveckla skogsvetenskapen på nationell grund – samverkade med försöksanstalten, med dess rikare utrustning. Utvecklade lärarna sina vetenskaper skulle forskningen indirekt komma de studerande till godo. Vidare konstaterade man att få nyttjat möjligheterna till högre studier. »Den nuvarande ordningen för skogsvetenskapliga studier vid skogshögskolan uppmuntrar knappast till förvärvande av vetenskaplig kompetens.» Men den ordningen behövde reformeras eftersom försöksanstaltens och andras behov av sådan kompetens växte.

Som en del av lösningen ville utredningsmännen införa en licentiatexamen. För att ge bredd i förkunskaperna skulle den omfatta tre ämnen, med ett som huvudämne. För flera ämnesval föreslog de minst ett års tjänstgöring vid försöksanstalten; högskolans huvudkurs syftade inte till vetenskapligt arbete. De studerande borde anställas som amanuenser, varigenom anstalten samtidigt skulle få tillgång till billig arbetskraft. För en del ämnen finge man i stället införa krav på praktisk verksamhet inom skogsbruk eller träindustri.

Även den promemoria översynen resulterat i gick på remiss. Lärarrådet vände sig mot kategoriska krav på tjänstgöring vid försöksanstalten. Man kunde inte tvinga den att handleda alla hågade. Dessutom vore det olyckligt om den lärare som skulle examinera inte fick följa licentian-den. »Det synes lärarrådet i så fall mera rationellt, att den som förbereder sig för licentiatexamen skaffar sig vetenskaplig skolning som amanuens vid skogshögskolan i det ämne åt vilket han vill ägna sina studier.»

EN PROPOSITION presenterades 1936 av jordbruksminister Per Edvin Sköld. Liksom vid inrättandet av Lantbrukshögskolan några år tidigare

83. *Betänkande med förslag till omorganisation av den högre skogsundervisningen*, 138, 162f.

gjorde alla turer att regeringens förslag blev svåröverskådligt. En huvudtanke var att undervisningen vid Skogshögskolan skulle koncentreras till *en* utbildningslinje, för jägmästare. Studentexamen var norm men inte villkor för inträde, utan man öppnade möjligheter för alternativa vägar in. Att inte utestänga obemedlade begåvningar från högre utbildning var, som vi sett, för socialdemokrater en fråga om både individuell rättvisa och nationell effektivitet. Krav på förpraktik skulle införas och den förberedande kursen reformeras. Det drogs en gräns mellan yrkesutbildning för jägmästare och vetenskapliga studier. Ministern sammanfattade:⁸⁴

Skogshögskolan skall tjäna det tredubbla syftet att utbilda skogsmän, skickade att självständigt handhava skogsförvaltning eller fullgöra därmed jämställda uppgifter, att meddela en högre vetenskaplig utbildning samt att, i främsta rummet genom sina professorer och docenter, befordra och förkovra den svenska skogsvetenskapen. Utbildningen av biträden vid skogsförvaltningar, vilken hittills ankommit på skogshögskolan, synes mig däremot icke utgöra en uppgift för en högskola.

I en diskussion av skogsvetenskapliga studier framhöll Sköld att behovet var stort. Utöver yrkesutbildningen hörde till högskolans uppgifter »fostrande av vetenskapsmän på det skogliga området«. För detta borde en särskild examen införas, i analogi med agronomie licentiatexamen. Att förlägga studierna för den till försöksanstalten vore olämpligt, menade ministern, samtidigt som han framhöll vikten av samverkan mellan institutionerna. Han ställde sig bakom tanken att kräva minst ett års praktik, som i vissa ämnen kunde fullgöras vid anstalten. Amanuensinstitutionen borde nyttjas för högskolans licentiander. Sköld ansåg att en licentiatexamen inte skulle vara så bred att den omfattade mer än två ämnen, men utarbetande av detaljerna var en senare fråga.⁸⁵

I anslutning till propositionen kom motioner som yrkade på bibehållande av forstmästarkursen, men utskottet tillstyrkte i princip regeringens förslag.⁸⁶

I kamrarna handlade mycket av meningsutbytet om behovet av en

84. RD 1936: proposition nr 136, 25.

85. Ibid., 100.

86. RD 1936: Jordbruksutskottet utlåtande nr 68.

utbildning för skogsmän som mötte skogsbrukets krav, men även de tänkta högre studierna togs upp. Debatten illustrerade den sammanjämkning av intressen som processen inneburit. Till exempel förklarade en Ultunaagronom och landshövding att det inte handlade om att lägga ned den lägre kurs som blivit så lik den högre, utan snarare om att avveckla den gamla jägmästarkursen i och med att den nya huvudkursen fått en mer praktisk inriktning. Han vände sig mot kritiker som menat att detta innebar en nedvärdering av den teoretiska utbildningens betydelse.⁸⁷

Man kan ju göra den invändningen, att även om skogshögskolan har till huvudsaklig uppgift att utbilda driftsledare inom skogsbruket, skall den ju även utbilda forskare, vetenskapsmän och lärare på högre och lägre stadium, och då kan man fråga sig, om man vid denna inriktning åt mera praktiskt håll beaktat synpunkten, att skogshögskolan även skall utbilda sådana forskare. Jag vill då peka på att utbildningen av licentiaterna är just en sådan utbildning, som lagts ovanför denna praktiska jägmästarkurs för att få fram sådana forskare, och jag är övertygad om att den skall kunna fylla det kravet.

Riksdagen godtog förslagen till omorganisering av Skogshögskolan. Ett mått av kohandel präglade dem. Jägmästarutbildningen fick en mer praktisk inriktning som inkorporerade element från forstmästarutbildningen för att tillmötesgå tunga intressenters kritik. Samtidigt hänvisade man andras krav på högre, vetenskaplig undervisning till den nya licentiatexamen som infogats över den grundläggande utbildningen. Denna tendens till särkoppling av uppgifterna underminerade den högskolestatus som pockade på att forskning och undervisning skulle förnas.

NYA STADGAR kom 1937. De hade utformats efter andra högskolors stadgar i allmänhet och Lantbrukshögskolans i synnerhet. I och med övergången från två kurser till en gick ändamålsformuleringen så att säga i singularis. Samtidigt rymde den en karakteristiskt akademisk dualism: »Skogshögskolan har till uppgift att meddela på vetenskaplig och praktisk grund vilande undervisning i skogshushållning samt att genom

87. RD 1936: FK protokoll nr 34, 74–82 (citatet: 79f); AK protokoll nr 34, 108–138.

vetenskaplig forskning främja skogsbrukets utveckling.« I formuleringen noterar vi att det »och« som förenade adjektiven vetenskaplig och praktisk samtidigt implicerade en motsättning – ungefär som »hund och katt« – vilken gjorde den vetenskapliga grunden opraktisk och den praktiska ovetenskaplig. Vidare noterar vi att forskningen inte var sitt eget mål utan skulle främja något utanom vetenskapen. Den exakta formuleringen av portalparagrafen hade varit föremål för motstridiga uppfattningar.⁸⁸

Styrelsen hade utökats till sju ledamöter, med chefen för Domänverket, rektor och försöksanstaltens chef som självskrivna. Bland professorernas åligganden nämndes inte forskning, men de skulle tillsättas på enhetliga grunder, inte som tidigare med skiftande formuleringar för olika tjänster. Å andra sidan blev den uniforma regleringen rätt mångordig för att täcka en mångfald:

För befordran till professorsbefattning må ej andra grunder gälla än graden av ådagalagd vetenskaplig skicklighet i det eller de ämnen, som befattningen omfattar, samt förmåga att meddela undervisning av den art, högskolan avser att giva, ådagalagd genom provföreläsningar eller på annat sätt, samt beträffande fackämnena därjämte skicklighet, ådagalagd genom praktisk verksamhet inom befattningens område.

Ett sakkunnigförfarande infördes. Utifrån det hade lärarrådet i uppgift att upprätta förslag, som sedan gick via styrelsen till Kungl. Maj:t för beslut. Denna revidering av förfarandet är ett exempel på en överflyttning av inflytande från styrelsen till lärarrådet. Detta gällde mer akademiska frågor, i andra styrde styrelsen.

Behörighetskraven var omformulerade för att även de täcka en mångfald. Till huvudalternativet studentexamen kom andra möjligheter, som folkhögskolans specialkurs, vartill kom olika varianter av praktikkrav. Själva undervisningen förändrades mindre, med en förberedande kurs i Garpenberg, huvudkurs i Stockholm och övningar i olika skogar. Nytt var att den utmynnade i en särskild examen. Om den och licentiatexamen skulle stadgas separat.

88. *SFS* (1937), nr 187; underlag i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 23/4 1937 nr 28.

Året efter kom en stadga för civiljägmästaren, en titel modellerad efter den förebildliga civilingenjören och lika märkvärdig som den senare civilekonomen. I den examensstadga som följde Lantbrukshögskolans skildes mellan betygs-, förhørs- och kursämnena. Den första kategorin rymde »fackämnena« och »grundläggande ämnen«, i vilka kunskaperna skulle provas på samma sätt som enligt universitetens examensstadgor – med hänsyn till omfattning och grundlighet liksom grad av mogenhet och självständighet. I kursämnena, som fiskevård och arbetarskydd, räckte det att följa undervisningen. I syfte att befordra viss fördjupande specialisering hade ett examensarbete modellerat efter KTH:s varit på förslag, men det kom inte med i förordningen.⁸⁹

Det dröjde till 1940 innan det kom en stadga om skoglig licentiatexamen. För den krävdes att man förvärvat civiljägmästarexamen och minst ett år »varit sysselsatt vid« skogsbruk eller träindustri eller skoglig försöksverksamhet. Examen skulle avläggas i två av sex listade ämnen och omfattade minst tre betyg, varav två i huvudämnet. I det skulle man författa en vetenskaplig avhandling. På lärarrådet ankom att pröva ansökan om examen.⁹⁰

I den reformerade Skogshögskolan avvecklades den komplicerande föreningen av två olikartade utbildningar, en lägre och praktisk för forstmästare och en högre för jägmästare. Samtidigt hade högskolan fått en än högre examen, som på sitt sätt återinförde en dualism med två olikartade utbildningsmål. Detta nytillskott var gräns- och statusmarkerande. Men den förening av undervisning och forskning som kommit att känneteckna en högre utbildningsinstitution komplicerades av relationen med Skogsförsöksanstalten.

Högskola och forskningsinstitut

När bestämmelserna om licentiatexamen fastställdes var försöksanstalten redan föremål för nya reformer. Upprinnelsen till dem låg i den skogsbrukets betydelse som fick regeringen att tillsätta 1936 års skogs-

89. SFS (1938), nr 651; titelns benämning verkar inte ha varit föremål för diskussion: RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 25/11 1938 nr 23.

90. SFS (1940), nr 275; av underlagen i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 19/4 1940 nr 12, framgår inte varför det dröjde, men styrelsen hade vid överlämnandet av förslaget om examensstadga förklarat sig vilja avvakta tills samtliga professorer blivit tillsatta.

utredning. Den skulle undersöka hur staten kunde bidra till att stärka näringen. Som expert i forskningsfrågor hade kommittén inkallat förståndaren för anstaltens naturvetenskapliga avdelning, professor Henrik Hesselman.

I det betänkande som kom 1938 fastslogs redan i inledningen att forskningen skulle bli avgörande i framtiden. »Från statens sida bör därför tillses, att forskningsverksamhet till skogsbrukets förkovran bedrivs i betydande omfattning och på ett effektivt sätt.« Betydelsen utvecklades i det påföljande kapitlet, om just skoglig forskning. Dess historia började 1902, hette det, med inrättandet av Forstliga försöksanstalten. Undervisningsbördan sades göra det svårt att bedriva vetenskapligt arbete vid högskolan, som strängt taget hölls utanför diskussionen. Problemet var att forskningens behov var så eftersatta, vilket en jämförelse med situationen i andra länder fick visa. Staten borde bygga ut stödet till denna »praktiskt-ekonomiskt« orienterade forskning. »De ekonomiska uppostringarna härför torde betala sig i form av värdefulla anvisningar rörande principerna för skogsskötselns utövande.« Till exempel behövdes forskning i skogsteknologi, utöver högskolans undervisning: »Utvecklingen mot allt större krav på ekonomisering vid virkets produktion, framskaffande och användning har medfört, att de teknologiska sidorna av skogsbruket måste väsentligt mera uppmärksammas än tillförne.«⁹¹

Kommitténs lösning var institutionellt konservativ på så sätt att inga nya organ föreslogs, även om ett »forskningsråd« varit på tal. I stället skulle försöksanstalten omorganiseras till »det centrala huvudorganet inom den skogliga forskningen«. Anstalten skulle vara en kunskapsproducent, högskolan primärt ett »spridningsorgan«. Mer konkret föreslogs en dubbling av antalet avdelningar, från tre till sex, med uppdelning av den naturvetenskapliga i specialiteter. Den nya avdelningen för skogsteknologi avgränsades dels mot ingenjörsvetenskapen, dels mot Skogshögskolan, som sedan länge hade skogsteknologi på sitt program.⁹²

Förslagen blev positivt mottagna när de gick på remiss, även om viss avvaktan fanns. Det naturliga hade varit, menade till exempel Skogsvårdsstyrelsen i Blekinge, »att den omorganiserade skogshögskolan

91. Utredning rörande skogsnäringens ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringens bärkraft II, SOU 1938:58, 7, 52, 55, 71.

92. Ibid., 47, 54ff.

först finge verka någon tid och giva blivande forskare den vetenskapliga skolning, som tidigare ej stått att erhålla där». ⁹³

Jordbruksministern ställde sig 1939 bakom förslagen: »Med den ur social och ekonomisk synpunkt allt större betydelse, som skogsbruket fått i vårt land, är det en angelägenhet av största vikt, att ifrågavarande vetenskap uppmuntras och förses med bästa möjliga livsbetingelser.« Men svårigheterna att rekrytera kompetent personal för alla nya forskarbefattningar gjorde att utbyggnaden inte kunde ske i ett slag. Bland annat fick det anstå med avdelningen för skogsteknologi. Jordbruksutskottets tillstyrkan rymde en produktivistisk framtidsdröm: »Främst torde förevarande försöksverksamhet böra inriktas på att nedbringa den långa produktionstiden i skogen.« ⁹⁴

Statsmakterna önskade alltså stora satsningar på forskning för en väsentlig sektor av samhällsekonomin. Krigsutbrottet satte käppar i hjulet, men anstalten expanderade och fick ett nybygge, för att 1945 omorganiseras och få nytt namn och ny instruktion, som inleddes så: »Statens skogsforskningsinstitut utgör det centrala organet för den med statsmedel bedrivna skogliga forskningen i landet.« ⁹⁵

VID SAMMA TID kom ett skifte i betoning som markerar övergången till ännu ett nytt skede i vår historia: inriktningen på *skogsvård* överflyglades av visionen om ett specifikt *modernt skogsbruk*. En aspekt av denna modernitet var motorsågen, som fanns sedan tidigare men som fick större spridning då den blev mer lätthanterlig under 1940-talet. Men den allmänna mekanisering som innebar avhästning och färre arbetare i skogen tog fart följande decennium. ⁹⁶

I förlängningen av ny teknik i skogen fanns rationaliseringen, som tiden omhuldade men som också kunde utpekas som en orsak till arbetslöshet. Arbetsstudier var ett inslag i rationaliseringsrörelsen, och i slutet av 1930-talet kom institutioner för sådana även på skogens domän. Skogsindustrin i Norrland och staten samverkade i Föreningen Skogsarbetens och Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, till vilken

93. RD 1939: proposition nr 222, 23; remissmaterialet är inte på plats i RAiS och jag har inte återfunnit det i senare konseljakter eller kommittéarkiv, där »utlånade« konseljakter stundom kan hittas.

94. Ibid., 26; Jordbruksutskottet utlåtande nr 67, 8.

95. SFS (1945), nr 439.

96. Periodiseringen utifrån Öckerman, »Joel Wretling på Malå revir«. Jonny Hjelm, *Skogsarbetarna och motorsågen* (Lund, 1991), kap. 3.

kom sydligare initiativ som Föreningen Värmlands skogsarbetsstudier. Studierna bidrog bland annat till reviderade ackordsprislistor och kollektivavtal, bättre kojor och mathållning.⁹⁷

Ett signifikativt ideal för avverkning var ännu en aspekt av det moderna skogsbruket, med jägmästare Joel Wretlind som en sinnebild för det nya. När han 1920 fick tjänst på Malå revir i Västerbotten mötte han restbestånd där skogens föryngring avstannat. Tillståndet ansågs vara ett resultat av den kontinuerliga plockhuggning som följt av Domänverkets försiktighetsprincip, i avvaktan på klara besked från forskningen, ytterst kanske av Uno Wallmos blädningsidéer. Som något av kung på sitt revir genomförde Wretlind självsvåldigt kalhyggen och hyggesbränningar i stor skala. Om än kontroversiella hade de radikala försöken framgång. Wretlind publicerade sig om dem, men blev avfärdad som forskare vid en docenturansökan 1936. Fast efter kriget fick hans skogsskötselidéer upprättelse. Som en uppfattad lösning på föryngringsproblem kom de att bli en utgångspunkt för Domänverkets storskaliga »restaurering« av utarmade Norrlandsskogar.⁹⁸

Liksom Wallmo på sin tid förordade Wretlind rationell skogsavverkning. Han hade argumenterat lika tvärsäkert som sin föregångare, men för motsatt ståndpunkt. Med sina idéer blev Wallmo en symbol för det förlegade i kontrast till vilken det nya framträdde i sin moderna glans. Men i en än senare tid blev Wretlind själv symbol för det storskaliga kalhyggesbruk som utifrån ekologiska och kulturkritiska perspektiv klandrades för att utarma natur och samhälle.

ÄVEN VID SKOGSHÖGSKOLAN uppmärksammade man frågorna om teknisk och ekonomisk effektivisering, liksom möjligheterna att bidra till rationalisering. Exempelvis inrättades 1939 en ny professur i skogsekonomi, vilken gick till Thorsten Strejffert, jägmästare och diplomerad från Handelshögskolan. Högskolan expanderade, men inte som anstalten.⁹⁹

97. Bengt Ager, *Skogsarbetets humanisering och rationalisering från 1900 och framåt* (Luleå, 2014), kap. 4; Anders Staaf, *En skogsteknisk historik* (Garpenberg, 1983).

98. Öckerman, »Joel Wretlind på Malå revir«; Birger Enroth, »I Wretlinds fotspår«, *Skogshistorisk tidskrift* (1996); Ebba Lisberg Jensen, »Det moderna kalhyggesbruket«, i Hans Antonson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900* (Stockholm, 2011) och densamma, *Som man ropar i skogen* (Lund, 2002).

99. Karl-Gustaf Löfgren & Leif Mattsson, »Thorsten Strejffert«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi*.

Den utbyggnad av högre utbildning som sköt fart med krigsslutet kom även skogsutbildningen till del. I kölvattnet av 1945 års universitetsberedning tillsattes 1946 års högskoleutredning, med uppgift att lägga fram förslag om Lantbruks-, Skogs- och Veterinärhögskolorna. I direktiven framhölls vikten av att de inte kom efter framåtskridandet i andra länder.

I linje med detta gav de sakkunniga sin bild av högskolornas betydelse: »Ett lands kulturella och materiella standard sammanhänger nära med den nivå, på vilken det uppehåller sin vetenskapliga forskning och högre undervisning.« Kommittén hörde läroanstalterna eftersom uppgiften närmast var att kanalisera deras önskemål till de politiker som tillhandahöll resurser. Man föreslog sedan nya laboratorsbefattningar, som ett sätt att avlasta professorerna utan att inrätta nya lärostolar. Docenturer och bättre karriärmöjligheter borde införas vid alla högskolorna, liksom fler licentiand- och doktorandstipendier, på samma villkor som vid universiteten. Bestämmelserna om publiceringsformer för doktorsarbeten borde också göras enhetliga. Vi noterar det tryck mot likformighet som bäddade för en drift mot ett mer uniformt system för högre utbildning.¹⁰⁰

Det var forskningens mer än undervisningens behov som motiverade utbyggnad, men man utredde det framtida behovet av jägmästare för att kunna planera dimensioneringen av utbildningen. Korrespondensen mellan rubrikerna på ett uppslag är signifikativ: på vänstersidan står »Behovet av högre utbildad skoglig arbetskraft«, medan rubriken till höger lyder »Skogshögskolans behov av personal och anslag«. Kommittén konstaterade att bara två jägmästare avlagt licentiatexamen sedan den infördes. Man trodde detta berodde på de mindre lockande framtidsmöjligheterna. Men behovet av skogsforskare var stort, och för att stimulera intresset föreslogs införandet av en skoglig doktorsgrad.¹⁰¹

I sammanhanget ansågs arbetsfördelningen mellan högskola och forskningsinstitut så kritisk att den diskuterades under en egen rubrik. Med tanke på institutionernas divergerande uppgifter vore det bästa, menade kommittén, att de finge utvecklas i linje med sina olika mål. Högskolemässigheten ansågs stå på spel i frågan om upprustning av högskolan för att säkra lärarnas forskningsmöjligheter. I förlängningen

100. *Betänkande med förslag angående utbyggnad av Lantbruks-, Skogs- och Veterinärhögskolorna*, SOU 1947:67, 11.

101. *Ibid.*, 164ff.

gällde det förmågan att utbilda de forskare utvecklingen krävde. Men kommittén ansåg sig inte kunna föreslå utbyggnad av *både* högskola och forskningsinstitut. Dels skulle det bli dyrt för statsverket med dubbla enheter inom samma ämnesområden, dels fanns inte kompetent personal för något sådant.

I stället förordade man närmare samverkan, i form av gemensamma professurer. De borde följa reglerna för institutet, med dess programbundna forskning. Men en sådan samordning borde prövas innan den genomfördes på riktigt eftersom idén ingav betänkligheter: den fria forskning som tillkom universitet och högskolor kringkars.

Skogsteknologi var ett ämne man fann lämpligt för försök med delade befattningar. Ämnesområdet var vittfamnande, konstaterade kommittén, även om skogsdikning och vägbyggnadslära avknoppats genom speciallärare. Virkeslära var en viktig del, som även bearbetades av Svenska Träforskningsinstitutet vid KTH. Arbetsläran hade blivit en allt mer central del, som utvecklats av aktörer vi mött ovan, med arbetsstudier på agendan. Lärarrådet hade förklarat att behovet av undervisning i maskin- och redskapslära vuxit »i takt med skogstransporternas mekanisering och det allmänna kravet på skogsarbetets rationalisering«.¹⁰²

Kommittén menade att det blev ogörligt att hålla uppe forskning och undervisning på vetenskaplig nivå när så många inriktningar skulle kombineras. Man föreslog en uppdelning av befattningen i skogsteknologi i en professur i virkeslära, en i arbetslära. Tanken var att båda professurerna skulle vara knutna till både högskolan och forskningsinstitutet.

RESURSTILLSKOTTEN VANN BIFALL när förslagen gick på remiss. Utbildningen av forskare uppfattades som en nyckelfaktor. Den behövde stöd, men Lantbrukshögskolans studentkår förklarade att den enhetliga stipendieordning som föreslogs inte passade dess domän. Eftersom licentiatstudierna var beroende av flera vegetationsperioder ville man behålla de tidigare bestämmelserna med flera kortare stipendier, interfolierade av perioder med förvärvsarbete, även om studierna härmed skulle dra ut på tiden.¹⁰³

102. Ibid., 175; ämnets utveckling skildras i Ulf Sundberg, »Teknik i skog«, i *Skoghögskolan 150 år* och »Avdelningen för arbetslära«, i *Statens skogsforskningsinstitut 1902–1952*.

103. Remissmaterialet i RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 27/2 1948 nr 79.

Kansler tillstyrkte förslagen efter att ha hört universiteten och KI. Ingen protesterade mot tanken på en skoglig doktor, flera menade att resursyrkandena varit för blygsamma. Matematisk-naturvetenskapliga sektionen i Uppsala förklarade att *grundforskningens* villkor redan förbättrats och att en

naturlig utveckling mot det mål denna upprustning åsyftar, den andliga och materiella kulturens framåtskridande, är en utbyggnad av den naturvetenskapliga forskningens andra huvudgren, den huvudsakligen vid fackhögskolorna och industriens laboratorier bedrivna *tillämpningsforskningen* vars materiellt-ekonomiska resultat utgöra grundvalen för en höjning av vårt folks levnadsstandard.

De skogliga instanserna var tämligen eniga i bejakandet av doktorsgrad och resurstillskott, liksom i kritiken av försök med gemensamma professurer. Vad gällde dimensioneringen av Skogshögskolans utbildning ansåg lärarrådet att förslaget att årligen anta 32–35 studerande var ett minimum. Av annan uppfattning var Sveriges Jägmästares och forstmästares riksförbund, som ville begränsa intaget till högst 25. Vi noterar här att fem föreningar, efter diskussioner om organisationsformer för ett »Jägmästarnas förbund«, hade sökt motverka splittringen på domänen genom att 1942 bilda ett centralorgan.¹⁰⁴

Men en gränsmarkering trasslade till enigheten mellan högskola och forskningsinstitut. Lärarrådet framhöll att den hårt specialiserade forskning som var institutets uppgift inte var av godo för den undervisning som krävde bredare kompetenser. Forskningen borde inte monopoliseras till en viss institution. Man förklarade att »möjligheterna att vid en institution för fri forskning kunna tillhandahålla de studerande lämpade forskningsuppgifter av mera begränsad karaktär, äro större än när dessa äro hänvisade att uteslutande bearbeta de detaljer, som passa in i ett program för målforskning«.

I EN PROPOSITION 1948 föreslog jordbruksminister Sköld utökning av läroanstalternas vetenskapliga personal. Han ansåg att Skogshögskolan borde få rätt att utdela doktorsgrad, och lade fram en särskild kom-

104. TAM-arkiv Skogsakademikerna, Handlingar rörande organisations- och framtidsfrågor, F2:1, rymmer material från tillkomsten jämte korta jubileumshistoriker – tack till Rasmus Edling vid TAM-arkiv för hjälp med detta material.

pletteringsplan för Skogsforskningsinstitutet. Vad gällde de föreslagna professurerna drog Sköld av kritiken slutsatsen att det inte var bra med delade avdelningar. I stället borde man fördela befattningarna: en innehavare skulle höra till endera institutionen, men likväl kunna samverka med den andra. Konkret innebar detta att högskolans professur i skogsteknologi skulle omvandlas till en i virkeslära, vars innehavare skulle stå till förfogande för forskningsuppdrag vid institutet. Samtidigt skulle vid forskningsinstitutet inrättas en avdelning för arbetslära, vars professor skulle svara för undervisningen i detta ämne vid högskolan.¹⁰⁵

»För tillgodoseende av utvecklingens krav« tillstyrkte Jordbruksutskottet propositionen. Mot beslutet om professuren reserverade sig tre högerpolitiker, däribland bruksdisponent Carl Sundberg, ordförande i styrelsen för Skogshögskolan och Skogsforskningsinstitutet. De ansåg det viktigt att högskolan hade en företrädare för »det såväl för skogsarbetets rationalisering som från sociala synpunkter utomordentligt betydelsefulla ämnet arbetslära«. I en motion hade Sundberg fått med sig en annan styrelseledamot, en socialdemokratisk före detta skogsarbetare. De fann det orimligt att högskolans undervisning i ämnet skulle skötas av en person vid en annan institution med andra uppgifter. »Det blir ej lätt för innehavaren av en sådan dubbelbefattning att tjäna tvenne herrar.« Kamrarna röstade dock för propositionen.¹⁰⁶

När staten inte omhuldade den skogliga arbetslära som ansågs viktig för det moderna skogsbrukets rationalisering trädde näringen in. Efter riksdagsbeslutet erbjöd sig Föreningen skogsarbeten att donera medel till en personlig professur vid högskolan för chefen vid sin arbetsstudieavdelning, Ludvig Mattsson Mårn. Man befارade att problem skulle uppkomma när den nya avdelningen skulle fylla krävande uppgifter vid både forskningsinstitutet och högskolan. Alla skogsinstanser tillstyrkte, och 1949 föreslog den nye jordbruksministern, Gunnar Sträng, att erbjudandet skulle accepteras. Men han ville att tjänsten förlades till forskningsinstitutet. Donator godtog ändringen och riksdagen biföll, även om Sundberg antydde vad han ansåg om ministerns sätt att ta emot en gåva.¹⁰⁷

105. RD 1948: proposition nr 177.

106. RD 1948: Jordbruksutskottet utlåtande nr 30, 2, 25; FK motion nr 331, 6 (lika lydande med AK motion nr 491); FK protokoll nr 20, 102–108; AK protokoll nr 21, 103–111.

107. RD 1949: proposition nr 113; FK protokoll nr 16, 47.

DE NYA STADGAR högskolan fick i uppdrag att utarbeta innebar inga anmärkningsvärda förändringar i förhållande till dem från 1945, som i sin tur inte avvek mycket från 1937 års; det var mest justeringar vad gäller våra observationspunkter. Den stora nyheten 1950 var doktorsgraden. Förslagen om den hade knutit an till bestämmelserna för andra doktorsgrader.¹⁰⁸

I en skrivelse till styrelsen hänvisade lärarrådet till strävandena sedan 1925 och till högskoleutredningens förslag 1947. Man instämde i dess påpekande att behovet av forskare på det skogliga området var synnerligen stort, och förklarade att en doktorsgrad skulle underlätta rekryteringen till lärar- och forskarbefattningar. Att bara fyra civiljägmästare avlagt licentiatexamen förklarade man med de dåliga möjligheter högskolan erbjudit för högre studier och forskning. Men efter statsmakternas beslut om upprustning hade intresset för licentiatstudier ökat.

Styrelsen utvecklade argumentationslinjer vi mött tidigare i detta kapitel och på andra domäner, efter avstamp i en jämförelse med andra institutioner i utbildningssystemet.

Det framgår av det nu anförda, att skogshögskolan i nu berörda avseende kommit i efterhand i förhållande till andra fackhögskolor. Med hänsyn till de utomordentligt stora värden våra skogar representerar för folkhushållningen är det av vikt att forskning och högre undervisning även på skogsbrukets område är fullt i nivå med tidens krav. Det är styrelsens uppfattning, att meddelandet av doktorsgraden därvid har en uppgift att fylla genom att stimulera de blivande vetenskapsmännen till ökade insatser på den skogliga forskningens område samt göra dem bättre skickade för sina uppgifter. Härav kommer även den högre undervisningen att berikas. Detta förhållande har även beaktats av våra nordiska grannländer samt ett flertal andra länder med utvecklat skogsbruk, som infört doktorsgraden vid sina skogliga fackhögskolor eller däremot svarande institutioner.

Doktorsfrågan var inte kontroversiell. Stadgereformen framstår som ett expeditiösa ärende, även om smådjävlar som vanligt satt i olika detaljer. Lärarrådet hade vacklat inför titeln på sin efterlängtnade doktor. I

108. SFS (1945), nr 606; (1950), nr 638; RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 24/11 1950 nr 55.

en tilläggskrivelse hemställde man om en ändring från skoglig doktor till doktor i skogsvetenskap, men på latin skulle det heta *doctor scientiae forestis*.

DET DRÖJDE SEDAN LÄNGE – till 1957 – innan den första disputationen ägde rum. Banan för den förste doktorn är upplysande. Bo Eklund gick 1932 ut som jägmästare från Skogshögskolan, där han fått pris ur Arvid Lindmans belöningsfond för vetenskapligt arbete. Han arbetade sedan som jägmästare och företog studieresor till utlandet. Dessutom verkade han som assistent vid högskolan, där han 1942 blev den förste att avlägga licentiatexamen. Efter docentutnämning blev han 1944 försöksledare vid Skogsförsöksanstalten, för att där helt ägna sig åt forskning. Eklund blev så 1957 den förste att disputerar vid Skogshögskolan, till vilken han samma år återvände som professor. Samtidigt som han promoverades till doktor upphöjdes Joel Wretling till hedersdoktor.¹⁰⁹

Då hade nya reformsträvanden redan initierats. Med den successiva utbyggnaden av Skogsforskningsinstitutet hade forskningen på den skogliga domänen mer än på något annat håll särkopplats från undervisningen, menade 1956 års skogshögskole- och skogsforskningskommitté. Man höll med 1955 års universitetsutredning om att fackhögskolorna lika väl som universiteten måste ha den dubbla uppgiften att stå för undervisning *och* forskning. Rekryteringen till den högsta utbildningen var avgörande i sammanhanget.¹¹⁰

Forskarutbildning och forskning måste göras till ett lockande alternativ för alla nyexaminerade, som har läggning och intresse för sådant arbete. Nödvändigheten av att tillvarata landets forskarbegåvningar framhålles härvid gälla i lika hög grad för fackhögskolorna som för universiteten. Härvid anföres bl. a. att med avseende

109. »Doktorspromotion vid Skogshögskolan« & »Promotionstal«, *Skogen* (1957), 201, 460; Ingemar Nordansjö, »Bo Eklund«, i *Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2005–2006* (Stockholm, 2009). Det kan tilläggas att denna disputation som många andra omtalades i pressen. I »Barrträd i lagerlunden«, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 16/3 1957, 13, uppmärksammades med en teckning att en göteborgare skulle bli Skogshögskolans »förste 'skogie doktor'«; den tillhörande versen slutade så: »I dag kan det således sägas med fog, / fast tanken är högst bisarr, / att här är det en som sin lager tog / under tallars och granars barr.«

110. *Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område*, SOU 1960:17, 50.

på forskningens inriktning håller gränserna mellan universitet och fackhögskolor numera på att utplånas.

Kommittén föreslog att högskolan och forskningsinstitutet – institutet var klart störst av de båda – skulle sammanföras till en organisation, benämnd Skogshögskolan. Även för forskningsinstitutet var en koppling till akademisk undervisning av betydelse för den rekrytering till forskarutbildning som var så kritisk.

Men betänkligheter mot en sammanslagning hade artikulerats, som att vid en prioritering mellan den tänkta institutionens uppgifter skulle forskningen komma att tillmätas större vikt, till förfång för undervisningen. I en reservation menade rektor, ekonomiprofessorn Thorsten Streiffert, att den målforskning som vid institutet var inordnad i stora program skilde sig från den småskaliga, mindre styrda forskning som högskolan bedrev. Vid utbildningsinstitutioner behövdes ett mått av fri forskning, inte minst för dem som gick »en utbildning i forskning».¹¹¹

Det är svårt att samtidigt tjäna två herrar, särskilt om dessa äro fordrande. Att förena den enligt sin natur programbundna undervisningen med programbunden forskning lär knappast kunna ske utan att den ena eller andra av dessa uppgifter blir lidande. Det kan allvarligt befaras att civiljägmästarutbildningen, som ej skänker samma publicitet åt sin utövare som forskningen, därvid kommer att bli eftersatt, utan att någon vinst därmed beredes forskningen, snarare motsatsen.

Den proposition som kom förordade sammanslagning, något som skulle medföra större likformighet med universiteten och andra fackhögskolor. I sin tillstyrkan förklarade Jordbruksutskottet hur viktiga satsningar på forskning och högre utbildning var för »utvecklingen av vårt moderna samhälle», samtidigt som man reproducerade en argumentationslinje som vuxit sig starkare genom 1900-talet.¹¹²

111. Ibid., 173.

112. RD 1961: proposition nr 118; Jordbruksutskottet utlåtande nr 38, 3 (jfr propositionen, 25). Vi kan notera att Skogsforskningsinstitutet var för sammanslagningen, medan Skogshögskolans lärarråd, studentkår och styrelse liksom många akademiska instanser var mot: RAiS Jordbruksdepartementet, konseljakt 19/5 1961 nr 41.

Med hänsyn till skogens avgörande betydelse för näringslivet och det materiella framåtskridandet i vårt land är det nödvändigt att metoderna för skogsprodukternas utvinning utvecklas och att skogsnäringens konkurrensförmåga i en alltmer hårdnande världsmarknad främjas. Som några av de viktigaste medlen för att uppnå dessa syften framstår intensifiering av forskningen och reformering av den högre utbildningen på det skogsvetenskapliga området.

Till Skogshögskolans 150-årsjubileum 1978 menade sedan Vadim Söderström, skoglig licentiat och professor i skogsskötsel, att utvecklingen strängt taget gett Strejffert rätt. Sammanslagningen hade omvandlat högskolan till en forskningsinstitution. Men ju längre forskningen drev specialiseringen, desto större blev behovet av syntes i undervisningen. Studentkåren hade också protesterat mot lärarnas bristande intresse för sin undervisningsuppgift.¹¹³

SAMMANFATTNINGSVIS konstaterar vi att den unga Skogshögskolan av somliga hade ansetts lida av problem som kom av dess organisation. Kombineringsen av jägmästar- och forstmästarkurserna innebar en dubblering av syftemålet. Denna dualism hanterades 1936 genom en omdragning av gränslinjer som medförde institutionell särkoppling. Andra skulle ombesörja lägre utbildning, medan högre utbildning blev högskolans uppgift. Dess andra problem, relationen till försöksanstalten och forskningsuppgiften, löstes som vi har sett genom en institutionell sammanslagning.

Med inkorporeringen av forskarutbildning i organisationen återkom en dubblering av undervisningsuppgiften. Till den högre utbildningen kom en än högre, som den vanlige skogsmannen kanske fann väl opraktisk. Själv trädde han fram som en modern expert med svåremotsäglig auktoritet. Denna status hade en grund i kunskapsbildande institutioner som låtit forskningen göra tjänst i en produktivistisk vision av tillväxt för konkurrenskraft, välstånd och välfärd.

Avslutningsvis ska jag ta upp ett tema som framställningen hit tangerat flera gånger: jägmästarna och professionaliseringen. Två faktorer som jag tror bidrog till den otydliga kärformeringen är att aktörerna var få och utspridda.

113. Söderström, »Jägmästarutbildningen under 150 år«, 49ff.

Fåtaligheten var en följd av den spärr som bidrog till att göra utbildningen exklusiv. Under 1920-talet var den, tillsammans de militära utbildningar som rekryterade många adelsmän, den mest elit- eller överklassbetonade i det högre utbildningssystemet. Den första kvinnan antogs 1962. I den homogena kåren var det lätt att bli »bäste broder« med varandra. Utspriddheten bidrog till att knyta jägmästaren med sin självmedvetna expertstatus till en lokal elit. Han kunde bli lite av kung i sitt revir – eller kanske överste, med tanke på den militära anstrykning kåren hade. Mången skogsman var välförankrad och kanske mer intresserad av skog och jakt än kollektiv intressesmobilisering.¹¹⁴

Men för en tydligare kårformering behövde denna jägmästarnas konsolidering utåt balanseras av en konsolidering vänd inåt. Central för en sådan vändning var kunskapsbildningen, alltså uppbyggnaden och inmutandet av en kunskapsbas som en resurs i en strävan efter professionellt självbestämmande. Vi kan jämföra med ingenjörs kåren. Trots att industrin utgjorde en inflytelserik avnämare av ingenjörernas tjänster tog de strid med industrialisterna när dessa nonchalerade deras intresse av relativ autonomi. Spänningarna mellan KTH-professorer och »praktikens män« skapade spänning. Men ingenjörerna upprätthöll organisationer och kommunikationsfora som bidrog till en professionell kårbildning, och ingenjörsvetenskap blev en aktad kunskapsdomän.

Närmare till hands är att jämföra med agronomerna. Deras kårformering var mer lik jägmästarnas i så måtto att aktörerna inte med energi och målmedvetenhet byggde organisationer och plattformar för meningsutbyte. Det finns även paralleller vad gäller kunskapsbildningen. Skogsförsöksanstalten och Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet organiserades mer självständigt i förhållande till respektive utbildningsanstalt än motsvarande marginalinstitutioner på andra domäner. För både jägmästare och agronomer befann sig de forskningsverksamheter som skulle bidra till kårens kunskapsbas i ett gränsland mellan å ena sidan akademiskt etablerade naturvetenskaper, å den andra en näring med starka ekonomiska intressen och god representation i styresorgan. Det var komplicerat att etablera en egen position mellan dessa mäktiga poler. Balansakten blev inte enklare när kårmedlemmar med hänvisning till sina yrkeserfarenheter förklarade att de hade svar på

114. En beräkning av rekryteringen i socialt hänseende redovisas i Tobias Dalberg, *Mot lärdomens topp* (Uppsala, 2018), 265; i Florin & Johansson, »*Där de härliga lagrarna gro...*«, 283f, berörs läroverkslärarkårens fåtalighet och utspriddhet.

komplicerade spørsmål, lite som vi sett Uno Wallmo och Joel Wretling ta till orda i den till synes eviga och omöjliga frågan om blädning eller trakthuggning.

Det är inte självklart att doktorsgraden med dess forskningsimperativ uppfattades som så relevant av potentiella aktörer. Som vi sett tog det sju år innan någon jägmästare disputerade för den grad som införts, och den första agronomen höll på att bli underkänd till följd av motsättningar inom kollegiet mellan företrädare för grund- respektive tillämpningsvetenskaper. Sociala och kognitiva faktorer bidrog till att professionaliseringsprocesserna för jägmästare och agronomer blev mer tvetydiga än på flera andra domäner vi studerat i denna bok.

10 *Farmaceuterna*

Upplevelser av sjukdom är en tidlös mänsklig erfarenhet. Vilka tillstånd som ansetts sjukliga och hur de bemötts har dock växlat med tiderna, men ett sökande efter hjälp i någon form av medikamenter framstår också som en historisk konstant. De gamla grekerna var inte först med att ägna sig åt sådana försök till kurerande, även om ordet *apotek* – magasin, butik – stammar från dem. Det gör även *farmaci*, med betydelsen drog, läkemedel. I dessa äldre tider var uppgiften att samla in samt bereda örter och annat en del av läkekonsten. En differentiering mellan *farmaci* och medicin växte omsider fram, men den svävande gränsdragningen blev föremål för dragkamp.

Fastän apotekens uppgift i en samhällelig arbetsdelning kan förefalla enkel – att tillhandahålla mediciner – blev organiseringen av denna verksamhet sammansatt i och med att olika grupperingar hade skiftande intressen i den. Försöken till avvägningar gav upphov till en mångfald regleringar. Apoteksväsendet blev från slutet av 1800-talet föremål för ständigt nya reformförsök, men det institutionella stigberoendet var så starkt att genomgripande förändringar tenderade att skjutas på framtiden.

I förlängningen av detta låg en farmaceutisk utbildning som även den var trögföränderlig. Den historiskt framvuxna ordningen rymde inslag som en sentida betraktare kan uppleva som svårbegripliga, ålderdomliga och mindre ändamålsenliga, men som fördes vidare under lång tid. Intressen tenderade att ta ut varandra, och potentiella förändringsagenter kunde inte göra mycket. Men vi ska se hur nya produktionsförhållanden i form av industriellt framställda läkemedel under mellankrigstiden bi-

drog till att bygga upp förändringstryck som påverkade både apoteksväsende och utbildning. Långt om länge tillsattes 1945 en statlig kommitté för att utreda ordnandet av den farmaceutiska undervisningen. Den hade inte varit föremål för många utredningar, stort politiskt intresse eller beslut som medfört hastigt förändrade förutsättningar. Farmaceuternas historia började tidigt, slutade i vårt sammanhang sent, och saknar det ryck som folktandvårdsreformen gav tandläkarnas historia.

I den följande framställningen ska vi se hur det i början av denna långa historia växte fram en ordning som innebar att undervisning och examinering särkopplades. Till dels förenades uppgifterna omsider i Farmaceutiska institutet, vars verksamhet började 1837. Institutionens utveckling präglades av förhållanden utanför dess väggar, av det apoteksväsende som innebar en relativ brist på utveckling. Men vi ska se hur institutet blev mer självständigt när gränslinjer drogs mot yttre krafter, som Karolinska institutet, Apotekarsocieteten, apoteken, Medicinalstyrelsen. Frigörelsen var dock relativ – framför allt balanserades den av en bindning till staten. Vidare ska vi se hur förslag om lärare och lokaler som kunde göra institutet till en högre lärdomsanstalt snubblade på den politiska mållinjen just efter sekelskiftet och i början av 1920-talet, med professorslönerna som ett exempel på positioneringar inom systemet för högre utbildning. Men sedan började förändringskrafter byggas upp inom läkemedelsproduktion och apoteksväsende, liksom inom utbildningssystemet. Efter utredning reformerades 1952 Farmaceutiska institutet, fast utan att byta benämning till högskola. Men man erhöll 1954 den sista doktorsgraden att inrättas i Sverige.¹

1. Ett professionshistoriskt perspektiv på apotekare utvecklas i Cecilia Claesson, *Apotekaryrke i förändring* (Uppsala, 1989). Utbildningshistoriska perspektiv utvecklas i Stig Ekström & Bengt Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia i Sverige* (Uppsala, 1987); Stig Ekström, »Den farmaceutiska utbildningens historia i Sverige«, i Andreas Hugerth m.fl. (red.), *Farmaceutiska studentkåren 1896–1996* (Stockholm, 1996); Anders Cronlund & Lennart Paalzow, »Farmaceutisk utbildning«, kap. 20 i Rune Lönngren (red.), *Svensk farmaci under 1900-talet*, II (Stockholm, 1999). En bred översikt över farmacin under senare tider är Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I–III; en äldre med längre tidshorisont är Karl Ahlberg, *Den svenska farmaciens historia* (Stockholm, 1908). Till dessa arbeten gör jag en generell hänvisning.

Institutionell grundläggning

De första apotekarna i Sverige kom till Stockholm från kontinenten mot slutet av 1400-talet. Under senare delen av 1600-talet etablerades ett apoteksväsende, vars institutionella ordning följde ett kontinentaleuropeiskt mönster. Apoteken verkade under ett system med privilegier, som innebar att de var förlagda till bestämda orter och att apotekaren hade lokal ensamrätt på tillverkning och försäljning av läkemedel. Uppgiften var tredelad: att hålla erforderliga substanser i lager, att av dem bereda läkemedel, att expediera medicinerna. Till detta kom försäljning av varor som inte fordrade förskrivning. Med privilegiet följde förpliktelser, som att hålla sig till givna priser och öppettider. Apotekarna var under ed förpliktigade att arbeta enligt utfärdade föreskrifter, och stod under kontroll av kungligt bemyndigade medicinare. En inspektion av renhet hos substanser låg delvis i apotekarnas intresse i och med att kvalitetsstämpeln kunde markera gränser mot kryddhandlare, kvacksalvare, mirakelmediciner. Övervakningen av priserna låg mer i allmänhetens intresse.²

En sentida läsare bör här notera att äldre tiders läkemedel tillverkades *ex tempore*, på beställning och på plats. De kunde knappast åstadkomma så mycket som dagens industriellt tillverkade, högpotenta specialpreparat.

Apotekare och andra organiserade sig. Stockholmsläkare bildade 1663 Collegium medicorum för att värja sig mot charlataner. Samman slutningen stabiliserades under namnet Collegium medicum och erhöll skrämmässiga privilegier, samtidigt som den med sin kollegieform relaterades till statsförvaltningen. Fältskärer och kirurger hörde till Barberareämbetet, eller Societas chirurgica. Det system med kungliga privilegier som Stockholms apotekare fått utvidgades 1683 till att gälla rikets alla apotekare, varvid det talades om Apotekarsocieteten.

Kungen antog 1688 av Collegium medicum utarbetade medicinalordningar, vilka skulle reglera verksamheter på domänen. De föreskrev bland annat att ingen fick i riket hålla apotek utan att först ha examinerats och avlagt ed vid Collegium. Man tillhandahöll dock ingen un-

2. Ett institutionalistiskt perspektiv på ordningen anläggs i Klas Öberg, *Pharmacy regulation in Sweden* (Stockholm, 2003), kap. 2; en konkret bild av förhållandena på den medicinska domänen i det tidigmoderna Stockholm ges i Hjalmar Fors, »Medicine and the making of a city«, *Isis* (2016).

dervisning för denna examinering. Föreskrifterna drog också gränser för vad apotekare fick göra i förhållande till patienter respektive läkare. Apotekare ansåg att Collegium dragit gränserna så snävt att de inte fick hjälpa människor i nöd, medan läkare ansåg att apotekarna fått orimligt stort utrymme genom ensamrätten på läkemedelsframställning.

Stridigheter kring olika gränser gjorde att medicinalordningarna inte trycktes förrän 1699. Då utfärdade kungen också en resolution om »några måhl beträffande Collegium Medicum, Apothekare Societeten och Barberare Embetet« som skulle bilägga tvister mellan medicinare, apotekare och kirurger. Men även om det på marginalen pågick en dragkamp om jurisdiktionen var läkare och apotekare beroende av varandra. Till rivaliteten bidrog nog den omständigheten att innehavare av goda apoteksprivilegier kunde bli överlägset rika. Ett exempel på kontinuiteten inom apoteksväsendet är kommentaren, i ett betänkande från 1948, att delar av dessa förordningar alltså gällde.³

Kontinuitet och förändring präglade *farmakopén*, en samling föreskrifter om vilka substanser som skulle ingå i olika preparat och hur de skulle beredas. Collegium medicum stod bakom en farmakopé för Stockholmsapotekarna, vilken med 1688 års medicinalordningar blev riksgiltig. Genom åren utarbetades sedan en mängd nya upplagor av den svenska farmakopén.

UTBILDNINGEN av dem som skulle upprätthålla detta system var praktikbaserad och ägde rum på apoteken, i en gång från lärling över gesäll till mästare som var skrämmässig. Frågor om säkrande av kompetens blev betydelsefulla för apotekarna i dragkampen med andra grupperingar, vilken ägde rum mot bakgrund av omgivningens syn på dem som hantverkare, handlare, profitörer – och möjliga räddare i nöden. Det krävdes särskilda kunskaper och färdigheter för att med legitimitet gå i god för att ett expedierat läkemedel uppfyllde alla krav.

Apotekarsocieteten förenade apoteksinnehavarna och erkändes 1778 som deras representant. Men redan dessförinnan hade man utarbetat förslag till ett reglemente för apotekarna och deras utbildning, vilket remitterades till Collegium medicum. Båda organisationerna gjorde ansatser för att få till en mer ordnad undervisning i farmaci, men föga

3. Citat efter Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 53; jfr 138. *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen och därmed sammanhängande frågor*, SOU 1948:46, 17.

hände. Collegium utvecklades sedan till mer av ett ämbetsverk, i vilket apotekarna kom att kämpa för att få representation – liksom veterinärer och tandläkare i senare skeden.⁴

Myndighetsstatusen befästes och Collegium utfärdade 1799 ett apotekarreglemente. Utbildningsgången formaliserades. För att antas som lärling, apotekselev, skulle man ha fyllt 15 år, vara skolad i kristendom och latin samt ha en god handstil. Efter tre till sex år kunde husbonden, apotekaren, anmäla apotekseleven för att avlägga farmacie examen och bli gesäll. Till examineringen skulle medlem av Collegium kallas, eller provinsialläkare om den ägde rum i landsorten. Efter minst fyra års ytterligare förkovran på apotek kunde gesällen bli mästare, efter examinering inför Collegium av två apotekare. Som godkänd apotekare hade man rätt att förvärva privilegium och driva apotek.⁵

Apotekarreglementet reviderades 1819. Justeringarna var närmast föranledda av att en ny farmakopé 1817 ställde högre krav på kunskaperna, och av förändringar i det institutionella landskapet. Karolinska mediko-kirurgiska institutets betydelse växte. Enligt det nya reglementet skulle examineringen till apotekare förutom av två apotekare förrättas av KI:s professorer i naturalhistoria och kemi. Deras föreläsningar var öppna även för farmacie studerande. Som ett inslag i KI:s separering från Collegium medicum, som 1813 hade bytt namn till Sundhetskolegium, fördes examineringen 1823 helt över till KI. Kunskapskraven bestämdes av medicinare, vilkas inriktning dock var farmakologisk.⁶

De nya villkoren satte ljuset på den skolning som skulle förbereda för den examen som gav rätt att äga apotek och tjäna allmänheten. Inte minst på landsortsapoteken var det vanligt att apotekselever och farmacie studiosi inte fick en undervisning som gav dem de teoretiska kunskaper KI:s examinatorer krävde. Förutsättningarna var annorlunda i huvudstaden och universitetsstäderna, där olika initiativ togs. I Stockholm gav Kungl. Maj:t privilegium åt en instruktionsapotekare, som 1819 initierade undervisningsverksamhet. I Lund inrättade missnöjda medicine studerande 1824 Medico-pharmaceutiska institutet. En apotekare kom

4. Uno Nordholm, *Om Apotekarsocietetens uppkomst och utveckling* (Stockholm, 1976); jfr Cecilia Claesson, »Farmaceutiska sammanslutningar«, kap. 26 i Lönnngren (red.), *Svensk farmaci*, III.

5. Reglementets examensbestämmelser återges i Ahlberg, *Den svenska farmaciens historia*, 127–132; provisorsexamen gav rätt att förestå apotek som annan innehade.

6. Ibid., 133–142, 458.

att sköta viss undervisning, men finansieringen var osäker och den privata anstalten insomnade 1842.⁷

I samma skede tog Apotekarsocieteten initiativ för att göra den undervisning som växlade i karaktär och kvalitet mer enhetlig. Man samlade in pengar till en fond som bland annat skulle främja den farmaceutiska vetenskapen. Förslag om en statsfinansierad läroanstalt presenterades, men Sundhetskollegium ansåg att det allmänna redan gjort tillräckligt på området. I samband med en revision av societetens stadgar spreds 1835 till landets apotekare ett förslag om att samla in pengar till en läroanstalt, närmast för att förbereda farmacie studiosi för den mer akademiska examineringen vid KI.

Förslaget gillades och bearbetade stadgar fastställdes av Kungl. Maj:t 1837. Med dem blev det obligatoriskt för rikets apoteksinnehavare att vara med i Apotekarsocieteten. Den hade till uppgift »att befrämja Pharmaceutiska vetenskapen och bereda ett närmare samband imellan dess idkare; att för ynglingar, som egna sig åt Apothekare-yrket, stifta och underhålla en läroanstalt för undervisning i Chemie, Pharmacie, Materia Medici, Natural-Historia, Latinska- och Tyska Språken«.⁸

Ett institut tar sin början

Farmaceutiska institutet tog våren 1837 emot sina första elever och fick till hösten ordinarie lärare. Iordningställandet av lokalerna blev så kostsamt att pengarna inte räckte till något laboratorium. Undervisningen fick vissa svårigheter att locka följare, men verksamheten gick vidare.

Sundhetskollegium fastställde stadgar 1846. Institutets ändamål var att meddela för apotekaryrkets rätta utövande nödvändiga kunskaper. Läroanstalten stod under överinseende av Sundhetskollegium, men den närmaste styrelsen utgjordes av lärarna och två representanter för Apotekarsocieteten. Kollegium förordnade lärare efter hörande av societeten och utsåg en av dem till inspektör. De var tre: en med botanisk inriktning, en med kemisk samt en laborator för praktiska laborationer; de två sistnämnda befattningarna kunde innehas av samma person. Alla som avlagt farmacie studiosiexamen och betalat elevavgifter fick följa undervisningen, i mån av plats. Inget sades om examinationen, som en-

7. Uno Nordholm, »Medico-pharmaceutiska institutet i Lund 1824–1842«, *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift* (1972).

8. Citat efter Ekström & Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia*, 3 of.

ligt reglementet från 1819 låg kvar vid KI. Denna stadga kom att gälla till 1901.⁹

Det var närmast fråga om en lösligt organiserad stödundervisning för att klara examen till apotekare, och för att utjämna skillnader mellan studiosi skolade i Stockholm respektive landsorten. Merparten av studiegången låg alltså utanför institutet, på apoteken. Lärostoffet präglades av farmakopén och förmedlades genom föreläsningskurser. I huvudämnena avhandlades dels grundläggande, dels tillämpade delar över sammanlagt tre år, i nytillkomna ämnen – som fysik, matematik, författningskunskap – tog de ett eller två år. Eftersom kurserna gavs så att säga rullande blev studiegången olikartad beroende på när en studerande antogs, utan klar progression för att använda ett sentida uttryck. Denna ordning kom omsider att uppfattas som en oordning, ett problem.

Farmaceutiska institutet var beroende av Karolinska institutet. De första lärarna var samtidigt lärare där och på det viset skulle det fortsätta. De fem inspektörerna och föreståndarna fram till 1894 var alla utbildade läkare, tre av dem KI-professorer. Bristen på eget laboratorium skapade också ett beroende på så sätt att eleverna fick arbeta i KI:s laboratorier, när de var lediga. Efter flyttar mellan mer eller mindre provisoriska lokaler fick man 1863 nya, med goda laboratorier. De var rymliga, men blev så att säga trängre när de studerande blev fler, och kom att hysa institutet till 1925.

En inträdesexamen infördes 1861. Förkunskaperna var så växlande att det visat sig svårt att bedöma vilka som var lämpliga att anta. Senare skärptes dessutom kraven på studiosiexamen, vilken alltså förrättades av elevens apotekare. I andra ändan av utbildningsgången kom 1867 en självständighetsmarkerande separering från KI i och med att examinationen till apotekare då fördes över till Farmaceutiska institutet. I *Farmaceutisk tidskrift* förklarade man att tidigare,¹⁰

då de Farmaceutiska och Carolinska Instituterna voro, så att säga, ännu blott till säng och säte skilda från hvarandra, förrättades examina i en trång lokal i Sundhets-kollegii hus och illustrerades sällan af några åhörare. Nu deremot saknades vid examen väl ingen af

9. Ibid., 37f.

10. »Apotekare- och provisors-examen«, *Farmaceutisk tidskrift* (1867), 44; jfr Ahlberg, *Den svenska farmaciens historia*, 476.

examinandens äldre och yngre studii-kamrater vid institutet; och flera af Stockholms apotekare hade infunnit sig.

Apoteksverksamhetens karaktär av näringsfång torde ha bidragit till att göra ordnandet av utbildning för den till en enskild snarare än allmän angelägenhet. Detta bidrog i sin tur till finansiell osäkerhet. Förutom elevavgifterna finansierade Apotekarsocieteten till en början helt institutets verksamhet. Efter ett par år anhöll societeten om statsanslag, men riksdagen ställde villkor som inte gillades. Man återkom några år senare och riksdagen beviljade ett anslag – men då fick societeten förbinda sig om motsvarande årliga bidrag samtidigt som institutet ställdes under överinseende av Sundhetskollegium. Anslaget utökades sedan i flera omgångar. Men 1875 meddelade Apotekarsocieteten att man inte längre kunde bidra till finansieringen. Detta rubbade ordningen.

APOTEKARSOCIETETEN var en aktör som rymde målkonflikter. Den var sammansatt redan genom att förena apotekare som i större städer var konkurrenter. Sedan länge vände den sig mot etablering av nya apotek. Organisationen befordrade inte självklart professionella intressen för farmaceuter i allmänhet.¹¹

Den utbildning som var central för kårformeringen var ett slags allmänning som alla apotekare kunde dra nytta av – och även var beredda att bidra till, i princip. Men som utbildningsanordnare hade societeten en dubbel roll i och med att man samtidigt bevakade arbetsgivarintressen. Eftersom privilegierna var förbundna med krav på att expediera närhelst det krävdes behövde apotekaren avlastning genom personal med rätt kompetens, som den studiosiexamen förordningarna föreskrev för vissa sysslor. Det var ett återkommande klagomål att apotekselever och även studiosi hade otillräckliga kunskaper för att apotekarna inte var intresserade av att utbilda dem, utan såg dem som billig arbetskraft. I nästa avsnitt ska vi genom ett exempel se vilka motsättningar detta kunde skapa.

Mängden anställda farmaceuter växte, men de fick inte bli medlem-

11. Interna spänningar betonas inte i den historik som finns, Karl Ahlberg, *Apotekarsocieteten 1778–1928* (Stockholm, 1928); av en krönika över senare tider framgår att utbildningsfrågorna inte stod i centrum av intresset, Gunnar Afzelius, »Tre decennier med Apotekarsocieteten – en återblick«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1954), texten är fördelad över sju poster som är lätta att lokalisera utifrån författarregistret. Jfr Claesson, »Farmaceutiska sammanslutningar«.

mar i societeten eftersom de inte hade eget privilegium. Redan under 1820-talet ville farmaceuter i Stockholm hålla sammankomster för att dryfta gemensamma frågor. Societeten ogillade tanken att de anställda man inte släppte in skulle bilda en egen organisation, men såg en poäng med samlingstanken och försökte bilda ett »farmaceutiskt sällskap«. Idén påminner om organisationsbildningen hos läkarna – och senare även tandläkarna – som inrättade just ett *sällskap*, vilket tänktes förena kåren på ett mer vetenskapligt upphöjt plan. Det sådde inte splittring lika lätt som det fackliga perspektivets bevakning av arbetsförhållanden och ekonomiska villkor, som mer var en sak för kårens *förbund*.

Långt senare, 1861, bildade farmaceuter utan privilegier Farmaceutiska föreningen, som avsåg att bidra till »en högre själfkänsla inom kåren« och till »en allt högre vetenskaplig odling«. Början blev lite besvärlig, men man engagerade sig i utbildningsfrågor, som införande av studentexamen som behörighetskrav, och kom att ordna möten, ge ut matriklar och utdela priser. Föreningen engagerade sig även i frågor om arbetstider och dylikt. Den farmaceutiska domänen rymde flera organisationer med skiftande inriktningar.¹²

Att Apotekarsocieteten just 1875 avsåg sig det finansiella ansvaret för Farmaceutiska institutet var närmast föranlett av att många apotekare ansåg sig ha hamnat i en ny ekonomisk situation. Riksdagen hade 1873 kommit till beslut i en synnerligen segsliten dragkamp om organiseringen av apoteksväsendet. De säljbara privilegierna skulle avskaffas. I enlighet med äldre ordning var ett privilegium enskild egendom som kunde ärvas och säljas. Handeln drev upp priserna, framför allt i större städer, på sätt som skapade spänningar inom kåren. Kapitalet mer än kompetensen bestämde vem som fick driva apotek, vilket somliga fann stötande. Frågan uppmärksammades även av omgivningen, som misstänkte att de upptrissade privilegiepriserna bidrog till att pressa upp priserna gentemot allmänheten.

Redan under 1820-talet hade inom Apotekarsocieteten framkommit förslag på hur de säljbara privilegierna kunde avvecklas, men innehavare av lönsamma apotek som investerat stora summor i sina privilegier avvisade dem. Likväl bestämde Kungl. Maj:t att från 1834 bara utdela personliga privilegier, som inte fick överlätas. Förnyade förslag debatterades och riksdagen tog upp frågan under 1840-, 50- och 60-talen. So-

12. Claesson, »Farmaceutiska sammanslutningar«; citat efter Vilhelm Wahlquist, *Farmaceutiska föreningens historia* (Stockholm, 1911), 10f.

cieteten började sikta på en kompromiss genom långsam avveckling när tyngdpunkten inom kåren sedan försköts: från innehavarna av säljbara privilegier till dem med personliga privilegier jämte anställda apotekare och mängder av farmacie studiosi.¹³

Efter förnyade utredningar beslutade riksdagen 1873 att all handel med apoteksprivilegier skulle upphöra 1920. Innehavare av säljbara privilegier skulle få dem inlösta med hjälp av en amorteringsfond. Inför beslutet publicerade en tidigare apotekare, som hade övergått till fabriksstillverkning av hälsovatten och parfymer, ett par skrifter med talande titlar, såsom *Apotekeriet och allmänheten, eller: Hvilken nytta eller skada har det nu rådande systemet för apotekareyrkets utövning i Sverige tillskyndat det svenska folket? Hvilka förändringar deri har allmänheten rätt att snart få genomförda?*¹⁴

Här ska tilläggas att den näringsfrihetsförordning som 1864 bröt med skråregleringen inte var tillämplig på apoteksväsendet, och att apotekarna inte hade utgjort ett skrå, även om de kunde framstå som ett. Vidare noterar vi hur monumentalt stigberoende systemet var: det tog ett halvsekel att komma till ett beslut som skulle träda i kraft ett halvsekel senare. Samtidigt kan vi konstatera att frågan om organiseringen av apoteksväsendet engagerade allmänhet och politiker mer än ordnandet av den farmaceutiska undervisningen.¹⁵

STATEN VAR AVVAKTANDE inför möjligheten att få överta ansvaret för Farmaceutiska institutet. I samma skede behandlade riksdagen förslaget om att förena olika tillämpningsskolor i Stockholm till en gemensam, högre läroanstalt. Lärarna i Farmaceutiska institutets styrelse ställde sig positiva till idén, som kanske kunde lösa problemet med den finansiella osäkerheten. Men en av representanterna för Apotekarsocieteten ansåg det orealistiskt att »Herrar Studenter« skulle finna sig i att gå som apotekselever, samtidigt som en upplösning av institutet kunde urholka den

13. Ahlberg, *Den svenska farmaciens historia*, 224.

14. Claës Gudmund Nyblæus, *Apotekeriet och allmänheten* (Stockholm, 1870); ett par år tidigare kom *Hvad bør man tænke om handelen med apotheks-privilegier?* (Stockholm, 1868). Nyblæus vände sig mot privilegiehandel och skråkonservatism och såg nog farmaci mer som näringsfång än vetenskap; han hade avlagt apotekarexamen 1838 och under 1840-talet gett ut böcker om apoteksväsendet, farmaceutisk teknologi och sätt att bereda hälsovatten.

15. Karl Ahlberg & C.F.V. Schimmelpfennig (red.), *Författningar m.m. angående apoteksväsendet i Sverige* (Stockholm, 1903), 38.

praktiska undervisning som var domänspecifik. Societeten och Sundhetskollegium vände sig båda mot krav på studentexamen och avstyrkte. Som vi såg i *Teknikerna* föll idén om en polytekniskt organiserad högskola.¹⁶

Kungl. Maj:t föreslog i alla fall 1876 att staten tillfälligt skulle träda in efter Apotekarsocieteten. De följande riksdagarna beviljade anslag, men utan att fatta definitiva beslut. Till 1881 förklarade Medicinalstyrelsen – det nya namnet på Sundhetskollegium – att societeten sagt upp hyresavtalet med institutet. Den osäkra situationen gjorde det svårt att rekrytera och behålla lärare. Ett nytt avtal krävdes om verksamheten skulle fortsätta. Kungl. Maj:t godtog Medicinalstyrelsens synpunkter, men bortsåg från förslaget att kalla lärarna professorer. Riksdagen beviljade höjda anslag, som fördes till ordinarie stat.¹⁷

Farmaceutiska institutet låg hädanefter i statens händer. Dess framtid var beroende av att aktörer engagerade sig i en opinionsbildning som förmådde engagera de politiska beslutsfattarna. De behövde övertygas om att institutets intressen, till exempel av en utveckling i en mer vetenskaplig riktning, låg i samhällets intresse.

Andra sidan av uppbindningen vid staten var institutets separering från Apotekarsocieteten. Men den var relativ i så måtto att societeten alltså utsåg två ledamöter i styrelsen och engagerade sig i undervisningsfrågorna. Dessutom kom 1881 en separering från apoteken i och med att examineringen av farmacie studiosi då fördes från dem till institutet, ungefär som examinationen till apotekare 1867 hade övertagits från KI. Även denna separering var relativ på så sätt att den grundläggande skolningen låg kvar på apoteken, vilket innebar att undervisning och examinering alltså var särkopplade. Men den lokala antagningen av apotekselever reglerades, med skärpta krav på förkunskaper.

EN NY STUDIEPLAN började dryftas strax efter det statliga övertagandet. Omsider mynnade diskussionerna ut i ett förslag som ger en indikation på hur Farmaceutiska institutet bedömde statens intresse.

Läraren i kemi och farmaceutisk kemi, apotekaren Ludvig Stahre, beskrev i en inlägga problem med undervisningen. Till dem hörde att kurserna inte självklart kom i en lämplig ordning; beroende på antag-

16. *Afgrifna utlåtanden*, 49; jfr Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen*, 213ff.

17. RD 1876: proposition 1:7, 95ff; 1881: proposition 1:8, 16–24; Ekström & Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia*, 58ff.

ningstidpunkt kunde föreläsningarna i farmaceutisk kemi hamna före dem i allmän kemi. I kombination med andra problem bidrog detta till att det ofta tog för lång tid mellan studiosi- respektive apotekarexamen. Normalbegåvade farmacie studiosi borde kunna klara apotekarexamen efter två års studier. För att nå detta mål behövde kurserna ordnas så att de grundläggande ämnesdelarna kom det första året och de mer tillämpade fackmomenten det andra. Dessutom behövde examineringssystemet förändras.¹⁸

Problemen kunde mötas med åtgärder av två slag: med ökade kostnader eller utan. Det första alternativet innebar, i huvudsak, att de båda huvudämnena delades upp i två, varvid lärarna gick från två till fyra. Då kunde föreläsningsskurserna i ämnenas grundläggande respektive tillämpade delar löpa samtidigt men för olika årskurser. Det andra alternativet innebar i stället att man behöll ordningen med två kombinationstjänster. Lösningen på det personallogistiska problemet blev då att bara ha antagning vartannat år, så att läraren kunde hålla föreläsningar om sitt ämnes grundläggande del år ett och om den tillämpade delen år två. Stahre menade att det första alternativet självklart var bättre.

Efter utdragna bryderier beslutade styrelsen 1888 att till Medicinalstyrelsen överlämna ett förslag i enlighet med alternativ två, utan ökade kostnader för statsverket. Anledningen till detta var troligen att man inte hyste några förhoppningar om att tilldelas en dubbling av anslaget till lärarna samtidigt som man ändå ville söka förbättra undervisningen. Medicinalstyrelsen beviljade 1891 ett försök med det andra alternativets plan, i tvåtakt så att säga, och utfärdade 1894 nya föreskrifter om studieordning och examen.¹⁹

De innebar en tvåårig kurs för apotekarexamen, med antagning vartannat år och krav på två års praktik efter studiosiexamen innan man påbörjade apotekarkursen. Dess två årskurser ändade i slutförhör – man behövde klara det första för att få gå vidare till år två. När man klarat det andra årets slutförhör blev man »admitterad« till offentlig examinering för att bli apotekare.

18. Framställningen utgår från det fylliga referatet i utredningen *Till Farmaceutiska institutets styrelse* (Stockholm, 1918), som finns i RAI: Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande lokalerna, FIII:2, men inte i KB:s Libris. Jag har sökt Stahres inlägga på en mängd ställen; det närmaste jag kom var RAI:s Medicinalstyrelsen äldre huvudarkivet, Farmaceutiska institutets handlingar, F2:1, årsberättelsen daterad 27/7 1886 med påskriften i rött »Obs Prof Stahres förslag« – men bilagan är inte på plats.

19. SFS (1894), nr 50.

Studieordningen av 1894 var ett försök att hantera problem i sin tid. Denna kompromiss påverkade den farmaceutiska utbildningen under lång tid. Den kom att generera problem som blev allt svårare att hantera när behovet av farmaceutiskt bildade växte, men när den väl hade institutionaliserats blev den svår att förändra. För det krävdes en politisk viljeinsats.

Farmaceutiska institutet träder in i 1900-talet

De sista åren av 1800-talet rymde en del praktiskt och symboliskt betydelsefulla förändringar, som att inspektor fick den nya benämningen föreståndare. Kvinnor fick 1891 rätt att »utan hinder af sitt kön« antas som apotekselev och, i förlängningen, att bli apotekare, som de redan kunde bli läkare och tandläkare. Före beslutet diskuterades hur trångt det var på apotekarbanan och vilka svårigheter kvinnor skulle möta. Efter beslutet välkomnade Sydöstra Sveriges läkare- och apotekareförening »kvinnan« till kommande möten. Det fanns en lokal »läkare- och apotekareförening« på fler håll i landet.²⁰

Än mer diskuterades studentexamen som krav för inträde på apotekarbanan. I denna fråga engagerade sig tidigt Farmaceutiska föreningen, som alltså samlade icke-privilegierade farmaceuter. Man hänvisade till strävanden i andra kulturstater och menade att höjda krav skulle minska mängden inträdessökande. Önskemålet fördes vidare till Apotekarsocieteten och Farmaceutiska institutet. Aktörerna diskuterade i termer av vetenskapliga kunskaper, allmän bildning och medborgerlig aktning, samtidigt som de gjorde jämförelser med läkar-, veterinär- och tandläkarbanorna. De var positiva. Men Medicinalstyrelsen fann 1890 höjningen så betänklig att man avlog begäran. Så få studenter skulle söka sig till apoteksbanan – eller så skulle avlöningen av biträdena få höjas så mycket – att många apotekare skulle bli »urståndsatta att tillbörligen betjena allmänheten«.²¹

20. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 12/6 1891 nr 32 (citatet är från ansökningar om att antas som apotekselev jämte Medicinalstyrelsens yttrande). *Några högst märkliga tankar med anledning af den nuvarande möjligheten för svensk kvinna att vara apotekare* (Karlshamn, 1891).

21. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 12/6 1891 nr 31; beslut i motsvarande statsrådsprotokoll. Handlingarna trycktes i *Farmaceutisk tidskrift* (1889), 357–365; (1890), 81–87, 273–282, 292–297. Jfr Ekström & Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia*, 76ff.

Ett par år senare återkom Apotekarsocieteten, som framhöll hur mycket som förändrats på senare tid: »vetenskapliga studier idkas numera ej blott vid universiteten; de äro nödvändiga på många andra verksamhetsområden, ej minst det farmaceutiska«. Det var alls inget »öfvermått af vetande« man strävade efter. Även Farmaceutiska institutet förklarade att vetenskapen och farmacin utvecklats. Det var inte för att höja kårens sociala anseende som ökad skolbildning behövdes, utan för att kunna gallra ut okvalificerade och dana dugliga apotekare. Medicinalstyrelsen menade, å sin sida, att studentexamen överskattades och att den hade föga med de farmaceutiska fackstudierna att göra. Men man ville inte längre avstyrka. Kungl. Maj:t beslutade 1895 om studentexamen i enlighet med de farmaceutiska organisationernas önskemål.²²

Året efter bildades Farmaceutiska institutets elevförbund, som efter en vacklande början döptes om till elevkår 1905. Som andra studentorganisationer skaffade man sig ett standar att samlas kring. Medlemskap blev obligatoriskt 1909, varpå namnet ändrades till studentkår. Med sina medlemmar som redan verkat flera år i apotekspraktiken kom kåren att driva på många försök att reformera utbildningen.²³

I samma organisationsbyggande skede bildades 1903 Sveriges Farmaceutförbund. Sammanslutningen uppkom ur önskan om en centralstyrelse för de lokala farmaceutklubbar som dryftade långa arbetstider och låga löner. Förbundet var öppet för anställda farmaceuter och kom att ta över fackligt betonade frågor från Farmaceutiska föreningen. Organisationen blev på sitt sätt en motvikt till Apotekarsocieteten; till exempel blev medlemskap 1920 obligatoriskt för tjänstgöring på apotek. Som något av en parallell bildades 1907 Sveriges Apotekareförbund, vilket samlade apoteksföreståndarna som arbetsgivare; Apotekarsocieteten bestod bara av privilegierade apotekare och företrädde apoteksväsendet centralt, men hade ingen lokal organisation.²⁴

Farmaceut- och Apotekareförbunden organiserades på geografisk grund i kretsar, men inte som exempelvis veterinärerna även på basis av

22. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 22/3 1895 nr 38; *SFS* (1895), nr 21.

23. Hugerth m.fl. (red.), *Farmaceutiska studentkåren*.

24. *Sveriges Farmaceutförbund* (Stockholm, 1954); jfr Claesson, »Farmaceutiska sammanslutningar« och Lars-Erik Hansen & Leif Jacobsson, »Tre fackföreningar – ett apotek«, i Johanna Övling & Ingrid Jacobsson (red.), *Dofien av apotek* (Stockholm, 2014).

verksamheter som bildade specialsektioner. Apoteksverksamheten var länge mer homogen, samtidigt som den bars upp av aktörer med skiftande intressen. Detta påverkade förutsättningarna för opinionsbildning och kårformering. Den kunskapsbildning som var central för kåren påverkades i sin tur av dess utbildningsinstitution.

TANKEN PÅ EN ÖVERSYN av Farmaceutiska institutet aktualiserades vid sekelskiftet, då mycket i stadgan från 1846 ansågs otidsenligt. Medicinalstyrelsen fick 1897 i uppgift att ta fram förslag till nya bestämmelser. Vi har noterat att den läkardominerade styrelsen hade lite andra perspektiv på läroanstalten än farmaceuterna, vilka var mer intresserade av självständighet än av att betjäna andra. Frågan växte och kom att inbegripa förslag till ny utgiftsstat respektive stadga, liksom till en ny ordning för skolningen av apotekselever.

Lokalproblemen bidrog till att göra spörsmålen angelägna. Nyttillkommen undervisning och allt fler studerande gjorde utrymmena otillräckliga, varför man anhöll om att få begränsa elevantalet till 80. Medicinalstyrelsen tillstyrkte detta 1899, men ålade samtidigt institutet att utreda möjligheterna att utvidga lokalerna för att möjliggöra en expansion av utbildningen.²⁵

Frågan om översynen remitterades till Farmaceutiska institutet, som 1899 presenterade förslag. Vad gällde ny stat framhöll man att institutet var sämre tillgodosett än alla jämförbara läroanstalter, även det nya Tandläkarinstitutet. För att kunna ta in studerande årligen skulle det behövas ytterligare två huvudlärare och nya lokaler. Men då det bedömts orealistiskt att riksdagen skulle godta de anslagsökningar som krävdes för en sådan reform hade man inskränkt sig till förbättringar inom en bestående ram. Som vi såg ovan hade denna modesta hållning även präglat anslagsäskandena i början av 1890-talet, då en reformering av studieordningen dryftades. Anspråkslösheten skulle återkomma.²⁶

De lärare som fanns hade emellertid ansvar för omfattande högskolekurser och det fanns ingen anledning, förklarade man, att de skulle ha en sämre ställning än lärarna vid exempelvis KI eller KTH. De borde ha högre lön och vara professorer. För att kunna rekrytera och behålla goda lärarkrafter, i konkurrens med alternativet inkomstbringande praktik,

25. Ekström & Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia*, 79ff.

26. Underlagen till den följande framställningen, även de från Farmaceutiska elevförbundet, finns i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 22/11 1901 nr 35.

måste även de assisterande lärarna få högre lön. Åt föreståndaren föreslogs inte höjd ersättning, men väl en sekreterare och en kamrerare. Den administrativa avlastningen krävdes för att föreståndaren »icke skall hindras att följa sin vetenskaps utveckling och fortfarande dömas till en äfven för läroverkets anseende skadlig översksamhet på vetenskapligt område«.

Förslagen remitterades till Apotekarsocieteten, som gjorde jämförelser med andra länder och ställde sig bakom äskandena. Medicinalstyrelsen fann det orimligt att med så små anslag driva en institution som var så viktig för landets sjukvård. Man föreslog en dubblering av utgiftsstaten.

I frågan om ny stadga förordade Farmaceutiska institutet en modernisering. Man konstaterade att institutionen stod under ledning av dels Medicinalstyrelsen, dels den styrelse som rymde lärarna och representerarna för Apotekarsocieteten. Befogenheterna blev oklara. Då det knappast var lämpligt att göra Medicinalstyrelsen till den egentliga styrelsen föreslogs en egen.

Stadgeförslagets befordringsbestämmelser sades vara modellerade efter dem vid KTH och Veterinärinstitutet. På motsvarande sätt som vid dessa och andra lärosäten skulle, för lärare i fackämnena, särskilt avseende fästas vid avlagd apotekarexamen. »I öfrigt har institutets styrelse inskränkt sig till att föreslå profföreläsningar samt, på det att sökande icke måtte saknas, alldeles afstått från disputationafhandling och disputation.« Däremot föreslog man en rätt att utnämna docenter. För denna merit förutsattes fördjupade studier efter apotekarexamen, »af hvilka studier kunna väntas fruktbärande arbete på farmaceutiskt-vetenskapligt område och utbildandet af såväl lärarekrafter för läroverket som framstående apotekare«.

Medicinalstyrelsen vände sig sedan mot tanken på »'docenter'« som varken avlagt disputationsprov eller gett ut någon vetenskaplig avhandling. Även Apotekarsocieteten avvisade docentidén. Men i stort godtog man förslagen.

Som synes verkar ingen aktör på den organisatoriskt splittrade farmaceutiska domänen vid denna tid ha varit intresserad av att driva en doktorsfråga. Intresset för att reformera Farmaceutiska institutet framstår inte heller som så stort. Apotekarsocieteten var mer intresserad av att farmaceuterna arbetade på i apotekens praktik än att det organiserades en akademisk utbildning för dem, och den medicinardominerade Medicinalstyrelsen var angelägen om att de effektivt betjänade läkarna,

utan de anspråk som kunde följa av högre utbildning. Dessa tunga institutioner var konservativa vad gällde utbildningen, men vi ska nu se att andra kunde vara mer intresserade av förändring.

FRÅGAN OM ELEVTIDEN blev omtvistad på ett sätt som är upplysande och som vi därför ska utreda. Farmaceutiska institutets styrelse konstaterade att denna första skolning, i form av tre års apotekstjänstgöring, var ett problem. Med hundratals lärare utspridda i landet blev resultatet ojämnt, ofta undermåligt. Särskilt gällde detta den teoretiska undervisningen, vilket visades av att nästan 40 % av dem som gått upp i farmacie studiosiexamen vid institutet blivit underkända. »Det ligger för öfrigt något föråldradt och skråmässigt i den fordran, att apotekaren skall icke blott praktiskt utan äfven teoretiskt utbilda apotekseleven.«

Den lösning man föreslog var att ordna en för alla apotekselever gemensam kurs vid Farmaceutiska institutet. Den behövde omfatta minst ett halvårs undervisning, vilket innebar att elevtiden fick kortas, förslagsvis till två år. De ordinarie lärarna var fullt upptagna med utbildningen till apotekare, varför assistenter under deras överinseende finge sköta elevundervisningen. För detta behövdes anslag och lokaler. Apotekarsocieteten var sedan positiv, men ville inte sänka elevtiden så mycket. Medicinalstyrelsen utarbetade förslag.

Efter detta fick Kungl. Maj:t motta en skrivelse från Farmaceutiska elevförbundet, en association av apotekselever. Man fann det principiellt otillfredsställande att det inte framgick om elevkursen skulle vara obligatorisk eller inte. På ett mer praktiskt plan hade förbundet synpunkter på detaljer i beräkningen av tjänstgöringstiden. Kontentan var att de föreslagna bestämmelserna skulle skapa olägenheter för många apotekselever, och att den totala studietiden ofta skulle förlängas, tvärt emot syftet med förslagen.

Kungl. Maj:t remitterade skrivelsen till Medicinalstyrelsen, som menade att resonemangen utgick från missuppfattningar, som att elevkursen skulle bli obligatorisk. Den borde inte föranleda någon åtgärd.

Elevförbundet återkom, lika formellt underdånigt men denna gång betydligt mer frispråkigt. Man hade alls inte missuppfattat Medicinalstyrelsens hållning. Problemet var att det från myndigheterna kom motstridiga bud, som att Farmaceutiska institutets examinerande lärare deklarerat att elevkursen *de facto* skulle göras obligatorisk. Eftersom det tydligen inte gick att förlita sig på Medicinalstyrelsens goda vilja för att bemöta praktiska olägenheter för eleverna, fick de i stället tala i egen

sak. I själva verket hade det jäst bland dem sedan länge. »Det har blott varit en tidsfråga, när det förlösande ordet skulle sägas.«

Den centrala frågan i förbundets långa skrivelse rörde syftet med elevtiden, vilket påverkade dess längd. Man höll före att det väsentliga vad gällde färdigheter och handlag kunde inhämtas på ett år, under förutsättning att tiden organiserades och användes förnuftigt. Varför fanns då ett absolut krav på minst tre år? Elevförbundet menade att lärtiden i realiteten tjänade andra syften än det nominella, det vill säga att utbilda eleven. Denna fick ofta slita ont som diskbiträde och springpojke – för att sedan möta svårigheter vid studiosiexamen. »De praktiska kunskaperna saknas, emedan han skött andra göromål än de, till hvilka han skall utbildas, de teoretiska, emedan han saknat tid till studier.« Tjänstgöringskravet och andra »arf från skråens tid« vidmakthöll en ordning i vilken eleven var praktiskt taget rättslös inför sin principal. »Det kan antagas, att bestämmelsen om ett visst tjänstgöringsminimum såsom elev afser att gifva någon stadga och säkerhet åt personalförhållandena på apoteken; man får knappast förutsätta, att den är till för att skaffa apoteksinnehavaren billigare personal.«

Styrelsen för Elevförbundet ansåg sig nödsakad att göra Kungl. Maj:t uppmärksam på fler olägenheter som drabbade apotekseleverna. Å deras vägnar var det dess »skyldighet att draga fram i dagen sanningen utan fikonlöf att användas såsom häfstång till kulturellt arbete«. Det framstod som ett symptom på missförhållandena, vilka upprätthölls genom ett *status quo* baserat på orimligheter, »att pennalismen på många apotek är vida svårare än på andra håll, där den mer uppmärksammas, – hvilket står i samband med apotekens privata affärsnatur«. Man kunde tänkt att situationen skulle ha förbättrats efter införandet av krav på studentexamen, förklarade förbundet, men det stillestånd som inträtt efter denna reform var olyckligare än alla andra »orubbade och konsekventa arkaismer«. Apotekarna gjorde alls ingen skillnad mellan studenterna och skolgossarna de tidigare haft som elever. Många av dem, inte minst de mer rustika i landsorten, såg det som sin plikt att inte bara undervisa utan även uppfostra eleverna.

Kungl. Maj:t önskade ett utlåtande från Apotekarsocieteten. Dess direktion förklarade att man inte kände till Elevförbundet, men antog att det bestod av unga människor utan kompetens att bedöma de förhållanden de uttalat sig om. I kontrast till den avvisande tonen var man i sak anmärkningsvärt tillmötesgående. Societeten godtog en annan beräkning av tjänstgöringstiden och en sänkning av den ända ned till två år,

under förutsättning att elevkursen vid institutet blev obligatorisk. Man föreslog också att den skulle utmynna i en farmacie kandidatexamen i stället för studiosiexamen.

Medicinalstyrelsen ville inte, i princip, motsätta sig en obligatorisk kurs och tvåårig elevtid när apotekarna själva förordade detta. Men likväl kunde man inte, till följd av bristen på lärare och utrymme vid Farmaceutiska institutet, tillstyrka förslaget. Kungl. Maj:t fick således till beslutet om ny stadga underlag som pekade i olika riktningar.

Som synes fanns motsättningar inom farmaceutkåren i vidare mening, något som gjorde det svårt att driva en tydlig linje. Vi har även sett att Medicinalstyrelsen inte understödde några självständighetssträvanden bland farmaceuter. Deras uppgift var att tjäna läkarna, i förlängningen allmänhetens praktiska intressen, inte några egna professionella.

RIKSDAGEN FICK 1901 ta ställning till planen för reformering av Farmaceutiska institutet. Propositionen förde vidare de förslag som framkommit – bortsett från Farmaceutiska elevförbundets, vilka förbigicks med tystnad – och slutade på en fördubbling av staten. Häri ingick utgifter för den nya elevkursen. Ecklesiastikministern förklarade att den vetenskapliga utvecklingen medfört höjda krav inte bara på apotekarna utan även på de lärare som skulle utbilda dem. I många andra länder ägde detta rum vid högskoleinstitutioner. Införandet av studentexamen som inträdeskrav angav att även Sveriges farmaceutiska läroanstalt borde »erhålla en sådan organisation, att den kan verka såsom en högre lärdomsanstalt«. För att nå detta mål fullt ut skulle det behövas fler lärare, men Medicinalstyrelsens plan innebar ett steg på vägen.²⁷

De förslag ministern gjort till sina godtogs i princip av Statsutskottet, utom vad gällde avlöningarna. De tänkta professorerna – fortfarande två kombinationstjänster med inriktning mot kemi respektive botanik – borde inte få högre lön än den som nyligen fastställts för extra ordinarie professorer vid universiteten och KI. Dessutom borde de benämnas just extra ordinarie, »e.o.«. Man sänkte också ersättningarna för de två andra lärarna, i fysik respektive teknisk farmaci och författningskunskap.²⁸

När förslagen sedan togs upp i kamrarna blev debatten upprörd på ett lite oväntat sätt. Avvägningen mellan olika moment i utbildningen

27. RD 1901: proposition nr 1:8, 177–192 (citatet: 190).

28. RD 1901: Statsutskottet utlåtande nr 9, 159–177.

hade skapat en motsättning mellan de båda huvudlärarna. Kemiläraren, apotekaren Ludvig Stahre, hade drivit förslaget till läroplan i kemisk riktning. Mot denna ensidighet hade protester inkommit från botanikläraren Henrik Viktor Rosendahl, läkare som disputerat på en farmakologisk avhandling.

Förutom denna motsättning uppmärksammades i riksdagen att Stahre som föreståndare utvidgat sin tjänstebostad till sex rum och kök. Detta utgjorde nästan en tredjedel av det komplex staten hyrde och innebar således en potentiell lösning av institutets lokalproblem, samtidigt som ministern inte kunde förklara hur bostaden blivit så stor. Dessutom skulle föreståndaren behålla hela sitt arvode trots nytillkommen sekreterarhjälp. Förmånerna innebar att lärarna skulle få mycket olika ersättning. Lönerna diskuterades även i relation till möjliga återverkningar, exempelvis i form av krav på lönehöjningar från KI.²⁹

Första kammaren förordade utskottsförslaget om lägre löner till e.o. professorer. Andra kammaren följde propositionens förslag om professorer med högre lön. Gemensam votering resulterade i e.o. professorer med lägre lön.

Som vi ser snubblade förslagen om lönerna på mållinjen, trots att institutet varit så modest som möjligt med tanke på riksdagsbehandlingen. I det följande ska vi ett par gånger återkomma till professorernas lönefråga. Den belyser på ett handfast vis systemkaraktären på den ordning i vilken den högre utbildningens institutioner ingick.

EN NY STADGA fastställdes i slutet av 1901. Farmaceutiska institutets uppgift var »att meddela dem, som egna sig åt apotekareyrket, teoretisk och praktisk undervisning, äfvensom att främja utvecklingen af de vetenskaper, som tillhöra området för institutets verksamhet«. Institutet stod under ledning av en styrelse om fem ledamöter. Medicinalstyrelsens föredragande av apoteksärenden var självskriven; av de övriga utsåg Kungl. Maj:t tre, Apotekarsocieteten en. Föreståndaren var föredragande inom styrelsen, men deltog inte i dess beslut. Kungl. Maj:t förordnade en av de e.o. professorerna till föreståndare på förslag av styrelsen och efter hörande av lärarkollegiet. Föreståndaren var ordförande för kollegiet, som hade att avge yttranden och förslag till styrelsen i olika frågor.³⁰

29. RD 1901: FK protokoll nr 19, 39–44; AK protokoll nr 19, 11–32 och nr 20, 13.

30. SFS (1901), nr 91.

Innehavare av e.o. professur utnämndes av Kungl. Maj:t på förslag av styrelsen, efter hörande av kollegiet. Styrelsen bestämde tid för föreläsningsprov och kunde till sig adjungera sakkunniga. Vid tillsättning av lärartjänst »bör afseende endast fästas vid sökandes skicklighet och lämplighet för tjensten, styrkta genom aflagda examina och prof, utgifna vetenskapliga arbeten, verksamhet såsom lärare och hvad i öfrigt kan gifva tillförlitlig upplysning i detta afseende«. Det tillkom sedan lärarna att undervisa och sätta betyg »samt följa och, om möjligt, främja vetenskapens utveckling«.

Undervisning gavs, för det första, åt apotekselever i en särskild lärokurs för farmacie kandidatexamen. För tillträde till den krävdes godkännande som apotekselev efter minst två års tjänstgöring; vid beräkningen av denna tid var hänsyn tagen till de olägenheter Elevförbundet påtalat. En separat kungörelse fastslog kravet på studentexamen och preciserade dels en skyldighet att meddela Medicinalstyrelsen om antagning av apotekselever, dels vad apoteksföreståndaren skulle undervisa i. Godkänd lärokurs och praktisk prövning hos instruktionsapotekaren fordrades sedan för att gå upp i kandidatexamen, som förrättades av lärare i närvaro av styrelseledamot.³¹

För det andra gavs undervisning åt farmacie kandidater som siktade på apotekarexamen. Denna lärokurs var tvåårig, med en grundläggande del under första året och en tillämpad under det andra, vartill kom praktiska övningar. För tillträde fordrades avlagd kandidatexamen – eller äldre studiosiexamen – och minst ett års påföljande apotekstjänstgöring. Vid läsårets slut hölls provningar av hela årets kurs som bedömdes av hela lärarkollegiet, alltså den äldre *examen rigorosum*-formen. Den offentliga examineringen resulterade i graderade betyg. Medicinalstyrelsen kunde sedan förklara den som godkänts för apotekare.

SAMMANFATTNINGSVIS konstaterar vi att inte bara apoteksväsendet utan även utbildningen för det präglades av institutionellt stigberoende. Skolningen in i yrket fortsatte att till stor del vara verksamhetsförlagd och organiserad enligt en aldrig trestegsmodell, även om ett år av lärlingstiden 1901 fördes över till Farmaceutiska institutet. Detta innebar en närmare förening av undervisning och examinering som stärkte institutets självständighet. Man hade intagning till kandidatkursen

31. SFS (1901), nr 92.

årligen, och vartannat år till apotekarkursen i enlighet med 1894 års studieordning.

Historien om Elevförbundet gav en bild av hur den initiala undervisningen var ordnad. De skiftande intressena hos olika apoteksarbetare bidrog till en organisationsbildning med en mängd olika farmaceutröster. Detta var knappast till fördel för en opinionsbildning kring gemensamma professionella intressen, med utbildningsfrågorna bland de centrala.

Under utvecklingens gång har vi även noterat övertaganden av organisationselement från samtida institutioner i det högre utbildningssystemet: inspektorn blev föreståndare, studentexamen blev behörighetskrav och en kandidatexamen infördes, lärarna skulle bli professorer. Fastän de till slut fick en benämning och avlöning som innebar en skiljelinje som markerade en underordnad position på domänen, så hade den ansvarige ministern uttryckt en vision om att institutet skulle bli »en högre lärdomsanstalt«. Det skulle dröja med upphöjelsen. Farmaceutiska institutet separerades dock från Medicinalstyrelsen, även om en representant därifrån fortfarande ingick i styrelsen – lite som att Apotekarsocieteten hade kvar representanter i styrelsen även efter det att staten 1881 övertagit det finansiella ansvaret för institutet. Dess relativa självständighet stärktes samtidigt som aktörer bevakade olika avnämningarnas intressen.

För lärare och potentiella lärare utgjorde apoteksväsendets praktik en möjlighet, vilken kunde bli ett argument för lönemässig upphöjelse: konkurrensen från privata alternativ gick att översätta till ett behov av högre löner från det allmänna. Ganska många gick denna väg, så argumentet att lärosätet kunde tappa lärare hade fog för sig.

Strandade reformförsök

Elevtillströmningen till det nya institutet blev större än väntat. Den tilltagande trångboddheten kunde förstås som en lokalbrist. En viss lättnad kom när Ludvig Stahre lämnade sin post 1902, sedan han fått privilegium på apoteket Leoparden. Hans tjänstebostad och en del andra utrymmen kunde byggas om för institutets behov. Detta förslög inte. Även om Medicinalstyrelsen önskat en expansion av utbildningen var en sådan ogenomförbar i de befintliga lokalerna. Spärren vid 80 elever på apotekarkursen kom att bestå till slutet av 1940-talet.³²

32. RD 1905: proposition nr 1:8, 221–234; Ekström, »Den farmaceutiska utbildningens historia«, 200.

Vi ska i detta avsnitt se hur politikernas intresse för farmaceutisk undervisning inte räckte, trots utbildningens betydelse för apoteksväsendet, för att reformera den ordning vars institutionalisering vi följt ovan. Fastän apotekssystemet var trögföränderligt reformerades det på marginalen genom ändrad reglering av produktionen. För att hantera konsekvenser av ändrade produktionsförhållanden tillkom en marginalinstitution i form av Statens farmaceutiska laboratorium.

STYRELSEN FÖRKLARADE 1907, i en skrivelse till Kungl. Maj:t, att en tredjedel av de inträdessökande till apotekarkursen fick avvisas på grund av platsbrist. I och med att antagning bara skedde vartannat år blev studietiderna utdragna för många. Eftersom Apotekarsocieteten dessutom hade aviserat en fördubbling av hyran för lokalerna framstod ett nybygge som den enda rationella lösningen.³³

Farmaceutiska institutet fick anslag för att utarbeta planer i samarbete med Överintendentsämbetet. Två år senare överlämnades ett förslag till en statlig byggnad på Norra Djurgården, nära det område där Veterinärinstitutet sedan byggdes. Kostnaderna var stora. Kungl. Maj:t lät byggfrågan vila.

Styrelsen befarade att förslaget inte skulle realiseras till följd av anslagsbehoven och undersökte möjligheterna att utvidga de befintliga lokalerna. Samtidigt fortsatte man inom institutet att utreda en ny studieordning, med årlig intagning till apotekarkursen, och vad en sådan skulle kräva i termer av lärare och lokaler. Styrelsen sökte utarbeta provisoriska lösningar, men en majoritet inom lärarkollegiet stod fast vid uppfattningen att ett tidsenligt nybygge var en förutsättning för den omorganisation det fanns sådant behov av. Efter försök till sammanjämnningar lät även Farmaceutiska institutet 1911 byggfrågan vila.³⁴

Personalproblemen var en annan aspekt av institutets belägenhet. Man anhöll löpande om förbättrade villkor för de e.o. professorerna och föreståndaren, för assistenterna och kamreraren. Äskandena samlades upp av den statliga Löneregleringskommittén, som 1910 avlämnade sitt betänkande i ärendet.³⁵

33. Materialsituationen är här svåröverskådlig, men det mesta finns samlat i RAiT Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande lokalerna, FIII:1–2; se speciellt »Dossier omfattande farmaceutiska institutets lokalfråga« i vol. 2.

34. Kompletterande material finns i RAiT Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande institutets stadgar, stat m.m., FII:1.

35. *Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kom-*

Man bekräftade i princip problemen och rimligheten i institutets önskemål. En del av kommitténs lösning var att ta bort den egentliga bestämmelsen »extra ordinarie« för professorerna, som var ordinarie statstjänstemän med en maktpåliggande arbetsbörda. Avlöningen var en knivigare fråga, som inbegrep föreställningar om skiljelinjer och farhågor för förhöjda krav från andra.

Kommittén föreslog en lägre lön än vid universiteten och KI, på vilkas nivå även KTH:s och barnmorskeläroanstalternas professorer låg. Argumentet var att institutets uppgift var att på relativt kort tid förmedla yrkesskicklighet, och att det inte hade samma vetenskapliga betydenhet som universiteten. Man hänvisade även till förslag rörande andra läroanstalter, som Chalmers, Skogsinstitutet, Veterinärinstitutet. En annan del av kommitténs lösning av personalproblemen var att i institutets stat ersätta assistenterna, som ansvarade för kandidatkursen, med fyra laboratorer. De borde ges högre lön då det av dem »bör fordras en något mera vetenskaplig utbildning, än den om vunnits enbart genom afläggande av apotekareexamen«.³⁶

Ecklesiastikministern godtog kommitténs förslag, som i praktiken innebar en klass av lägre avlönade professorer, liksom för Chalmers, lantbruksinstitutet och andra. Motionärer protesterade. I kammaren vände sig en kritiker mot den outtalade principen bakom Löneregleringskommitténs förslag. Han förklarade att professorer vid fackhögskolorna borde ha samma lön som sina kolleger vid universiteten, »ty den vetenskapliga utbildningen kan vara fullt lika behöflig, då det gäller ett visst praktiskt fack som med afseende på ett teoretiskt ämne vid universiteten«. För övrigt borde man ha utrett en begränsning av antalet elever – något som kunde minskat behovet av lärare – eftersom »ett proletariat bland farmaceuterna börjat uppstå«.³⁷

Institutets e.o. professorer fick sina lägre löner.

POLITIKERNAS INTRESSE för Farmaceutiska institutet var alltså inte så stort, vilket bidrog till att befästa de problem som var beroende av riksdagen för sin lösning. Intresset för apoteksväsendet var större. Det förhållandet att läkemedelspolitiken rymde såväl sjukvårds- som

mitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. XXVI (Stockholm, 1910).

36. Ibid., 90.

37. RD 1911: proposition nr 1:8, 160–213; Statsutskottet utlåtande nr 8, 60–66; AK motion nr 102; AK protokoll nr 11, 39f.

näringspolitiska aspekter var en spegling av den institutionella ordning inom vilken apoteken verkade. Det växande ansvar staten tillskrevs för folkets hälsa, för att medborgarna i landets alla hörn skulle ha tillgång till läkemedel till överkomliga priser, var svårt att hantera när det offentliga hade så begränsad makt över den privata apoteksverksamheten. Systemets spårbundenhet innebar problem för den som ville reformera det.

I riksdagen kom 1906 en motion från Edvard Wavrinsky om en modernisering av apotekarreglementet från 1819. Som vi såg i *Tandläkarna* hade han två år tidigare engagerat sig i frågan om en tandvård för folket. Inte heller denna gång fick han med sig parlamentet, efter det att första kammaren röstat ned förslaget att begära en utredning.³⁸

Året efter kom en motion från den liberale läkaren och folkbildaren Knut Kjellberg. Han förklarade att handeln med läkemedel i och för sig var en affärsrörelse, »som kräver sin alldeles speciella, vetenskapliga fackutbildning«, men att apoteksväsendet primärt borde ses som en samhällsinstitution. Här stod önskemålen hos allmänheten mot dem hos verksamhetsidkarna, som behövde få en utkomst av rörelsen för att kunna upprätthålla den, inte minst vid landsortsapotek som knappt bar sig. Vidare stod de privilegierade apotekarnas intressen mot de obefordrades, något som kom till uttryck i de förras motstånd mot nyetableringar. Det behövdes reformer för att möta alla parter berättigade krav. En lösning vore att staten började ta över apoteken efter 1920, då privilegier inte längre fick överlätas. Kjellberg yrkade på en utredning.³⁹

Åsikterna om statsdrift skiftade, men kamrarna enades om behovet av en allsidig utredning av apoteksväsendets framtid. En kommitté tillsattes 1912.⁴⁰

Då rasade redan den så kallade apoteksvarustriden, som hade tagit sin början 1903. Apotekarsocieteten hade yrkat på en modernisering av de 1600-talsbestämmelser som reglerade läkemedelshanteringen, och presenterade lagförslag som skärpte apotekens ensamrätt. Mot detta opponerade sig Kemistsamfundet, som ville skydda allmänheten inte bara mot okontrollerad läkemedelshantering utan även mot otillbörlig monopolisering. Debatten drevs sedan av en mängd aktörer, från Generaltullstyrelsen till Sveriges Färg-, drog- och kemikaliehandlares

38. RD 1906: AK motion nr 2; AK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 3; FK protokoll nr 24, 74f.

39. RD 1907: AK motion nr 53, 7.

40. RD 1907: FK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 9; AK:s andra tillfälliga utskott utlåtande nr 7; AK protokoll nr 50, 19f.

förening, och fördes i pressen såväl som riksdagen. I centrum stod en till synes enkel sakfråga: vad är ett läkemedel? Frågan blev omstridd eftersom svaret hade påtagliga återverkningar för deltagarna i dragkampen om läkemedelsbegreppets rätta användningskriterier.⁴¹

Efter olika turer kom 1913 en proposition. Civilministern föreslog, i princip, att varor som var läkemedel skulle klassas som apoteksvaror och endast få säljas av apotek. Det låg i allmänhetens intresse att dessa hanterades på ett kompetent sätt. I avvaktan på beslut om ett framtida apotekssystem låg det även i hälsovårdens intresse att handeln inte släpptes helt fri, eftersom det nog skulle göra det omöjligt att utan statsbidrag driva apotek i glesbefolkade trakter. Men en rad varor, som plåster och mineralvatten, kunde få säljas av andra. Förslagen innebar en precisering av apotekens privilegium på detaljhandeln.⁴²

Annorlunda var det med tillverkningen. Den kunde för en del läkemedel med fördel ske »fabriksmässigt, varigenom billigare pris och i vissa fall större homogenitet och bättre beskaffenhet erhöles än vid tillredning i mindre partier å apotek«. En sådan näringsfrihet låg i allmänhetens såväl som industrins intresse, och kunde underlätta uppkomsten av en fabrikstillverkning inom landet.⁴³

Efter en riksdagsbehandling med många motioner godtogs 1913 en apoteksvarustadga. Den aktualiserade frågan om läkemedelskontrollen. En övervakning skedde indirekt genom farmakopéns reglering av hur läkemedel skulle beredas, vartill kom direkta visitationer. Ett nytt moment tillkom med apoteksvarustadgan, som bröt apotekarnas ensamrätt på import av läkemedel. Medicinalstyrelsen föreslog i detta läge inrättandet av ett farmaceutiskt laboratorium vid Statsmedicinska anstalten för att möta kontrollbehovet. Laboratoriet skulle bistå i olika tillsynsuppgifter och vid farmakopérevisioner, men även utföra självständigt vetenskapligt arbete. Socialministern godtog förslagen och riksdagen fattade 1914 beslut om att inrätta laboratoriet. När Statsmedicinska anstalten ett par år senare delades upp i Statens rättskemiska laboratorium och Statens bakteriologiska laboratorium, som övervakade smittsamma sjukdomar, blev Statens farmaceutiska laboratorium en självständig institution.⁴⁴

41. Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 102–113.

42. RD 1913: proposition nr 243.

43. *Ibid.*, 15.

44. RD 1914 B: proposition nr 1:6, 157–171; jfr Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 117ff.

Världskriget med dess handelsrestriktioner underströk vikten av att staten ordnade läkemedelsförsörjningen i riket, vilket bland annat ledde till att apotekarkunskapen fick representation i Medicinalstyrelsen. Den kommitté som hade tillsatts 1912 för att utreda organiseringen av apoteksväsendet efter 1920 lämnade 1919 ett betänkande om 1400 sidor i tre delar.

Den ambitiösa kartläggningen rymde även en redogörelse för den farmaceutiska utbildningens historia. En genomgång av förhållandena i andra länder visade bland annat att man på flera håll infört någon form av högre examen, vilken kunde leda till en titel som *Doctor Pharmaciae*. Betänkandet rymde även förslag till ändringar i apotekarreglementet. De som medförde justeringar i läkarinstruktionen, veterinärinstruktionen och ordningen för tandläkekonstens utövning belyser hur det på den medicinska domänen fanns ett system av professioner som bands samman av beroenden.⁴⁵

Trots överarbetning av en ny sakkunnig ledde allt detta utredningsarbete inte till större förändringar av apoteksväsendet. Alla intressen och aktörer tenderade att ta ut varandra på sätt som blockerade omdaningar. Systemet var nästan reformresistent.

EN REFORMERING av Farmaceutiska institutet aktualiserades också vid denna tid. Apotekarsocieteten anmodade 1914 styrelsen att arbeta för nya lokaler och för en ändring av apotekarkursen, så att årlig antagning blev möjlig.

I slutet av 1916 lämnade styrelsen en skrivelse till Kungl. Maj:t. I den föreslogs att man skulle ta över KTH:s lokaler för kemiteknik när verksamheterna i dem flyttade över till nybyggna vid Valhallavägen. Bakom detta initiativ stod styrelsens relativt nye ordförande, Vilhelm Palmær, som i egenskap av kemiprofessor vid KTH var väl insatt i hur denna institution fört kampen för nya lokaler och professurer. En flytt skulle bli billig för statsverket i jämförelse med det förslag om nybygge som vilade hos Kungl. Maj:t, förklarade man. Lokalerna var redan utrustade för att klara undervisningens krav, samtidigt som denna utrustning gjorde dem otjänliga för annan verksamhet utan kostsamma ändringar.⁴⁶

45. Betänkande och förslag avgivet av den av Kungl. Maj:t den 23 september 1912 tillsatta kommittén för apoteksväsendets i riket ordnande vid 1920 års utgång III (Stockholm, 1920), 472; jfr Lönnngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 113ff och 142ff.

46. I den följande historien är det inte lätt att finna var alla skrivelser och förslag hamnat till slut, i flera fall för att de aktuella konseljakterna inte är på plats, varför jag gör

Lite senare utredde man institutets stat och kom fram till att professorerna måste få högre lön. Löneregleringskommitténs tidigare argument bemöttes. Det var fråga om en fullgod vetenskaplig utbildning, som inte blivit mindre högskolemässig bara för att den separerats från KI. Att dess teoretiska del var jämförelsevis kort hängde samman med den förberedande utbildning som ägde rum på apotek. Man såg ingen anledning till att professorerna lönemässigt skulle inta en »undantagsställning« i förhållande till sina motsvarigheter på andra håll, en nedvärdering som var betänklig för »Farmaceutiska institutets ställning som högskola«. Men om lärarna fick högre lön borde deras arbete inte få tas med i tjänsteårsberäkningen, så att en professur inte bleve en övergångsplats till »ett mera indräktigt apoteksprivilegium«. Bland övriga förslag fanns en del ändrade benämningar: Kungl. Farmaceutiska högskolan, rektor.⁴⁷

STYRELSEN TILLSATTE EN KOMMITTÉ med uppdraget att utröna behovet av en omorganisation i väntan på Kungl. Maj:ts beslut i lokal- och lönestatfrågorna. Man presenterade 1918 den första större utredningen av Farmaceutiska institutet. Den tecknade en fyllig historik över institutionen, men beskrev framför allt problem och föreslog lösningar.⁴⁸

I centrum av problembeskrivningen stod den institutionaliserade ordning som sedan 1894 styrt studierna. Dess största brist var att den bara tillät antagning vartannat år, ett förhållande som saknade motsvarighet vid någon annan högskola, inom eller utom landet, och som mött mycken kritik. Bristen på samband mellan kandidat- respektive apotekarexamen var också ett problem. Det mellanliggande praktikkravet separerade kurserna. Resultatet blev att det krävdes repetition som innebar en omläsning, vilken bidrog till en späckad läroplan och en forcering

en generell hänvisning till RAI: Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande lokalerna, FIII:2, som samlar nästan allt material (här styrelsens skrivelse 16/12 1916); en överblick över processens turer ges i RD 1922: proposition nr 1:8, 199–215.

47. Även här är materialsituationen mycket rörig, varför jag hänvisar till RAI: Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande institutets stadgar, stat m.m., FII:1, skrivelse 30/4 1917.

48. Utredningen, *Till Farmaceutiska institutets styrelse*, är daterad augusti 1918 och omfattar 50 sidor jämte bilagor och finns alltså i RAI: Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande lokalerna, FIII:2. Jag tackar Gunnar Lundberg, biblioteksansvarig vid Apotekarsocieteten, för vänlig hjälp i jakten på denna skrift, som han till slut hittade utspridd i *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1919), men då bara dess senare del.

av föreläsningar och laborationsövningar under apotekarkursens två år. Ordningen innebar att studietiden ofta blev utdragen.

Central i kommitténs förslag till »ett rationellt ordnande av det farmaceutiska undervisningsväsendet« var en ny läroplan, med en treårig, sammanhållen utbildning. Kraven på studentexamen och två års inledande apotekstjänstgöring skulle kvarstå, liksom de två examina, men de skulle inte särkopplas av en flerårig praktikperiod. Det första året fram till kandidatexamen borde i princip begränsas till grundläggande ämnen, främst kemi och botanik, men måste av praktiska skäl även rymma vissa tillämpningsämnen. Detta kom sig av omgivningens behov av kvalificerad arbetskraft i kombination med det förhållandet att många studerande inte gick vidare i studierna utan i arbetslivet. Men kandidatexamen borde inte bara vara »avsedd att för det praktiska arbetet förskaffa apoteken en personal av lägre lönegrad, utan också på samma gång vara grundläggande för den efterföljande apotekarexamen«. För dem som gick vidare skulle apotekarkursens två år innebära en koncentration på fackämnena, varigenom forcering kunde undvikas och fördjupning möjliggöras. Tentamina efter hand skulle ersätta den avslutande *examen rigorosum*.⁴⁹

Även om studietiden inte skulle förlängas var förändringarna av läroplanen så genomgripande, förklarade kommittén, att de nödvändiggjorde en utökning av lärarkrafterna. Ämnet teknisk farmaci, som från början handlat om utrustning och instrument, behövde omvandlas i enlighet med »vår tids utveckling« mot en storindustri för läkemedelsproduktion. Även detta nya, tredje huvudämne skulle företrädas av professor. Samtidigt gjorde den reformerade läroplanen, med årligt intag, att de båda äldre kombinationstjänsterna finge delas upp i sina ingående specialiteter. Men de två nya lärarna kunde få en ställning som lektorer, som vid läroverken snarare än universiteten. Under professorernas överinseende skulle övningarna ledas av laboratorer, med högre akademisk examen, vilka i sin tur skulle ha hjälp av assistenter, lämpligen med apotekarexamen. Till detta kom vissa ytterligare lärare, liksom en bibliotekarie på ordinarie stat som vid andra högskolor. Ökningen av personalen var, förklarade kommittén, liten i relation till den stora reformen.⁵⁰

Till denna hörde även en lösning av det problem trångboddheten utgjorde. Den föreslagna omgestaltningen av undervisningen förutsatte

49. *Till Farmaceutiska institutets styrelse*, 28.

50. *Ibid.*, 42.

att de gamla lokalerna skulle »ersättas av sådana, som bättre motsvara tidsförhållandena och de krav, vilka kunna och böra ställas på en farmaceutisk högskola«. Byggnaderna för KTH:s fackskola för kemisk teknologi vore utmärkta, men tillbyggnader på flyglarna var absolut nödvändiga för att möjliggöra omorganisationen.⁵¹

Reformerna vad gällde läroplan, lärarkrafter och lokaler innebar att stadgan behövde en grundlig omarbetning. Man upprepade förslagen att institutet borde ombildas till Kungl. Farmaceutiska högskolan, med en rektor i ledningen.

Kollegiet ställde sig enhälligt bakom kommitténs förslag. Styrelsen framhöll – ungefär som i de likartade fall vi följt i tidigare kapitel – att lokaler och lärarkrafter var förutsättningar för det tidsenliga ordnande av undervisningen som det fanns sådant behov av. Hållningen var inte längre lika modest.⁵²

MYNDIGHETERNA var mer avvaktande. Efter invändningar från KTH utarbetade Byggnadsstyrelsen förslag av provisorisk karaktär, så att Farmaceutiska institutets inflyttning inte skulle innebära en låsning av hur hela byggnadskomplexet kunde användas. Kungl. Maj:t förutskickade i början av 1921 en proposition så fort utredningarna slutförts.⁵³

Institutets styrelse vände sig mot nedskärningarna och tanken på en provisorisk lösning av lokalfrågan. Lärarkollegiet förklarade att ytterligare inskränkningar skulle göra det omöjligt att anta förslaget. I samma skede presenterade Finansdepartementet planer för statens byggande i Stockholm, enligt vilka institutet skulle få permanenta lokaler i Svea ingenjörskårs kasernområde på Kungsholmen. Kungl. Maj:t förklarade att det inte blev någon proposition. Byggnadsstyrelsen fick i uppdrag att utarbeta nya förslag.⁵⁴

Det visade sig sedan att kasernområdet inte skulle bli ledigt förrän lokaler i andra led blivit klara. Samtidigt gjorde det statsfinansiella läget i denna efterkrigstid att alla byggprojekt blev vanskliga, som för Chalmers och Tandläkarinstitutet. Men i januari 1922 förklarade ecklesiastikministern att beslut måste fattas trots det ekonomiska läget, eftersom den svävande byggfrågan haft en förlamande inverkan på Farmaceutiska

51. Ibid., 46.

52. RAI Farmaceutiska institutet, lärarkollegiet 24/9 1918; styrelsen 4/9 1919.

53. RAI Farmaceutiska institutet, Handlingar rörande lokalerna, FIII:2. RD 1921: proposition nr 1:8, 282.

54. RD 1921: proposition nr 251.

institutet. Han tillstyrkte förslaget att överta KTH:s gamla kemibyggnad, vilket institutet också förordat.⁵⁵

Statsutskottet sade sig inse att något måste göras för att lösa institutets lokalfråga, men ville inte låsa användningen av det fördelaktigt belägna tomtområdet. Samtidigt som utskottet tillstyrkte propositionen underströk det karaktären av provisorium genom att minimera ändringsarbetena. Anslaget halverades genom en strykning av den tillbyggnad lärarkollegiet förklarat absolut nödvändig för en omorganisation. Ingen protesterade i kamrarna. Men i anslutning till en följdproposition kommenterade en riksdagsman behovet av att reformera farmaceututbildningen, något som kunde bidra till att sänka apotekens kostnader, i förlängningen priset på mediciner för allmänheten.⁵⁶

Vi konstaterar att statsmakterna begränsade sig till förslag i lokalfrågan, liksom att Farmaceutiska institutet även i den snubblade på mållinjen, trots att det till den tidigare modesta hållningen kommit en lätt ultimativ ton. De otillräckliga lokalerna omöjliggjorde den omorganisation som föreslagits i den egna utredningen 1918 och som inbegrep en reformering av den studieordning som sedan 1894 styrt undervisningen. Denna ordning var redan då en kompromiss för att hantera problem som nog var olösliga utan resurstillskott. Den blev allt mer dysfunktionell när behovet av farmaceutiskt utbildade växte.

När de nya lokalerna invigdes 1925 konstaterade styrelseordförande Palmær att det var »ont om pengar och ont om hus i våra dagar«. Stockholms högskolas rektor hälsade Farmaceutiska institutet välkommet till »bildningshärden vid Observatoriekullens fot«, men i högtidstalen hänvisades det mer till praktisk yrkesutbildning än vetenskaplig forskning.⁵⁷

FRÅGAN OM LÖNESTATEN utvecklades samtidigt som byggfrågan men inte heller den förmådde riktigt vinna politikerna för institutets sak. En mängd propåer om förbättrade villkor för lärarna fördes till Löneregleringskommittén av år 1902, som fortfarande var i arbete. I ett utlåtande förklarade den 1919 att löneskillnader mellan olika professorskategorier kunde vara betingade av realiteter. Samtidigt konstaterade man att

55. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 7/1 1922 nr 1, punkt 95 i vol. II. RD 1922: proposition nr 1:8, 199–215

56. RD 1922: Statsutskottet utlåtande nr 8A, 42f. RD 1923: AK protokoll nr 20, 16ff.

57. »Kungl. Farmaceutiska institutet inviger sina nya lokaler«, *Farmaceutisk revy* (1925), 158, 168.

tidigare förslag från kommittén om differentierade löner inte följts av riksdagen, som valt att placera professorerna vid Skogs- och Veterinärhögskolorna jämte andra anstalter på universitetsnivå. I ljuset av dessa beslut fann kommittén att även Farmaceutiska institutets professorer lönemässigt borde jämföras med universitetens.⁵⁸

I en proposition bejakade Kungl. Maj:t 1920 dessa förslag. Statsutskottet tillstyrkte, men reservanter ville avslå: riksdagen borde inte föregripa den utredning av lönefrågor som just aktualiserats. Debatterna i kamrarna handlade sedan mer om principer, rättvisa och statsfinansiella prejudikat än om Farmaceutiska institutets belägenhet. Gemensam votering slutade i avslag.⁵⁹

Den utveckling som för institutet först förefallit gynnsam gick alltså än en gång i det avgörande mötet med politikerna. Lönefrågans fortsatta öden blev inte mycket lyckligare, men hanteringen av den är upplysande. Vi ska översiktligt följa denna process, som genom att inbegripa nästan alla läroanstalter vi behandlat belyser dynamiken i det system i vilket institutet ingick.

Professorernas löner och institutionernas positioner

Högskolornas löner regleringskommitté tillsattes 1920. Den skulle bland annat utreda om lärosätena borde inordnas i det nya statliga avlöningsreglementet, som innebar en större förvaltningsmässig likformighet. Till exempel kunde man avveckla ersättningar vid sidan av lönen, som fri bostad.⁶⁰

I sitt första betänkande föreslog kommittén 1921 att universiteten och Karolinska institutet skulle inordnas i detta reglemente, vilket skulle ge »större enhetlighet och reda i avlöningsförhållandena«. Samtidigt borde professorernas löner höjas väsentligt med tanke på deras betydelse för högre utbildning och forskning. Universiteten och KI intog, tillsammans med de enskilda högskolorna i Stockholm och Göteborg, i sammanhanget en särskild ställning. Det var bara vid dem som akademisk doktorsgrad kunde vinnas, varför de i stor utsträckning utbildade

58. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 7/1 1920 nr 1, punkt 142 i vol. II.

59. RD 1920: proposition nr 1:8, 308–321; Statsutskottet utlåtande nr 8A, 73ff, 206; FK protokoll nr 39, 54ff; AK protokoll nr 47, 39–46.

60. Utifrån en annan infallsvinkel har jag analyserat den följande historien i *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 256ff, 295–302, som jag gör en allmän hänvisning till.

övriga högskolors lärarkårer. I en vindlande lång reservation förklarade en ledamot, professorn i sanskrit vid Uppsala universitet, att universitetsprofessorn intog en sådan »särställning« att han måste ha en särskild löneplan, med högre ersättning.⁶¹

Året efter presenterade kommittén i ett andra betänkande förslag för en mängd fackhögskolor och vetenskapliga anstalter. De innebar bland annat att professorerna vid KTH, Skogs- och Veterinärhögskolorna, liksom föreståndarna vid till dem knutna marginalinstitutioner, skulle jämföras med universitetsprofessorerna i lönehänseende. Vid exempelvis Chalmers och lantbruksinstitutet skulle professorslönerna vara lägre.⁶²

Denna lägre nivå föreslog kommittén även för Farmaceutiska institutet, med hänvisning till formuleringar i dess befodringsparagraf. Dessutom vore det olämpligt att föregripa en eventuell omorganisering av läroanstalten. Härtill kom en statsfinansiell farhåga. Högre professorslöner åstadkom inte ensamma en mer vetenskaplig inriktning, men riskerade att följas av krav på »mera omfattande vetenskaplig utrustning ävensom med en talrikare personal av vetenskapliga biträden«. Mot detta förslag reserverade sig kommittéledamoten Vilhelm Palmær, ordförande i institutets styrelse, som yrkade att dess professorer skulle jämföras med dem vid Skogs- och Veterinärhögskolorna. Dessutom yrkade denne KTH-professor att KTH:s professorer skulle placeras på samma högre plan som sanskritprofessorn föreslagit för universiteten.⁶³

Förslagen sändes på remiss och skapade debatt. Professorerna i Uppsala och Lund var statstjänare som såg sig kallade att förklara, i en strid ström av utläggningar, att det låg i statens intresse att tillmötesgå deras intressen. För dem gällde så speciella förutsättningar, hette det, att tanken på att inordna dem i ett allmänt lönereglemente var verklighetsfrämmande. Uppsala universitet lät trycka sitt 111 sidor starka yttrande. Flera fackhögskolor med band till betydelsefulla näringar kunde skapa opinion, som KTH genom att mobilisera Svenska Teknologföreningen, Industriförbundet och Ingeniörsvetenskapsakademien.⁶⁴

Farmaceutiska institutet hade inte samma möjligheter, men kritise-

61. *Högskolornas löneregleringskommittés betänkanden I* (Stockholm, 1921), 4, 17ff, 182.

62. *Högskolornas löneregleringskommittés betänkanden II*, SOU 1922:13.

63. *Ibid.*, 65.

64. Förslag och yttranden presenteras i RD 1925: proposition nr 115. *Större akademiska konsistoriets i Uppsala yttrande över högskolornas löneregleringskommittés betänkanden I* (Uppsala, 1922).

rade i ett remissyttrande kommitténs förslag. Lärarkollegiet framhöll att det stadgade behörighetskravet, studentexamen, gjorde att utbildningen kunde hållas på en vetenskaplig nivå. Vidare tillbakavisades det resonemang kring lärarkompetensen som kommittén fört utifrån formuleringar i befordringsparagrafen – som inte bara tog sikte på vetenskaplig skicklighet – men man höll med om att den föråldrade stadgan borde revideras. Dessutom betonades att det mångläseri av spridda ämnen som präglade en del andra läroanstalter inte fanns vid institutet, vars koncentrerade teoretiska utbildning efter förberedande praktisk skolning möjliggjorde specialisering och fördjupning. Likvärdigheten med universitet och andra fackhögskolor handlade inte primärt om löner utan om rättvisa, menade kollegiet. Styrelsen instämde.⁶⁵

I EN OMFÅNGSRIK PROPOSITION lade den socialdemokratiska ecklesiastikministern Olof Olsson 1925 fram förslag som bara gällde universiteten och KI. Han förklarade att universitetens särställning och betydelse för den andliga odlingen motiverade att professorerna där fick ett löneschema för sig. Ministern avvek alltså från det förslag som Högskolornas lönerregleringskommitté presenterat.⁶⁶

Dessutom fick Statsutskottet ta ställning till 14 anslutande motioner. Man var tveksam till förslaget att lyfta ut somliga ur de allmänna löneprinciperna och befarade att det kunde få prejudicerande återverkningar, närmast krav på särlösningar från andra högskolor med hänvisning till deras speciella ställning. Trots allt tillstyrkte utskottet. Debatten i kamrarna handlade sedan inte bara om professorerna, utan om allt från docentstipendier till lönen för fogden över Uppsala universitets egendoms- och skogsförvaltning. Riksdagen accepterade.⁶⁷

Året efter kom förslag om fackhögskolorna och andra vetenskapliga anstalter som i princip följde kommittéförslagen. Dessutom kom en mängd motioner som kritiserade dessa förslag och i stället förordade lönemässig jämbördighet. Det utskott som beredde förslagen om vissa läroanstalter fann kritiken beaktansvärd. Likväl anslöt man sig till ett huvudargument för att dra en gräns mellan högskolornas och universitetens professorer, nämligen »det ansvar för utbildningen av nya veten-

65. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 7/1 1926 nr 1, punkt 89 i vol. II.

66. RD 1925: proposition nr 115.

67. Ibid., 23ff, 60–66; Statsutskottet utlåtande nr 87; FK protokoll nr 31, 1–42; AK protokoll nr 32, 90–128.

skapsmän, som åvilar de senare«. Mot detta beslut kom flera reservationer. En instämde i slutsatsen men menade att utskottet borde förklarat att »det praktiskt-vetenskapliga forskningsarbetet« utvecklades snabbt vid landets fackhögskolor: »I den mån dessa komma att meddela en vetenskaplig utbildning och föra fram till lärdomsgrader, vilka fullt motsvara de av universiteten meddelade, böra deras professorer otvivelaktigt vara berättigade till samma ställning som universitetens professorer.«⁶⁸

Det blev sedan vidlyftiga debatter inför besluten om lönereglering. Kritiker vände sig mot »deklasseringen« av fackhögskolorna. Den skulle göra det svårare att rekrytera och behålla de bästa lärarna, vilket i förlängningen skulle skada landets näringar och konkurrenskraft. Den principiella skillnad i arbetsuppgifter som skulle motivera den nya löneskillnaden fanns helt enkelt inte. »Vid våra högskolor, skogshögskolan, veterinärhögskolan och tekniska högskolan, ha ju dessa professorer att utbilda forskare var och en på sitt område på samma sätt och med samma krav på vetenskaplig kompetens som vid universiteten«. I andra kammaren förklarade högerledaren Arvid Lindman, ordförande i Skogshögskolans styrelse, att de skillnader som fanns var historiskt betingade – fackhögskolornas vetenskaper var helt unga i jämförelse med de åldriga universitetsdisciplinerna. Men det innebar ingalunda att det skulle vara lättare att bedriva forskning med praktiska syften än för forskningens egen skull. Han avslutade med en emfas som fick medhåll: »Jag skulle vilja säga, att vår tid tillkommer det att icke bara stödja universiteten utan även att skapa möjligheter för vetenskapen att träda i den materiella odlingens tjänst.«⁶⁹

Propositionens försvarare fann att kritikerna överdrev, att hela Sveriges näringsliv inte stod och föll med lönerna för några professorer. Ecklesiastikminister Olsson menade att dylika argument togs till eftersom det inte var trovärdigt att hävda att inga skillnader fanns.⁷⁰

Det pågår för närvarande inom tekniska högskolan en strävan, som går ut på att skapa en högre teknisk-vetenskaplig examen, att få tekniska doktorer. Vad innebär detta? Jo, det innebär, att man söker komma upp till en högre standard – man strävar efter att nå

68. RD 1926: Sammansatta stats- och jordbruksutskottet utlåtande nr 1, 4, 8f.

69. RD 1926: FK protokoll nr 8, 21–57 (citatet: 24); AK protokoll nr 8, 10–50 (citatet: 37).

70. AK protokoll nr 8, 39; liknande formuleringar i FK protokoll nr 8, 47.

universitetens standard. Men innebär inte detta ett erkännande, att man inte nått den ännu?

En tidigare ecklesiastikminister, den socialdemokratiska folkskolläraren Värner Rydén, omhuldade också universitetslärdomen, till exempel i sanskrit. Till detta kom de statsfinansiella argumenten och oviljan att öppna dörren för prejudikatsresonemang.

Den som regel nyktert sakliga andra kammaren röstade för propositionen, alltså för en akademisk särställning, medan den ofta mindre nyttoorienterade första röstade mot, alltså för upphöjning av fackhögskolorna. Gemensam votering ledde till att propositionen vann, vilket innebar att en gräns mellan universitet och högskolor markerades. Frågorna om vetenskapens betydelse för näringar, nation och kultur engagerade politikerna, liksom pressen, som konstaterade att de verkade kasta om kamrarna och upplösa partibanden. Vi noterar att det närmast var högern som såg vetenskapen som en produktivkraft i näringarnas tjänst, medan den socialdemokratiska linjen, i den mån en sådan fanns, var mer rotad i bildnings- än nyttotänkande.

Samtidigt kom förslag rörande andra institutioner, däribland Chalmers och Farmaceutiska institutet. Deras professorer skulle placeras i en än lägre lönegrad än den för de ovan behandlade fackhögskolorna – och ytterligare en gräns markeras. Institutet kunde inte mobilisera samma stöd som de tekniska läroanstalterna, men det kom motioner som yrkade lönemässig likställighet för professorerna, bättre villkor för laboratorerna. Måhända fanns motiv, förklarade motionären, för att placera universitetsprofessorerna i en klass för sig.⁷¹

Det måste emellertid beaktas, att *den* del av deras uppgift, som består i att utbilda nya vetenskapsmän, icke endast tillkommer dem utan även professorerna vid fackhögskolorna. Skulle dessa professorer icke vara kapabla därtill, skulle en stor mängd särskilt i praktiskt avseende viktiga vetenskapsgrenar komma att alldeles sakna inom landet utbildade vetenskapliga representanter, och det skulle alltså även komma att saknas kompetenta aspiranter till sådana professurer.

71. RD 1926: proposition nr 1:8, 339–353; FK motioner nr 172 och 173, från vars första sida citatet är hämtat (likalydande: AK motioner nr 225 och 226).

Statsutskottet föreslog en bättre lönegrad för laboratorerna, men biföll annars propositionen utan argumentation. I kammaren förklarade sedan motionären att rättvisan fordrade högre lön, men röstades ned.⁷²

Farmaceutiska institutet väckte inte politikernas engagemang.

HISTORIEN OM HÖGSKOLELÄRARNAS LÖNER belyser systemkarak-
tären på relationerna mellan delarna i den större helheten: en föränd-
ring i ett element fick återverkningar på andra. En förbättring för ett
lärosäte tenderade att fortplanta sig genom systemet i och med att jäm-
förelser gav näring åt prejudikatsresonemang och krav på justeringar för
att återställa positioner och relationer. Vi har också sett vilken betydelse
doktorsinstitutionen hade i sammanhanget. Den läroanstalt som själv
utbildade de vetenskapligt skickliga lärare som skulle förmedla högre
undervisning hade en större autonomi, stod friare i förhållande till de
andra. Den som utbildade forskare fick en högre status som kunde växlas
in i högre löner.

Observerade skillnader bidrog till en drift mot institutionell likfor-
mighet på så sätt att de stimulerade underordnade institutioner att söka
inkorporera sådana organisationselement från de överordnade som an-
sågs motivera dessas högre status. Kort sagt: institutionell likformig-
het kunde bli ett argument för lönemässig likställighet. Vi har noterat
fler återkommande inslag än doktorsgraden i denna drift mot isomorfi:
stadgans befordringsgrunder, som borde säkra att lärarna besatt den rät-
ta skickligheten; behörighetskraven, som skulle säkra att de studerande
hade de förkunskaper och den bildning som högre studier fordrade; den
grundläggande utbildningen, som borde organiseras så att den beford-
rade specialisering och fördjupning i stället för ytligt mångläseri och
ängslig anpassning till praktiken för dagen.

Framväxande förändringstryck

Efter inflyttningen i de nya lokalerna 1925 kom en avmattning i re-
formsträvandena. Till detta bidrog nog det förhållandet att många far-
maceuter gick arbetslösa. Som inom andra kårer talades det om över-
produktion och hotande »proletariat« i slutet av 1920- och början av
1930-talet. Det framstår som signifikativt att en kommitté inom Far-
maceutiska institutet, som 1932 tillsattes för att ta fram ett förslag till

72. RD 1926: Statsutskottet utlåtande nr 8, 77–83; FK protokoll nr 28, 32ff.

omorganisering av utbildningen, fick svårt att driva arbetet framåt. Den entledigades 1943 av styrelsen, som vid samma möte beslutade att hos Kungl. Maj:t begära en utredning.⁷³

Frågan om antagningen av nya elever till farmaceutbanan engagerade aktörerna på domänen. Man tillsatte en kommitté som 1927 presenterade ett kort betänkande, i vilket det hette att utbildningen utgjorde en helhet: »Förkunskaper, elevutbildning och högskolestudier skola till varandra stå i ett logiskt förhållande, som möjliggör utbildningen av en verkligt kunnig och arbetsduglig apotekarkår.« Man diskuterade vad allmänheten fordrade av »en högskolebildad köpmanskår«, och konstaterade en tendens till »kårens överrekrytering med kvinnor«. Den borde bemötas med ett tak för andelen kvinnor: högst en tredjedel av eleverna antagna under ett år. Man föreslog även preciserade krav på ämneskunskaper i studentexamen och på vad antagna skulle lära sig under elevtiden.⁷⁴

Kungl. Maj:t utfärdade nya bestämmelser 1929. De reglerade kunskapskraven, men införde inget tak för kvinnorna – som vi strax ska se kom mängden kvinnor att hanteras på annat sätt. Dessutom fördes antagningen över från den enskilda apotekaren till Apotekareförbundet centralt, samtidigt som Medicinalstyrelsen skulle fastställa hur många som totalt fick antas. Kraven preciserades ytterligare 1938, då ansökan skulle ställas direkt till Medicinalstyrelsen. Bestämmelserna ändrades åter 1954, då Farmaceutiska institutet beslutade om antagning, och 1968, då antagningsbeslut landade hos Universitetskanslersämbetet. Denna utvecklingslinje får sägas vara signifikativ.⁷⁵

FARMACEUTISKA SPECIALITETER kom under mellankrigstiden att utgöra en snabbt växande andel av apotekens omsättning. Det rörde sig om preparat som tillverkaren förpackat för slutkonsumenten men som såldes över apoteksdisk. De var ett resultat av de ändrade produktionsförhållanden som vi ovan såg även gav upphov till ändrad lagstiftning och en ny institution för att kontrollera läkemedlen. Handeln väckte myndigheternas intresse.⁷⁶

73. RAiT Farmaceutiska institutet, styrelsen 12/11 1943, med skrivelse från kommittén som bilaga 126.

74. »Betänkande avgivet av kommitterade för utredning angående elevutbildningen«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1927), 575f.

75. *SFS* (1929), nr 361; (1938), nr 765; (1954), nr 717.

76. Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 181–192.

Apotekssakkunniga av år 1931, med uppgift att utreda möjligheterna att förbilliga läkemedlen för allmänheten, ägnade 1932 ett betänkande åt farmaceutiska specialiteter. Man beskrev en utveckling där de preparat som apoteken beredde av växtdroger i allt snabbare takt ersattes av dem som läkemedelsindustrin producerade utifrån kemins och den experimentella farmakologins rön. Till de nya, värdefulla läkemedlen kom snart varianter från fabrikanter som vädrade möjligheter. »Naturligt var, att man sökte merkantilt utnyttja forskningsarbetets resultat.« Konkurrenten gjorde att alla nyheter fick marknadsföras med reklaminsatser – allt ihärdigare ju mer tveksamt det medicinska värdet var. Utlovade verkningar kunde påminna om dem för äldre tiders mirakelmediciner. I slutändan var det de sjuka som fick betala. Utvecklingen gjorde att apoteksvarustadgan från 1913 behövde kompletteras. De sakkunniga föreslog kontroll av de farmaceutiska specialiteterna: innan de fick saluföras skulle Medicinalstyrelsen godkänna och registrera dem.⁷⁷

Riksdagen beslutade 1934 om reglering av handeln med farmaceutiska specialiteter. En del skarpa kravformuleringar frångicks, men skrivningarna om skäligt pris och rimlig reklam kvarstod. Den nya lagstiftningen innebar en ohanterlig ökning av arbetsbördan för Statens farmaceutiska laboratorium, som skulle ta fram beslutsunderlag genom att analysera läkemedel som anmälts för registrering. Härtill kom preparat som fick kontrolleras med biologiska i stället för kemiska metoder och som utgjorde oreglerade gränsfall, exempelvis serum och vaccin av olika slag, liksom medel som behövde prövas kliniskt.⁷⁸

Problemen utreddes 1937 av den kommitté som föreslog inrättandet av Statens institut för folkhälsan och i vilken ingick Göran Liljestrand, driftig farmakologiprofessor vid KI som vi mötte i *Kirurgerna*. För att kunna hantera alla uppgifter krävdes, förklarade utredarna, att Farmaceutiska laboratoriet omorganiserades. Detta skulle medföra en kraftig utökning av personalen. Som vid motsvarande anstalter borde föreståndaren vara professor och avlönas som sådan. Det behövdes också större lokaler och ny utrustning. »Slutligen böra – i motsats till vad nu är fallet – faktiska möjligheter till självständig forskning för vid laboratoriet anställda vetenskapsidkare i skälig utsträckning beredas.«⁷⁹

77. *Betänkande med förslag till förordning angående handel med farmaceutiska specialiteter*, SOU 1932:20, 15.

78. RD 1934: proposition nr 162; om serumtillverkning, se Eklöf, *Fallet Blända*.

79. Det duplicerade »Betänkande med förslag rörande omorganisation av statens

Under remissbehandlingen vände sig näringsorganisationer mot en alltför stor utvidgning av kontrollverksamheten, men alla fann att laboratoriet var i akut behov av förstärkning. Den proposition som kom 1938 innehöll bara mindre nedprutningar. Verksamheterna utvidgas sedan ytterligare, som då avdelningsföreståndarna 1947 gjordes till professorer och forskningen betonades. En bit in på 1950-talet fick man nybyggda lokaler på KI:s Norrbackaområde, och 1956 kom en nyinrättad professur att delas mellan Farmaceutiska institutet och Farmaceutiska laboratoriet, vilket framstår som en marginalinstitution med gränser åt olika håll. Tio år senare började registret över godkända preparat publiceras under titeln *Farmaceutiska specialiteter i Sverige*, mer känd under förkortningen *FASS*.⁸⁰

DEN REALA GRUNDEN för dessa legala och institutionella förskjutningar under 1930-talet var expansionen av läkemedelsindustrin, även den inhemska. Processen medförde omvandlingar av apoteksverksamheten.

Tillverkningen av läkemedel blev allt mer en industri, allt mindre ett hantverk som ägde rum i apotekets bakre regioner och som kunde vara tungt och tekniskt krävande. Den doftande mystik som omslutit apoteken började skingras. I stället blev försäljningen av färdigförpackade läkemedel och servicen gentemot allmänheten viktigare inslag i rörelsen.

Till detta kom en mer politiskt betingad förändring. För 1931 års apotekssakkunniga rymde de enhetliga läkemedelspriserna ett dilemma: sattes de lågt blev behållningen så liten att mindre apotek riskerade att slås ut, sattes de högt gjorde större apotek vinster som allmänheten kunde finna stötande. Den lösning Kungl. Maj:t beslutade om 1936 innebar ett slags kollektivisering av apotekarna genom ett system med progressivt växande avgifter för gemensamma ändamål, som pensioner. Systemet innefattade också transfereringar mellan apotek som tryggade tillgången till läkemedel, även på landsbygden. Den rikedom som privilegiet på ett större apotek i en stor stad kunde skapa blev relativt sett mindre, och apotekarrollen började röra sig från enskild företagsledare till tjänsteman i allmänhetens tjänst.

farmaceutiska laboratorium: Avgivet den 15 oktober 1937 av tillkallade sakkunniga« finns i RAiS Yngre kommitté nr 546, vol. I (citatet: 20).

80. RAiS Socialdepartementet, konseljakt 14/1 1938 nr 61–62; RD 1938: proposition nr 50. RD 1947: proposition nr 148. RD 1949: proposition nr 1, bilaga 32, behandlar nybygget.

Samtidigt växte läkemedelsförsäljningen, antalet apotek och deras omsättning. Detta förde med sig ett växande personalbehov, till vilket även ny arbetstidslagstiftning bidrog. Överskottet på farmaceuter övergick i en växande brist, samtidigt som andelen kvinnor inom apoteksväsendet växte. Men de var som regel inte apotekare utan hade efter kandidatexamen och praktik fortsatt i arbetslivet i stället för att fortsätta med högre studier. Detta var alltså ett val som framför allt kvinnliga studerande gjorde.⁸¹

Skeendet påverkade utbildningsverksamheten på så sätt att den »överrekrytering med kvinnor« man fruktat 1927 accelererade. Vid mitten av 1930-talet var kvinnorna uppe i hälften av dem som bara avlade den lägre examen – tjuo år senare utgjorde de i princip samtliga. Medan apoteksarbetet och den lägre farmaceutiska utbildningen feminiserades, förblev den högre utbildningen till apotekare och chef en mansdominerad angelägenhet.⁸²

Denna separering mellan utbildnings- och yrkesbanor, som samverkade med en hierarkisering dem emellan, är lätt att tolka i termer av en genus- eller könsmaktordning. På ett annat plan framstår separeringen och hierarkiseringen mellan läkarnas och farmaceuternas utbildningsinstitutioner som uttryck för en annan ordning, en kunskapsmaktordning, vilken innebar underordning för farmacin. I *Konklusioner* ska jag återkomma till kunskapsmaktordningen.

POLITIKERNA VAR INTRESSERADE av det apoteksväsende som var betydelsefullt för allmänheten, men mindre av den utbildning som var en förutsättning för att upprätthålla rörelsen. För reformer var Farmaceutiska institutet beroende av att de förändringskrafter som höll på att växa fram artikulerades som behov vilka kunde engagera den riksdag som hade avgörandet i sin hand.

Institutet firade 1937 sitt 100-årsjubileum i närvaro av kungligheter och statsråd jämte representanter för en mängd svenska och nordiska institutioner. I talen utvecklades historiska perspektiv mer än framtidsvisioner, inte minst av institutets egna representanter. Samtidigt var dessa bakåtblickar lite tvetydigt framåtblickande på så sätt att de gärna

81. Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, III, 64f; från 1931 kunde sjukförsäkringen ge större bidrag för att täcka medlemmars läkemedelskostnader.

82. Maria Stanfors & Klas Öberg, »Apotek som arbetsmarknad«, *Historisk tidskrift* (2007), tabeller på 231 och 235.

talade om en »självständig högskola«, som om läroanstalten redan hade genomgått en transformation.⁸³

Ett par donationer framstår som uttryck för strategiska önskemål. Apotekarsocieteten skänkte medel för att anställa två apotekare som amanuenser för att befordra forskningen och deras fortsatta utbildning. En anonym donator inrättade en fond vars avkastning skulle gå till stipendier åt apotekare som efter examen önskade fortsätta sina studier. Utomstående betraktare utvecklade sina perspektiv. Till exempel frambar Veterinärhögskolan en önskan, efter konstaterandet att läroanstaltens omorganisation inte var i hamn, »att Institutet inom snar framtid må få en gestaltning, som i alla avseenden ger det likställighet med övriga högskolor«.⁸⁴

Samtidigt hade Medicinalstyrelsen beslutat att fler apotekselever fick antas, efter det att antalet tidigare hållits nere. Härpå följde beslut om fortsatta utökningar. Vidare beslutades 1937 att den årliga antagningen till kandidatkursen skulle ökas från de 56 som lokaler och lärare klarade av till 80 genom olika specialarrangemang. Sedan följde ett decennium av kurser med utökat deltagarantal jämte extrainsatta kurser. Kriget underströk behoven.⁸⁵

FARMACEUTISKA INSTITUTETS STADGA från 1901 hade under åren fått en mängd tillägg och blivit daterad, varför styrelsen 1943 önskade en ny. Dess förslag innebar inga omvälvningar, men inkorporerade många justeringar. Man förklarade att förslaget anknöt till »de under senare år utfärdade stadgorna för andra fackhögskolor«. Under förberedelsearbetet hade lärarkollegiet föreslagit en benämning som skulle harmoniera med denna inordning och som vi sett efterfrågades redan 1917–18: »Farmaceutiska högskolan«. Vi ska kort granska den nya stadga Kungl. Maj:t fastställde.⁸⁶

Uppgiften var, liksom tidigare men med lite nya ord, att meddela undervisning för apotekaryrket och att främja utvecklingen av de ve-

83. »Kungl. Farmaceutiska institutets 100-årsjubileum«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1937), 673–689.

84. *Ibid.*, 681.

85. *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen*, kap. 8; Lönngren (red.), *Svensk farmaci*, I, 208–216.

86. RAI S Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 30/8 1943 nr 3; RAI T Farmaceutiska institutet, lärarkollegiet 28/5 1942. *SFS* (1943), nr 669; jfr Erik Ohlsson, »Farmaceutiska institutets stadga 1846–1943«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1943), 473–479, 485–404.

tenskaper som hörde till detta. Styrelsen utökades med en ledamot, rektor, som var den nya benämningen på föreståndaren. Lärarkollegiet övertog en del ärenden av mer löpande karaktär. Men eftersom majoriteten av lärarna var extra ordinarie, på vilka inte ställdes så höga krav på vetenskaplig kompetens, låg bedömningen av befordringsärenden kvar hos styrelsen. Denna skulle dock utse sakkunniga; kollegiets professorer skulle adjungeras till det sammanträde då detta skedde, liksom till det då förslag upprättades. Formuleringen av befordringsparagrafen skärptes: »skall avseende i första rummet fästas vid graden av ådagalagd vetenskaplig skicklighet hos de sökande i det eller de ämnen, som befattningen omfattar«. För bland annat laboratorstjänster fordrades avlagd apotekarexamen.

Bestämmelserna om undervisning och examination rymde mest förändringar – som att kandidatkursen utsträcktes till ett år – även om de inte samlades i en separat examensstadga. En signifikativ detalj är att det behörighetskrav som 1901 benämndes »tjenstgöring såsom apotekselev« 1943 fick heta »elevutbildning«. Examen, som tidigare var en slutprövning i form av *examen rigorosum*, blev en formalitet som utgick från betygen i de enskilda ämnena, vilka tenderades efter hand.

Den nya stadgan löste varken Farmaceutiska institutets problem med för många studerande eller apoteksväsendets med för få farmaceuter. Senare under 1943 vände sig styrelsen till Kungl. Maj:t med begäran om en utredning. Man förklarade att den farmaceutiska undervisningen och forskningen sedan länge var i behov av reformering för att kunna möta tidens behov. Huvudproblem var den otillräckliga kapaciteten och den ryckighet som följde av antagningen vartannat år. Man borde utreda möjligheten till någon differentiering av utbildningen, till exempel genom att ge kandidatexamen en mer självständig karaktär. Varje utvidgning av kapaciteten skulle förutsätta utökningar av lokaler och lärarkrafter som i sin tur skulle medföra ökade utgifter. »Men det får anses vara från nationalekonomisk synpunkt klok hushållning att giva institutet sådana resurser, att det kan tillgodose apotekens behov av utbildade farmaceuter.«⁸⁷

Senare förklarade Apotekarsocieteten, Apotekareförbundet och Farmaceutförbundet i en gemensam skrivelse att en eventuell utredning även borde ta sig an elevutbildningen. Samtidigt framhöll man att utbildningsfrågorna inte borde sammankopplas med den utredning av

87. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 23/2 1945 nr 68.

apoteksväsendets framtid som riksdagen begärt. Det kunde försvåra och fördröja lösningen av dem.

Som vi ska se var dessa aktörers farhågor inte obefogade. Här konstaterar vi att de farmaceutiska organisationerna 1944 gemensamt artikulerade apoteksväsendets behov som ett behov av utbildningsreformer.

Utredning, förslag, reformer

Kungl. Maj:t utsåg i början av 1945 sakkunniga för att utarbeta förslag till reformering av Farmaceutiska institutet. I den apotekardominerade kommittén ingick bland andra Erik Ohlsson, kemidoktor som var institutets rektor, och Rune Lönngren, byråapotekare vid Medicinalstyrelsen och dessförinnan ordförande för studentkåren, som varit pådrivande bakom många tidigare reformer. Ecklesiastikministern godtog de farmaceutiska organisationernas åsikter och menade att den senaste tidens utveckling tydliggjort behovet av att utreda undervisningen. Samtidigt framhöll han att »institutets ställning som högskola« förutsatte att det utrustades med personal, lokaler och hjälpmedel så att man kunde »följa den för närvarande synnerligen livaktiga utvecklingen inom den farmaceutiska forskningen«. Denna den första statliga kommittén på domänen skulle alltså utreda undervisning och forskning.⁸⁸

De sakkunniga fick direkt ta ställning till förslag från studentkåren och Medicinalstyrelsen om en differentierad antagning. Bakgrunden var att den utbyggda utbildningen lett till en växande anhopning av farmacie kandidater som inför svårigheterna att gå vidare till apotekarkursen börjat söka sig andra banor. Lösningen blev att till kandidatkursen provisoriskt differentiera mellan elever i grupp A och grupp B. A-gruppen var liten och följde ordinarie bestämmelser. För den stora majoriteten i B-gruppen gällde något lägre förkunskapskrav och en modifierad kurs som inte berättigade att gå vidare till fortsatta, högre studier utan närmast siktade på arbete vid apoteken.⁸⁹

I avvaktan på utredningens resultat kom verksamheterna vid institu-

88. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 23/2 1945 nr 68; jfr *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen*, 5ff, och Rune Lönngren, »Några spörsmål om den farmaceutiska utbildningen«, i *Farmaceutiska institutets studentkår* (Stockholm, 1946).

89. I *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen*, kap. 1 och 8, redogörs för initiativ och provisoriska åtgärder; vissa inkomna skrivelser finns i kommittéarkivet, RAiS YK 1387, vol. I.

tet att präglas av provisorier, tillfälliga anslag, nödlösningar. Till exempel frångicks 1947 den spärr om 80 antagna till apotekarkursen vartannat år som gällt sedan sekelskiftet. Lokaler utnyttjades till det yttersta och extra personal anställdes i väntan på den omorganisation som inom kort förväntades lösa problemen.⁹⁰

DET BETÄNKANDE som kom 1948 rekapitulerade på sitt sätt den historia vi följt i detta kapitel. Problembeskrivningar och lösningsförslag påminde om dem som utvecklades i Farmaceutiska institutets egen utredning 1918, vilken i sin tur tog en utgångspunkt i studieordningen från 1894. Dessa långa linjer är indikatorer på den institutionella tröghetsförmåga som lett till att reformer avstyrt.

Det övergripande problemet var den utbildningskapacitet som inte motsvarade tidens behov. Till detta kom mer specifika bekymmer, som att den grundläggande elevutbildningen var alltför oenhetlig. Ett annat problem var att en och samma kandidatkurs skulle fylla två helt olika uppgifter. Det gjorde att den inte var rationellt organiserad vare sig som en yrkesexamen för receptarier, eller som »en förberedelse för fortsatta, vetenskapligt betonade farmaceutiska studier«. Ett på sitt sätt opraktiskt praktikkrav separerade sedan kandidat- och apotekarkurserna. Det var svårt att möta utvecklingens krav då lokalerna var otillräckliga och bristen på lärare stor. De sakkunniga påminde om att myndigheterna uppfattat institutets lokaler som ett provisorium redan inför inflyttningen i dem 1925. Att läroanstalten inte fått någon permanent förstärkning av lärarpersonalen sedan sekelskiftet var helt enastående om man såg till utbildningsväsendet i övrigt. Bristerna hade även påverkat den farmaceutiska forskningen, som kommit på undantag.⁹¹

Ett centralt inslag i de föreslagna lösningarna var en utveckling av den differentierade antagningen till två skilda utbildningar: en lägre receptarielinje och en högre apotekarlinje, med antagning varje termin respektive varje år. Apotekarlinjen skulle utökas till fyra år, men å andra sidan bara kräva ett års förberedande elevutbildning, och inte splittras av mellanliggande praktikkrav.

En tidsenlig undervisning skulle bygga på naturvetenskaplig grund, förklarade kommittén. Även om kemin överflyglat botaniken skulle undervisningen rymma biomedicinska inslag – inte minst till följd av det

90. Ekström & Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia*, 121f.

91. *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen*, 31.

nya antibiotikaområdet – liksom tekniska och ekonomiska. Som vid andra fackhögskolor skulle föreläsningarna hålla sig till kursen. Samtidigt föreslog de sakkunniga måttliga reformer, som seminarier, ett examensarbete, fria föreläsningar av forskande lärare. Kommittén diskuterade nya ämnen i läroplanen, vilket aktualiserade en utfasning av gamla. Men när farmacihistoria avvecklades skulle större vikt fästas vid allmänbildande humanistiska ämnen i studentexamen. Man tog även upp de känsliga frågorna om huruvida farmacie kandidater kunde ersättas av teknisk personal, i form av olika biträden, och om apotekarna med sin högre utbildning var överkvalificerade, men fann att så inte var fallet.⁹²

Forskningen fick ett eget kapitel. Sådan bedrevs vid Statens farmaceutiska laboratorium och andra laboratorier, däribland läkemedelsindustrins, även om dess resultat inte var vetenskapens gemensamma egendom. De sakkunniga menade att en framtida högskola borde inta en ledande ställning inom forskningen. Det skulle skapa förutsättningar för en god utbildning av »den kår, ur vars krets forskarna skola rekryteras«. Staten hade också inkluderat farmacin i utbyggnaden av sitt stöd genom forskningsråd, stipendier och annat, förklarade man. Måhända bidrog detta tidens intresse för forskning till att de sakkunniga inte kände sig behöva utveckla mer än rätt allmänna argument för forskningen, som att den säkert skulle bli positiv för läkemedelsförsörjningen »och i sin mån på lång sikt jämväl öva en sänkande inverkan på läkemedelsprisen«.⁹³

Frågorna om en licentiatexamen respektive doktorsgrad fick också ett kapitel. Det rymde redogörelser för bestämmelserna vid andra fackhögskolor, vilka fått tjänstgöra som förebilder för de förslag som presenterades. De sakkunniga konstaterade att en mängd apotekare, vilka önskat »fortsätta sina teoretiska studier såsom förberedelse till bedrivande av mera avancerad vetenskaplig forskning«, först fått ta en filosofisk examen. Denna avskräckande omväg blev onödig om man fick avlägga licentiatexamen och sedan disputerat vid institutet. Dessa möjligheter skulle »säkerligen medföra ett kraftigt stimulerande av hela den farmaceutiska forskningen«, vilket i sin tur skulle förbättra möjligheterna att rekrytera lämpliga lärare. På sikt kunde säkerligen läkemedelsfabriker-

92. Ibid., kap. 10. Liksom för exempelvis tandläkarna fanns spänningar på gränsen till den tekniska personalen, som med hjälp av utbildning sökte motverka föreställningar om underordnad biträdespersonal; Claesson, »Farmaceutiska sammanslutningar«, 182ff.

93. *Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen*, 145ff.

nas forskningsavdelningar utgöra en arbetsmarknad för forskande farmaceuter. De sakkunniga förordade såväl licentiatexamen som doktorsgrad. Även om de exakta detaljerna fick bli en senare fråga föreslog man provisoriska bestämmelser för den licentiat många väntade på.⁹⁴

För att realisera alla förslag konstaterade kommittén att personalen behövde utökas. Om nya ämnen skulle tillkomma och kombinationstjänster delas upp behövdes fler lärare – vilkas löner var på tapeten, som vanligt. Men man föreslog inte bara nya professorer utan även assistenter och amanuenser. Bland dem skulle nog framtidens lärare komma att rekryteras, som vid universiteten. Dessutom behövdes biträdande personal, som vid andra högskolor.

En förutsättning för allt detta var mer utrymme i form av ett nybygge som kunde ersätta de olidligt trånga och otidsenliga lokalerna. En möjlighet var att lokalisera läroanstalten i anslutning till Statens farmaceutiska laboratorium och KI:s Norrbackaområde, en annan att flytta till Uppsala. Kommittén förordade Stockholm. Mot detta vände sig rektor Ohlsson, som ansåg att möjligheterna till nära kontakter med naturvetenskaperna talade till Uppsalas fördel.

Sammanfattningsvis konstaterar vi att kommitténs utredning var just allsidig och att dess förslag skulle göra institutet mer likt andra högre läroanstalter, bland annat genom att ge det disputationsrätt. Vi har också sett att grunddragen i argumentationen liknade vad vi mött för andra lärosäten: omgivningens behov och utvecklingens krav innebar att utbildningen måste reformeras. För att göra institutionen tidsenlig behövde lärarkrafter, lokaler och annat byggas ut. Till den kvantitativa utbyggnaden kom ett kvalitativt skifte genom betoningen av forskningsuppgiften. Även mer specifika argumentationsfigurer återkom, som att en jämförelse med andra »kulturländer« visade hur »vårt land icke hållit jämna steg med utvecklingen«.⁹⁵

REMISSBEHANDLINGEN av betänkandet blev på samma gång uppmuntrande och aningen illavarslande.⁹⁶

De farmaceutiska intressenterna var mycket positiva, samtidigt som de noterade potentiella bekymmer. Lärarkollegiet konstaterade att dess

94. Ibid., 150f.

95. Ibid., 124.

96. Då förslagen inte blev föremål för något samlat beslut har yttrandena till slut hamnat i en uppsamling för oavgjorda ärenden: RAiS Ecklesiastikdepartementet, konsejakt 28/12 1956 nr 147a, punkt 40.

synpunkter beaktats men pekade på behov som följde av olika problem, som att man länge fått försumma forskningen. Studentkåren menade att man »i jämförelse med annan högskoleundervisning kommit efter i utvecklingen« och bejakade de sakkunnigas förslag. De om licentiatexamen och doktorsgrad skulle »höja de farmaceutiska vetenskaperna till en välförtjänt jämlikhet med annan vetenskap«. Vi noterar här den dubbla rumsmetaforik som återkommit så ofta: den vetenskapliga forskningen skulle höja den som kommit efter i utvecklingen.

De remissinstanser som uttalade sig om just dessa förslag var positiva. KI fann stödet till forskningen synnerligen välmotiverat, och framkastade idén att hoppa över licentiatexamen. Veterinärhögskolan ville lägga till docenter och docentstipendier. Dessutom borde forskningsstipendierna bli fler och höjas till samma nivå som »de s.k. doktorandstipendierna vid universitet och högskolor«.

Betänkligheter utvecklades av andra. Statskontoret konstaterade att med en tredubbling av årskostnaden och en engångskostnad om 6,5 miljoner var förslagen helt beroende av det statsfinansiella läget och byggarbetsmarknaden. De var knappast aktuella för tillfället. Medicinalstyrelsen fann det vanskligt att bedöma behovet av farmaceuter utan att föregripa den utredning av apoteksväsendets organisation som tillsatts efter yrkanden om förstärkning. Än tydligare var den tillsatta kommittén, 1946 års läkemedelsutredning, som ansåg det rimligast att avvakta dess resultat innan man vidtog några åtgärder.

En lite speciell anmärkning kom från Sveriges Förenade studentkårer, en rätt ny remissinstans, som vände sig mot viljan att hålla fast vid den föråldrade undervisningsformen att förmedla hela kursinnehållet från katedern. »Det kan ej vara ägnat att ingiva förtroende för de akademiska lärarna om föreläsningarna nedsjunka till rena avskrivningsövningar«. Föreläsningar av detta slag hade hållits sedan tiden före boktryckarkonstens tillkomst. Studenterna menade att det vore bättre att prova friare undervisningsformer.

De tretton yttrandena bekräftade strängt taget de problem som kommittén artikulat. Flera av dessa var relativt eviga för Farmaceutiska institutet, men hade blivit mer akut pockande när bristen på farmaceuter påverkade apoteksväsendet, i förlängningen allmänheten. Frågorna blev mer politiska. Förslagen till avhjälpande av bristerna tillstyrktes i huvudsak, även om komplicerande faktorer noterades.

KUNGL. MAJ:T TVEKADE. Farmaceutiska institutet fick sommaren 1949 uppdraget att, i samråd med Byggnadsstyrelsen, skyndsamt utreda möjligheterna till provisoriska åtgärder. Uppgiften gick till de tidigare kommittéledamöterna Rune Lönngren och Erik Ohlsson. De presenterade i slutet av året en omfattande promemoria om ett partiellt genomförande av omorganisationsförslaget.⁹⁷

Den innehöll olika nedprutningar. Bland annat kortades apotekar-kursen med en termin till tre och ett halvt år. Samtidigt skrinlades tanken på ett examensarbete. Framför allt presenterade man en provisorisk lösning av byggfrågan i form av ombyggnadsarbeten i de befintliga lokalerna. Personal och lokaler beräknades utifrån undervisningens behov – för forskning fanns strängt taget varken tid eller rum. Trots allt förordade man vissa nya lärarbefattningar jämte upprustning av instrument och bibliotek. Utredningsmännen yrkade också på ett snabbt genomförande av förslagen om licentiatexamen och doktorsgrad, vilka inte innebar några kostnader för statsverket.⁹⁸

Promemorian gick på remiss som en del av Farmaceutiska institutets anslagsaskanden. I ett underlag konstaterade lärarkollegiet att de väsentligaste åtgärder för undervisningen skulle realiseras med förslagen om en partiell omorganisation, som man »enhälligt och enträget» tillstyrkte eftersom tidsläget verkade omöjliggöra något bättre alternativ. Även styrelsen konstaterade att forskningen fick stryka på foten. »De förbättrade möjligheter för forskningen, som de sakkunniga åsyftat att skapa, inskränka sig därför enligt utredningsmännens förslag till en viss utökning av den vetenskapligt kvalificerade lärarpersonalen«. Styrelsen tillstyrkte nedprutningarna. Samtidigt yrkade den en ny professur, liksom den namnändring till »farmaceutiska högskolan» som varit på tapeten så länge. Man kritiserade också utförligt ett aktuellt förslag om professorernas löner – till dem ska vi återkomma strax.

Även farmaceutorganisationerna accepterade under beklagan och lyfte fram förslagen om licentiatexamen och doktorsgrad. Tillstyrkte gjorde också Medicinalstyrelsen och 1946 års läkemedelsutredning, som

97. RAiS Ecklesiastikdepartementet, statsrådsprotokoll 15/7 1949 nr 28.

98. Den duplicerade »P.M. angående partiellt genomförande av farmaceututbildningssakkunnigas förslag rörande den farmaceutiska undervisningen: På uppdrag av styrelsen för farmaceutiska institutet» (citatet: 141) jämte tillhörande remissyttranden blev inte föremål för något samlat beslut, varför materialet hamnat i en uppsamling för oavgjorda ärenden: RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 28/12 1956 nr 147a, ärende 50.

samtidigt föreslog att man skulle undersöka möjligheten att fortbilda tekniska biträden som på sikt kunde överta visst arbete från farmaceuter med högre utbildning.

Andra var mer skeptiska. Till exempel yrkade Statskontoret uppskov med alla förslag. Alternativa lösningar och nya problem ventilerades också.⁹⁹

KUNGL. MAJ:T TVEKADE IGEN. Våren 1950 förklarade ecklesiastikministern att tidens ekonomiska förhållanden gjorde honom betänksam, varför han i princip bara föreslog justeringar inom den rådande organisationens ram. Riksdagen hade inget mot att avvakta.¹⁰⁰

Året efter gav förnyade utredningar inom Farmaceutiska institutet vid handen att ytterligare nedprutningar var ogörliga: förslaget om partiell omorganisation utgjorde ett minimiprogram för att åstadkomma en tidsenlig utbildning. Statsmakterna valde dock en fortsatt avvaktan med reformer som ansågs kostsamma. Koreakriget, som brutit ut sommaren 1950, hade bidragit till finansiell turbulens och politisk framtidsosäkerhet.¹⁰¹

Däremot behandlades förslaget om en farmacie licentiatexamen. I en skrivelse refererade institutets styrelse skrivningarna i kommittébetänkandet, i vilka man instämde. Eftersom förslaget skulle främja såväl forskningen som lärarrekryteringen borde provisoriska bestämmelser införas snarast. Det fanns redan mer än tio aspiranter, av vilka flera hade avlagt filosofiska examina; en apotekare hade disputerat vid Stockholms högskola, en annan vid Danmarks farmaceutiska högskola.¹⁰²

I det konkreta förslaget erinrade styrelsen om att institutets två professorer – i kemi och farmaceutisk kemi respektive botanik och farmakognosi – ansvarade för fyra av de åtta examensämnena, speciallärare för de återstående. Tanken var att licentiatexamen skulle kunna avläggas av utexaminerad apotekare i de båda kemiämnena och i farmako-

99. Alternativen och tidsramarna komplicerade arbetet – RD 1950: proposition nr 1:8, 168: »Beredningen av frågan om anslagsbehovet för nästa budgetår är ännu icke avslutad«.

100. RD 1950: proposition nr 128; Statsutskottet utlåtande nr 161.

101. RD 1951: proposition nr 1:8, 167–173. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 3/1 1951 nr 1, punkt 137–139, rymmer ytterligare en promemoria av Ohlsson och Lönnngren, 18/9 1950, i vilken de talade om ett minimiprogram.

102. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 6/4 1951 nr 20; beslutet följde sedan förslaget och återfinns i motsvarande statsrådsprotokoll.

gnosi, ungefär botanikens tillämpning, samt i galenisk farmaci, den nya benämningen på det som tidigare kallades farmaceutisk teknologi och som rörde läkemedelsframställning. Eftersom ämnet galenisk farmaci inte företrädades av professor, i väntan på omorganisationen, skulle för det fordras tillstånd av Kungl. Maj:t. Examen skulle avläggas i två ämnen, varav ett som huvudämne; kombinationsföreskrifter säkerställde kemins centrala ställning. Det krävdes vissa betyg i båda ämnena, enligt kommande studieplaner, och en vetenskaplig avhandling i huvudämnet. Den skulle godkännas av ämnets examinerare, som kunde ta en extern specialist till hjälp.

Förslaget skickades inte på remiss, förmodligen för att det redan hade bemötts så positivt när kommittébetänkandet remissbehandlades. Institutets förslag fastställdes, även om man inom Ecklesiastikdepartementet tycks ha haft viss rädsla för att föregripa ett omorganisationsbeslut.¹⁰³

RIKSDAGEN KOM TILL BESLUT följande år, 1952. Då hade Farmaceutiska institutets lärarkollegium backat från förslagen om såväl en genomgripande som en partiell omorganisation, för att i stället föreslå justeringar inom den befintliga ordningen. Tanken var att apotekarkursen skulle fortsätta vara treårig, men med intagning varje år och sammanhållen, utan praktikavbrott. Detta skulle inte kräva sådana förändringar som övergången till en förlängd kurs. Utvidgade lokaler var ingen förutsättning för detta förslag. Styrelsen ställde sig bakom kollegiets bantade reformidé, men yrkade på en professur i galenisk farmaci och en del annat. Kamrerarens ersättning borde höjas eftersom arbetet utvidgats så mycket, delvis för att ett nytt anslag för främjande av medicinsk forskning krävde specialbokföring.¹⁰⁴

Studentkåren hade förklarat, framhöll sedan ecklesiastikministern i en proposition, att en sammanhållen utbildning med årlig intagning vore ett sätt att komma till rätta med studiesociala problem. Ministern såg bestämda fördelar med den omläggning som inte föregrep en defi-

103. På en lös lapp i konseljaktens uttrycks tveksamhet inför detta beslut »nu«, om det skulle innebära ett föregripande. Av *Statskalendern* att döma var undertecknaren, »R.E.«, statssekreterare Ragnar Edenman.

104. RÄiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 4/1 1952 nr 1, punkt 138–140, rymmer ännu en promemoria av Ohlsson och Lönngren, 30/8 1951, som en bilaga till lärarkollegiets skrivelse.

nitiv reform. Han tillstyrkte, med vissa nedprutningar. Riksdagen biföll utan debatt, som vanligt vad gällde farmaceututbildningen.¹⁰⁵

Sedan kom stadgejusteringar, bland annat för en apotekarutbildning som var treårig och sammanhållen, med ett års elevutbildning på apotek före inträdet. Lärokursen för receptarieexamen, »receptarielinjen«, var ettårig och krävde två års elevutbildning efter studentexamen. Dessutom kom anslag till byggarbeten som provisoriskt skulle lösa lokalproblemen.¹⁰⁶

LÖNE- OCH ANSTÄLLNINGSFÖRHÅLLANDEN behandlades också 1952, i en proposition som tog upp förslag från 1948 års universitetslönekommitté. Denna konstaterade i en utredning att lärarna vid universiteten och KI i princip var de enda statstjänare vilkas löner alltså var oregrerade. Bakom detta låg vissa praktiska omständigheter, såsom donationsmedel, men framför allt hårt motstånd. Gentemot flera regleringsförsök sedan 1925 års riksdagsbeslut hade professorerna hävdade att för dem gällde så speciella förhållanden att generella bestämmelser inte var tillämpliga.¹⁰⁷

Tillståndet innebar problem, menade kommittén. Professorer vid olika lärosäten hade olika löner trots att de var lika kompetenta. Dessutom hade lönerna över lag kommit att släpa efter. Somliga lärare ersattes genom så kallade kursavgifter från de studerande, andra levde på stipendier under osäkra villkor. Det rådande systemet var svåröverskådligt och innebar en stor oenhetlighet, till exempel fanns sju tjänstebenenämningar inom den så kallade laboratorsgraden. Olika lärares tjänstgöringsskyldigheter var synnerligen oklara.

Löneförbättring var ett centralt inslag bland förslagen till lösningar: ersättningarna behövde höjas så att de bästa krafterna inte lockades till mer inkomstbringande alternativ på andra håll. Ett annat var att ge fackhögskolornas professorer och laboratorer lika höga löner som universitetens, eftersom kompetenser, befordringsgrunder, tjänsteåligganden i princip var likvärdiga. Stipendierna för forskningsdocenter borde ersättas med tidsbegränsade tjänster med pensionsrätt, och ordningen

105. RD 1952: proposition nr 1:8, 174–182; Statsutskottet utlåtande nr 8, 59f.

106. SFS (1952), nr 587; RD 1952: proposition nr 137, 76ff.

107. Det duplicerade »Betänkande angående lönereglering för vissa befattningshavare vid universiteten och de statliga högskolorna: Avgivet av inom finansdepartementet tillkallade utredningsmän: Del I Professorer m.fl.« finns i RÄiS Yngre kommitté nr 1079, vol. I.

med kursavgifter avvecklas. En annan sida av förslagen var att systemet skulle göras mer enhetligt och reglerat, som att införa bestämmelser om omfattningen på bisysslor.

Inledningsvis hade kommittén övervägt vilka den tänkte skulle beröras av dess förslag. Diskussionen av vad som karakteriserade *högre* läroanstalter mynnade ut i tre kriterier: »att de avse både undervisning och forskning, att den vid dem anställda högre lärarpersonalen utgöres av professorer, laboratorer och jämställda samt docenter ävensom att de äga rätt att utdela doktorsgrad«. Till den med dessa kriterier bestämda klassen hörde alla läroanstalter vi behandlat i tidigare kapitel, även om de med privata huvudmän inte direkt berördes av statliga löneregleringar.¹⁰⁸

Men Farmaceutiska institutet hamnade utanför. »Institutet har nämligen ansetts icke i detta sammanhang kunna jämföras med de nyssnämnda högskolorna; bl.a. har institutet icke några docenter, och ej heller äger det att utdela doktorsgrad.« Detsamma gällde en del andra läroanstalter, som Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut. Konsthögskolan och Musikhögskolan var visserligen statliga undervisningsanstalter, men »så särpräglade att de ej ansetts böra ifrågakomma i förevarande sammanhang«. Härtill kom professorerna vid en mängd andra institutioner, som Statens skogsforskningsinstitut och Naturhistoriska riksmuseet.¹⁰⁹

Farmaceutiska institutet och många andra kritiserade kommitténs förslag utifrån bekanta prejudikatsresonemang. Vi kan även notera att det kom kritik mot idén om begränsning av bisysslorna. I tillämpningsämnena innebar konsultationsuppdrag kontakter med det praktiska livet som var nödvändiga för en tidsenlig forskning och undervisning, kunde det heta.

Civilministern konstaterade att utredningen mottagits väl och tillstyrkte förslagen om högre och likställda löner – det fanns inte längre någon anledning att göra skillnad mellan professorer vid universitet respektive högskolor. Samtidigt fann han det rimligt att klarare fastslå att vetenskaplig forskning var ett åliggande som följde med tjänsten, även om detta knappast gick att detaljreglera. »Den fria forskningen låter sig icke med fördel bindas i några på förhand fastslagna former eller regleras

108. Ibid., 3.

109. Ibid.; det andra citatet är från »P.M. Avgränsningsfrågor«, i RAI S Civildepartementet, konseljakt 28/12 1951 nr 38, som också rymmer remissyttrandena.

av allmänna bestämmelser om förläggning till vissa tider eller platser.« För de docenter som fått en så förbättrad ställning var det rimligt med något utökad undervisningsskyldighet. Från sin utsiktspunkt förordade ministern mer enhetlighet och tydligare reglering. Även om han för dagen inte ville föreslå beslut om bisysslorna borde universitetskanslern hålla ett öga på dem. Vidare borde man överväga preciseringar av den skyldighet att övervaka undervisningen som ålåg högskolestyrelser och kansler.¹¹⁰

På en punkt avvek ministern från universitetslönekommitténs förslag. Han förordade lönemässig likställighet även för professorerna vid Farmaceutiska institutet och en del andra läroanstalter liksom vid en mängd ytterligare institutioner. Riksdagen godtog propositionen.¹¹¹

Med detta beslut om samma löner som vid andra högskolor konstaterar vi att institutet för tredje gången under 1952 *inte* snubblade på det politiska målsnöret, som så många gånger förr under dess långa färd. Vidare noterar vi att det system för högre utbildning, vars historiska framväxt vi följt, i och med dessa beslut blev enhetligare och än tydligare framträdde som just ett system. Enhetliggörandet skulle fortsätta. Med den växande statliga lusten att bidra med resurser följde en växande lust att övervaka och styra systemet.

ÅRET EFTER tog lärarkollegiet upp professuren i galenisk farmaci i anslagsäskandena. Man framhöll att ämnet sedan länge fanns representerat i andra kulturländer. Trots den undanskymda ställningen hade institutets galeniska avdelning åstadkommit forskning som uppmärksammats utomlands. Det gick inte längre att avvakta med tjänsten, vars inrättande skulle stärka kapaciteten att lämna forskningsbidrag »ägnade att nyttiggöras inom apoteksväsende och läkemedelsindustri«. Behovet hade även framhållits av Medicinalstyrelsen och Svenska Farmakopékommittén. Men för att professorn skulle få tillräcklig tid till »forskning och handledning av licentiander« behövdes en laborator, som kunde ansvara för receptariekurserna. Dessutom behövdes amanuenser och laboratoriebiträden för att »rationalisera undervisningen« och »assistera vid forskningen«.¹¹²

110. RD 1952: proposition nr 12, 58ff.

111. RD 1952: Statsutskottet utlåtande nr 55.

112. RAI:s Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 2/1 1953 nr 1, punkt 127–129.

Ecklesiastikministern tillstyrkte 1953 professuren och mycket mer. Anslaget till utrustning av de provisoriska lokalerna dubblerades trots nedprutning, med ett halvt löfte om att komma med mer följande år.¹¹³

DOKTORSFRÅGAN togs upp ytterligare ett år senare. Liksom vid anhållan om licentiatexamen refererade styrelsen kommittébetänkandet från 1948, och konstaterade att ingen remissinstans haft någon erinran. Man förklarade att åtta apotekare avlagt licentiatexamen och att flera gått vidare för att framdeles kunna vinna doktorsgraden. Styrelsen fann att tiden var inne för Farmaceutiska institutet att erhålla disputation- och promotionsrätt. Man lade fram ett förslag till bestämmelser som utformats i anslutning till de aktuella för Veterinär-, Lantbruks- och Skogshögskolorna. Trycket mot likformighet hade haft sin verkan. Förslaget rymde inga överraskningar, men en nymodig institution gjorde entré: »I stället för att framlägga avhandling av gängse typ må den, som vill disputera, göra detta på uppsatser, som av honom publicerats i välkända vetenskapliga tidskrifter eller samlingsverk«.¹¹⁴

Styrelsen argumenterade inte för sitt förslag. Kungl. Maj:t skickade inte ut det på remiss. Det hela framstår som ett expeditiösa ärende.

Efter den första disputationen 1956 dröjde nästa till 1962. Besluten om licentiatexamen och doktorsgrad blev inga egna nummer i *Svensk författningssamling*. Farmaceutiska institutet fick inte heller någon ny stadga i vilken man erhöll den efterlängttade benämningen högskola, utan inordnades 1964 i universitetsstadgan genom en proposition som rymde en talande rubrik: »Förenhetligande av den centrala universitets/högskoleledningen«.¹¹⁵

AVSLUTNINGSVIS KONSTATERAR VI att historien om den sista svenska doktorsgraden belyser högskolesystemets utveckling på ett eget sätt.

Apoteksväsendet var en förutsättning för den farmaceutiska utbildningen, som i sin tur blev en förutsättning för apoteksdriften. Apoteken omgärdades av många och åldriga regleringar som kunde vara motstridiga. Detta speglade komplexiteten i verksamheten: ett näringsfång som sysslade med både produktion och försäljning samtidigt som det var ett

113. RD 1953: proposition nr 1:8, 190–197.

114. RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 30/6 1954 nr 44; beslutet i motsvarande statsrådsprotokoll följde i princip förslaget men lade till en paragraf om promotioner.

115. RD 1964: proposition nr 50, 85, 167–180.

inslag i den allmänna hälso- och sjukvården. Läkemedelsförsörjningen blev så från slutet av 1800-talet föremål för ständigt nya utredningar, men det institutionella stigberoendet var stort och reformförsöken rann ofta ut i sanden.¹¹⁶

Till denna tendens bidrog det relativa överskottet på farmaceutiska organisationer med mer eller mindre divergerande intressen, något som inte befördrade kärformeringen. Men att statsmakterna så länge avvaktade vad gällde utbildningen förvånar något med tanke på att denna skulle möta behoven hos det apoteksväsende som, trots att det var privat organiserat, skulle tjäna den folkhälsa som allt mer blev en politisk angelägenhet. Mot slutet av vår tidsperiod tillkom utöver apotekens lokala produktion av läkemedel industritillverkade preparat, en utveckling som sedan accelererat.

Dessa skeenden utanför Farmaceutiska institutets väggar påverkade kunskapsbildningen innanför dem; den inre utvecklingen är svår att begripa om den inte relateras till den yttre, som de ändrade produktionsförhållandena. Organiseringen av utbildningen präglades även den av institutionellt stigberoende. Lite tillspetsat kan man säga att en i grunden medeltida organisation länge bestod, med en utbildning från lärling över gesäll till mästare som till stora delar var verksamhetsförlagd och vars slutmål var verksamhet i ett yrke med reglerade privilegier och förpliktelser. Fram till 1950-talet rörde det sig om en yrkesutbildning som gick ut på att lära sig att behärska innehållet i farmakopén, har det sagts.¹¹⁷

Omsider har utbildningen blivit mer teoretiskt underbyggd och vetenskapligt inriktad. I dag förbereder den för en praktik inte bara i form av arbete på apotek utan även i läkemedelsföretagen med deras forskningsavdelningar. Denna utveckling har fört med sig behov av farmaceutiska forskare – och därmed av utbildning av forskare – som knappt fanns när farmacie doktorsgraden infördes 1954.

Även om området alltjämt rymmer många regleringar och myndighetsuppgifter, som kontroll av biverkningar för att värna kunder och medborgare, så har det organisatoriska ramverket blivit föremål för genomgripande förändringar: från förstatligande av verksamheterna 1971, genom tillkomsten av Apoteksbolaget, till avstatligande av dem 2009, då

116. Jfr Rune Lönngren, »Utredningar som påverkat läkemedelsförsörjningen«, i *De 39 stegen*, SOU 1998:50.

117. Cronlund & Paalzow, »Farmaceutisk utbildning«, 398.

tidsandan knöt sina förhoppningar till privatisering som problemlösare. Men den omorganisering som av tillskyndarna gärna omtalas som avreglering är rimligare att se som en omreglering. Man kan också se det som en återgång till ett äldre system med privat apoteksdrift, vilket vi konstaterat hade sina problem.

11 *Reformerna*

I tidigare kapitel har vi följt olika institutioner in i efterkrigstiden, då systemet för högre utbildning började expandera. I flera av dessa detaljutredningar har vi skymtat upptakter till det reformarbete som sköt fart, liksom tillkomsten av ett uttryck som »forskningsundervisning». Detta kapitel inleder jag med ett avsnitt som utreder hur begreppet forskarutbildning uppstod, etablerades och blev politiskt engagerande. Denna linje följs till 1969, då en reform innebar att en enhetlig doktorsexamen ersatte den bukett av licentiatexamina och doktorsgrader som vi examinerat. Kapitlet avslutas med ett avsnitt som utforskar den reform av forskarutbildningen från 1998 som alltså sätter ramarna.

Mellan dessa båda avsnitt tecknar jag med bredare penseldrag den helhet i vilken denna utvecklingslinje var inflätad, och uppmärksammar då den universitetsinstitution som legat i bakgrunden sedan *Akademierna*. Jag gör det i fyra avsnitt som tar upp var sin stadgereform. I det första av dem ska vi till att börja med se hur innovationen forskningsråd spreds efter kriget, då forskningen tillmättes växande betydelse. Men även utbildningsuppgiften växte och 1956 kom reviderade universitetsstatuter. För att hantera den tillväxt som bara fortsatte utfärdades redan 1964 en ny stadga. Den hade en vidgad verkningskrets och omformade lärosätena på mer genomgripande sätt. Vi ska även uppmärksamma institutioner som utan att omfamna akademiska traditioner kom att omfamnas av dem, inte minst genom den reform som 1977 expanderade begreppet högskola och spred forskarutbildning till nya håll. Med avstamp i 1993 års reform skisserar jag så etableringen av den ordning som gäller i skrivande stund.

Det är en utmaning, som det heter, att fånga högskolesystemets utveckling från början av 1940-talet fram till i dag. Jag söker hantera uppgiften genom att i stadgeutvecklingen observera de fem organisations-element som vi följt i tidigare kapitel. Fasthållandet vid samma aspekter av institutionsformeringen möjliggör jämförelser. De ger vid handen att samtidens ordning är ny – och samtidigt intrasslad i den historia vi följt hit. Med sina jämförande ansatser brygger framställningen över till den sammanfattande diskussionen i slutkapitlet.

Forskarutbildning – en begreppshistorisk båge

Det begrepp som blev det centrala i vårt sammanhang tillkom 1941 på den tekniska domänen, i anslutning till utredningar av hur staten kunde främja den högre tekniska undervisningen och forskningen. För att få perspektiv på varför detta skedde där och då ska vi först gå bakåt i tiden.

Som vi såg i *Teknikerna* fick William Chalmers »IndustrieSkole för fattige barn«, som var tänkt att minska armodet, 1829 en mer vetenskaplig inriktning. I kombination med höjda inträdeskrav ledde omorienteringen till få och föga fattiga elever. Även om Chalmers fick statligt stöd blev elevrekryteringen ett problem, vilket möttes med förberedande undervisning. Läroanstalten fick dubbla uppgifter. Den skulle dels tillhandahålla elementarutbildning, dels vad som i relation till denna blev en påbyggnad. Att organisera två avdelningar med olika mål i samma institution blev problematiskt när den tekniska utbildningen reformerades under 1870-talet. Chalmers blev en anomali i det skiktade system som tog form, och rikspolitikerna sökte avveckla den högre avdelningen med dess vetenskapliga ambitioner. Att de inte lyckades säger något om hur trögföränderliga etablerade institutioner kan vara. Detta säger i sin tur att man knappast ska förvänta sig att ett utbildningssystem som utvecklats genom historien ska vara väl organiserat.¹

Problemen fortsatte efter sekelskiftet. När förslagen från den kommitté som utrett den högre tekniska undervisningen behandlades, ville politikerna inte fatta beslut om Chalmers eftersom där fanns en lägre avdelning. När organiseringen av den lägre tekniska undervisningen sedan utreddes, ville kommittén inte framlägga förslag om Chalmers eftersom där fanns en högre avdelning. Till slut utsåg bottenkolevännen Fridtjov Berg som ecklesiastikminister en kommitté för att ta frågan

1. Framställningen här utgår från Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*.

ur sin »återvändsgränd«. Den föreslog 1913 att avdelningarna skulle separeras – under benämningarna »elementar-« respektive »högskola« – och att det statliga stödet skulle öka kraftigt. Samtidigt ville kommittén införa en »kompletteringskurs« för att behålla möjligheten att *inom* institutionen gå från lägre till högre utbildning. KTH protesterade mot tanken på att sprida ut begränsade resurser till en ny högskola innan upprustningen av den redan existerande slutförts. Riksdagen beslutade att sörja för läroanstalten, som fick heta Chalmers tekniska institut.

Med detta beslut frigjorde sig Chalmers från arvet efter Chalmers. Samtidigt gick man från relativ självförsörjning mot basalt anslagsberoende, liksom universiteten tidigare hade blivit ekonomiskt beroende av staten. Historien belyser hur svårt det kan vara att inifrån bryta ett institutionellt stigberoende, här att frångå en organisatorisk lösning som i ett skede hanterat problem men som med tiden kommit att skapa problem. Samtidigt belyser den svårigheterna att stå mot ett omgivande tryck mot institutionell likformighet, här i form av politikernas tvekan inför en utbildningsanstalt som inte passade deras kategorier. Chalmers problem blev sedan det hårdnackade motstånd KTH förmådde mobilisera. Efter olika utredningsförslag om ombildning till högskola, vilka rann ut i sanden till följd av mellankrigstidens ekonomiska kriser, gjorde politikerna som vi sett dem göra på andra domäner. De avvaktade med anslag till *båda* läroanstalterna. Genom sitt agerande kom KTH att hämma sin egen utveckling på ett sätt som belyser beroenderelationer mellan institutioner i ett system.

När konjunkturen vände en bit in på 1930-talet mobiliserades krafter som körde över KTH. Såväl politiker som praktikens män ville undanröja hinder för de satsningar på teknisk utbildning och praktisk vetenskap som landet ansågs vara i behov av. Efter det att propositioner om Chalmers högskolebildning gått genom riksdagen 1936–37 kom mycket stora anslagsökningar – även till KTH. Samtidigt initierade Teknologföreningen och Tekniska samfundet i Göteborg, Ingeniörsvetenskapsakademien och Industriförbundet ett kraftfullt opinionsbildningsarbete i samverkan med högskolorna. Man presenterade en utredning vid ett stort möte. Tidningarna refererade budskapet till de närvarande statsråden. »Tekniska forskare måste utbildas: Laboratorier och anslag åstadkomma inga forskningsresultat«.²

Socialdemokraten Arthur Engberg hade som ecklesiastikminister lot-

2. Citat efter *ibid.*, 433.

sat Chalmersfrågan genom riksdagen. Han visste vilka krafter som var i rörelse och förklarade 1938 i valskriften *Demokratisk kulturpolitik* att en utredning övervägdes: »det bör utan omsvep erkännas, att vi ha mycket att gottgöra och bättra i vad det gäller det allmännas, närmast statens insatser till stöd för den tekniska forskningen. Det borde vara oss möjligt att i detta stycke samla oss till krafttag i stor stil.« Forskningen var på samma gång »ett kraftverk«, som krävde satsningar, och det »centrala i kulturlivet«, vars frihet måste värnas. En annan uppgift var, när folket skulle styra, att bryta gamla bildningsmonopol. Att ekonomiska faktorer inte skulle spärra vägen till studier för obemedlade begåvningar var en fråga om medborgerlig rättvisa och nationell effektivitet.³

KRIGSUTBROTTET KOM EMELLAN, men 1940 tillsatte samlingsregeringen två kommittéer för att utreda ordnandet av dels den högre tekniska undervisningen, dels den teknisk-vetenskapliga forskningen. De tillsattes av Ecklesiastik- respektive Handelsdepartementet men fick en gemensam ordförande i KTH-ingenjören Gösta Malm. Han hade arbetat med enskilt såväl som offentligt infrastrukturbyggande och blev vd för Skånska cementgjuteriet, landshövding i Norrbotten, generaldirektör för Vattenfallsstyrelsen. I två omgångar var han statsråd, 1923–24 i en högerregering tillsammans med ytterligare två KTH-alumner, men han var aldrig folkvald och uppfattade sig nog inte som politiker i den meningen. Malm tog 1928 plats i KTH:s styrelse, 1933–1945 som dess preses, och hade således handgriplig erfarenhet av Chalmersfrågan genom alla yttranden KTH fick utarbeta.⁴

Den auktoritative ordföranden hade god kunskap om de frågor som skulle utredas och om hur den politiska hanteringen gick till. Av kommittéernas elva ledamöter var åtta utbildade vid KTH, två vid Uppsala universitet, en vid Chalmers. För det parlamentariska inslaget stod Harald Nordenson, kemidoktor och industridirektör som hade tagit upp frågorna både i riksdagen och inom Industriförbundet. Politikerna visste vad de ville när de utsåg sakkunniga.

Undervisningskommittén kunde leverera stora betänkanden på kort tid i och med att arbetet präglades av samsyn och följde väl upptrampade stigar, med många hänvisningar till tidigare utredningar av Chalmers-

3. Arthur Engberg, *Demokratisk kulturpolitik* (Stockholm, 1938), 28ff.

4. Framställningen utgår från Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, kap. 9, som jag hänvisar till för referenser till betänkanden, remissprocesser, propositioner med mera.

frågan. Frågor och svar var gamla, men ett uppdämt politiskt intresse hade tillkommit efter lösningen av den blockerande Chalmersknuten. För att utarbeta statistik över behovet av civilingenjörer tog man hjälp av Tor Jerneman, som på 1930-talet hade utrett dimensioneringen av högre utbildning.

Behovet bildade i huvudbetänkandet från 1943 utgångspunkt för förslag som var kostsamma men institutionellt konservativa: utbyggnad inom en bestående grundordning. Andra förslag var billigare men mer radikala, som att minska högskolornas kollegiala självstyre och att föra dem från Ecklesiastik- till Handelsdepartementet. De ogillades av lärarna och kom inte att realiseras. Däremot inrättades Överstyrelsen för de tekniska högskolorna, som delvis var en motsvarighet till universitetskanslern och som skulle underlätta den centrala planeringen. Vi noterar att denna styrelse dominerades av företrädare för utbildningens användarintressen, utsedda av Kungl. Maj:t.⁵

Utbyggnadsförslagen gillades av alla och ledde med början 1945 till riksdagsbeslut om enorma satsningar på KTH och Chalmers. Kommittén fick stor och tidig betydelse för utbyggnaden av högre utbildning, men har fått liten uppmärksamhet av historiker.

Desto större intresse har ägnats forskningskommittén – en omständighet vi ska återkomma till i nästa avsnitt. I samverkan med undervisningskommittén artikulerade den 1941 bristen på forskare som ett problem på ett sätt som var slående i sin enkelhet. För att öka omfattningen på den forskning landet hade behov av behövde man fler forskare och då behövdes en bättre utbildning av dem, förklarade de sakkunniga, och därför fanns behov av stöd till de tekniska högskolor där skolningen ägde rum. Den grundläggande utbildningen kunde inte förlängas för att hantera problemet, samtidigt som doktorsinstitutionen framstod som ett misslyckande. Ytterst få disputerade. Lösningen blev att inrätta stipendier för dem som ville fortsätta med teoretiska studier, att införa en licentiatexamen för dem och att ge högskolorna ett särskilt anslag för forskning. Åtgärderna skulle stödja deras »forskarutbildning«.

När förslagen gick på remiss underbyggde högskolorna argumentationen med sina gängse investerings- och efterkälkesresonemang. Universiteten ville inte motsätta sig, men förmådde hävda den gräns som

5. SFS (1947), nr 488.

sade att grundvetenskaper inte fick ingå i en högre teknisk examen. Politikerna accepterade förslagen.⁶

Nyordet *forskarutbildning* framstår som följdriktigt mot bakgrund av bilden av ingenjörsvetenskapsmannen som en expert som det behövdes fler av eftersom det fanns ett sådant behov av teknisk forskning. De behov som de sakkunniga intressenterna artikulerade var basen i argumentationen för stöd från det allmänna för att möta högskolornas behov av lokaler, lärare och annat. Ingenjörernas framgångar i jakten efter resurser till sin högre men likväl praktiska utbildning, till sin tillämpade forskning med relevans för industrin såväl som nationen, gav ett exempel för aktörer på andra domäner. Forskarutbildning blev ett medel för att befordra samhällseliga intressen, vilka läroanstalterna i sin tur kunde åberopa för att befordra sina intressen.

Stipendier som ett sätt för staten att stödja utbildning av forskare hade införts 1939 vid de juridiska fakulteterna. I konkurrensen med mer inkomstbringande praktik var de ett sätt att rekrytera utexaminerade jurister till fortsatta, högre studier. Stipendieinstitutionen utvecklades på den tekniska domänen och sedan på den medicinska – med stipendier även till Tandläkarinstitutet, Veterinärhögskolan och Farmaceutiska institutet – för att genom förslag av 1945 års universitetsberedning spridas till övriga fakulteter. Driften mot institutionell likformighet var påtaglig.⁷

Försörjningen av dem som skulle utbilda sig till forskare var inte längre bara en privat fråga, utan en allmän angelägenhet. Begäran om statligt stöd gjorde denna utbildning till en fråga för politikerna, som genom att ta ansvar för den också fick makt över den. När anslagen växte tillsatte de en utredning för att få en bättre bild av universitetens och högskolornas uppgifter och behov.

NÄR 1955 ÅRS UNIVERSITETSUTREDNING lade fram sitt första betänkande 1957 var »forskarutbildning» ett självklart inslag i problem-bilden, vilket antyds redan av titeln, *Den akademiska undervisningen: Forskarrekryteringen*. U 55 artikulerade rekryteringen av de forskare som var viktiga för utvecklingen som ett problem.

Behov var en allmän utgångspunkt för utredningen. Utbildning skul-

6. Gränsdragningsarbetet kring licentiatexamen följs i Björck, *Teknikens art*, kap. 9.

7. 1945 års universitetsberedning II, SOU 1946:81, kap. 9; 1945 års universitetsberedning VI, SOU 1951:9, kap. 4.

le organiseras för att möta samhällets framtida behov, exempelvis inom det utbildningsväsende som höll på att byggas ut. En utgångspunkt av annat slag var normen att undervisning och forskning skulle hållas ihop. Det skulle inte vara skilda utbildningar för de båda uppgifterna. »En god undervisare och en god forskare måste ha samma licentiatutbildning (en utbildning som här för enkelhetens skull givits namnet *forskarutbildning* i motsats till grundutbildningen fram till kandidat- eller magisterexamen).«⁸

Betänkandet rymde en statistisk kartläggning av denna forskarutbildning. Den visade att antalet disputationer ökat markant under de senaste två decennierna, primärt vid de medicinska fakulteterna och fackhögskolorna, även om de senare startat från låga nivåer. Vid dem hade disputationsfrekvensen stigit, medan den sjunkit vid de filosofiska fakulteterna. Efter licentiatexamen hade flertalet doktorander tagit något arbete, exempelvis som assistent eller amanuens. Det var dock svårt att få en klar bild av hur många som studerade aktivt, i synnerhet för ämnen som saknade egen institution. U 55 efterlyste bättre planeringsunderlag: att dimensionera utbildning för framtiden innebar behov av statistik och prognoser. Klart var i alla fall att mängden studerande ökat fortare än antalet stipendier. Dessa hade dessutom blivit mindre lockande eftersom stipendiebeloppen sjunkit, relativt sett. Samtidigt möjliggjorde stipendier koncentrerat arbete med att färdigställa avhandlingen.

Utifrån denna inventering framstod de långa studietiderna och den höga åldern på de disputerade som problem, liksom svårigheterna att rekrytera till utbildning av forskare i den utsträckning som motsvarade behoven. Problemen kunde mötas med stipendier och, inte minst, en effektivare och mer planmässig utbildning.

Även om de sakkunniga inte ville ge sig på innehållet i licentiatutbildningen när de presenterade förslag till lösningar menade de att undervisningsformer kunde reformeras. Om professorerna avlastades ansvar för grundläggande undervisning skulle de kunna ägna mer tid åt forskarutbildning. En inläga från Sveriges Förenade studentkårer presenterades: »En viktig uppgift för läraren är att se till att arbetet fortskrider planmässigt och att de studerande regelbundet redovisar sina forskningsresultat.« Kommittén instämde och önskade större enhetlighet i fordringarna för licentiatamina, i förlängningen bestämmelser om en normalstudietid. Även i rummet önskade man större enhetlighet

8. *Den akademiska undervisningen*, SOU 1957:24, 167.

i de verksamheter för vilka det ansågs viktigt med samverkan: »Institutionen är därvid den naturliga samlingsplatsen. Detta är numera självklart inom naturvetenskaplig och teknisk forskning. Det måste i framtiden bli lika självklart inom humanistisk forskning.«⁹

Framför allt föreslog kommittén en ökning av antalet stipendier utöver alla nya assistentbefattningar. Förslaget blev mer än dubbelt så många stipendier, som dessutom skulle gälla högre belopp. Detta skulle bidra till att studerande blev klara och var ett sätt att förverkliga »'forskarlönprincipen'«. Stipendierna skulle fungera rekryteringsstimulerande, menade de sakkunniga, som också ville att antalet stipendier skulle växa i takt med tillströmningen av licentiander och doktorander, även om finansiering inte kunde bli en rättighet för alla.¹⁰

I ett lite senare betänkande, *Forskningens villkor och behov* från 1958, underströk U 55 åter den betydelse forskarutbildning hade för rekrytering till forskarkarriären. Samma år kom en proposition som föreslog kraftig utbyggnad av antalet stipendier. Remissinstanserna hade varit positiva, även om många menade att det behövdes än fler stipendier. Vi kan notera att Sveriges Socialdemokratiska ungdomsförbund var en remissinstans av nytt slag, och en aktör som gärna såg ett skifte från stipendier till forskarlön.¹¹

Riksdagen bejakade utbyggnaden. Härmed tog talet om forskarutbildning tydlig plats i den politiska diskussionen.

I sitt sista betänkande återkom U 55 1963 till forskningens betydelse för utvecklingen. Denna betydelse var grunden för resurstilldelningen, som i sin tur var grunden för samhällets intresse av att genom »forskningspolitiken« tillse att anslagen kom till bästa möjliga användning. Behovet av forskare gav de institutioner som utbildade dem en nyckelposition. »Tidigare ansåg man, att forskarutbildningen i stor utsträckning var studentens ensak. Samhällets ökade behov av forskning har skärpt kravet på en planmässig forskarutbildning.«¹²

EN KOMMITTÉ TILLSATTES 1963 för att utreda »forskarutbildningen och forskarkarriären jämte därtill hörande spörsmål«. Detta skedde just efter det att U 55 lämnat sitt sista betänkande – händelseutvecklingen på

9. Ibid., 169f.

10. Ibid., 173.

11. *Forskningens villkor och behov*, SOU 1958:32; RD 1958 A: proposition nr 104, 173, 178.

12. *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*, SOU 1963:9, 29.

området var turbulent. Direktiven gavs av ecklesiastikminister Ragnar Edenman, som innan han blev statsråd varit ordförande för U 55. Dessförinnan hade han varit ordförande för Sveriges Socialdemokratiska studentförbund och 1946 doktorerat i statsvetenskap, för att sedan som ordförande för en utredning av den högre utbildningens demokratisering popularisera uttrycket »begåvningsreserv«. Som vi sett föll det in i en socialdemokratisk tradition: att inte utestänga obemedlade begåvningar handlade om medborgerlig rättvisa *och* nationell effektivitet.¹³

Kommitténs direktiv var utförliga. Edenman knöt an till U 55, vars problembild alltjämt var aktuell, men också till inlagor från aktörer som Socialdemokratiska ungdomsförbundet och Universitetslärarförbundet. Problem med effektiviteten stod nu mer i fokus än rekryteringen. Direktiven anvisade möjliga lösningar. Licentiatexamen och doktorsgrad kunde sammanföras till en examen. De kvantitativa kraven på avhandlingen kunde skruvas ned och såväl publicerings- som disputationsförfarande förenklas. Inslaget av kurser kunde byggas ut så att det blev en riktig utbildning, styrd av studieplaner. Ifall handledningen förbättrades borde studietiden kunna bli tre–fyra år, om den verkligen ägnades åt doktorandarbetet. Ytterligare åtgärder kunde tänkas bidra till »en rationalisering och effektivisering av forskarutbildningen«.¹⁴

De sakkunniga tog namnet 1963 års forskarutredning och lämnade 1966 betänkandet *Forskarutbildning och forskarkarriär*. Utredarna hade hållit sig till anvisningarna. Andra delen av deras betänkande, som behandlade forskarkarriären, lämnar jag strängt taget utanför framställningen här.

De förslag som presenterades innebar preciseringar av direktivens propåer. Man behandlade olika förenklingar och betonade att avhandlingen inte längre skulle »ses som ett livsverk utan som ett kvalificerat vetenskapligt examensprov i regel tillkommet efter samverkan mellan elev och handledare«. En diskussion av mängden elever per handledare ledde till slutsatsen att effektiviteten inte kunde upprätthållas med fler än fem–sex stycken. Härefter uppstod »frågan om spärr eller automatik

13. *Forskarutbildning och forskarkarriär*, SOU 1966:67, 11. Processen och dess förutsättningar behandlas utförligt i Odén, *Forskarutbildningens förutsättningar*, kap. 5, och Li Bennich-Björkman, *Learning a passionate profession* (Stockholm, 1993); jag uppmärksammar i det följande bilagorna och de riksdagsdebatter som inte behandlats tidigare. Om Edenman och begåvningsreserven, se Carl-Filip Smedberg, *Klassriket* (Uppsala, 2022), delstudie III.

14. *Forskarutbildning och forskarkarriär*, 13f.

vid forskarutbildningens dimensionering«. Vidare menade kommittén att de som ägnade sig åt den produktiva sysslan forskarutbildning skulle ha tjänst som doktorand i stället för stipendium. Med denna »studielön« skulle följa ett åliggande att bli klar i tid. För den enhetliga ordning förslagen tog sikte på önskade man en gemensam stadga, »forskarutbildningsstadgan«.¹⁵

Apropå frågan om spärr eller automatik har vi i tidigare kapitel sett att tillträdet till fackhögskolorna var spärrat, till skillnad från det till universitetens fria fakulteter. Utbildningen vid dem hade kommit att dimensioneras med en »automatik« som innebar att lärarstaben växte i takt med tillströmningen av studerande. Vi ska återkomma till automaten i ett följande avsnitt.

EN ANDRA KOMMITTÉVOLYM, med bilagor, åskådliggör att forskarutbildningen var ett svårfångat reformobjekt. Fem av de sex bilagorna redovisade svaren på olika enkäter. Att »Institutionsenkäten« gick ut i fem versioner, en till varje fakultet och en för alla fackhögskolor, antyder att universiteten stod i centrum. Men det var svårt att producera statistiska underlag. I kommentaren till ett bortfall hette det att »i några ämnen var lärostolen temporärt vakant«; språkbruket vacklade ännu vad gällde lärostol, ämne, institution. Svårigheterna att kvantifiera förhållandena kunde vara oöverkomliga, exempelvis vad gällde undervisningen: »De uppgifter som inhämtades på denna punkt är så omfattande och rikt differentierade, att de svårligen låter sig åskådliggöras i tabellariska sammanställningar.« Man uppmärksammade kommentarer till enkätsvaren, exempelvis från medicinare:¹⁶

Några ämnesrepresentanter har till och med som sin åsikt framhållit, att organiserad undervisning icke bör förekomma på det avancerade stadium i den akademiska utbildningen som det här är fråga om. I forskarutbildningen bör eleverna självständigt få visa sin förmåga till vetenskapligt arbete.

Andra bilagor behandlade forskarna och deras karriärer. Genom enkäter till företag och lärda verk – såsom arkiv, bibliotek och museer – sökte man utreda möjligheterna till samverkan med lärosätesexterna inrätt-

15. Ibid., 137, 71, 183, 324.

16. *Forskarutbildning och forskarkarriär: Bilagor*, SOU 1966:68, 118, 132f.

ningar, men knappast vilka behov av forskarutbildade som dessa själva ansåg sig ha. Behov var inte en så central kategori i kommitténs skrifter. Strängt taget saknas argumentation för reformer utifrån omgivningens behov i linje med vad vi mött i tidigare kapitel. Forskarutredningen var mer inriktad på teknisk-administrativa omregleringar för att optimera verkningsgraden i det befintliga systemet.

Den största bilagan bestod av 17 »typplaner« för organisering av forskarutbildning som hade skrivits av företrädare för olika områden. De visar hur forskarutbildningarna verkade under skiftande förutsättningar och ger antydningar om hur vardagspraktiken såg ut.

Många åberopade särskilda omständigheter som komplicerade kommitténs enhetlighetsvisioner. Till exempel förklarades för juridikens del att doktorsgraden inte var relevant för annat än akademiska tjänster, vilket innebar att doktorander siktade på docentkompetens, något som i sin tur innebar att kraven drevs upp och studietiden förlängdes. Inom systematisk botanik innebar kravet på omfattande latinkunskaper en tidsslukande komplikation. För ett ämne som invärtes medicin gjorde kliniktjänstgöringen att studietiden förlängdes, samtidigt som inskolningen över lag framstår som lärlingsbetonad: »Organiserad forskarutbildning saknas inom de medicinska fakulteterna trots den höga frekvensen – såväl absolut som relativt – av disputationer för doktorsgraden.« Fackhögskolorna framhöll de komplikationer som följde av att deras utbildningar var praktikbaserade, som att forskarutbildning i skogsskötsel var beroende av vädret under doktorandtidens vegetationsperioder. Högskolorna var även mer benägna att se behov hos externa avnämare och av den mellanexamen kommittén framkastat som en möjlighet. En betoning av den egna särarten var ett drag som på ett lite paradoxalt sätt förenade olika forskarutbildningar.

Planerna förenades även av en betydande likformighet. Man skulle organisera kurser, som skulle klaras av tidigt; seminarier skulle ordnas, för allmänna metodfrågor liksom specialseminarier för grupper; handledningen skulle utvecklas, inte minst för de senare årens avhandlingsarbete. Planerna fylldes av framtidsdrömmar i konjunktiv: man »skulle kunna« ordna både det ena och det andra. Formuleringar synes färgade av ämnesföreträdarens önskan att gå statens kommitté till mötes. Driften mot likformighet behöver inte böttna i uttalat tvång.

Ett annat återkommande drag kom sig av tidens alla reformprocesser. Många hänvisade till pågående utredningar som gjorde att ämnets behov inte kunde beräknas utifrån dagens förhållanden, som i farmaci:

»Genom beslut på grundval av farmaceututbildningskommittén kommer nu en effektiviserad utbildning med ökad 'genomströmning' av studerande att genomföras.« Många betonade vikten av att doktorander införlivades i en grupp, och menade att det skulle bli stimulerande med organiserad utbildning. På ett språkligt plan noterar vi att *forskningsundervisning* och *forskningsutbildning* alltså var alternativ till *forskarutbildning*.

REMISSYTTRANDENA var över lag negativa till kommitténs förslag om reformering av forskarkarriären. De var mer positiva till tanken på en reformerad utbildning av forskare. Problembeskrivningar och lösningsförslag vann ankläng.¹⁷

Akademiska instanser godtog strävan att göra utbildning av forskare till mer av en utbildning, med planmässigt organiserade kurser. Det fanns dock en allmän skepsis mot en strikt enhetlig reglering av studietiden för alla läroanstalter, ämnen, personer. Förutsättningarna varierade för mycket.

Handledningens betydelse bekräftades. En uppryckning behövdes för att nå målet kortare studietid. Samtidigt framhöll flera instanser att alltför mycket dirigerings fick negativa följder för friheten. Forskarna utvecklade inte erforderlig initiativförmåga om de inte fick och behövde ta eget ansvar. En inordning i handledarens forskningsspecialitet och grupp kunde hämma självständigheten.

Den allmänna strävan mot en effektivare organisering av verksamheterna bejakades, som nya och förenklade former för avhandling och disputation. Men idén om en helt generell ordning kritiserades, mest av instanser på den medicinska domänen: klinisk forskning och undervisning arbetade under villkor som gjorde kommitténs uniforma lösningar verklighetsfrämmande. Tanken på en enhetlig forskarutbildningsstadga vann inte ankläng.

Förslaget om en frivillig mellanexamen fick större uppskattning, inte minst av instanser som inte själva hörde till den högre utbildningens domän. En återkommande kritik var att förslagen var alltför inåtvända, inriktade på utbildningssystemet i allmänhet och forskningen i synnerhet.

Vi ska här notera att de uppåt hundra remissyttrandena kom från

17. RD 1969: proposition nr 31, kap. 4; remissyttrandena behandlas utförligare och utifrån primärmaterial i Odén, *Forskarutbildningens förutsättningar*, och Bennich-Björkman, *Learning a passionate profession*.

ett brett spektrum av instanser. Urvalet begränsades inte som tidigare till mer direkt berörda intressenter. Även om akademiska aktörer av olika slag dominerade fanns många fler, som Arbetsmarknadsstyrelsen och Konjunkturinstitutet. Utanför myndighetssfären fanns instanser med särskilda intressen, som Apotekarsocieteten och Civilekonomföreningen, liksom andra, som Arbetsgivareföreningen, Tjänstemännens centralorganisation och Kooperativa förbundet. Jämte Sveriges Förenade studentkårer var fyra politiska studentförbund remissinstanser. Departementet vidgade reformeringen av forskarutbildningen från en akademisk till en samhällelig fråga.

EN PROPOSITION lades 1969 fram av Ragnar Edenmans efterträdare, Olof Palme, vars departement året innan bytt namn till Utbildningsdepartementet. Ministern gav bilder av expansionen i tiden. Bara under det senaste decenniet hade antalet studerande vid lärosätena mer än trefaldigats, de aktuella posterna i statsverkspropositionen mer än fyrfaldigats, anslagen till forskningsråden inom departementets område mer än femfaldigats. I växelverkan med samhällsutvecklingen och de krav den ställde hade denna utbyggnad aktualiserat ett behov av att reformera utbildningen av forskare.¹⁸

Reformeringen av *forskarutbildningen* innebär att nuvarande licentiatexamen och doktorsgrad förs samman till en vetenskaplig examen, doktorsexamen. Studierna för denna examen skall läggas upp så att den effektiva studietiden kan begränsas till fyra år. En genomtänkt, systematiskt planerad utbildningsgång skall läggas upp för i princip varje enskild doktorand. I den nya forskarutbildningen avses inslaget av metodisk undervisning och handledning öka väsentligt.

Eftersom betänkandet kommit 1966 hade det tagit år av beredning för att komma fram till de förslag som låg i linje med vad som sagts redan i direktiven. Ministern upprepade att man ville skapa en utbildning till forskare, att avhandlingen inte skulle vara en kulmen utan att den utbildades stora forskningsinsatser skulle komma efter disputationen. Men

18. RD 1969: proposition nr 31, 1. En proposition hade förebådats tidigare: RD 1968: AK protokoll nr 10, 148f.

i vissa frågor avvek propositionen från tidigare förslag. Jag ska antyda några punkter som sedan blev omstridda i riksdagen.

Tanken på en frivillig mellanexamen avvisades eftersom en sådan kunde bidra till att förlänga studierna. Kortare studietider – »en effektivisering och förkortning av forskarutbildningen« – framstår som det primära målet, och förslag som kunde gå mot det tillbakavisades. Samtidigt talade mycken vardagsverklighet mot en uniform och rigorös fyra-årsgräns. Palme kunde tänka sig en längre total studietid, exempelvis för kliniskt verksamma medicinare, men enhetligheten bevarades genom att säga att »nettostudietiden« ändå skulle begränsas till fyra år.¹⁹

Samtidigt menade ministern att »strävan till enhetlighet inte får bli ett självändamål«. Han stödde inte tanken på en allmän forskarutbildningsstadga. Inte heller förordade han någon generell reglering av handledningen i linje med förslaget om högst fem–sex doktorander per handledare. Resurser för automatisk utbyggnad av handledarkapaciteten föreslogs inte, men inte heller talade propositionen om någon spärr. I stället lämnades det åt institutionerna att bedöma lämpligt antal utbildningsplatser. Departementet duckade för den fråga kommittén hade aktualiserat: spärr eller automatik vid dimensioneringen av forskarutbildning?

Även i en annan resursfråga avvek propositionen från tidigare förslag. I stället för doktorandtjänster föreslog man att ett enhetligt doktorandstipendium skulle ersätta licentiand- och doktorandstipendierna.²⁰

Kommitténs förslag om forskarkarriären avvisades också. Fast här följde man den omfattande kritiken i remissyttrandena, som bland annat lyfte fram konflikten mellan läroanstalternas önskan om många kandidater vid rekryteringar och de sökandes önskan om trygghet. Frågan om lämpligt utformade karriärvägar fick inget riktigt svar. Den har fortsatt skava.

RIKSDAGEN FICK ARBETA FORT. Propositionen kom 7 mars och systemet tänktes träda i funktion 1 juli. Förslagen föranledde en mängd motioner. Principiella punkter i denna kritik återkom sedan i kamrarna – jag ska lyfta fram fyra teman när jag ett par stycken ned presenterar debatten i dem. Här noterar jag bara att doktorandens självständighet gjordes till en fråga av motionärer som underströk vikten av »att hand-

19. RD 1969: proposition nr 31, 77.

20. Ibid., 70.

ledarens möjligheter att påverka forskaren och hans verksamhet inte blir otillständigt stora. Sålunda måste forskaren själv få välja avhandlingsämne, och vidare bör han själv kunna utveckla forskningsmetoder«. ²¹

Utskottsbehandlingen innebar att motionsyrkandena avslogs och att propositionens principer tillstyrktes, men med kompromisser och reservationer.

I kamrarna var utbildningsminister Palme och socialdemokratiska utskottsrepresentanter eniga. De betonade även enigheten över parti-gränserna, medan man från oppositionens sida lyfte fram meningsskiljaktigheter. I frågan om forskarkarriären fanns en samsyn om att något borde göras och att lösningen inte låg i de förslag som kritiserats så. Ministern förklarade varför man avvaktat: »På det akademiska planet är andarna livaktiga, och här fanns alla tecken på att det skulle kunna utvecklas ett ganska praktfullt akademiskt gräl.« Vad gällde de egna tjänsterna var den akademiska opinionen att räkna med. ²²

Rörande forskarutbildningen gick meningarna isär om *mellanexamen*. Oppositionen ville undersöka frågan i ljuset av vad som framkommit. Den tydliga opinionen på den tekniska domänen pekade mot att arbetsmarknaden hade behov av forskare med kortare utbildning. I samma riktning pekade näringslivets ovilja att anställa fullärda, äldre doktorer, vilka ansågs benägna att vända sig bort från det praktiska livets krav. Mot dessa propåer anförde regeringssidan att en mellanexamen skulle medföra risk för längre studietider. Det var oacceptabelt.

Ett principiellt spörsmål var just *tidsramen* för forskarutbildning, bestämd till fyra år. De borgerliga fann det ogörligt att fixera en tid för alla ämnen vid alla fakulteter; forskningens oförutsägbarhet och personlighetens betydelse gjorde idén orealistisk. Starka skäl talade för större flexibilitet. Palme förklarade att om man började rucka på principen skulle undantagen bli regel och systemet snart vara tillbaka i det gamla. Om någon fick hålla på längre, vid givna resurser, fick en annan inte ens börja. Den socialdemokratiska folkhögskolerektorn Stig Alemyr, som satt i Statsutskottet och även ingått i Forskarutredningen, deklarerade att reformen skulle innebära »något av en revolution när det gäller den akademiska undervisningen«. För att nå målet krävdes »en program-

21. RD 1969: AK motion nr 1134, 15; motionerna togs upp i Statsutskottet utlåtande nr 93.

22. I det följande sammanfattar jag RD 1969: FK protokoll nr 24, 11-47; AK protokoll nr 24, 23-58 (citatet: FK, 31).

merad undervisning«, där de studerande arbetade »under handledning och efter strikt planläggning«. Att godta förlängningar skulle göra reformen till en halvmesyr.²³

En både principiell och praktisk tvistefråga gällde *resurstilldelningen*, framför allt till handledarna, vilken hade skurits ned kraftigt i förhållande till kommittéförslagen. Oppositionen var kritisk eftersom utbyggd handledning behövdes för att korta utbildningen. Man kunde inte fordra reformer utan att tillföra resurser för att realisera dem. Kritikerna förmodade att nedprutningen kom sig av att utbildningsministern inte fått gehör hos Finansdepartementet, och att denna förhandling även var orsaken till att propositionen dröjt. Det var bättre att reformera i takt med resurstillgången, menade de, än att lägga fram en halvmesyr. Palme förklarade att det visst tillfördes resurser, även om inga ymnighetshorn fanns i verkligheten, och att de aktuella förslagen bara var första etappen i den övergång till ett nytt system som skulle ske under flera år.

I förlängningen av resursfrågan låg den *spärr* som bristen på handledarresurser ansågs medföra. Kritiker menade att departementschefen sökt glida förbi problemet. »Låt oss tala i klartext! Kort sagt: forskarspärr!« Vidare menade man, i och med att utbildningar i praktiken skulle spärras, att frågan om principer för urval borde tagits upp, bland annat i relation till snedrekryteringen. Ministern framhöll att det alls inte var fråga om att införa någon generell spärr, även om begränsningar kunde bli ofrånkomliga på vissa håll. Palme hoppades dock att det skulle »finnas marginaler för att också låta de särpräglade människorna fortsätta att deltaga i forskningsarbetet«.²⁴

Utöver dessa fyra tvisteämnen ska jag ta upp två anmärkningar som inte tematiserades på samma sätt. I kamrarna konstaterade man att reformen gjorde föga åt den sociala snedrekrytering som blev snedare ju högre utbildningen blev. Ingrid Sundberg, en yngre högerpartist, lade ännu en aspekt till problematiken. Hon framhöll att fyraårskravet skulle påverka en kategori studerande som ingen manlig debattör uppmärksammat: kvinnor med ansvar för barn. Att på beställning koppla av detta ansvar var lika svårt som att bara stänga av tankarna på forskningen, varför en absolut fixerad studietakt skulle utesluta många kvinnor. »En större flexibilitet i tiden för doktorsexamens avläggande skulle med

23. Citaten: AK, 39.

24. Citaten: AK, 34, 50.

all säkerhet bidra till att forskarrekruteringen bleve mindre snedvriden med avseende på könsfördelningen.«²⁵

Högerpartisten Rolf Kaijser, medicine doktor och pensionerad överläkare, sade sig inse att han var en röst från det förgångna. Han beklagade den kommande avvecklingen av gamla traditioner, som promotionerna, och undrade om den nya ordningen skulle ha plats för genuint originella forskare. Dessutom väckte han en följdfråga som andra politiker inte dryftat. Då det rädde enighet om att den föreslagna examen närmast skulle motsvara den gamla licentiaten borde inte, menade Kaijser, doktorstiteln ha använts för denna utan sparats för dem som gick vidare. Eftersom den nya sortens snabbutbildade doktorer skulle vara så pass osjälvständiga, att ingen tänkt sig att de kunde vara docentkompetenta vid disputation, skulle systemet närma sig det tyska, där man efter avhandlingen fick utarbeta en habilitationsskrift. Den nya ordningen skulle aktualisera frågan om postdoktoral utbildning, en utbildning efter den högsta utbildning som inte längre skulle vara hög nog.²⁶

Även om debatterna blev omfattande och omröstningarna komplicerade gick förslagen igenom. Det blev ingen enhetlig forskarutbildningsstadga. I stället kom tio poster i *Svensk författningssamling* med examensstadgor för fakulteter och fackhögskolor. Likformigheten var dock betydande: efter domänspecifika inledningar hänvisades till bestämmelserna för filosofisk fakultet.²⁷

SAMMANFATTNINGSVIS konstaterar vi att det skedde en glidning i talet om denna undersöknings studieobjekt, från forskningsundervisning till utbildning av forskare, till forskarutbildning och så forskarutbildningen. Denna begreppshistoria tog sin början på den tekniska domänen, där vi sett att uttrycket »forskarutbildning« tillkom 1941. Men språkbruket vacklade och ett vidare, mer politiskt genomslag fick uttrycket senare och i andra sammanhang.

U 55 behandlade forskarutbildning som ett angeläget reformobjekt. Till exempel önskade man en normalstudietid för att skapa enhetlighet, en studie- eller forskarlönsprincip för att främja rekrytering och genomströmning, en bättre statistik för att understödja planeringen. Utred-

25. Citatet: AK, 53.

26. Kaijser i FK, 40ff.

27. Beslut rörande jordbrukets högskolor fattades samtidigt, men blev inte föremål för särskild debatt – RD 1969: Jordbruksutskottet utlåtande nr 20. SFS (1969), nr 327–333, 518–520.

ningen föreslog lösningar på problem som den artikulerade. Fastän politikerna beslutade om reformer innebar inte dessa att problemen sedan uppfattades som lösta.

Även 1963 års forskarutredning tog sig an problemen med de långa studietiderna, den höga åldern på dem som alls blev klara, svårigheterna att rekrytera till forskarutbildningar inom de områden där behoven ansågs vara störst. Kommitténs förslag hade inte någon enkel förebild. Till exempel har vi sett att man knappast kunde hänvisa till en utbyggd organisering av utbildningen på forskarnivå vid medicinsk och naturvetenskaplig fakultet. Men i vissa avseenden framstår förslagen som modellerade utifrån en idé om de spärrade fackhögskolornas grundutbildning. Som vi ska se i senare avsnitt uppfattades den i tiden som förebildlig. Vad gäller nivån på examen föreslogs kraven bli mer lika dem som gällde i andra länder, som USA och Tyskland.

Effektivisering av forskarutbildningen blev sedan huvudmålet för propositionen. Denna avstod dock från att driva flera av kommitténs förslag, som att utarbeta en enhetlig forskarutbildningsstadga, att sätta ett tak för antalet elever per handledare, att ersätta stipendier med tjänster. Flera av dessa förslag var resurskrävande. Regeringsförslaget tog i stället sikte på institutionella former, som att införa en doktorsexamen och förenkla publicerings- och disputationsförfarandena. Man framhöll den systematiskt planerade utbildningen om max fyra år som en norm, vilken såväl akademiker som oppositionspolitiker ifrågasatte. Inte minst den enhetliga tiden kritiserades med hänvisning till utvecklingen av doktorandernas självständighet och forskningens lödighet.

Reformen 1969 innebar ett handfast tryck mot institutionell likformighet, men den politiska viljan motverkades av ett starkt stigberoende. Detta framstår som övermäktigt. Akademiska aktörer som skulle realisera reformen startade inte från noll och hade sina idéer: inom de nya ramarna kunde de reproducera hävdvunnen normbildning på sätt som gjorde att mycken verksamhet återföll i bekanta banor. Reformen har beskrivits som ett misslyckande i och med att mycket blev vid det gamla efter implementeringen.²⁸

Karakteristiken synes mig rimlig, men jag vill tillfoga ett par aspekter till denna slutsats. Reformen rymde ett tydligt svar på U 55:s önskan om en normalstudietid – den fyraårsnorm som etablerades är alltså med oss. Det är även andra inslag, som ett disputationsförfarande med

28. Bennich-Björkman, *Learning a passionate profession*.

bara godkänd eller icke godkänd och utan tanke på docentkompetens, liksom den enhetliga doktorsexamen, även om en nygammal licentiatexamen tillkommit. Framför allt innebar reformen att forskarutbildningen, i bestämd form singularis, etablerades som föremål för politiskt engagemang. Den har blivit kvar som ett objekt för reglering. Flera av de problembilder som etablerades är också med oss än i dag. Att de fortlever trots återkommande reformförsök kan bero på att problemuppfattningarna och de förordade lösningarna utgår från mindre realistiska antaganden – eller på att de akademiker som ska genomföra reformerna uppfattar andra problem än politikerna.

Efter denna historia om forskarutbildningens etablering ska vi nu vända blicken mot den större helhet i vilken denna enskildhet ingick. Framställningen i de följande fyra avsnitten tar sikte på var sin stadgereform, 1956, -64, -77 och -93. Efter dem ska vi i ett avslutande avsnitt återvända till forskarutbildningen, till den reform som 1998 följde stigar för problembeskrivningar och lösningsförslag som trampats sedan 1969.

Forskning och högre utbildning efter kriget

Det inledande kapitlet om akademikerna gav mot slutet en bild av motviljan mot förändringar och förmågan att hejda dem, tendenser som matchades av finansierande politikens obenägenhet att driva egna ståndpunkter i akademiska frågor. Dessa mellankrigstida förhållanden kom att ändras, som vi sett i det föregående avsnittet om utbildning av forskare.²⁹

Innan jag uppmärksammar den universitetsinstitution som länge legat i bakgrunden ska vi återvända till den tekniska domän på vilken man först talade om forskarutbildning. Fler impulsgivande nyheter kom därifrån, närmare bestämt från vad Gösta Malm och hans samtida kallade »de malmska kommittéerna«. Som vi sett har efterkommande varit benägna att bortse från den undervisningskommitté som då ansågs mer betydelsefull för att i stället göra den andra av kommittéerna till »den malmska utredningen«. Forskningskommittén utredde hur staten kun-

29. En matnyttig kronologisk genomgång av denna senare utveckling ges i Johan Gribbe, *Förändring och kontinuitet* (Stockholm, 2022); en mer tematisk analys presenteras i Andrén, *Visioner, vägval och verkligheter*; en fördjupad analys av ett utvalt spår utvecklas i Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn*; stadgeutvecklingen följs i Rolf Torstendahl, »Med och mot strömmen«, i Eva Heggstad m.fl. (red.), *En ny sits – humaniora i förvandling* (Uppsala, 2008).

de stödja teknisk-vetenskaplig forskning. Problemformuleringen preciserades genom begreppsutläggningar.³⁰

I sitt första betänkande gjorde kommittén 1942 en basal distinktion mellan *grundläggande forskning* och *tillämpningsforskning*. Vidare tänkte man att forskningen kunde placeras in mellan polerna *fri* och *styrd*. Stödet till den karakteriserades med en skala: *statlig*, *statsunderstödd* och *enskild* forskning. Utredningar visade att styrd tillämpningsforskning omhändertogs väl av statliga verk och det enskilda näringslivet, vilket däremot inte fann det relevant att stödja fri, grundläggande forskning. Men utan sådan skulle tillämpningsforskningen uttömma sina utvecklingspotentialer, till förfång för folkhushållet.³¹

Efter diskussioner av olika alternativ blev kommitténs förslag att inrätta Statens tekniska forskningsråd, ett fristående centralorgan som inte skulle bedriva egen forskning utan fördela medel till forskande institutioner ur ett särskilt anslag. Denna lösning på det uppmåladet problemet var rätt slumpartad. Under en studieresa till Tyskland 1941 tog man intryck av det Reichforschungsrat som regeringen 1936 inrättat för att fördela anslag till forskning med sikte på statsnyttan. Kommittén tog över nationalsocialisternas modell.

Lösningen var också ett sätt att komma ur låsningar som uppstått när ledamöterna intagit olika positioner. Högskolornas representanter menade att forskningen vid dem fick stödjas för att forskning och undervisning skulle hållas ihop. I kontrast till lokala lärosäten utmålade Ingeniörsvetenskapsakademiens representant sin institution som ett riksorgan: stöd borde gå till dess forskningsinstitut i stället för att plottras bort på utbildningsanstalter, där medel skulle gå till annat än forskning. Förslaget blev en institutionell innovation som stod fri från både lärosäten och akademi.

Vi konstaterar att den distinktion mellan grundläggande ämnen och tillämpningsämnen som var etablerad inom teknisk utbildning fördes in i förslag om forskningens ordnande. De artikulerades i linje med den

30. Jfr Gösta Malm, *I min krafts dagar* (Stockholm, 1963), 244ff. Den följande framställningen utgår från Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 446–455, med referenser till arkivmaterial.

31. *Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande I*, SOU 1942:6, 8ff. Jfr Hans Weinberger, *Nätverksentreprenören* (Stockholm, 1996); Ingemar Pettersson, *Handslaget* (Stockholm, 2012). Mer övergripande om rådsinstitutionen i Nybom, *Kunskap – politik – samhälle*, del I; dess utbredning var inte något specifikt svenskt fenomen, jfr Thomas Brandt m.fl., *Avhengig av forskning* (Bergen, 2019).

på domänen beprövade argumentation som utgick från omgivningens behov, i detta fall landets behov av forskning. Vi noterar också att betänkandet inte bara hänvisade till teknikens och industrins opinionsbildare, utan även anförde ett långt citat ur Arthur Engbergs *Demokratisk kulturpolitik*. Från olika håll kunde intressenter föras samman i en politisering av forskningen. Förskjutningarna av begreppen framstår som indikatorer på och faktorer i denna process.

Med forskningsrådet tillfördes högskolorna resurser för forskning. Samtidigt ökade det externa inflytandet över forskningen, i vilken omgivningen kunde se medel för andra mål. I propositionen om rådet 1942 förklarade den socialdemokratiska handelsministern, Herman Eriksson, att forskningsstödet borde »planeras såsom led i näringspolitiken även för normala tider«.³²

FORSKNINGSKOMMITTÉNS UPPSLAG har fångat eftervärldens intresse i så hög grad att den andra malmska kommittén försvunnit ur synfältet. Det torde bero på att innovationen forskningsråd spreds till andra domäner i ett skeende som illustrerar driften mot institutionell likformighet. Väl etablerad kom rådsinstitutionen att uppvisa en påtagligt stigberoende utveckling. Den är alltså med oss.

Med viss följdriktighet är det också mindre uppmärksammat att samma formativa skede rymde paralleller till de malmska kommittéernas arbete. Även på andra håll var frågorna om forskningens ordnande kopplade till frågor om utbildningen av forskare och ordnandet av den grundläggande utbildningen.³³

På den medicinska domänen hade ett intensivt opinionsbildningsarbete bedrivits, men mer individbaserat än på den tekniska. Fysiologiprofessorn Georg Kahlson argumenterade med kraft för att anslag till forskning var en lysande nationalekonomisk investering. Kungl. Maj:t tillsatte 1943 en professorstung kommitté, med representanter även för Veterinärhögskolan och Tandläkarinstitutet, för att utreda former för främjande av medicinsk forskning. Den föreslog ett medicinskt forskningsråd, liksom stipendier för »utbildning av unga forskare«. Riksdagen beslutade 1945 om forskningsrådet och om »s.k. doktorandstipendier«. Man gav rent av fyra i stället för de föreslagna två till Tandläkarinstitu-

32. RD 1942: proposition nr 282, 29; Statsutskottet utlåtande nr 192.

33. Framställningen utgår från Björck & Kaiserfeld, »Akademiens historia«, 254–265, och där anförd litteratur.

tet. Propositionen förordade dessutom ett stipendium till Farmaceutiska institutet, som inte haft någon representant i kommittén och som i viss motsats till direktiven lämnats utanför diskussionen.³⁴

Liksom på teknikens fält behandlade en annan utredning, De medicinska högskolornas organisationskommitté, samtidigt undervisningsfrågor. I en diskussion om behovet av mer åskådlig och praktisk undervisning föreslog man ändringar i de bestämmelser om undervisningsskyldigheten som prioriterade katederföreläsningar. Dessutom ville kommittén räkna in handledning av vetenskapligt arbetande elever. Denna undervisning – »som numera allmänt betecknas som forskningsundervisning» – var avgörande men svår att beräkna i timmar. Vidare föreslog man att det skulle gå att disputerar på ett antal uppsatser i väletablerade tidskrifter, utan att lägga fram resultaten i en egen monografi.³⁵

Här kan inflikas att medicinprofessorn Ragnar Granit ett par år tidigare publicerat några kätterier om doktorsavhandlingen. Han kritiserade den mångordiga monografin och önskade ett uppbrott från stelnade traditioner, men normen om formen var stark, som vi såg i *Teknikerna*. Kollegan Gunnar Dahlberg ifrågasatte inte genren på samma sätt i *Utarbetandet av en medicinsk doktorsavhandling*, som i stället var en liten självhjälpbok i konsten att bli färdig när ringa hjälp stod att få.³⁶

Förslaget om sammanläggningsavhandling presenterades i anslutning till Naturvetenskapliga forskningskommittén. Även den födde fram ett forskningsråd och talade 1946 om behovet av att »förbättra och förbilliga forskarutbildningen». Samtidigt verkade 1945 års universitetsberedning, som ville räkna in »forskningsundervisning» i professorernas undervisningsskyldighet. Dessutom framhöll man vikten av att hålla ihop uppgifterna undervisning och forskning.³⁷

Det gjorde även en kommitté som utredde frågan om ett forskningsråd på den agrara domänen. Under Gösta Malms ordförandeskap

34. *Betänkande rörande organisatoriska åtgärder för den medicinska forskningens främjande*, SOU 1944:55, 29; RD 1945: proposition nr 301, 34f.

35. *De medicinska högskolornas organisationskommitté I*, SOU 1946:76, 28f; *De medicinska högskolornas organisationskommitté II*, SOU 1947:66, 111f; RD 1947: proposition nr 272, 17–25.

36. Ragnar Granit, *Ung mans väg till Minerva* (Stockholm, 1941), kap. »Kätterier om doktorsavhandlingen»; Gunnar Dahlberg, *Utarbetandet av en medicinsk doktorsavhandling* (Uppsala, 1942).

37. *Naturvetenskapliga forskningskommittén II*, SOU 1946:77, 7; 1945 års universitetsberedning II, 11f.

framhöll man 1944 forskningens betydelse för näringens utveckling och identifierade bristen på forskare som ett problem. För att stödja »utbildningen av forskare« föreslogs stipendier. För att främja forskningen föreslog man ett forskningsråd, vilket sedan kom att organiseras inom Lantbruksakademien. En kommitté som utredde utbyggnaden av lantbrukets högskolor fann 1947 utbildningen av forskare avgörande. »Eftersättes forskarutbildningen, kunna i själva verket inga åtgärder till forskningens främjande i det långa loppet bli avsedd nytta.«³⁸

Vidare noterar vi att Socialutbildningssakkunniga arbetade samtidigt som Socialvetenskapliga forskningskommittén. Man påtalade bristen på forskare när samhällsvetenskapen skulle tas i bruk för återuppbyggnaden av samhället, och föreslog inrättandet av ett forskningsråd. Lite senare föreslog 1949 års kommitté för den juridiska och samhällsvetenskapliga utbildningen att ett rättsvetenskapligt forskningsråd skulle inrättas, vilket dock inte skedde.³⁹

Sammantaget konstaterar vi att det var på andra håll som på den tekniska domänen, att parallellt med de kommittéer som föreslog forskningsråd arbetade kommittéer som föreslog att utbildningen skulle byggas ut. Spärrade utbildningar byggdes ut först. En annan likhet är att den argumentation som för den tekniska forskningen visat sig framgångsrik upptogs på andra domäner. Det blev en drift mot språklig likformighet: i ljuset av landets behov av forskning måste forskningens behov tillgodoses, men utgiften för detta vore en god investering för att inte komma på efterkälken och för att framträda som en kulturnation. Utbildningen av forskare utpekades som en nyckelfaktor och nyordet forskarutbildning etablerades lika snabbt som nyskapelsen forskningsråd.

Fler drag återkom. Man ansåg att arbetet inom de forskningens centralorgan som föreslogs inte kunde utföras av de platsbundna lärosätena, vilka hade andra uppgifter. Inte heller borde det fullgöras av de riksorgan som redan existerande akademier utgjorde, fast här fanns undantag. Men även om akademier agerade som om de vore myndigheter, gjorde deras rättsligt oklara status att de framstod som svårstyrda för politiker. De var odemokratiska.

38. *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, SOU 1944:43, 64, 80; *Betänkande med förslag angående utbyggnad av Lantbruks-, Skogs- och Veterinärhögskolorna*, 126.

39. *Socialutbildningssakkunniga II*, SOU 1946:30; *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m. m.*, SOU 1946:74; *Om inrättande av ett rättsvetenskapligt forskningsråd*, SOU 1949:52.

Som remissinstanser var lärosätena positiva till att resurser tillfördes forskningen, men negativa till en extern instans som kunde styra den. De nya anslagen bidrog till att undergräva den förening av undervisning och forskning alla samfällt bekände sig till. Lärostolen som institution höll ihop uppgifterna, men med nya möjligheter kom professorer av nytt slag. Till exempel förmedlade Atomkommittén stora resurser till aktörer som bedrev grundforskning i fysik men ingen undervisning. Detta var i mycket en politik på vetenskapsmännens villkor. De bestämde över forskningen, politikerna betalade för den. En sådan fördelning av makt och ansvar var inte självklart stabil på sikt. När uttrycket »forskningspolitik« slog igenom i början av 1960-talet hade balansen förskjutits.⁴⁰

BENÄMNINGEN ATOMÅLDERN belyser den betydelse tiden tillmätte forskningen och dess tillämpning. Året innan de första atombomberna demonstrerade vetenskapens potentialer kom *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram*, ett framåtblickande manifest från Socialdemokraterna. De bildade själva regering efter samlingsregeringens avgång, för att sedan sitta i regeringsställning till 1976.

Skriftens slutavsnitt hette »Effektivitet och demokrati«, en rubrik som väl fångade budskapet. En demokratisk styrning av basala samhällsförhållanden skulle säkerställa den köpkraft som i förlängningen banade väg för välfärdsreformer; genom planmässig hushållning skulle medborgarna förskonas från sådan kris som följt på förra krigsslutet. Liksom då tog visionen sikte på produktionen: »full sysselsättning betyder också, att produktionen ökas och därmed möjligheten att vid en rimlig och rättvis fördelning skapa högre levnadsstandard och ökad trygghet. Denna högre levnadsstandard är i sin tur det underlag som krävs för en stabil produktion.«⁴¹

Programmet tog även upp undervisningen. Ekonomiska hinder för obemedlade begåvningar skulle brytas och utbildningen ställas under demokratisk kontroll. Tongångarna liknade dem i Engbergs *Demokratisk kulturpolitik*, men efterkrigsprogrammet var mer offensivt. Det var även mer produktivistiskt och hade som en av sina 27 punkter »Ökat stöd åt teknisk-ekonomisk forskning«. Punkten fick en utläggning i slutavsnittet.⁴²

40. Om Atomkommittén, se Stefan Lindström, *Hela nationens tacksamhet* (Stockholm, 1991).

41. *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* (Stockholm, 1944), 14.

42. *Ibid.*, 27, 203.

Den ekonomisk-tekniska forskningen är ju en av de viktigaste framdrivande krafterna i den ekonomiska utvecklingen. Det behövs ökade investeringar på detta område. Den materiella avkastningen av vetenskaplig och teknisk forskning kan emellertid låta länge vänta på sig. Utgifter både till forskarna och till de materiella anläggningarna är därför investeringar på lång sikt, vars fördelar är ännu mera uppenbara för hela samhället än för enskilda kapitalägare.

Den statsstödda forskningen syftade ytterst till människans frigörelse, men programmet ordade inte om forskningens frihet. Det växande intresset för läroanstalterna förde med sig resursökningar, men också att deras forskning och undervisning blev till medel för mål som andra bestämde.

Parallellt med utbyggnaden av spärrade utbildningar uppstod diskussioner om inte fler yrkesutbildningar borde införlivas i den högre utbildningens domän.

FRÅGAN OM UTBILDNING AV JOURNALISTER belyser den betydelse gränsdragningen mellan praktisk och högre utbildning hade för olika aktörer. Den högre utbildningens domän expanderade om gränsen försköts så att skolningen av exempelvis journalister inkluderades.⁴³

I början av 1900-talet kom olika initiativ för att organisera en regelrätt utbildning av journalister, vilket kunde uppfattas som ett sätt att höja kårens status. Ett senare initiativ ledde till att Göteborgs högskola 1938 startade undervisning som anpassade en filosofie kandidatexamen till journalistyrkets krav, samtidigt som de studerande fick praktisk övning i samarbete med stadens tidningar. Högskolans rektor menade att det var bättre att integrera utbildningen i en högre läroanstalt, med dess vidare vyer, än att starta fristående fackskolor. Som tänkta avnämare ville pressens företrädare inte kännas vid de behov akademikerna tillskrev dem. Praktikens män menade att vägen till journalistens fria yrke måste vara fri.

Att olika aktörer sökte organisera utbildning innebär alls inte att utbildning av journalister saknades, men den var nästan osynlig för utom-

43. Framställningen bygger på Elin Gardeström, *Att fostra journalister* (Göteborg, 2011); den senare utvecklingen skisseras i Britt Hultén, »Utbildning – behövs det?«, i Agneta Lindblom Hulthén (red.), *Journalisternas bok* (Stockholm, 2001); kårens utveckling skildras utifrån ett professionaliseringsperspektiv i Birgit Petersson, *Från journalist till murvel* (Göteborg, 2006).

stående. Inskolningen var praktikbaserad och lärlingsbetonad. Volontärsystemet innebar att redaktionerna tog sig an hugade som de trodde passade. Adepter som behövde mycket handledning, som saknade initiativkraft för att lösa uppdykande problem, uppfattades som mindre lämpade. Publicister som gått denna den långa vägen med dess autodidaktiska prägel fann den överlägsen en undervisning utanför praktiken, akademisk och säkerligen anemisk. Men det system som möjliggjorde rovdrift på lärlingar skapade intresseemotsättningar. Ordningen påminner om den på den farmaceutiska domänen, där den traditionella utbildningen kom att uppfattas som allt mer dysfunktionell samtidigt som mängden aktörer med skiftande intressen bidrog till att blockera initiativ till reformering.

Utvecklingen under och efter världskriget spetsade till situationen. Pressens betydelse för demokratin debatterades utifrån erfarenheterna av krigspropagandan och sensationsjournalistikens utbredning. I Sverige komplicerades avståndstagandet från politisering av det förhållandet att många publicister var tongivande politiker, ungefär som vi sett att akademiker var väl representerade som talföra parlamentariker. En annan fråga var om det gick att tänka sig en press som inte styrdes av dess ägare, utan av allmänhetens intresse av en oberoende nyhetsrapportering. Hur skulle journalisten realisera sin roll som ljusets riddarvakt gentemot politikens och kommersialismens krafter?

Värnandet om pressfriheten påminner om försvaret av den akademiska friheten. När en mer formaliserad utbildning framstod som en lösning på olika problem, och dessa högt skattade friheter skulle samsas, uppstod kamp mellan aktörer med starka uppfattningar och vassa pennor.

Den entreprenörielle journalisten Set Poppius kämpade förgäves för ett skolinitiativ som han förvaltade, men startade 1947 ett privat alternativ. De politiska partierna sökte värna sina utbildningstraditioner, och Göteborgs högskola återupptog sina journalistkurser. Stockholms högskola lanserade förslag om egen journalistutbildning, med anknytning till ett pressforskningsinstitut. Man yrkade 1953 att Ecklesiastikdepartementet skulle utreda frågan. Praktikens journalister var skeptiska. Det sågs som ett intrång att akademiker skulle gå in och styra deras utbildning, utifrån en förment högre men i praktiken okunnig position.

Journalisterna utgjorde ingen homogen yrkeskår med uniforma intressen, men för att värna självbestämmandet samlade sig organisationerna på pressens splittrade fält. Kommittéer tillsattes, utredningar

igångsattes. Efter olika turer kom 1957 ett betänkande som markerade distans till staten, akademien och näringslivet. Man föreslog bildandet av ett journalistinstitut med ettårig utbildning och en stiftelse som huvudman. Före inträdesansökan borde minst tre månaders praktik krävas; studentexamen kunde vara bra men inget obligatorium.

Efter detta skickade universitetskanslern en rundskrivelse till lärosätena med uppmaning att ordna högre undervisning för blivande journalister. Från akademiskt håll menade man att studentexamen borde utgöra behörighetskrav och att pressens förslag innebar en förflackning av de teoretiska studierna.

Finansieringen av pressinitiativet blev ett problem. Men efter debatter sköt pressorganisationerna till medel och 1959 öppnade Journalistinstitutet.

Vi känner igen mönstret i denna gränstvist: kunde utbildningen bli högre utan att bli opraktisk, kunde den vara praktisk utan att uppfattas som lägre? Som utövare av ett fritt yrke som fordrade talang hade journalister jämförts med konstnärer snarare än med regelbundna akademiker. Journalisterna tillhörde de andra ur universitetets synvinkel.

De konstnärliga utbildningarna är ett annat tillspetsande exempel på den känsliga gränsen till det akademiska. I nästa kapitel ska vi se att konsten hade anspråk på frihet som inte var mindre än pressens och forskningens.

NYA UNIVERSITETSSTATUTER TILLKOM 1956. De skilde sig föga från 1916 års vad gäller våra observationspunkter. Nyheterna bestod mest av moderniserande justeringar, som att vetenskaplig forskning blev en explicit uppgift för professorer. Beträffande forskarutbildningen kan vi notera att ordningen med en betygsnämnd med uppgift att förbereda fakultetens bedömning av disputationssprov slogs fast. I listningen av avhandlingsspråk kom svenska och latin på första och andra plats, som 1916, medan tyska förpassats till sista.⁴⁴

Vad gäller den inre organiseringen anas den tillväxt som tog fart efter kriget: administrationen blev mer elaborerad för att hantera expansionen. Den största fakulteten delades i två, humanistisk respektive matematisk-naturvetenskaplig, samtidigt som den gemensamma benämningen de filosofiska fakulteterna behölls. Den humanistiska delades i sin tur i två sektioner. En undervisningsnämnd infördes för att bereda

44. SFS (1956), nr 117.

undervisningsfrågor åt fakultet eller sektion. Den skulle bestå av lärare och studenter jämte dekanus, som valdes i stället för att uppdraget rote-
rade efter fullmaktsålder.

Även i systemet i stort anas den begynnande expansionen. Univer-
siteten hade blivit tre sedan den medicinska högskola som 1949 börjat
verka i Göteborg förenats med stadens högskola för att 1954 bilda Gö-
teborgs universitet. Det rymde filosofisk och medicinsk fakultet, men
Handelshögskolan och Chalmers hölls utanför, även om somliga önskat
att den nya läroanstalten hade sprängt den traditionella universitets-
strukturen. Kanslern för rikets universitet hade överinseende även över
tandläkarhögskolorna i Stockholm och Malmö jämte Stockholms hög-
skola, vilka också fick delta i valet av kansler.⁴⁵

Att de nya statuterna var så bakåtblickande gjorde att de inte blev så
långlivade i ett framåtblickande samhällsklimat. Några benämningar be-
lyser tendenser. Som vi noterade ovan var *atomåldern* ett uttryck för den
betydelse tiden tillmätte vetenskapen. Dess tillämpningar kunde tänkas
frambringa en strålande utveckling utifrån den protekniska framstegs-
uppfattningens synvinkel – men också, utifrån den antitekniska kultur-
kritikens, mänsklighetens domedag. Socialdemokraterna hoppades på
en *skördetid* för sociala reformer efter krigets umbäranden. De kunde i
teknisk-ekonomisk forskning se ett redskap för att stärka produktion
och välfärd. Från borgerligt håll möttes de av ett *planhushållningsmot-
stånd* som ifrågasatte ambitionerna att lägga näringslivet till rätta. De
ekonomiska framtidsutsikterna var oklara, men ljusnade efter hand. Att
uttrycket *bilsamhälle* spreds ett par år in på 1950-talet är ett tecken på att
bilen började få sådan spridning att den påverkade samhällsplaneringen.
Rymdåldern fick skjuts när Sovjetunionen 1957 sköt upp satelliten Sput-
nik. Detta sågs som ett varningsskott i USA och blev startskottet för en
kapplöpning till månen. Skeendet bidrog till att politiker och andra till-
skrev forskning och utbildning mer avgörande betydelse. I Sverige fick
benämningen *utbildningssamhälle* spridning i slutet av 1950-talet.

Då expanderade den högre utbildningen i accelererande takt. Ett
tecken på tillströmningen är boken *Akademiska studier: Studieteknik för
studenter* från 1958. Den ville förbereda nyinskrivna på förändringar i ti-
den: kraftigt stigande studentantal och fler elever per lärare; en växande
andel kvinnliga studerande; en större andel studerande från hem utan

45. Statlighetens betydelse i universitetsbildningen diskuteras i Lindberg & Nilsson,
Göteborgs universitets historia I, »Högskolan och staten«.

studievana; fler förvärvsarbetande studenter. Men med bättre teknik kunde studietider hållas nere och avbrott undvikas. Den ene av bokens författare hade två år tidigare utarbetat vägledningen *Effektiva studievägar* för Tekniska högskolans studentkår.⁴⁶

Den andre, pedagogikprofessorn Torsten Husén, gav året efter ut skriften *Att undervisa studenter*. Den vände sig till unga lärare som utan egentlig förberedelse fick i uppdrag att undervisa de växande skarorna. Huséns handledning utgick från föreläsningar som han hållit under en »kurs i 'universitetspedagogik'« vid Stockholms högskola 1957, vilket kan vara en start för idéer om en pedagogik för just högskolelärare.⁴⁷

Råden i dessa handböcker var handfasta. Utifrån en senare tids perspektiv kan de tyckas trosvissa, en förnimmelse som indikerar att föreställningen om professorn som allvetande expert förskjutits. Den enrådiga lärostolsinnehavarens upphöjda position kom att ifrågasättas.

Utbildningssystem i utvidgning

Som vi sett började en utbyggnad av högre utbildning efter kriget. Tillträdet till de lärosäten vi följt vidgades 1953 på så sätt att fler utbildningar än läroverkets berättigade till inskrivning. Bandet mellan studentexamen och högre utbildning var under omförhandling. Samtidigt väckte demografiska förskjutningar frågor som pockade på svar från politikerna. Den universitetsutredning de tillsatte 1955 hade ett vidare uppdrag än namnet antyder. Den presenterade en rad inflytelserika betänkanden 1957–1963. Andra arbetade med att reformera andra delar av landets utbildningsväsende.⁴⁸

Den grundläggande skolgången reorganiserades 1962, då den allmänna grundskolan infördes som nioårig bottenskola. Gymnasiet reformerades 1964, med ett mer samhällstillvänt uppdrag än att utbilda för högre studier och statens behov. Den sista studentexamen i formell mening genomfördes 1968, varpå den i praktiken spärrande funktion som examen haft tonades ned. Majoriteten av studenterna gick vidare till fortsatta studier, även om det var svårt att komma in på eftersökta,

46. Torsten Husén & Artur Olsson, *Akademiska studier* (Stockholm, 1958).

47. Torsten Husén, *Att undervisa studenter* (Stockholm, 1959), 8. Tidig högskolepedagogik diskuteras i Anders Ahlbäck, »Unwelcome knowledge«, i Johan Östling m.fl. (red.), *Circulation of knowledge* (Lund, 2018).

48. *Vidgat tillträde till högre studier*, SOU 1952:29; SFS (1953), nr 626.

spärrade utbildningar. Reformerna av ungdomsskolan gick mot mer enhetliga system. Planer på att reformera den högre utbildningen aktualiserades när 1940-talets stora barnkullar närmade sig den.

Studentorganisationerna bidrog till tidens problemförståelse och förslag till lösningar. Till exempel framhöll Socialdemokratiska studentförbundet 1955 att situationen bara 10–20 år tidigare, med ett urval studenter samlade kring »sin« professor, inte var att tänka på i en framtid med så många fler elever per lärare. »Våra högre undervisningsanstalter måste nog finna sig i att bli lärdomsfabriker inriktade på massfabrikation.« Synsättet var inte specifikt socialdemokratiskt utan kunde ljuda även i Stockholmsstudenternas kårtidning *Gaudeamus*: »Det låter kanske otäckt men vad vi behöver är en mer fabriksmässig framställning av examinerade akademiker i stil med vad som förekommer på våra fackhögskolor.« Studentorganisationerna var för studielön och yrkesorientering, mot professorsvälde. De politiserande studenterna fick inflytande som opinionsbildare – och genom att de senare gärna tog plats i staten.⁴⁹

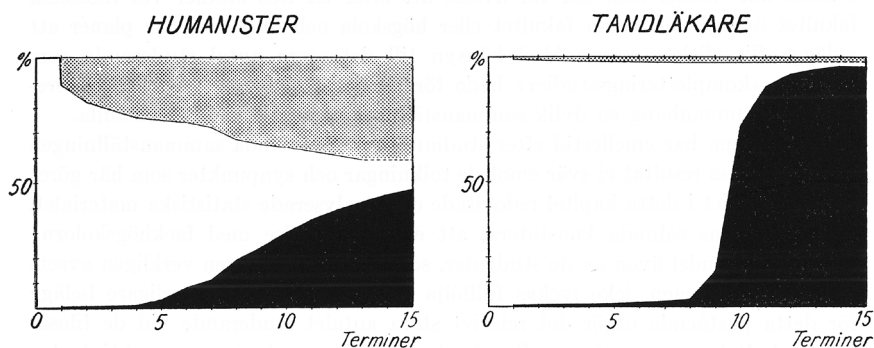
»REFORMPROGRAMMET« var rubriken på första kapitlet i U 55:s första betänkande, som jag berört ovan men som tog upp mycket mer än forskarutbildning. Inledningsorden var pregnanta: »Om vi får leva i fred, lovar oss teknikens män ett nästan nytt samhälle inom loppet av några decennier. Nationalekonomerna räknar samtidigt med att i detta nya samhälle standarden mycket väl kan bli dubbelt så hög som den vi nu har.« Men den tekniska utveckling som skulle frambringa en ljusnande framtid var »otänkbar utan ett starkt ökat stöd åt akademisk utbildning och forskning«. Efter ett par stycken kan en underton av anti-teknisk kulturkritik anas, som ett slags kontrapunkt till den protekniska framstegsuppfattningen: »Skall vi kunna se fram mot ett samhälle som inte bara är rikare, mätt i produktion, utan även lyckligare, krävs ökade insatser inte bara på det tekniska området utan på alla de områden som är representerade inom akademisk utbildning och forskning.«⁵⁰

Utifrån en produktivistisk grundhållning tog sig den statliga kommittén an uppgiften att planera den högre utbildningen för framtidens samhälle. Att situationen vid fakulteterna med fritt tillträde uppfattades som ett problem, och organiseringen av utbildningen vid fackhögsko-

49. Citat efter Crister Skoglund, »'Tillverka akademiker mer fabriksmässigt'«, i Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.), *Det lyckliga femtiotalet* (Höör, 2019), 209.

50. *Den akademiska undervisningen*, 13.

Diagram VI. 1948/49 års inskrivningsårgång. Examination och studieavbrott successivt under femton terminer från inskrivningen för studerande med humanistisk huvudutbildning resp. tandläkarutbildning såsom huvudutbildning.

Anmärkning: svart fält = examinerade; vitt fält = kvarvarande studerande; prickat fält = avgångna

Diagram ur *Den akademiska undervisningen*, SOU 1957:24, 69.

lorna som en lösning, får illustreras med det diagrampar här ovan som säger mer än många ord.

Bland förslagen till reformer ska jag här uppmärksamma två inslag som båda kom att realiseras: lektorn och automatiken.

För att möjliggöra utbyggnad, samtidigt som professorernas undervisning skulle sparas till »högstadiet« och forskarutbildningen, föreslog man en ny kategori lärare. Universitetslektorn skulle komplettera föreläsningar, seminarier och laborationer med »lektionsundervisning«. En lektor skulle vara vetenskapligt kompetent men ägna sig åt undervisning på »lågstadiet«, alltså upp till två betyg, och inte ha forskning som en uppgift i tjänsten. Konstruktionen avvek från lärostolsordningen, i vilken innehavarna så att säga förkroppsligat föreningen mellan undervisning och forskning. Den traditionen underminerades när lärare som bara skulle undervisa tågade in – och blev fler.

Ett annat inslag i reformerna var lösningen av ett expansionsproblem. I en del länder fanns tak för antalet studenter som innebar att en utbyggnad fick ske genom att inrätta nya läroanstalter. Det tog tid. I andra länder fanns inte sådana spärrar, och utbildningen kunde då byggas ut genom att öka antalet studerande per lärare. Det gick fortare men väckte frågor om den akademiska kvaliteten. I Sverige ansåg man att alla behöriga skulle ha rätt att studera vid de fria fakulteterna – samtidigt som kvaliteten skulle upprätthållas. Kommittén hade sin lösning av

ekvationen. Resurser till fler lärare skulle tillföras automatiskt när antalet studenter nådde vissa brytpunkter. Finansministern vände sig mot den modell som tycktes sakna spärrar för resursflödet, men rekordårens tillväxt var god och förslaget stöddes av statsministern, den tidigare ecklesiastikministern Tage Erlander. U 55 löste problem med »universitetsautomatiken«. Men den skapade nya problem när antalet studenter under 1960-talet växte snabbare än det någonsin planerats för.⁵¹

Övergången från elit- till massuniversitet började med utbyggnaden av spärrade utbildningar. U 55 hade tidigt prioriterat teknisk utbildning med tanke på behovet av ingenjörer. Då KTH och Chalmers knappt kunde byggas ut mer blev förslaget en ny läroanstalt. Riksdagen beslutade 1960 att inrätta en teknisk högskola i Lund, och två år senare att Uppsala universitet skulle ordna viss civilingenjörsutbildning. År 1960 infördes även utbildning av civilekonomer vid Lunds universitet, tills vidare organiserad som en ekonomisk fakultet. De gamla lärosätena påverkades inte bara av att de fick fler studenter, utan även av att nya slags studenter trädde in.⁵²

TENDENSERNA I TIDEN var inte originella för Sverige, utan föremål för diskussion även på andra håll. I USA lanserade universitetsreformatorn Clark Kerr, i skriften *The uses of the university* från 1963, idén om ett »multiversity«. Denna nya version av universitetsinstitutionen låg i linje med utvecklingen mot storskalig utbildning och forskning, och höll lösligt samman verksamheter som drog i väg centrifugalt. År 1963 kom även »The Robbins report«, som blev en utgångspunkt för utbyggnad och demokratisering av högre utbildning i Storbritannien. Betänkandet förordade vidgning av tillträdet och uppgiften, men tekniska läroanstalter upptogs inte i den akademiska gemenskapen. Dessutom utkom 1963 den tyske sociologen Helmut Schelskys *Einsamkeit und Freiheit*, vars titel var ett citat från Wilhelm von Humboldt. Boken rymde betraktelser över traditionen efter honom, liksom över möjligheten att på dess grund formulera ett vägvisande ideal för det universitet som expanderat och diversifierats.⁵³

51. Martin Gustavsson, »Från automatisk uppräknings till automatiska avdrag«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2022).

52. Carl Magnus Pålsson, *Ombyggnad pågår* (Lund, 2003). RD 1962: proposition nr 1:10, 291–304.

53. Den följande översikten utgår från Björck & Kaiserfeld, »Akademiens historia«, 274–283.

En normbildning av mindre upphöjt slag, men med stort praktiskt genomslag, utgick från OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development, som bildades 1961. Man utarbetade 1963 den så kallade Frascatimanualen i syfte att enhetliggöra statistiken för forskningsfinansiering för att möjliggöra jämförelser. Den fastställde kategorier som *grundforskning*, *tillämpad forskning* jämte *forskning och utveckling*. Nomenklaturen kom att påverka statistikproduktionen i medlemsländerna och, i förlängningen, den policyformulering som drev mot likformighet. Den riktningsgivande OECD-rapporten *Science, economic growth and government policy* kom även den 1963. En av dess tre författare var den svenske nationalekonomen Ingvar Svennilson, som forskat om teorin för ekonomisk planering. Som titeln ger vid handen var budskapet dels att forskningen var en nyckelfaktor bakom ekonomisk tillväxt, dels att den inte var en oförklarlig kraft utan kunde göras till föremål för politisk planering. OECD:s hållning var produktivistisk.⁵⁴

I Sveriges kom inga skrifter om den högre utbildningens mening och mål som fick klassikervingar, men väl en ström av tunga kommittébetänkanden som blev instrument för en transformering av systemet. Dessutom tillkom nya institutioner samtidigt som ett nytt språkbruk etablerades. Regeringen inrättade 1962 Forskningsberedningen som ett organ för samråd mellan politiker och akademiker om planeringen av landets forskning. Flera av dess ledamöter, däribland Svennilson, framträdde 1963 vid universitetskanslerns konferens *Vetenskapen i framtidens samhälle*. Det gjorde även ecklesiastikminister Edenman. Han framhöll att alla var överens om att forskningen skulle vara fri. Samtidigt gjorde resursflödet att alla också torde vara intresserade av att »forskningens utveckling synkroniseras med samhällets och medborgarnas utveckling. Behovet av en mer markerad; med ett svåröversatt engelskt uttryck så kallad '*science policy*' framstår som nödvändig.«⁵⁵

Även om språkbruket vacklade påtagligt etablerades forskningspolitik som ett politiskt sakområde. För U 55 – med Svennilson som en kommittéledamot – blev »forskningspolitik« en självklarhet. Denna politiseringsprocess under 1960-talet var inte unik för forskningen. Till exempel hade den äldre kategorin kulturpolitik fått ny innebörd och börjat etableras som ett eget politikområde, för vilket man diskuterar-

54. Matthias Schmelzer, *The hegemony of growth* (Cambridge, 2016).

55. Ragnar Edenman, »Aktuella problem och framtidsperspektiv på forskningens område«, i *Vetenskapen i framtidens samhälle* (Stockholm, 1963), 72.

de inrättandet av en särskild förvaltning. Kultur- och politikbegreppen påverkades av att sammanföras i begreppet kulturpolitik. Gränser var under omförhandling på fler fält än vetenskapens.⁵⁶

»Forskningens frihet och forskningspolitiken« löd rubriken på ett principdeklarerande kapitel i U 55:s sista betänkande från 1963. I det föreslogs en reformering av den centrala ledningen för universitet och högskolor: kanslern för rikets universitet skulle ersättas av ett nytt organ, Universitetskanslersämbetet. Betänkandet rymde även förslag till nya stadgar för lärosätena. I en diskussion av den tänkta organisationen betonade kommittén att den »understrukit fackhögskolornas principiella jämställdhet med universiteten såsom centra för forskning och vetenskaplig utbildning«.⁵⁷

UNIVERSITETSSTADGAN AV 1964 låg i förlängningen av denna betoning av jämbördigheten. Verkningskretsen hade åter vidgats. Stockholms högskola hade 1960 blivit ett statligt universitet, och ett femte var på gång i Umeå. Dessutom tillkom de tekniska högskolorna och Farmaceutiska institutet jämte Handelshögskolan i Göteborg, för vilken staten tog över ansvaret 1961.⁵⁸

Expansionen förde med sig att målsättningsparagrafen vidgades bortom vetenskaplig forskning och utbildning: »Vid universiteten bedrivs därjämte annan utbildning och verksamhet enligt vad särskilt stadgas.« Vidgningen förde även med sig att formuleringen av beföringsgrunderna fick ett tillägg. Det var betingat av den arkitekturutbildning som vi sett hade skapat komplikationer på den tekniska domänen: »graden av ådagalagd vetenskaplig skicklighet och, i fråga om tjänst tillhörande teknisk fakultet, jämväl konstnärlig skicklighet i det eller de ämnen tjänsten omfattar«. Bestämmelserna om behörighetskraven blev också mer komplexa, med specialregleringar i en separat stadga, men studentexamen utgjorde alltså huvudvägen till högre utbildning. Organiseringen av utbildningen var föremål för allmänna ord i universitetsstadgan, till vilken kom en mängd examensstadgor. Beträffande de akademiska disputationerna noterar vi att latin inte längre togs

56. My Klockar Linder, *Kulturpolitik* (Uppsala, 2014).

57. *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*, 27ff, 118.

58. SFS (1964), nr 461; den organisatoriska nomenklaturen varierade något mellan olika läroanstalter, men dessa detaljer bortser jag från här.

upp i listningen av avhandlingsspråk. Detta var ett slutligt brott med en månghundraårig tradition, men knappast omvälvande 1964.⁵⁹

Mer radikala förändringar rörde vår återstående observationspunkt i stadgeutvecklingen, styresorgan och organisation. Nyheterna utgick från U 55:s betänkande, som förordade en omstöpning av förvaltningen. Rationell planering var medel för att hantera vad som liknade ett dilemma: »Hur skall samhällets intresse av att dess växande anslag till forskning kommer till bästa möjliga användning kunna förenas med friheten i forskarens ställning och verksamhet?» Förvaltningen behövde en tydligare separering mellan akademiska och administrativa angelägenheter, menade U 55.⁶⁰

Statskontoret, som löd under Finansdepartementet, hade som ett slags organisationskonsult utarbetat ett förslag som anbefallde likformighet för att hantera den organisatoriska splittringen bland läroanstalterna. Av effektivitetsskäl förordade man också en radikalare separering mellan olika ärenden och en rakare förvaltningslinje, med en av Kungl. Maj:t utsedd generaldirektör som hade högsta ansvaret för de administrativa ärenden som inte skulle hanteras av akademiska kollegiala organ. Vi ska strax se hur politikerna valde när de ställdes inför dessa alternativa ledningsfilosofier.⁶¹

Utvidgningen av systemet för högre utbildning bidrog till att den traditionellt platta organisationen, med tyngdpunkten hos professorerna i sina fakulteter, blev mer hierarkisk. Den blev även mer elaborerad för att kunna hantera expansionen, inte minst av mängden studerande. Jag ska presentera stadgans institutionella nyskapelser nedifrån och upp.

Institutionen tillkom som ett föreskrivet organisationselement. Anställda inom ett ämnesområde skulle utgöra en institution. Universitetskanslersämbetet fastställde indelningen i institutioner. De skulle förvaltas »antingen av prefekt eller, om institutionen omfattar flera än en lärartjänst, av institutionskollegium och prefekt«. Assistenten och studeranderepresentanter skulle vara delaktiga i beslutsprocesser som berörde dem – de tog även plats i andra enheter inom organisationen.

59. SFS (1964), nr 462, 468, 469, 471, 535, 536.

60. *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*, 27f; 34f.

61. *Universitetsväsendets organisation*, SOU 1963:10; här kan noteras att de läroanstalter som knöts till det nya ämbetsverket Universitetskanslersämbetet omtalades i termer av »Underställda myndigheter« (31).

Prefekten utsågs av konsistoriet och skulle tillse att allt från studieplanering till anslagsäskanden hanterades.⁶²

Institutionaliseringen av institutionen som en organisatorisk enhet var ett led i uppbrottet från den äldre ordningen en professor, ett ämne. Omställningen bidrog till att göra lärostolsorganisationen obsolet. Ändå levde denna ordning i praktiken kvar på sina håll, som KI och KTH. De nya formerna för forskningsfinansiering innebar att framgångsrika forskare kunde bygga upp egna grupperingar, ofta utifrån speciella kunskapsbehov i omgivningen. Den administrativa hanteringen bidrog till att grupperna bildade många, mycket små institutioner och forskarutbildningsämnena centrerade kring en person.

Fakulteten bestod. Den omfattade alla ordinarie lärare, men omvandlades i viss mån till en valförsamling som utsåg fakultetsnämnden. Denna nya nämnd skulle bereda fakultetens ärenden. Den undervisningsnämnd som hade införts 1956 bestod också, men bytte namn till utbildningsnämnd. Apropå benämningar hade U 55 eftersträvat⁶³

ett förenhetligande även i avseende på den organisatoriska nomenklaturen. På så sätt blir det möjligt att sammanfatta de för universitetsverksamheten och de akademiska läroanstalternas förvaltning grundläggande bestämmelserna i en för samtliga läroanstalter gemensam stadga, något som enligt utredningens mening måste underlätta både det praktiska förvaltningsarbetet och det fortsatta utbyggnads- och reformarbetet.

Vad gäller uppdelning i och benämning av fakulteter föreslog kommittén bland annat att den provisoriska ekonomiska fakulteten vid Lunds universitet skulle bilda en ny, *samhälls- och företagsekonomisk* fakultet. I Uppsala och Stockholm skulle i stället en *samhälls- och företagsvetenskaplig* fakultet införas, medan en *samhällsvetenskaplig* borde upprättas vid Göteborgs universitet, samtidigt som Handelshögskolans lärarkollegium finge utgöra en *företagsvetenskaplig* fakultet. Efter riksdagsbehandlingen blev dock den allmänna benämningen samhällsvetenskaplig fakultet.

62. Detta organisationselement avhandlas i Bert Fredriksson, *Högskolans basenheter* (Lund, 1980).

63. *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*, 118.

Men många hade vänt sig mot denna nya gränsdragning genom humanistiska fakulteten.⁶⁴

Rektorsämbetet var nytt i den meningen att det avsåg en myndighetsfunktion snarare än ett uppdrag. Ämbetet bestod av rektor, som valdes av lärarna, och förvaltningschefen, som tillsattes av Kungl. Maj:t. Vid lärosätena etablerades enheter för en central förvaltning som dels samlade och tog över administrativa uppgifter lokalt, dels fick ansvar för administration som tidigare hanterats inom departementet.⁶⁵

Konsistoriet utgjorde universitetets styrelse och hade mer maktpåliggande uppgifter än äldre tiders större och mindre konsistorier. Rektor var ordförande för konsistoriet, i vilket dekanerna ingick som tidigare. Tillkom gjorde förvaltningschefen och i vissa fall ytterligare någon vald – härmed trädde aktörer utanför lärarkåren in i universitetens högsta ledningsorgan. För de gamla fackhögskolorna var yttre krafter som värnade avnämaringen ingen nyhet.

Universitetskanslersämbetet sträckte ut den organisatoriska hierarkin. Det nya ämbetsverket befann sig utanför lärosätena, men utfärdade föreskrifter om verksamheterna inom dem. Positionen markerades genom att regleras av en egen stadga, i stället för som tidigare av universitetsstatuterna. U 55 hade framhållit att den centrala ledningens organ borde fungera som en permanent universitetsutredning. Till organisationen hörde fem fakultetsberedningar. I dessa planeringsorgan skulle ingå ledamöter föreslagna av läroanstalterna, men flertalet platser skulle »besättas med företrädare för allmänna intressen, däribland företrädare för avnämarna av akademiskt utbildad arbetskraft«.⁶⁶

Ordningen påminde om den vid Överstyrelsen för de tekniska högskolorna, som alltifrån tillkomsten 1947 rymt externa intressenter. Dess uppgifter skulle övertas av det nya ämbetsverket. På lokal nivå tillkom utbildningsråd, som också skulle kanalisera avnämares inflytande. Förebilden här var de avdelningsråd som sedan länge fanns vid de tekniska högskolorna.

VID REMISSBEHANDLINGEN av de förslag som ledde till den nya stadgan hade akademiska instanser vänt sig mot att allmänintressen skulle

64. Ibid., 110f, 119. RD 1964: proposition nr 50, 377; en fylligare skildring finns i Björck, *Vetenskap och affärer*, 144ff.

65. Falkenberg m.fl., *I skuggan av ett boktorn*, 67ff.

66. *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*, 255. SFS (1964), nr 473.

få större inflytande än sakkunskapen. Även om ett syfte med reformen sades vara att frigöra lärarna från administrativa bördor, protesterade man mot den omformning av ledningsorganisationen som ansågs opåkallat ingripande.

Men i raden av remissinstanser fanns många som fann förslagen alltför pietetsfulla. Arbetsmarknadsrepresentanter menade att Statskontorets mer radikala omorganisation av förvaltningen var att föredra. Det gjorde även Socialdemokratiska studentförbundet, som konstaterade »att utredningen av hänsyn till vissa värden – sammanfattade i uttrycket forskningens frihet – i sitt förslag till ny organisation tyvärr vill bevara många av det nuvarande systemets oformligheter«. Man vände sig mot »utredningens slutsats att forskningens *administration* i högre grad än annan *administration* bör ske i kollegiala former«. Uttrycken *kollegial* respektive *avnämare* återkom i materialet, med växlande värderingar.⁶⁷

Propositionen följde sedan i princip kommittén, men det kom en mängd motioner och flera reservationer vid utskottsbehandlingen.⁶⁸

I riksdagen utgick högerpartister från dessa protester och sökte väcka debatt om den akademiska friheten, om regeringens misstroende mot professorerna och dess tilltro till snäva effektivitetssynpunkter. En socialdemokrat från utskottet avfärdade kritiken som konservatism. En socialdemokratisk motionär talade för Statskontorets lösning, som nog bleve effektivare. Andra framhöll att frågorna rymde föga av partipolitik och att det förelåg en principiell enighet.⁶⁹

I andra kammaren förklarade högerpartiledaren, professor Gunnar Heckscher, att propositionen rymde många förtjänster, men att man måste dra konsekvensen av ställningstagandet för den akademiska friheten. Den föreslagna förvaltningsorganisationen behövde anpassas efter universitetens särart. Utskottsmajoriteten verkade tro att det inte var någon skillnad mellan ett akademiskt lärosäte och en länsstyrelse. Men det fanns ingen neutral förvaltning, deklarerade Heckscher, ingen rent formell organisation som inte påverkade innehållet i verksamheterna.

Edenman – liksom Heckscher disputerad statsvetare – instämde till dels och vände sig mot den partivän som förordat Statskontorets linje. Universitetet var inte vilket ämbetsverk som helst. Men expansionen framtvingade en omdaning av organisationen. Mer än av politisk vilja

67. RD 1964: proposition nr 50, 21.

68. RD 1964: Statsutskottet utlåtande nr 119.

69. RD 1964: FK protokoll nr 28, 43–80; AK protokoll nr 27, 47–76.

var reformen betingad av svårigheterna att administrera systemet inom nedärvda former, menade ministern. Problemen hade eskalerat med mängden nya uppgifter, som antagning till spärrade utbildningar, beräkningar av automatiken, hantering av externfinansierade forskningsprojekt. Alla skattemedel som gick till lärosätena krävde sin ordning. »Den tid är förbi då det kunde synas naturligt att universiteten fungerade som, om uttrycket tillåtes, de läradas San Marino, avskilt från yttervärldens intresse.«⁷⁰

Riksdagens beslut följde propositionen. Därmed avvecklades en inledande paragraf om en privilegierad position som hängt med sedan 1852 och som antyddes redan 1655. Den löd i 1956 års version så: »Universiteten stå under Kungl. Maj:ts beskydd och åtnjuta oförkränkt den egendom samt de inkomster, rättigheter, förmåner och friheter, som lagligen tillkomma dem.« Universitetskanslersämbetets ställning i staten markerades genom inordning under allmänna verksstadgan. Den hade tillkommit 1955. Syftet var att enhetliggöra bestämmelser om tjänstetillsättning, arbetstid och annat i instruktionerna för de statliga ämbetsverk som omfattades av stadgan, och att eventuellt bli fröet till den allmänna förvaltningslagstiftning som saknades. Men universitetsstadgan angav inte att allmänna verksstadgan var tillämplig på dess läroanstalter.⁷¹

Universitetsstadgan följdes av en ny och anpassad stadga för jordbrukets högskolor. Trots strävan mot förenhetligande hade många påpekat att de föll utanför systemet, liksom socialinstituterna, lärarhögskolorna och många andra. På marginalen hade det blivit oklart var gränsen för högre utbildning gick.⁷²

Högskolan som expansiv enhet

Som vi sett levererade U 55 förslag som transformerade systemet för högre utbildning. Det förslog inte. Allt fler tog studentexamen och flertalet studenter fortsatte med högre studier. Flest gick till till universitetens fria fakulteter.

70. RD 1964: AK protokoll nr 27, 65.

71. Gustaf Petrén, »Allmän verksstadga utfärdad«, *Svensk juristtidning* (1955), 202ff. Noteras kan att allmänna verksstadgan nämndes i universitetsstadgan vad gällde arbetstid för tjänsteman som inte var lärare.

72. SFS (1965), nr 494. Den relativa bristen på enhetlighet kommenterades i RD 1964: proposition nr 50, 150f, 453f.

Deras brist på spärrar bidrar till att förklara, utöver ämnesintresset, att så många studerade humaniora. Föreställningen om ett »humanist-överskott« uppstod. En riksdagsman deklarerade 1960:⁷³

Rusningen till de fria fakulteterna – i första hand de humanistiska – förklaras delvis av att de spärrade linjerna vid fackhögskolorna inte byggts ut i takt med behovet. Om flera fått tillträde till fackhögskolorna för att studera till läkare, tandläkare, civilingenjör, apotekare eller civilekonom, hade pressen på de fria fakulteterna onekligen lättat. Mot den bakgrunden bör bl.a. tillströmningen till humanistbanan ses.

Som ett alternativ till den förkättrade spärren såg man avlänkning till mer praktiska banor, som bibliotekarie- och journalistyrkena. Efter utredningar blev journalistinstituten i Stockholm och Göteborg 1962 statliga institutioner, men fristående från universiteten efter motstånd från pressens organisationer.⁷⁴

I andra ändan av utbildningslandskapet uppfattade man i stället en »teknikerbrist«. Lösningen på detta problem blev ständigt nya initiativ för att få ungdomar att välja de utbildningar samhället ansågs ha behov av. Parallellt togs initiativ för att införa humanistiska inslag i den tekniska utbildningen, som en motvikt till den teknifiering som tycktes hota kulturen. Senare uppstod debatt om »de två kulturerna«. I något av en mellanposition hamnade samhällsvetare som tog plats i välfärdsstaten och som kunde kallas »samhällstekniker«.⁷⁵

Ragnar Edenmans förhoppning att det inte skulle behövas fler stora utredningar kom på skam. Som vi sett fick 1963 års forskarutredning ta sig an den högsta utbildningen. Samtidigt fick en annan kommitté utreda utbyggnaden av de ostyriga fria fakulteterna, eventuellt genom att inrätta nya läroanstalter. Planerna aktualiserade frågan om förening-

73. RD 1960: FK protokoll nr 20, 30; jfr Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn*, kap. 3.

74. Göran Andolf, *Spärr vid universiteten?*, Ds U 1974:4; Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*; Gardeström, *Att fostra journalister*, kap. 4.

75. Daniel Lövhelm, *Naturvetarna, ingenjörerna och valfrihetens samhälle* (Lund, 2016); Gunnar Richardson, *Tekniken, människan och samhället* (Uppsala, 1987); Emma Eldelin, *»De två kulturerna« flyttar hemifrån* (Stockholm, 2006). Om »samhällstekniker« som en position mellan överskott och brist, se Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn*, 191; jfr *Forskarutbildning och forskarkarriär: Bilagor*, 16: »Såsom 'samhällstekniker' befinner sig juristen längst fram i fronten mot de samhälleliga problemen.«

en mellan forskning och undervisning. Somliga menade att värdet av begränsade resurser skulle urholkas om de spreds ut över institutioner utan forskningstraditioner, en argumentation som vi ovan mött i flera sammanhang. Men en valsituation låg på lur om forskningsanslagen inte skulle smetas ut samtidigt som forskning och utbildning skulle vara rumsligt förenade: då fick de gamla lärosätena byggas ut i det oändliga – eller så måste forskningsresurser spridas till nya institutioner. Till spörsmålets utbildnings- och forskningspolitiska aspekter kom lokal- och arbetsmarknadspolitiska intressen.⁷⁶

Politikernas lösning blev 1965 att inrätta universitetsfilialer, med uppgift att ta hand om grundläggande utbildning. De nya institutionerna och deras universitetslektorer skulle ha anknytning till forskningen genom sina moderuniversitet, men inte själva bedriva forskning.

Inte heller denna lösning förslög. Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar, mer känd som UKAS, fick utarbeta förslag om utbildningslinjer vid de fria fakulteterna, alltså en fackhögskolelik organisation. Planerna presenterades 1968. De förenade gamla professorer och arga studenter i kritik av en instrumentell syn på utbildning och ängslig anpassning till näringslivets begär. Den protekniska framstegsuppfattning som präglat tidigare utredningar mötte antitek-nisk kulturkritik i en tidsanda präglad av Vietnamkrig, miljöfrågor, ungdomsrevolt. Sida vid sida med kapitalet mötte den teknokratiska staten krav på demokratisering.

För att utreda »den fortsatta planeringen av det eftergymnasiala utbildningssystemet m. m.» tillsattes 1968 års utbildningsutredning. U 68 skulle behandla den grundläggande utbildningen, inte forskning och forskarutbildning. Med sitt fokus på planering fick kommittén speciella ledamöter: statssekreteraren vid Utbildningsdepartementet jämte cheferna för Arbetsmarknadsstyrelsen, Skolöverstyrelsen och Universitetskanslersämbetet. Genom referensgrupper upprätthölls kontakt med partier, utbildningsväsende och arbetsmarknad. Huvudförslagen presenterades 1973 i det 828 sidor starka betänkandet *Högskolan*. Efter bearbetning blev de föremål för riksdagsbeslut 1975 och 1977.⁷⁷

Högskolereformen 1977 genomfördes av en borgerlig regering, efter Socialdemokraternas valförlust året innan. Att förändringarna inte blev

76. Carlbom, *Högskolelokaliseringen*.

77. En detaljerad genomlysning ges i Bo Lindensjö, *Högskolereformen* (Stockholm, 1981).

stora ger vid handen att det som börjat kallas högskolepolitik inte var så partiskiljande. Utvecklingen fram till reformen är väl omskriven, varför vi ska fokusera på resultaten av skeendena. Jag ska översiktligt presentera nyheterna och diskutera implikationer av dem.

HÖGSKOLELAGEN OCH -FÖRORDNINGEN från 1977 var processernas slutprodukter. Deras ord gjorde påtagligen högre utbildning till ett system. Omdaningarna fortsatte vidga tillträdet, även om det nu gällde andra sorters studenter snarare än fler. Vidgningen av uppdrag och inflytande för externa krafter gick också vidare. Redan benämningen signalerade en expansion. All eftergymnasial utbildning skulle förenas under begreppet högskolan, en kollektivsingular som kom att rymma en mångfald av universitet, högskolor och institut. Verksamheterna inom högskolan som system skulle organiseras utifrån två principer, arbetslivsanknytning och forskningsanknytning. Men innan vi kommer till dem ska vi se vad författningsreformen innebar för våra vanliga observationspunkter.⁷⁸

Uppgiftsformuleringen i lagens portalparagraf var koncis: »Inom högskolan skall bedrivas utbildning, forskning och utvecklingsarbete.« *Utbildningen* skulle bygga på vetenskaplig grund, förbereda för yrkesliv och främja den personliga utvecklingen, liksom förståelsen för andra länder och internationella förhållanden. *Forskningen* skulle vinna nya kunskaper och finna vetenskaplig grund för utbildning och annan verksamhet. *Utvecklingsarbetet* skulle »främja utvecklingen inom sådana områden, av konstnärlig eller annan karaktär, som berörs av utbildningen och forskningen«. Sambanden mellan utbildning, forskning och utvecklingsarbete skulle främjas.

Till uppgifterna hörde även att sprida kännedom om forskning och utvecklingsarbete och om hur vunna kunskaper kunde tillämpas. Uppgiften kom att kallas den tredje men var strängt taget den fjärde, med tanke på utvecklingsarbetet. Samverkan var inget nytt för fackhögskolorna, och dess betydelse lyftes även vid universiteten under det tidigare 1960-talet. Universitetskanslersämbetet verkade sedan för forsknings-samverkan med näringslivet, men i bilden av tiden har dessa initiativ kommit helt i skymundan av den studentrevolt som vände sig mot dylik samverkan. Utvecklingsarbete som en uppgift jämte utbildning och forskning var i linje med OECD:s nomenklatur, men framför allt något

78. SFS (1977), nr 218 och 263.

för de konstnärliga läroanstalterna – i nästa kapitel ska vi utforska deras inordning i systemet. Högskolans uppdrag var påtagligt vidgat i jämförelse med tidigare statuter och stadgor.⁷⁹

Befordringsgrunderna för professorer vidgades på så sätt att pedagogisk skicklighet nämndes jämte den vetenskapliga. Tillägget »och annan skicklighet som är av betydelse med hänsyn till tjänstens ämnesinnehåll« synes primärt betingat av hänsyn till professurer med konstnärlig inriktning. Ytterligare föreskrifter tillkom för en växande skara lärare av andra kategorier, från ackompanjator till utländsk lektor.

Även behörighetskraven vidgades. Fler utbildningar gav tillträde till högskolan, samtidigt som allmän behörighet tillföll den som fyllt 25 och hade fyra års arbetslivserfarenhet men saknade gymnasieutbildning. I utredningsdirektiven hade konstaterats att studentexamen inte spelade sin gamla roll i det mer öppna utbildningssystem som senare års reformer skapat, vilket innebar »att det fasta sambandet mellan gymnasiet och eftergymnasial utbildning löses upp«.⁸⁰

Liksom 1964 var nyordningarna omfattande vad gällde organiseringen av undervisningen och av styresorganen.

»Utbildningen inom högskolan skall planeras med hänsyn till samhällets behov av utbildade och individernas behov och önskemål«, hette det i högskolelagen. Behoven var utgångspunkten, men planeringen mer proaktiv och centraliserad än när olika högskolor var för sig hade hänvisat till omgivningens behov för att motivera att omgivningen borde möta deras behov. Lagens ord konkretiserades i organiseringen av den grundläggande utbildningen i yrkesinriktade utbildningslinjer. Högskoleförordningen listade ett hundratal linjer som fördelades över fem yrkessektorer, från agronomlinjen i sektorn för tekniska yrken till tolklinjen i sektorn för kultur- och informationsyrken. Härtill kom enskilda linjer och kurser. Linjesystemet innebar övergången från en äldre ordning, där ett betyg motsvarat en termins studier, till en ny, där en poäng motsvarade en veckas studier i en av många mindre kurser, vilka summerade till en linje om 40 till 220 poäng. Till detta system knöts ett nytt studiestödssystem, som hanterades av ett nytt centralorgan. En an-

79. Fredrik Bragesjö m.fl., »Continuity or discontinuity?«, *Minerva* (2012); Thomas Kaiserfeld, »Massuniversitetets forskningspolitik«, i Peter Josephson & Thomas Karlsohn (red.), *Universitetets gränser* (Göteborg, 2019) och densamme, »Pengarna«, i Broberg & Dunér (red.), *Beredd till bådadera*.

80. *Högskolan*, SOU 1973:2, 677.

nan nyordning för att främja arbetslivsanknytningen var indelningen av landet i sex högskoleregioner, vilka skulle se till lokala avnämares behov.

För forskarutbildningen innebar reformen att önskan hos 1963 års forskarutredning om en enhetlig forskarutbildningsstadga i praktiken uppfylldes, även om exempelvis Sveriges Lantbruksuniversitet och Handelshögskolan i Stockholm fortfarande avvek från enhetligheten. Högskoleförordningen öppnade dessutom upp för en mängd undantag, till exempel från fyraårsnormen för kliniskt verksamma vid medicinsk, odontologisk och veterinärmedicinsk fakultet. Reformen medförde inte större förändringar, som spärre eller studielön. Forskarutbildningen fick fortfarande avslutas med examen, även om detta begrepp i princip försvann när ordningen med linjer ersatte de kungörelser som 1969 hade ersatt examensstadgorna.

Allmänna verksstadgan skulle tillämpas på en statlig »högskoleenhet« – en bokstavligen enhetlig benämning som hanterade alla läroanstalter. I förhållande till universitetsstadgan från 1964 hade den nya regeringsformen 1974 inneburit en precisering och modernisering av begreppet myndighet. Detta påverkade lärosätenas position. Men inrangeringen bland statens verk skavde på så sätt att den fordrade undantag från de allmänna författningarna. Till exempel sade högskoleförordningen att bestämmelserna om arbetstidens förläggning var tillämpliga »endast på anställd som ej är lärare«.⁸¹

Nya styresorgan tillkom för den expanderande men enhetliga högskolan. De bildade ett komplicerat mönster. Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) ersatte Universitetskanslersämbetet. Utanför läroanstalterna tillkom styrelser för de sex högskoleregionerna. De skulle samordna utbildningen. I dem ingick företrädare för allmänna intressen och för högskolan, men också för studerande och andra anställda än lärare. Vidgningen av mängden intressenter med representationsrätt gällde alla styresorgan.

En högskoleenhet skulle ha en styrelse, i vilken dekanerna ersattes av ett urval lärare som fick representera verksamheten. Företrädarna för allmänintressen var i majoritet och valdes av enhetens kommun och landsting. Regeringen förordnade rektor på förslag av styrelsen, som kunde välja att inhämta förslag från en valförsamling. Rektor utgjorde rektorsämbete tillsammans med förvaltningschef, om sådan fanns. Vis-

81. Shirin Ahlbäck Öberg, »Regeringsformen och de statliga lärosätena«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2024).

sa uppgifter var förda till nya organ, som antagningsnämnder och förvaltningsnämnder. Linjenämnder kunde inrättas på enhets- såväl som regionnivå för att planera utbildningen.

Vad gäller fakulteter och sektioner underminerades den terminologiska enhetligheten av den institutionella verkligheten, som att teknisk fakultet bestod av tio sektioner. Den skiktade ordning som universitetsstadgan 1964 skapat togs över till högskoleförordningen, men lärarförsamlingarna fick en mer rådgörande funktion när beslutsrätten gick från fakultet till fakultetsnämnd. Fakultets- och sektionsnämnderna dominerades av professorer och ansvarade för forskning och forskarutbildning, men inte för grundutbildning. De fakulteter som rymt alla lärostolsinnehavare och suttit med makten och ansvaret fanns inte längre.

Institutionsnivån följde med från 1964, men skiktades även den genom att en styrelse skulle leda institutionens arbete. Under den verkade en prefekt, som fick sitt uppdrag av högskolestyrelsen, efter samråd med institutionsstyrelsen.

Som vi ser fortsatte tendensen till en mer elaborerad och hierarkiserad organisation. Utöver föreskrifterna för statliga enheter tillkom i förordningstexten en avdelning för kommunal högskoleutbildning.

Efter denna översikt ska vi vända oss till de två principer som skulle vägleda verksamheterna, arbetslivsanknytning och forskningsanknytning

ETT CENTRALT MÅL i reformen var att högskolan inte skulle klyvas av en traditionell gräns mellan akademisk och icke-akademisk utbildning. Politikerna ville bort från det mönster som gjorde teoretisk utbildning högre och praktisk utbildning lägre – högre utbildning behövde inte vara opraktisk, praktisk utbildning behövde inte vara lägre. Principen om arbetslivsanknytning skulle öppna utbildningen mot behov utanför läroanstalternas väggar. Företrädare för allmänna intressen fick ett inflytande som luckrade upp gränsen till det omgivande samhället.

Demokratisering var ett mål som präglade reformsträvanden inom offentlig förvaltning. Medbestämmande hörde tiden till. Decentralisering var ett annat mål när regionalpolitik etablerats som politikområde, med utlokalisering av statlig verksamhet som ett inslag. Tidens tendenser präglade dess politiker, som ville se en förvaltning i takt med sin tid. De såg i högskolan en möjlig lösning på en vidare uppsättning problem. I direktiven till U 68 hade Olof Palme framhållit utbildningspolitiken som »ett av de medel, med vilka man i en blandekonomi kan aktivt

påverka samhällets långsiktiga utveckling. Den eftergymnasiala utbildningen intar i detta sammanhang en central ställning.«⁸²

För det vidgade uppdraget kom relativt sett minskande anslag. Den resursslukande automatiken avvecklades och ersattes av en finansieringsmodell med automatiska sparkrav. Fordringarna ingick i allmänna sparsträvanden: med oljekrisen 1973 kom en konjunkturförsämring och krav på sanering av de offentliga finanserna. Inte bara förvaltnings- utan även finansieringsmodeller präglas av tendenser i tiden. I den nya modellen gick medlen till de fem utbildningssektorerna, med olika ersättningsnivåer för olika yrkesinriktningar.⁸³

Dessutom kom resurserna i två flöden. Ett gick till den arbetslivsanknutna grundutbildning som hanterades av lekmannastyrda organ som linjenämnder, ett annat till den forskning och forskarutbildning som hanterades av fakultetsnämnder med vetenskapligt kompetenta lärare i majoritet. Modellen bidrog till att separera de två uppgifter som i förening kommit att definiera en högre läroanstalt. Ordningen motiverade universitetslektorer att fortsätta kämpa för forskningsmöjligheter, som de också började få. Omsider började de universitetsfilialer som blev regionala högskolor att sträva efter att bli lärosäten med egen forskning och forskarutbildning.

Utbildningen vid högskolan blev inte totalt spärrad, men man införde i praktiken en allmän, möjligen mjuk spärr. De nya bestämmelserna innebar tydliga incitament att inte bedriva studier som vid universitetens fria fakulteter, utan mer som vid de spärrade fackhögskolorna med sina planbundna och yrkesinriktade utbildningar. De hade en klar arbetslivsorientering sedan tidigare, och högskolorna hade även inkorporerat avnämning intressen i sin ledning.

PRINCIPEN OM FORSKNINGSANKNYTNING av undervisningen drev verksamheterna i annan riktning än principen om arbetslivsanknytning, vilken verkade för att göra högre utbildningar mindre opraktiska, mer relevanta i samhället. Forskningsanknytningen verkade för att göra praktiska utbildningar högre, ur akademisk synvinkel. Principen var i praktiken en nyformulering av normen om samband mellan un-

82. *Högskolan*, 677. Betydelsen av förvaltningstrender i stort lyfts fram i Johan Boberg, »Lärosätenas interna organisation«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2022).

83. Finansieringsmodellernas tidsbundenhet lyfts fram i Gustavsson, »Från automatisk uppräknings till automatiska avdrag«.

dervisning och forskning. Den kan tyckas stå i ett spänningsförhållande till arbetslivsanknytningen med tanke på den politiska önskan att bryta upp från traditionsbevarande akademisk normbildning. I förlängningen av forskningsanknytningsprincipen låg ännu en spänning i så måtto att det inte talades om en undervisningsanknytning av forskningen, trots att det mesta av den statsunderstödda civila forskningen utfördes vid lärosäten, inte vid forskningsinstitut eller akademier. Asymmetrin framstår som ett uttryck för föreställningar om forskningens betydelse för en utbildningsinstitutions inrangering i hierarkin högre–lägre. Politikerna sökte komma bort från dem, men dessa idéer tycks leva sitt eget, stigmundna liv.⁸⁴

Uttrycket »forskningsanknytning« fick vingar 1970, genom en av de debattskrifter U 68 gav ut före huvudbetänkandet, närmast i avsikt att undvika en kritikstorm liknande den UKAS-förslagen hade mött. Utredarna hänvisade sedan till debatten. De fann det vanskligt att slutgiltigt bestämma centrala begrepp som grundutbildning, forskarutbildning och forskning liksom själva grundkategorin högskola. »Vidgningen av begreppet högskoleutbildning innebär emellertid ytterligare differentiering«, konstaterade man och exemplifierade med lärar- och vårdutbildningar. Men diversifieringen innebar inte att alla skulle forska.⁸⁵

Universiteten och de äldre fackhögskolorna har av många berörda, t. ex. studerande, arbetsgivare och lärare, traditionellt uppfattats ha ett särmarke genom att grundutbildningen bedrivs tillsammans med forskning och forskarutbildning. Ibland har en tendens kunnat skönjas hos representanter för nya högskolor att se detta särmarke som ett företräde som man önskar ge också de nya högskolorna. Statsmakternas beslut vid inrättandet av t. ex. social- och journalishögskolorna har emellertid inneburit att dessa inte är enheter för forskarutbildning eller forskning. I U 68s förslag ligger heller ingen avsikt att förlägga forskning eller forskarutbildning till nya enheter.

84. I Göran Andolf, *Utbildning och forskning*, Ds U 1975:15, följs debatten om forskningsanknytning, men utan den begreppshistoriska poängen att uttrycket självt har en historia; jfr diskussionen i Lars Geschwind, »Forskningsanknytning – högskolans *sine qua non*?«, i Jenny Björkman & Björn Fjæstad (red.), *Tänka vidare* (Göteborg, 2015).

85. *Högre utbildning* (Stockholm, 1970); en sökning på forskningsanknyt* i KB:s databas Svenska tidningar, tidningar.kb.se, ger en bild av genomslaget. *Högskolan*, 59f.

Samtidigt menade man att nya högskoleutbildningar kunde bidra till att nya frågor väcktes, att forskning om praktiska problem initierades. Socionom- och journalistutbildningarna fick exemplifiera denna möjlighet.

När politikerna fattade beslut om högskolelag och -förordning ersatte de universitetsstadgan, vilken vi sett hade kommit att inbegripa många fler lärosäten än universiteten, jämte stadgan för jordbrukets högskolor. Besluten berörde även socialhögskolorna, journalisthögskolorna, gymnastik- och idrottshögskolorna, lärarhögskolorna, Bibliotekshögskolan. Härtill kom läroanstalter under landstings- och kommunalt huvudmannaskap, främst inom vårdsektorn. Högskolan samlade en brokig mångfald. Konstutbildningarna var ett fall för sig.⁸⁶

Implementeringen av högskolereformen innebar principiella bryderier och praktiska svårigheter för många nytillkomna aktörer. Inom utbildningar för vård, skola, omsorg fick de nya högskolelärarna brottas med frågor om vad forskningsanknytning innebar och hur den skulle åstadkommas. Samtidigt fick frågan om könsfördelningen inom högskolan stärkt aktualitet i och med att reformen medförde en majoritet av kvinnor i systemet totalt sett, även om de bland lärarna blev relativt sett färre ju högre upp i hierarkin man räknade.

Med start just 1977 kom en ström av publikationer som tog upp forskningsknytningen. Lärar- och vårdutbildningar stod i centrum, men 1978 kom även en rapport från seminariedagar om forskningsanknytning vid Sjöbefälsskolan i Göteborg. Året efter kom *Om och från symposiet kring forskningsanknytningsfrågor i Nässjö: Rapport från Linköpings högskoleregion*, och ännu ett år senare en rapport från Malmökonferensen *Vårdlärarutbildning – forskningsanknytning – omvårdnadsforskning*. På medicinens domän fick sjuksköterskor och barnmorskor tampas om gränsdragningar med de läkare som av hävd ville definiera medicinsk forskning. När de nytillkomna började disputera skedde det ofta med knytning till någon universitetsinstitution i pedagogik. *Omvårdnad: Framväxten av en ny vetenskap* löd 1984 titeln på ena delen av en sjuksköterskas avhandling inom sociologi. Disciplinen socialt arbete etablerades inom socionomutbildningen, där forskningsanknytningen också tog sig uttryck i avhandlingsproduktion.⁸⁷

86. SFS (1977), nr 221–227.

87. En sökning på forskningsanknyt* i KB:s databas Libris, libris.kb.se, har gett mig titlar och en bild av utvecklingen. Den har undersökts närmare för olika yrkeskärer,

Alla uppskattade inte vad de uppfattade som en akademisering av institutioner med egna traditioner för praktikbaserad yrkesutbildning. Samtidigt kom kunskapsbildning genom forskningsanknytning att skapa en bas för professionella projekt, för inmutande av en kunskapsdomän som kunde befästa en kårs jurisdiktion. Ofta hamnade de forskarutbildade lärarna i en ambivalent position. För akademisk acceptans fick de underordna sig vetenskaplighetens krav. Samtidigt behövde de tillerkännas praktisk relevans av de yrkespersoner vilkas arbete var basen för professionens förankring utåt.

Samtidens ordning

Liksom forskarutbildningsreformen 1969 har högskolereformen 1977 karakteriserats som ett misslyckande. Den elaborerade enhet som rymde en mångfald var svåröverskådlig. Implementeringen av den nya ordningen genererade så många oförutsedda bieffekter att målsättningar som motiverat reformen gäckades. Den planering som skulle förenklas blev mer komplicerad.⁸⁸

Men en ny tid och ledningsfilosofi följde på den radikala rationalismens planeringsvision. Riv pyramiderna, hette det i företagsvärlden, samtidigt som politiken svängde åt höger och en marknadsvåg gick genom samhällskroppen. Statlig centralplanering blev problemet snarare än lösningen. Tidens tendenser påverkade den offentliga förvaltningen, där en trend blev att simulera näringslivsmässiga verksamhetsformer för att förbättra effektiviteten i det som hade kommit att kallas offentliga sektorn. Genom att precisera kvantitativa mål och sedan låta aktörer agera fritt under konkurrens kunde man lättare jämföra resultat, gick tanken, för att så låta graden av måluppfyllelse utgöra grund för en omfördelning som optimerade resursutnyttjandet. Trenden var internationell.⁸⁹

som Ingrid Heyman, *Gånge hatt till...* (Göteborg, 1995); Evelyn Hermansson, *Akademisering och professionalisering* (Göteborg, 2003); Peter Dellgran & Staffan Höjer, *Kunskapsbildning, akademisering och professionalisering i socialt arbete* (Göteborg, 2000); Britt Tellgren, *Från samhällsmoder till forskarbehörig lärare* (Örebro, 2008).

88. Kaj Sköldberg, »Strategic change in Swedish higher education«, *Higher education* (1991).

89. Björn Wittrock & Stefan Lindström, *De stora programmens tid* (Stockholm, 1984); Göran Sundström, *Stat på villovägar* (Stockholm, 2003).

I Sverige hade man experimenterat med nya budgetprocesser som skulle effektivisera offentliga sektorn och stärka dess legitimitet. Mål- och resultatstyrning kom att följa på regelstyrningen, vilken hade medfört att statsmakten fått engagera sig i en ändlös rad av detaljer. Den nya förvaltningsprincipen infördes 1988, just efter det att den mer vittfamnande verksförordningen 1987 hade ersatt allmänna verksstadgan från 1955. Nyordningen påverkade även det högre utbildningssystemet.

På denna domän avskaffades 1988 de regionstyrelser som fått mycken kritik för att vara byråkratiska. Även andra inslag i 1977 års reform hade kritiserats, som den tungrodda beslutsgången och detaljregleringen av utbildningarna. De gamla filosofiska fakulteterna menade att ordningen med ett pärlband av småkurser i förutbestämda linjer gjorde studierna gymnasiala. Studentorganisationer protesterade mot kvaliteten i utbildningen, och en utredning initierades 1989. Upptakten påminner lite om den till U 55.

HÖGSKOLEREFORMEN 1993 påminner i sin tur om den från 1977, som att arbetet initierades av en socialdemokratisk regering och slutfördes av en borgerlig. Men processen skilde sig från dem vi mött tidigare på så sätt att reformen inte föregicks av stora utredningar. Departementet gjorde självt mycket av arbetet. Detta ledde fram till en ny lag respektive förordning för högskolan, vilket innebär att man från sina föregångare övertog det enhetliga reformobjektet och det juridiska ramverket. Jag ska här närmast kommentera resultaten av skeendena.

Högskolelagen av 1992 trädde i kraft året efter. Mycket är bekant i ljuset av tidigare kommentarer till våra observationspunkter. Huvuduppgifterna påminner om dem som gärna knyts till universitetet i Berlin 1810 och som upphöjdes till svensk lag 1916. Formuleringarna från 1992 – som med justeringar alltjämt gäller i början av 2020-talet – är mångordigare och har komplicerats av olika nyheter.⁹⁰

- 2 § Staten skall som huvudman anordna högskolor för
 1. utbildning som vilar på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt på beprövad erfarenhet, och
 2. forskning och konstnärligt utvecklingsarbete samt annat utvecklingsarbete.

90. *SFS* (1992), nr 1434.

I forskning och utvecklingsarbete ingår att sprida kännedom om verksamheten samt om hur sådana kunskaper och erfarenheter som har vunnits i verksamheten skall kunna tillämpas.

3 § Verksamheten skall bedrivas så att det finns ett nära samband mellan forskning och utbildning.

Vissa skrivningar om forskningens frihet övertogs från 1977 års lag men fick en mer framträdande utformning:

6 § För forskningen skall som allmänna principer gälla att

1. forskningsproblem får fritt väljas,
2. forskningsmetoder får fritt utvecklas och
3. forskningsresultat får fritt publiceras.

Liksom tidigare gjorde passivformen på verben det oklart vem som utgjorde det subjekt vars frihet att välja var lagstadgad. Valfriheten blev hur som helst 2010 grundlagsfäst genom ett tillägg till 1974 års regeringsform: »Forskningens frihet är skyddad enligt bestämmelser som meddelas i lag.« Inget sades om huruvida samma frihet och skydd gällde för konstnärligt utvecklingsarbete.⁹¹

Vidare kan vi notera att det 1992 ordades mindre om den organisation som blivit mindre vidlyftig, mer om lärare och studenter. Lagen har reviderats på många punkter, som att högskolan tillförts fler uppgifter. Att bidra till innovationer framstår till exempel som en central uppgift i den forskningspolitiska propositionen 2008, *Ett lyft för forskning och innovation*, men den har inte kommit till uttryck i högskolelagen. Många nya uppgifter framstår som vällovliga men bidrar sammantagna till viss målfriktion. Kanske kan enskilda finna dem svåruppnåeliga i vardagen, som att »främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö, ekonomisk och social välfärd och rättvisa«.⁹²

Förordningen från 1993 har reviderats än oftare, vilket ett nummer i *Svensk författningssamling* från 1998 indikerar: »Förordning om ändring i förordningen (1998:1003) om ändring i högskoleförordningen

91. SFS (2010), nr 1408.

92. Sven Widmalm, »Innovation and control«, i Sharon Rider m.fl. (red.), *Transformations in research, higher education and the academic market* (Dordrecht, 2013). SFS (2005), nr 1208.

(1993:100)«. Befordringsgrunder för lärare och behörighetskrav för studerande reviderades inte på något anmärkningsvärt sätt. Men makten över tjänsteorganisationen decentraliserades, till exempel vad gällde beslut om professurer. Som 1964 och 1977 var nyheterna störst vad gällde organiseringen av undervisning respektive styresorgan. I resten av detta avsnitt ska jag följa utvecklingen av dessa båda aspekter av högskolesystemets reglering.⁹³

DE CENTRALT BESTÄMDA UTBILDNINGSLINJERNA med arbetslivsanknytning avskaffades, liksom linje- och utbildningsnämnderna. I stället återinfördes examensbegreppet genom en ordning med två huvudkategorier: dels tre *generella examina*, nämligen högskole-, kandidat- och magisterexamen, dels ett fyrtiotal *yrkesexamina* för legitimationsyrken och mer eller mindre etablerade professioner, från apotekarexamen till yrkesteknisk examen. I stället för att reglera innehållet skulle statsmakterna fastställa utbildningarnas mål, i relation till vilka lärosätena var fria att organisera sina verksamheter, för att sedan utvärderas. Ordningen för de konstnärliga utbildningar som inrangerats i högskolan blev speciell på ett sätt som vi kommer till i nästa kapitel.

Fastän motiveringarna hänvisade till högre kvalitet genom större frihet präglades även denna reform av idéer om effektivare styrning och resursutnyttjande. Till utbildningsreformen hörde ett reformerat resurstilldelningssystem, som inbegrep automatiska sparkrav jämte tilldelning i relation till prestation. Tanken var att resurser skulle överföras till läroanstalter som attraherade och examinerade fler. Betänkandet bakom denna reform, med den talande titeln *Ersättning för kvalitet och effektivitet*, resonerade om »studentpengen«. Denna kom i schablonbelopp som skilde sig mellan olika områden, med lägst ersättning för det humanistisk-samhällsvetenskapliga.⁹⁴

En växande upptagenhet av internationalisering – som fick ett uttryck i Bolognaavtalet 1999 om att öka jämförbarheten för att höja rörligheten – ledde 2007 till en reformering av examensväsendet. Drömmen om enhetlighet på ett högre plan tog sig uttryck i en organisation med tre utbildningscykler på olika nivåer – grund-, avancerad och forskarnivå – om tre plus två plus tre år. Likformigheten underminerades av

93. SFS (1993), nr 100; (1998), nr 1272.

94. *Ersättning för kvalitet och effektivitet*, SOU 1993:3, avsnitt 2.2 och genom hela betänkandet; jfr Gustavsson, »Från automatisk uppräknings till automatiska avdrag«.

den svenska särlösningen med två examina på avancerad nivå, en ettårig magister och en tvåårig master. I nästa avsnitt ska vi utreda regleringen på forskarutbildningsnivån.⁹⁵

STYRESORGAN PÅ ALLA NIVÅER påverkades av reformen 1993. Bestämmelserna om institutionsnivån avvecklades som ett led i lärosätternas frigörelse från statlig reglering. Vid KI och KTH försvann snabbt många småinstitutioner. På andra håll kom efter hand sammanslagningar till storinstitutioner och införande av prefektstyre. Avregleringen förde med sig omregleringar.⁹⁶

Fakultetsnivån ändrades inte, men fakulteten som organisationselement tappade i betydelse några år senare, då anslag till forskning och forskarutbildning började tilldelas fyra bredare vetenskapsområden, det tekniska, medicinska, naturvetenskapliga respektive humanistisk-samhällsvetenskapliga. Externt erhållna anslag har fått växande betydelse för läroanstalterna genom att finansiera allt mer av den forskning som är betydelsefull för positionen i systemet.

Styrelsen var det interna organ som ändrades mest. Dess makt och ansvar utvidgades samtidigt som den styrda läroanstalten fick ökat självbestämmande. Å andra sidan minskade lärosätets inflytande över sin styrelse i omgångar som innebar att antalet ledamöter som kom inifrån minskade jämfört med dem utifrån. Dessa ledamöter utsågs av regeringen, liksom den ordförande som från 1998 skulle vara extern. Befrielsen från statlig styrning var tvetydig.

Utanför utbildningsinstitutionerna ändrades de centrala organens roll. Universitets- och högskoleämbetets funktion som mellanled avvecklades när lärosätena 1993 ställdes direkt under regeringen. Uppgifterna blev i stället resultatuppföljande, utvärderande, kvalitetssäkrande. De centrala organen har omorganiserats ofta för att passa en ny ordning. Läroanstalternas ramar tydliggjordes när myndighetsförordningen, som skulle gälla generellt om inte annat sades, 2007 ersatte verksförordningen från 1987. När det kom en allmän myndighetsreglering och läroanstalterna inordnades i den blev det klart vilka märkvärdiga myndigheter de var: högskoleförordningen fick lista de 16 av 30 paragrafer i myndighetsförordningen som inte var tillämpliga. De rörde primärt ledningsfrågor.⁹⁷

95. SFS (2006), nr 1053.

96. Boberg, »Lärosätternas interna organisation«, 35f.

97. SFS (2007), nr 515; (2010), nr 1064; jfr *Från verksförordning till myndighetsförordning*,

En detalj som blyxtbelyser den allmänna rörelseriktningen gäller statens lokaler för högre utbildning och forskning. När Akademiska hus 1993 tog över förvaltningen från Byggnadsstyrelsen gick organisationen från ämbetsverk och generaldirektör till aktiebolag och vd, visionen från rationalitet genom planmässighet till resursoptimering genom marknadssimulering.

Lagar och förordningar från 1993 är i kraft ännu tre decennier senare, men har alltså reviderats ofta. Kontrasten är bjärt till de statuter från 1655 som gällde i nästan 200 år. Tiden tycks ha accelererat över tid. Det är inte minst styrningen av högskolan som ändrats – och blivit föremål för engagerad akademisk debatt.

HÖGSKOLANS LEDNINGSFRÅGOR uppmärksammades redan av den utredning som tillsattes 1989 mot bakgrund av dels tidens nya förvaltningsprinciper, dels kritik av utbildningen. I betänkandet *Frihet, ansvar, kompetens* framhöll kommittén 1992 att debatten numera handlade om resultat och kvalitet snarare än om utbildningens sociala funktioner. Man förklarade även att den äldre organisationen av tradition »byggd på kollegialt beslutsfattande«, men att ledningen under efterkrigstiden centraliserades allt mer. »Sina mest extrema former tog sig denna brist på förtroende för det lokala ansvaret när studenter i början av 1970-talet exempelvis måste få tillstånd av regeringen för att läsa företagsekonomi före nationalekonomi inom ramen för studier på ekonomlinjen.«⁹⁸

Reformen 1977 innebar en generell reglering, konstaterade kommittén, som fann högskolan mindre enhetlig än namnet antydde: »Begreppet 'högskola' rymmer en så mångskiftande verklighet att det ibland kanske t o m är vilseledande att använda detta begrepp.« Klart var i alla fall att många ärenden 1977 fördes till mer lokala organ. Klart var även att de traditionella fakulteterna avvecklades, liksom att professorernas makt och ansvar minskat samtidigt som deras engagemang i forskningen ökat i förhållande till det i undervisningen. Kommittén diskuterade vad en framtid med mer självständiga lärosäten direkt under Utbildningsdepartementet kunde innebära för ledningen. Man resonerade om högskolan som »en multiprofessionell organisation«, men presenterade

SOU 2004:23, som efter en diskussion av högskolornas särart föreslår att myndighetsförordningen ska vara direkt tillämplig även för dem (76ff).

98. *Frihet, ansvar, kompetens*, SOU 1992:1, 57, 40f.

inga skarpa förslag. En slutsats var dock klar 1992: »Ledningsfrågorna kommer att få ökande betydelse i den decentraliserade högskolan.«⁹⁹

Denna spådom besannades snabbt. I departementspromemorian *Fria universitet och högskolor* förklarade utbildningsministern, moderaten Per Unckel, att den frigörelse han föreslog var avgörande för Sverige som kunskapsnation. Argumentationen följde en väl upptrampad stig: »Det är bara genom en avancerad utbildning och forskning som Sverige kan hävda sig i en hårdnande internationell konkurrens.« När promemorian sedan diskuterade högskolans beslutsordning inledde man med en bild av olika principer. »I nuvarande bestämmelser rörande den institutionella organisationen blandas två ledningsfilosofier, en kollegialt präglad och en mer hierarkisk.« Utan att ta ställning mellan filosofierna utgick förslaget till lagstiftning från en modell där en högskolas ledare i princip utsågs av dess styrelse. I sin reformlust påminde det om den plan för en ny och effektivare ledning som Statskontoret lanserade 1964, men som politikerna avvisade då.¹⁰⁰

När promemorian gick på remiss kom motstånd mot tanken att högskolans frigörelse skulle åstadkommas genom att samla all makt till den styrelse regeringen utsåg. Inte minst lärosäten menade att ledningens legitimitet var avgörande och att kollegiala val utgjorde bästa grunden för tillit. Denna opinion stod i kontrast till den uppfattning Arbetsgivareföreningen var rätt ensam om: »Förordar en mera företagsliknande ledning (hierarkisk), vilken innebär en förenkling och tydliggörande av ledningsorganisationen som motverkar byråkrati och ger snabbare anpassning till nya krav och förutsättningar.«¹⁰¹

I propositionen fortsatte regeringen jämkla mellan olika principer i stället för att konfrontera den tydliga opinionen bland lärosätena – något som kunde blivit politiskt svårsmält med tanke på den betydelse deras frihet hade i argumentationen. Det förvånar föga att en företrädare för den socialdemokratiska oppositionen sedan undrade, inför regeringens ström av reformer i frihetens namn, vems frihet det handlade om. »Är det universitetens, professorernas eller studenternas frihet? Vem skall ha makten över kunskapens villkor?« Intressantare att notera är invändningen från en företrädare för Ny demokrati, ett kortlivat riksdagsparti som ansetts populistiskt, att förslagens frihetssång stördes av

99. Ibid., 48, 230.

100. *Fria universitet och högskolor*, DS 1992:1, 3, 49.

101. RD 1992/93; proposition nr 1, 167.

falska toner som kom av »en djup misstro mot högskolesystemets egna möjligheter att ta ansvar för sin uppgift. Frihet är bra så länge politikererna har kontrollen. Men man varken vill eller vågar ge universiteten en frihet värd namnet.« Vi noterar även att utbildningsminister Unckel åkallade Wilhelm von Humboldt i pläderingen för sin reformproposition, kallad *Frihet för kvalitet*.¹⁰²

SPÅDOMEN FRÅN 1992 har gått i uppfyllelse på så sätt att ledningsfrågor har kommit att tillmätas ökande betydelse. Vad gäller styrningsfilosofier började uttrycket »kollegialitet« brukas oftare runt millennieskiftet. Efter 2008 steg bruket brant, närmast i respons på radikala förslag från Autonomiutredningen, med den tvetydiga uppgiften att öka lärosätenas självbestämmande och samtidigt värna statens styrning. Strax härafter steg även bruket av det nya uttrycket »linjestyrning«, varefter kollegialitet och linjestyrning blev grundligt omstridda och motstående begrepp i en vidlyftig debatt.¹⁰³

Dragkampen mellan ledningsfilosofierna blev så hård att den gjordes till föremål för en egen utredning, Ledningsutredningen. Dess betänkande från 2015 genomsyrades av ett ensidigt ledningsperspektiv på högskolans ledningsfrågor. Ett alternativ hade varit att utgå från ett verksamhetsperspektiv, att se det som att ledningen är till för verksamheterna, ungefär som i ett studerandeperspektiv på undervisning: som lärare är man till för studenterna, inte tvärtom.¹⁰⁴

Det är en internationell trend att central reglering och kollegialt beslutsfattande är inslag i styrningen som minskat i betydelse, liksom att inflytandet för externa intressenter och lokal ledning ökat. Ett annat inslag som fått större betydelse är konkurrens som princip för organisering, till exempel i system för prestationsbaserad fördelning av resurser mellan och inom lärosäten. Om än i skuggan av begreppet frihet har konkurrensen blivit ett betydelsefullt inslag i verklighetsbeskrivningen:

102. RD 1992/93: protokoll nr 44, 26ff, 53.

103. *Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104; jfr Henrik Björck, *Om kollegialitet* (Stockholm, 2013) och den uppföljande »Makt och myndighet i högskolans samtidshistoria«, i Nils Andersson & Mats Greiff (red.), *Från Göteborg till Malmö via Königsberg* (Malmö, 2015). Frågan behandlas vidare i bl.a. Kerstin Sahlin & Ulla Eriksson-Zetterquist, *Kollegialitet* (Lund, 2016) och Boberg, »Lärosätenas interna organisation«.

104. *Urvecklad ledning av universitet och högskolor*, SOU 2015:92; jfr Henrik Björck, »Perspektiv på universitetens ledningsfrågor«, *Nya Argus* (2016:9–10).

den ska mötas med en konkurrensutsättning som höjer kvaliteten som i sin tur stärker konkurrenskraften.

Denna organiseringsprincip har bieffekter och följdfrågor på olika nivåer. Ju mer kolleger upplever sig som medtävlare snarare än medarbetare, desto mer snärjs de i en motpartslogik som underminerar den samverkan och tvärvetenskaplighet som samtidigt uppmuntras. Och vem ska fastställa verksamhetsneutrala indikatorer som mäter om konstnärliga eller medicinska fakulteten är årets vinnare? På lärosätetsnivå skaver konkurrensprincipen mot myndighetsstatusen. På ett annat område kan det kännas främmande att tänka sig att flera fiskeristyreiser skulle konkurrera om statliga medel genom att söka bedriva den mest excellenta fiskeristyreelseverksamheten.¹⁰⁵

Fogas adjektiv som internationell och global till konkurrensen blir den obeveklig som en naturkraft. Den pockar då på nationell samling för att stärka konkurrenskraften i förhållande till medtävlarna, vilka kan mäta sig med varandra genom rankinglistor. Benägenheten att se konkurrens som både problem och lösning är också internationell. Till exempel har man i Tyskland sjösatt så kallade excellensinitiativ, som genom konkurrens och omfördelning ska driva fram lärosäten som med spetsforskning förmår hävda sig globalt. Massan av institutioner som inte blir världsledande får bli kostnadseffektiva undervisningsanstalter. Tävlingsandan är ute ur flaskan, har det sagts.¹⁰⁶

Även om filosofier och principer skavt mot varandra var objektet för styrning detsamma som 1977: högskolan. På marginalen av den enhetliga regleringen fanns Lantbruksuniversitetet och Handelshögskolan kvar som särlösningar; Chalmers och Högskolan i Jönköping tillkom när de 1994 transformerades till stiftelsehögskolor. Inom denna enhet av en mångfald ska utbildningen fortsatt bygga på vetenskaplig grund. Detta har bidragit till att det inom institutionernas ramar utvecklats nya vetenskaper, som blivit instrument för kunskapsbildning och kårformering.

När en rad utbildningar med egna traditioner 1977 inordnades under begreppet högskolan noterade vi ovan framväxten av omvårdnadsforskning, närmast i respons på budet om forskningsanknytning. Detta

105. Jag har diskuterat temat i Björck, »Kollegialitet och konkurrens«, i Tomas Forser & Thomas Karlsohn (red.), *Till vilken nytta?* (Göteborg, 2013).

106. Margit Szöllösi-Janze, »'Der Geist des Wettbewerbs ist aus der Flasche!'«, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* (2011).

område har sedan blivit till vårdvetenskap, med en stundom omtvistad gräns mot medicinsk vetenskap. För flera yrkeskårer inom sjukvården är denna kunskapsdomän avgörande för deras professionella projekt. När socialinstituten inrangerades i universiteten kom socialt arbete att ge en forskningsanknytning och kunskapsbas för socionomers kårformering som var skild från det akademiska sociologiämnet. Utbildningsvetenskap etablerades för lärarna som benämning på en kunskapsdomän med mer pratikorienterad syftning än det äldre pedagogikämnet. Uttrycket fick 1995 spridning i en rapport från Lärarförbundet om kårens professionella status – i vilken man efterlyste »den utbildningsvetenskapliga grund som ligger i lärarutbildningens intresse« – varpå Lärarutbildningskommittén föreslog det som benämning på ett nytt vetenskapsområde. För journalisterna och deras utbildning etablerades medie- och kommunikationsvetenskap. För andra tillkom andra specialiteter, som biblioteks- och informationsvetenskap, idrottsvetenskap, mat- och måltidsvetenskap. Krigsvetenskap utvecklades som ämne vid Försvarshögskolan, som genomgick en akademisering på så sätt att den 2008 trädde in i högskolesystemet och tio år senare fick rätt att utfärda examina på forskarnivå. Samtidigt har Krigsvetenskapsakademien funnits sedan 1805.¹⁰⁷

Det vore intressant med en vetenskapshistorisk undersökning av hur detta slags vetenskaper vuxit fram.

Kritiker har i denna utveckling sett en akademisering som drivit på en losskoppling av utbildningen från det praktiska arbete den varit vänd mot. Samtidigt har forskningen glidit bort från undervisningen. Denna tendens har drivits på av det förhållandet att vetenskaplig skicklighet värderats så högt vid tillsättning av lärare i högskolan. När systemet för extern forskningsfinansiering sedan reformerats med sikte på excellens och världsledarskap har framgångsrika professorer kunnat koppla loss

107. Jfr not 87 ovan; här till kan nämnas senare studier av en akademisering i professionaliseringens tjänst som Peter Dellgran & Staffan Höjer, »Varför forskarutbildning?«, *Socialvetenskaplig tidskrift* (2017) och Peter Dellgran, »Vetenskapens mål och mening«, *Socionomen: Forskningssupplement*, nr 43: digital publicering (2018); Karin Fransson & Ulf Lundgren, *Utbildningsvetenskap* (Stockholm, 2003), 16ff; Björn Furuhaugen m.fl., »The ideal teacher«, *History of education* (2019), som jämför lärarutbildningarnas utveckling i Sverige och Finland; Joakim Wirén Åkesson, *Idrottens akademisering* (Malmö, 2014). Om krigsvetenskapens roll mellan kunskapsbildning och kårformering, se Johan René, »Akademisering av officersutbildningen«, liksom andra kapitel i Sten Munck af Rosenschöld (red.), *Försvarshögskolan* (Stockholm, 2018).

från den undervisningsuppgift som tidigare var självskriven för en akademisk lärare.

Vi har nu översiktligt gått igenom den reglering som i skrivande stund tänks styra det svenska högskolesystemet. Det är dags att i ett avslutande avsnitt återknyta till den utbildning som inledde kapitlet.

Forskarutbildningen

Liksom tidigare var utbildningen av forskare central för att befolka systemets institutioner med lärare som kunde säkra forskningsanknytningen. I kölvattnet av högskolereformen 1977 blev forskarutbildningen, högst i den högre utbildningen, föremål för fortsatta reformsträvanden. Den grundordning som hade etablerats 1969 bestod dock, även efter 1993 års högskolereform.¹⁰⁸

Frågan om forskarutbildning blev ett inslag i många läroanstalters kamp om gränsdragningar. På ett allmänt plan handlade kampen om möjligheter till forskning och rätt till forskarutbildning, institutionella attribut av betydelse för resursflöden och positioner i systemet. Mer specifikt kunde kampen gälla möjligheten att utbilda sina egna lärare och säkra en domänspecifik kunskapsbas som utgjorde en resurs i kampen med angränsande professioner.

En mer handfast förändring var införandet av en etappavgång i början av 1980-talet, med den nygamla benämningen licentiatexamen. Detta var i linje med förslag från 1963 års forskarutredning och mottogs särskilt väl på den tekniska domänen, där avnämarna uppskattade denna kortare påbyggnad på grundutbildningen. Även andra frågor – som dimensioneringen av forskarutbildningen – var stabilt förankrade i den förgående utvecklingen. De blev föremål för utredningar och justeringar. I och med att problemformuleringar och förslag till lösningar mest varierades omformade reformerna inte ramarna. Verksamheterna gick vidare längs upptrampade stigar.¹⁰⁹

MEN 1998 KOM EN REFORM som förändrade förutsättningar genom att ta tydlig ställning. Liksom 1969 genomfördes den av en socialdemokratisk regering, men till skillnad från då utgick man inte från någon specialutredning med åtföljande remissomgång. I stället sammanställde

108. Zetterblom, *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet*.

109. Ibid., 35f.

departementet olika underlag till förslag som presenterades i budgetpropositionen.

I regeringsförslaget förklarade man att den 1969 beslutade uppläggningsen förverkligats vid fakulteter med laborativ eller klinisk inriktning, men knappt vid de andra. För att effektivisera forskarutbildningen vid samtliga fakulteter ville man genomföra ett åtgärds paket.¹¹⁰

Kvantitativa mål för examinationen föreslås bli införda. Graden av måluppfyllelse kommer att utgöra ett underlag för statsmakternas beslut om resurser för forskning och forskarutbildning. De nu gällande reglerna för antagning skärps vad avser studiefinansieringen. Doktorander som har utbildningsbidrag skall erbjudas anställning som doktorand senast när två år återstår av studierna. Möjligheterna att utnyttja studiemedel under forskarutbildningen begränsas.

Utgångspunkten var de behov av forskare som gjorde utbildningen av dem till en nyckelfråga: »Fler personer med forskarkompetens i samhället kan markant påskynda utvecklingen, medan en brist på sådana personer riskerar att hindra den.« För att bygga ut högskolan behövdes fler kompetenta lärare, inte minst för alla utbildningar som tillkommit efter 1977. I relation till denna betydelse blev forskarutbildningens effektivitet ett problem, speciellt vid de humanistiska, teologiska, juridiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna. Studietiderna var långa, examinationsfrekvensen låg, åldern hög på dem som alls blev klara.¹¹¹

En lösning var att fastställa kvantitativa examinationsmål för lärosätena. Härigenom skapades förutsättningar för uppföljning och resurstilldelning i relation till prestation. Diskussionen av dessa förslag rymde ett talande språkbruk. De behov som låg till grund för målen diskuterades i termer av *tillgång* och *efterfrågan*. Den prestationsrelaterade medelstillelningen sades innebära tydliga *incitament* att effektivisera resursutnyttjandet.

En annan del av lösningen var att för antagning inte bara ta hänsyn till behörighet och begåvning utan även kräva finansiering av studietiden. Personer med utbildningsbidrag eller anställning som doktorand skulle arbeta på heltid, till minst åttio procent med sin utbildning. De som hade annan finansiering, som anställning inom sjukvården, skulle

110. RD 1997/98: proposition nr 1:16, 90–103 (citatet: 90).

111. Ibid.

ägna minst femtio procent åt forskarutbildningen för att bli klara på högst åtta år. Studiemedel skulle bara tillåtas under särskilda villkor; om rådande generösa praxis behölls skulle reformen bli verkningslös.

Till hanteringen av de utpekade problemen hörde dessutom en utvecklad uppföljning av att planering och fyraårsnorm upprätthölls. Eftersom föreskrifterna om den individuella studieplanen efterlevdes mycket olika borde dess betydelse inskräpas. Planen behövde följas upp årligen och medverkan av såväl handledare som doktorand dokumenteras. Studieplanen omtalades som ett kontrakt. Under detta tal lurade en motpartslogik: kontrakt sluts mellan parter som inte riktigt känner tillit till varandra.

Ett annat förslag närmade sig innehållet i verksamheterna mer än de andra. Normen om den tryckta monografin som den rätta formen för en avhandling bidrog inom vissa ämnesområden till deras långa studietider, menade regeringen. Andra hade brutit upp från traditionen och övergått till sammanläggningsavhandlingar. Alla doktorsavhandlingar borde framställas med billig teknik i begränsad upplaga; förordningen om statlig tryckersättning borde upphävas. Den önskade färdriktningen var tydlig, om än halvkväden.

LIKSOM 1969 genererade propositionen många motioner. Förslagen ledde även till offentlig debatt, inte minst bland de humanister som utpekats som särskilt problematiska. Kritiken fångades upp av riksdagsledamöter som menade att förslagen skulle innebära ett antagningsstopp som slog mot humanistisk forskning: den kritiska massan och möjligheterna att upprätthålla seminarie- och kursverksamheter skulle upplösas. Det vore olyckligt om forskarutbildningen övergick »till att bli en kursbunden skola för några få heltidsanställda studerande« – den behövde inte nödvändigtvis vara »stöpt i samma form för alla ämnen och institutioner«. Utskottsmajoriteten tillstyrkte dock propositionens principer. Från höger och vänster kom reservationer med intressanta paralleller i sin kritik av regeringspolitiken.¹¹²

Den långa kammardebatten var sedan tämligen lik 1969 års, men så var grundläggande problembeskrivningar och lösningsförslag påfallande stabila. Debatten rymde även allmänna enigheter, till exempel om den nyckelposition forskarutbildningen hade för utbildning, näringsliv och samhälle, för att landet inte skulle komma på efterkälken som kun-

112. RD 1997/98: Utbildningsutskottet betänkande nr 7, 6, 13.

skapsnation: »Sveriges möjligheter till utveckling de närmaste åren står och faller med vår förmåga att hävda och utveckla kunskap och kompetens i tuff internationell konkurrens.« Det fanns även mer specifik enighet i form av hänvisningar till internationella utvärderingar av svensk högskoleutbildning, men sedan divergerade uppfattningarna om huruvida mätningarna visade att Sverige låg i topp eller inte.¹¹³

Den parlamentariska logiken lyfte dock fram oenigheterna. Samtidigt som oppositionen från olika håll kritiserade bristen på konsekvensanalys och remissbehandling, menade regeringssidan att förslagen var omsorgsfullt beredda. Politikerna gav motstridiga bilder av samma verklighet. Där ministern såg resurstillskott som skulle höja kvaliteten, uppfattade kritiker en omfördelning som skulle snygga till statistiken.

Opponenterna vände sig mot den omfattande regleringen och efterlyste större flexibilitet utifrån sina uppfattningar om vad som motiverade aktörer att forska på. En vänsterpartistisk utskottsledamot, högskoleläraren Britt-Marie Danestig, såg i förlängningen av finansieringskravets spärr en risk för skuggdoktorander i ett rättslöst forskarproletariat. Forskarutbildning var »inte en yrkesutbildning i vanlig mening, inte heller en förlängning av grundutbildningen«. Dess effektivitet kunde inte reduceras till genomströmning, menade hon, utan handlade även om »effektivitet i meningen kvalitet i forskningsresultaten, det spännande, det intressanta, det som är skönheten i forskningen«. Den kristdemokratiske utskottsledamoten Tuve Skånberg, som var teologie licentiat och senare blev doktor, förklarade att totalregleringen i effektivitetens namn skulle bli kontraproduktiv. Öppningar för alternativa vägar behövdes så länge resurserna inte räckte till att anställa alla: »Det finns inte tillräckliga medel för den radikala lösningen.« Och för vem innebar det slöseri om någon av eget intresse men utan statsmedel fördjupade sig i en forskningsuppgift under flera år? »Eller skall vi ha sådana här korta, snabba klipp och acceptera hamburgersamhällets ideal också inom forskningen?«¹¹⁴

Socialdemokraten Bengt Silfverstrand, som också deltagit i utskottsbehandlingen, förklarade att effektiviteten handlade om resultaten av de satsningar skattebetalarna gjorde. »Vi vill ha ut mer av systemet. Vi vill ha en starkare genomströmning.« Eftersom systemet var ineffektivt och orättvist behövde det reformeras, och för att då säkra kvaliteten var det

113. RD 1997/98: protokoll nr 46, 79–123 (citatet: 79).

114. Ibid., 108, 97, 115.

avgörande med en finansiering som gjorde att doktoranderna fick tid för sin utbildning. Hans jämförelsepunkter vid avfärdandet av tanken på tio procents aktivitetsgrad är talande: »Vore det meningsfullt att utbilda läkare och civilingenjörer på det sättet?»¹¹⁵

Utbildningsminister Carl Tham kunde inte se att ett livslångt doktorerande låg i någons intresse. »Det är därför obegripligt att just humanister har klagat så mycket över detta förslag, som i själva verket stärker deras ställning i forskarutbildningen.« Vidare förklarade han att talet om reglering var en myt, att hans förslag i stället innebar viss avreglering. I sina inlägg kunde Tham komma nära sin företrädare från 1969: »Vi måste ju se forskarutbildning som *forskarutbildning* och att man sedan, när man är klar med det, kan ägna sig åt forskning eller någonting annat.«¹¹⁶

En sak som tydligt skilde 1998 från 1969 var den stora enigheten kring motarbetande av könsmässig snedrekrytering, en fråga som tidigare bara togs upp av en ensam kvinna. En annan slående förändring gäller tonen i debatten, som blivit mångordigare men substanslösare, stundtals raljerande och hånfull.

Politikerna röstade för den reform som pekar in i den skrivande samtid som var deras framtid, på samma gång som den har klara band bakåt. Dels realiserade förslagen U 55:s idé om en forskarlönsprincip, dels avgjorde de den fråga om spärr till forskarutbildningen som 1969 års proposition lämnat hängande i luften. Reformen befäste forskarutbildningen, i bestämd form singularis, som ett objekt för uniforma lösningar.¹¹⁷

Detta kan tyckas märkligt med tanke på de tydliga gränser propositionen drog mellan olika vetenskapsområden, vilka tillskrevs helt olika problem och behov av reformering. Politikerna slog fast att ett av alla sätt att organisera forskarutbildning var bäst och borde implementeras i alla forskarutbildningar.

RAMARNA FÖR VERKSAMHETEN bestäms än i dag av den nygamla ordning som fastställdes 1998. Utvecklingen har rört sig i riktning mot de eftersträlvade målen, som att examinationen ökat. Andelen av befolkningen i arbetsför ålder med forskarutbildning steg 2003 till en procent, och året efter visade en OECD-mätning att 3,1 procent av en årskull

115. Ibid., 108, 101.

116. Ibid., 110, 114.

117. SFS (1998), nr 80–82.

avlade forskarexamina. Den senare siffran placerade nationen Sverige i topp, men för individen innebar den att examen blev mindre exklusiv. Samtidigt som ramarna reformerades har aktörer inom dem fortsatt handla utifrån sina övertygelser om vad som bör göras.¹¹⁸

Forskarskolor var ett nytillskott till ordningen som kunde bidra till att upprätthålla kritisk massa och tvärvetenskaplig samverkan i utbildningssparrens och konkurrenstänkets tid. Redan i propositionen till 1998 års reform konstaterades att flera lärosäten hade initierat »s.k. forskarskolor, där utbildningen ofta är mer organiserad«. Riksdagen beslutade 2000 att inrätta 16 nationella forskarskolor för att pröva en modell som kunde främja rekrytering och effektivitet. Den nya institutionen var ett fenomen i tiden som man experimenterade med runtom i Europa.¹¹⁹

Bolognaprocessen stod 2007 för ett mer handgripligt tryck mot institutionell likformighet. Examensbeskrivningar och lärandemål blev mer preciserade. Men även inom den tredje utbildningscykeln underminerades drömmen om enhetlighet på ett högre plan av en svensk särlösning: utbildning på forskarnivå om fyra i stället för tre år. I nästa kapitel ska vi se hur enhetsvisionen definitivt sprack när det 2009 infördes en särskild konstnärlig doktorsexamen.

Iakttagelsen av en annan förändring knyter an till den avtagande exklusiviteten hos doktorsexamen. Denna den högsta utbildningen framstår inte som hög nog i så måtto att examen inte längre verkar uppfattas som en garant för att den examinerade i egen rätt kan ta plats i de lärdes republik. Ingen bedöms längre vara docentkompetent vid sin disputation. Tendensen är tydligast inom de vetenskapsområden som 1998, liksom tidigare, uppfattades som förebildliga. Där äger utbildningen som regel rum i en forskargrupp, vilken styrs av en forskningsledare med ansvar för den finansiering hen lyckats mobilisera. Doktorander får utföra forskningsarbete men förväntas efter utbildningen genomgå en så kallad *post doc*. Dagens tal om »postdoktorsutbildning« leder tanken till det memento vi noterade i riksdagen 1969, att den nya sortens doktorer skulle bli så pass osjälvständiga att den föreslagna ordningen aktualiserade ett behov av postdoktoral utbildning.¹²⁰

118. Helen Dryler, *Forskarutbildningsreformen 1998* (Stockholm, 2007), 57f.

119. RD 1997/98: proposition nr 1:16, 102. RD 2000/01: proposition nr 3, 151–161; jfr Bartelse, *Concentrating the minds*.

120. Ylva Hasselberg, *Vetenskap som arbete* (Möklinta, 2012).

12 *Konstnärerna*

I förra kapitlet såg vi att högskolereformen 1977 införde utvecklingsarbete som en uppgift vid sidan av utbildning och forskning. Vidare såg vi att 1993 års reform fastslog att högskolans utbildning kunde vila på konstnärlig grund, inte bara vetenskaplig, och att konstnärligt utvecklingsarbete var en uppgift jämte forskningen. Regleringarna var föranledda av konstnärernas intåg. Men deras utbildningar hade inte självklart tagit plats i en konstruktion som skulle vara enhetlig och byggd på vetenskaplig grund. Inordningen i systemet väckte en mängd frågor, bland annat om reglerande begrepp, såsom forskningsanknytning. Var de tillämpliga på den konstnärliga domänen? Som vi ska se kom politikernas trevande svar att innebära olika särlösningar.

Konstutbildningarna lämnas gärna utanför skildringar av högskolans historia. Att konstnärerna komplicerar genom att bryta mönster gör dem här bara än mer intressanta. Deras position på marginalen av systemet ger en blyxtbelysning av skiljelinjer som kan vara svåra att uppfatta för blicken från centrum. Men det är inte lätt att följa utvecklingen på denna fascinerande domän. Att den är utbildnings- och vetenskapshistoriskt underutforskad kan sammanhånga med att den befolkats av påhittiga aktörer med större intresse för kreativ utveckling än dokumentation och formaliteter. Min framställning tar sikte på just institutionella formaliteter. Mer substantiella kommentarer utgår primärt från den bildkonstnärliga utbildningen, vars samtidshistoria konstvetaren Marta Edling utforskat ingående och upplysande.¹

1. Marta Edling, *Fri konst?* (Göteborg, 2010); perspektiv breddas och blir mer samtida

För att förenkla frågekomplexet och framställningen ska jag renodla tre tematiserande spår: utbildning – utvecklingsarbete och forskning – forskarutbildning. Men mina spår avlöser inte varandra, utan alla börjar runt 1977. Det första gäller ordnandet av konstnärlig undervisning i relation till tidens högskolereformer, det andra en möjlig grund för utbildningen. Det tredje står i relation till begreppsliga och institutionella förskjutningar i de två första, ungefär som i de tidigare kapitlen. Då spåren korsade varandra i historien återkommer och varieras vissa teman i mina redogörelser för dem. Vissa slutsatser återkommer också, som att likheterna mellan olika utbildningsinstitutioner är större än de kan verka och att dragkamperna om centrala begrepp hade betydelse för gränsdragningar, institutionsbyggande, resursmobilisering.

Kapitlet syftar alltså till att utreda förutsättningar för den utveckling som 2009 slutade med en konstnärlig doktorsexamen, lik men ändå skild från doktorsexamen. Utredningen återkopplar till fallstudierna i tidigare kapitel. Genom jämförelser med likartade processer på andra områden rymmer framställningen moment av komparativ hattforskning som leder över till diskussionen i slutkapitlet. Om de många doktorsgraderna i ett tidigare skede innebar en pluralitet av forskarutbildningar så införde reformen 1969 en homogenisering, även om de reella divergenserna var betydande. Den formella enhetligheten bröts upp av konstnärerna, som alltså återinförde ett mått av mångfald 2009.

Men innan vi kommer till våra tre spår och den doktor som avslutar denna historia ska vi se hur konstutbildningarna togs in i högskolan till att börja med.

Konsten i högskolan

Den konstnärliga utbildningsdomänen skiljer sig från dem vi mött tidigare på så sätt att den rymde en mängd läroanstalter, inte bara en eller ett par. Institutionernas banor var så olikartade, utbildningarna så skiftande, att det är aningen vilseledande att bunta ihop dem under enhetsrubriken »konstnärliga«. Spännvidden kan konkretiseras genom en listning av institutionerna i Stockholm inför högskolereformen 1977: Dramatiska institutet, Grafiska institutet och Institutet för högre kommunikations- och reklamutbildning, Konstfackskolan, Konsthögskolan,

i Martin Gustavsson m.fl. (red.), *Konstens omvända ekonomi* (Göteborg, 2012). En översikt över forskarutbildningsfrågan ges i Karlsson, »*Handslag, famntag, klapp eller kyss?*«.

Musikhögskolan, Statens dansskola, Statens musikdramatiska skola, Statens scenskola. Som synes fanns i denna samling två högskolor.²

Kungl. Konsthögskolan tillkom 1908, då detta blev benämningen på det läroverk som funnits sedan 1700-talet, med professorer som lärare och Kungl. Akademien för de fria konsterna som huvudman. Konstfackskolan hade utvecklats ur Slöjdskolan, som vi mötte i *Teknikerna*, med en inriktning mot brukskonst och ett komplext förhållande till den högre konsten med dess höga beskyddare. Utspridda över landet fanns en mängd konstskolor med stöd från det allmänna, såsom folkhögskolor, vilka kunde förbereda för högre konststudier.³

Kungl. Musikhögskolan tillkom 1941. Även den hade rötter i 1700-talet, i det undervisningsverk som blev till Musikkonservatoriet, med Kungl. Musikaliska akademien som huvudman och lärare som var professorer. Akademien ombesörjde även viss musikdramatisk utbildning, vilken 1968 blev en egen enhet. Kungl. Dramatiska teatern hyste sedan slutet av 1700-talet en elevskola, vilken 1964 kopplades bort från teaterns praktik för att bli en självständig scenskola.⁴

I Göteborg och Malmö togs under 1900-talet initiativ till musik-konservatorier, vilka omsider blev musikhögskolor som inordnades i närmaste universitet. Dessutom tillkom bildkonstnärliga, konstindustriella, dramatiska med flera konstutbildningar. Till dem hörde även arkitektutbildningen vid de tekniska högskolorna. Senare inrättades olika konstnärliga utbildningar vid lärosäten på fler håll, som Umeå, Luleå, Borås. Domänen var mångfasetterad. Man kan jämföra med den mångfald som lurade under enhetsbegreppet högskolan.

Karaktéristisk för många av dessa utbildningar var en praktikorientering som låg i linje med idéerna bakom 1977 års princip om arbetslivsanknytning. Utbildningen till konstnär syftade till att de studerande skulle kunna verka som konstnärer, samtidigt som den kunde vara fri på ett sätt som påminner om utbildningen till forskare innan den blev planbunden. Vidare var konstutbildningar ofta praktikbaserade på ett handgripligt sätt: musiker blev man genom att musicera. Konservatorie- och ateljétraditionerna arbetade med sina medel. Trots sin praktiska karaktär kunde dessa utbildningar uppfattas som högre än gängse högre

2. RD 1976/77: proposition nr 59, 68.

3. För en översikt, se *Högskolor för konstnärlig utbildning*, SOU 1970:66, kap. 3.

4. För en översikt, se *Musikutbildning i Sverige*, SOU 1968:15, kap. 13; en folkhögskola som omsider blev högskola följs i Anna Larsson, *Musik, bildning, utbildning* (Göteborg, 2007). Ingrid Luterkort, *Om igen, herr Molander!* (Stockholm, 1998).

utbildning. Konsten skänkte dem en höghet som krävde sin frihet och markerade en gräns mot blott tekniska utbildningar.

Å andra sidan fanns i tiden en framväxande kulturpolitik med ambitionen att demokratisera kulturen, att gå från elitistisk traditionalism till samhällsrelevans och samtidsengagemang. Ett inslag i denna rörelse var statens övertagande av huvudmannaskapet för vissa läroanstalter från kungliga akademier. Verksamheterna skulle avakademiseras i en mening. Samtidigt skulle de akademiseras i en annan under sin nya huvudman. Inte heller på konstens domän uppskattade alla denna akademisering.

U 68 KONSTATERADE i sitt betänkande 1973 att sektorn för kultur- och informationsyrken var heterogen. Man karakteriserade några särdrag: »I de konstnärliga utbildningar som avser bildkonst, konsthantverk och design, musik, teater, film och dans, intar färdighetsämnena en dominerande plats i utbildningen. Allmänt kan sägas att studierna i dessa utbildningar i hög grad är inriktade på att stimulera den konstnärliga mognadsprocessen och ge de studerande möjlighet att förverkliga egna konstnärliga intentioner.« Förslaget blev att vissa konstutbildningar inte skulle organiseras på linjer, men att alla skulle inordnas i högskolan. Detaljerna i detta överlät man på kommande utredningar, liksom organiseringen av Stockholms utbildningsregion, med hela 21 statliga institutioner inom högre utbildning.⁵

När alla dessa aktörer trädde fram som remissinstanser, jämte andra lokala intressenter med framtoning som riksorgan, blev beredningen av U 68:s förslag besvärlig. Härtill kom fler kritiska instanser, som Statens kulturråd, en ny myndighet för den samhällstillvända kulturpolitiken. Framtiden för en av utbildningarna utreddes av Organisationskommittén för högre musikutbildning, som kritiserade det författningsförslag som utgick från universitetstraditionen.⁶

Välvilliga uttolkare kan mena att »forskning« och »vetenskap« här har en mycket vid mening och innefattar konstnärlig förnyelse och konstnärlig gestaltning. Detta är dock inte normalt språkbruk, och risken är uppenbar, att kulturutbildningarna får en sär-

5. *Högskolan*, 284. Huvudstadsskeendet i utreds i Yngve Myrman, *Spelet om högskolan i Stockholm* (Stockholm, 1985).

6. *Musiken – människan – samhället*, SOU 1976:33, 54.

ställning och blir diskriminerade vid bedömningar av anslag till forskningsändamål osv., om den föreslagna formuleringen kvarstår som lagtext.

I den proposition som 1975 innebar ett principbeslut konstaterades att konstutbildningen intog en särställning. Den borde få följa sin egen bana. »Utbildningen är således i sig själv en skapande process som inte i alla avseenden kan och bör bedrivas på ett i förväg planerat sätt.«⁷

BEREDNINGSSARBETET FICK FORTSÄTTA i olika kommittéer. I ett förslag till högskolelag infogades »utvecklingsarbete« som en uppgift i portalparagrafen. Formuleringen hälsades med tillfredsställelse av konstnärliga och andra läroanstalter. Den behövdes för den del av den nya högskolan »där man inte bedriver forskning i konventionell mening«. Vissa remissinstanser hade velat gå längre.⁸

Begreppet forskarutbildning bör enligt *musikhögskolans i Göteborg* mening inrymma konstnärligt-kreativa varianter, exempelvis utbildning att självständigt utforska ljudstrukturer, tolka noterade eller andra förlagor och gestalta musik. Om denna tolkning ej är möjlig, bör 6 § omskrivas så att den också innefattar en konstnärlig motsvarighet till forskarutbildningen.

Propositionen 1977 ville föra in utvecklingsarbete i lagen. I en kommentar sades att den föreslagna skrivningen gjorde det möjligt »att definitionsmässigt skilja på professorer i konstnärliga ämnen, i vilkas tjänstgöring forskning inte ingår, från övriga professorer«. Denna gränsdragning hade i förlängningen betydelse för bestämmelser om befordringsgrunder och säte i de fakultetsnämnder som rådde över medlen till forskning och forskarutbildning. Samtidigt som man bejakade utvecklingsarbete som en uppgift jämte forskningen noterar vi att inget sades om en utvecklingsarbetesanknytning av konstnärlig grundutbildning.⁹

7. RD 1975: proposition nr 9, 442.

8. RD 1976/77: proposition nr 59, 27, 371, 33.

9. Ibid., 371.

Utbildningsminister Jan-Erik Wikström deklarerade sina slutsatser, även i frågan om organisationen i Stockholm.¹⁰

Jag anser, med hänvisning till den övergripande karaktär högskolebegreppet kommer att ha i framtiden och till 1975 års beslut, att utbildningarna inom kulturområdet bör föras till högskolan. Samtidigt är det uppenbart att dessa i vissa avseenden har speciella förhållanden som ibland kan motivera särordningar. Jag anser därför att de nyssnämnda skolornas organisatoriska ställning bör ses över ytterligare.

ETT BESLUT KOM FÖLJANDE ÅR, efter riksdagens högskolebeslut och ytterligare beredning. I en ny proposition framhölls att forskningsanknytning som regel säkrades genom att lärarna hade genomgått forskarutbildning. Men för konstutbildningarna – liksom för vård-, lärar- och andra utbildningar – »gäller emellertid att lärarna ofta saknar forskarutbildning och egen erfarenhet av forskning. Dessa utbildningar ger inte heller behörighet för forskarutbildning.»¹¹

Regeringen frågick ett tidigare förslag om en gemensam högskoleenhet för huvudstadens konstnärliga läroanstalter. Flera av dem präglades av stor prestige, anrika traditioner och ett stigberoende som det skulle kosta på att bryta. Åtta konstnärliga utbildningsinstitutioner fick vara kvar som självständiga enheter. Till dem kom KI, KTH och Stockholms universitet, vilka inkorporerade en rad andra utbildningar, bland annat av journalister. Lärarhögskolan fick också bestå. Stockholms högskoleregion skilde sig från de andra genom mängden fristående högskoleenheter.¹²

Som en konsekvens av detta beslut kom redan 1978 substantiella förändringar i högskoleförordningen, samtidigt som stadgorna för en rad konstnärliga läroanstalter upphävdes. För utbildning av konstnärer infördes avvikande lösningar vad gällde antagning, anställning av lärare och annat. Dessutom tillkom nya utbildningslinjer, som Linjen för fri konst.¹³

10. Ibid., 68.

11. RD 1977/78: proposition nr 100:12, 336.

12. Ibid., 39of.

13. SFS (1978), nr 549–550.

Stockholmslösningen genererade irritation i andra delar av landet, där man misstänkte att närheten till kungliga akademier och statliga departement bidragit till att huvudstadens lärosäten fått behålla sin självständighet. Till exempel hade Valands konstskola i Göteborg inrangerats i stadens universitet. Valand hade tidigare verkat i opposition mot den traditionalistiska akademiutbildningen och haft Göteborgs stad som huvudman. Man hade kämpat för jämbördighet med Konsthögskolan, inte minst vad gällde den finansiering som blev en uppgörelse mellan staden och staten. Valand uppfattade inordningen i universitetet som en bekräftelse av högskolestatusen och en möjlighet till höjda anslag. Men inträdet i universitetsorganisationen kom att medföra en kamp för egenart och självbestämmande, liksom en dragkamp mellan lärosätet och staten om vem som skulle stå för en finansiering i paritet med Konsthögskolans.¹⁴

Förhållandena har paralleller till Chalmers kamp för status i relation till KTH, för resurser i ett spel mellan staten, staden och lokala donatorer. Som institutioner hade de konstnärliga utbildningsanstalterna att verka under förutsättningar som liknade dem som gällde för andra. Även konstnärerna befann sig i skärningspunkten mellan de påverkanslinjer som våra institutionalistiska perspektiv utpekar. Den statliga regleringen förstärkte driften mot likformighet. Till exempel påverkades de läroanstalter som tog plats i högskolan av kravet på forskningsanknytning innanför systemets gränser. Samtidigt kunde anrika och prestigefyllda institutioners starka stigberoende befordra hävdvunnen praktik och normbildning. Brytningen mellan egna traditioner och trycket mot isomorfi blev något att hantera.

Vi kan ana att konstnärernas plats i det nya högskolesystemet inte blev självklart stabil. Deras läroanstalter utvecklades i en balansakt mellan likhet och särart i förhållande till de andra.

Utbildning i konst

Det system för utbildning av konstutövare som etablerades hade sina egenheter. Flertalet utbildningar var spärrade, närmast till följd av att många fler ansåg sig kallade än vad det fanns platser för i en starkt individualiserad undervisning. Konkurrensen bidrog till en ordning med

14. Edling, *Fri konst?*, kap. »Konsthögskolan Valand«.

förberedande skolor. Mellan dem fanns en hierarki, som att Valand och Konstfackskolan kunde bli förberedelser för den högsta utbildningen vid Konsthögskolan.

Antagningen utgick inte från betyg utan från uppspelningar, arbetsprover och liknande. Vidare var behörighetskraven speciella på så sätt att begåvningar kunde få dispens från fordran på studentexamen. Även befordringsgrunderna var särskilda i och med att lärarna rekryterades på basis av sina verksamheter utanför högskolan, vilka de förväntades upprätthålla utan att det sågs som bisysslor. Professorernas förordnanden begränsades till fem plus fem år för att säkra kontakten med det konstliv som utbildningen tog sikte på.

Med denna orientering var det fråga om en påtagligt praktikbaserad inskolning. Dansare dansade. Undervisningen var kanske inte planlagd i linjesystemets mening, men att organiseringen kunde tyckas formlös och utbildningen närmast osynlig för utomstående innebar inte en frånvaro av ordning. De antagna bemöttes inte som studerande i gängse mening. Den förberedande skolningen på andra håll bidrog till att de snarare sågs som konstnärer från start. Högskolan kunde strängt taget inte utbilda någon utan hade att stödja individens utforskande av sitt konstnärliga kynne, en process som idealt slutade i ett helt eget uttryck. Denna utveckling examinerades i verksamhetskongruenta former, genom en uppspelning, utställning eller liknande. Friheten var en förpliktigande norm, vars andra sida var höga krav på ansvarstagande för den egna utbildningsgången. För en fri konstnär måste initiativet och kraften komma inifrån.

De konstnärliga utbildningar som inordnades i högskolan skilde sig från de andra. En signifikativ olikhet var att så ytterst få antogs. Att det stora flertalet sökande exkluderades gjorde utbildningen exklusiv på ett annat sätt än den vid de fria fakulteterna. Ett annat särdrag kom sig av att inriktningen på Konsten gjorde undervisningen högre trots att den var praktisk. Som vi sett medförde en praktisk inriktning på andra domäner att verksamheten ansågs som lägre. Vi har även sett att politikererna i samband med konstutbildningarnas införlivande i högskolan böjde sig för konstens egenart, med följd att de godtog särlösningar inom det system som skulle vara enhetligt.

Men jämte de uppenbara särdragen finns mindre iögonfallande likheter med traditionellt akademisk utbildning, som betoningen av frihet och enskilt ansvar. Ensamhet och frihet hade, som vi minns, varit ledstjärnor i Wilhelm von Humboldts vision av sant högre utbildning. Vi-

dare påminde Konsten som ledstjärna, med sina krav på upphöjd frihet från styrning utifrån, om »den rena vetenskapens idé«.

Relaterar vi till de fackhögskolor som också stod för en praktikbaserad och -orienterad utbildning framträder fler paralleller till de förutsättningar andra verkade under. Vi kan jämföra med den tekniska domänen, där man också ägnade sig åt konst, om än i en äldre mening. Även där blev utbildningen tidigt spärrad till följd av mängden sökande. Dessutom fanns konkurrerande utbildningsanstalter och en omstridd hierarki – kunde teknisk elementarskola förbereda för studier vid högskola? När arkitektutbildningen inordnades i domänen sträcktes hierarkin ut. Utbildningen vid Chalmers sågs som förberedande för den vid KTH, som i sin tur blev förberedande för den vid Konsthögskolans Arkitekturskola. Med sin inriktning på konst i modern mening, och med Akademien för de fria konsterna som huvudman, hölls denna utbildning för den högsta.¹⁵

Skiftande uppfattningar om den rätta utformningen av behörighetskrav och befordringsgrunder för studerande respektive lärare fanns vid alla utbildningsinstitutioner vi följt. Ett exempel på denna dragkamp gällde formuleringarna av målsättning och befordringsgrunder i KTH:s stadgar efter arkitekturens inträde: skulle denna konst in- och underordnas övrig utbildning eller skulle dess egenart ges utrymme i institutionsregleringen?

Det stora inflytande livet utanför högskolan hade inom den var inte heller originellt för de konstnärliga utbildningarna. Men de ständigt återkommande »praktikens män« representerade på andra domäner den materiella, lägre odlingen snarare än den andliga och högre. Praktiken utanför högskolan bestämde i stor utsträckning värdet på utbildningen och i förlängningen läroanstaltens status, även om konstlivet som avnämbar innebar ett arbetsliv av annat slag än för den som genomgått exempelvis apotekarlinjen i sektorn för vårdyrken. Institutionerna för konstutbildning delade många grundvillkor med de andra, som beroendet av resurser utifrån.

Apropå likheter noterar vi att Konsthögskolan i myndighetskontakter efter reformen 1977 gärna liknade sin utbildning vid forskarutbildning, ett utforskande av något okänt, där mål och resultat inte var kända på förhand. Sådan verksamhet gick inte att binda i fixa planer utan att själva poängen med den gick i upplösning. Handledaren borde inte –

15. Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 176ff.

kunde inte, strängt taget – ta ansvar för den studerandes bildningsgång. Konstnären var i grunden autodidakt.¹⁶

Denna liknelse med forskarutbildning var i början av 1980-talet lätt paradoxal i och med att denna utbildning då blivit planbunden på ett sätt som de konstnärliga inte var. Ensamhet och frihet var inte längre normen för universitetens utbildning av forskare. Den kritik som menade att forskarutbildningen inte blivit tillräckligt organiserad, att den lade för stor börda på den enskilda, kom även konstnärliga utbildningar att möta.

DEN POLITISKA REFORM som 1993 skulle frigöra högskolorna från styrning utifrån fick för konstutbildningarna snarast motsatt effekt.

I det betänkande som föregick reformen framhöll Högskoleutredningen att man inte behandlade de konstnärliga utbildningarna – de hade nämligen gjorts till föremål för en egen utredning. När det centralplanerade linjesystemet skulle ersättas av examina konstaterade sedan den särskilda utredaren, Konstfacks rektor Gunilla Lagerbielke, att intentionen väckte frågan om konstexamina skulle föras till kategorin *generella examina* eller *yrkesexamina*. I sitt betänkande förklarade hon 1992: »Svaret blir i viss mån en paradox. De konstnärliga utbildningarna är klart yrkesinriktade, men i detta sammanhang bör examina från dessa utbildningar betraktas som generella.« Å ena sidan lät sig inte kraven på konstnärers kunskaper och färdigheter specificeras som i yrkesexamina. Det var inte fråga om några legitimationsyrken. Å den andra var de generella krav som ställdes i kandidat- och magisterexamina inte tillämpliga på konstnärlig utbildning. Förslaget blev därför att infoga »konstnärlig högskoleexamen« som en egen kategori. »Det kan dessutom vara en poäng att på grundutbildningsnivå göra en terminologisk boskillnad mellan konstnärlig och annan utbildning eftersom en sådan görs mellan konstnärligt utvecklingsarbete och forskning.«¹⁷

Utbildningsminister Per Unckel fick sedan förhålla sig till de terminologiska gränsdragningar som hade praktiska återverkningar, för resurstilldelning och annat. Olika organisationselement stod i relation till varandra på sätt som komplicerade omformningen av institutionerna i

16. Edling, *Fri konst?*, 185ff.

17. *Frihet, ansvar, kompetens*, 48, 224. *Konstnärlig högskoleutbildning*, SOU 1992:12, 120f; jfr Gunilla Lagerbielke, *Salsklockan slog hundra slag* (Stockholm, 2009), 146ff och mer allmänt kap. »Av egen kraft«.

systemet. Departementets brottning med begreppen upplöste inte bryderierna. Måhända kände ministern viss uppgivenhet inför tanken på att försöka förklara meningen med det hela: »Enligt min mening torde det inte vara behövt att på det sättet i lagtexten definiera vad som är syftet med forskning respektive konstnärligt utvecklingsarbete.«¹⁸

Vad gäller omorganiseringen av grundutbildningen blev propositionens förslag att jämte högskole-, kandidat- och magisterexamen lägga till *konstnärlig högskoleexamen* under kategorin generella examina. Denna examen avvek från de andra på så sätt att studietiden kunde variera. Dessutom borde den likt yrkesexamina få specificeringar, till exempel i dans eller fri konst, trots att den skulle vara generell.¹⁹

Förslaget rymde smått paradoxala inslag och slutresultatet blev ett annat. Under kategorin yrkesexamina tog högskoleförordningen 1993 upp fyra högskoleexamina med konstnärlig inriktning: i dans, konst och design, musik samt scen och medier.²⁰

En kompletterande proposition klargjorde sedan principer i det nya tilldelningssystem som hörde till reformen: »Konkurrensen skapar ett förändringstryck som främjar nytänkande och kvalitet.« Beträffande de konstnärliga utbildningarna konstaterades att de inte hade behandlats i betänkandet om resurstilldelning – de var ju föremål för egen utredning. Propositionen förklarade att de inte ingick i det nya systemet.²¹

Likväl kom dessa utbildningar att omfamnas av den utvärderingskultur som följde av principen om fördelning av resurser på basis av uppmätta prestationer. Under regelstyrningen i 1977 års reform hade de institutioner som inte ingick i ett universitet i mycket kunnat verka vidare i sina egna banor. Men under mål- och resultatstyrningen tvingades de likt andra att precisera mål och redovisa resultat på sätt som övertygade externa granskare om att de var värda examensrätt. Ett administrativt maskineri bedömde om de utvecklades i rätt riktning.²²

När de konstnärliga högskolorna sedan i självvärderingar skulle presentera sitt kvalitetsarbete fick de anpassa sig, för att åtminstone till formen bli mer lika dem de jämfördes med. Samma sak när deras an-

18. RD 1992/93: proposition nr 1, 31.

19. Ibid., 38ff.

20. SFS (1993), nr 100.

21. RD 1992/93: proposition nr 169, 79, 20; *Resurser för högskolans grundutbildning*, SOU 1992:44, 11.

22. Den aningen paradoxala frigörelsen efter reformen skildras i Edling, *Fri konst?*, bl.a. 211ff, 247ff.

sökningar om rätt att utfärda examina utöver högskoleexamen senare skulle provas. Somliga uppfattade denna akademiska drift som ett hot mot traditionell egenart och status. Till exempel rapporterade en bedö-margrupp 1997 från Kungl. Konsthögskolan:²³

Begreppet magisterexamen har skapat oro bland studenter, lektor/adjunkter och professorer. En konstutbildning kan enligt synpunkter från flera av de berörda inte innehålla obligatoriska moment. Hur examinerar man i fri konst? Det är svårt att mäta uppnådda resultat efter en enhetlig skala. Magisterexamen accepteras inte av alla vid KKH utan betraktas av några som värdefull enbart för dem som inte »räcker till« för att bli fria konstnärer.

Samtidigt hade förskjutningar i konstlivet utanför läroanstalterna bidragit till en vidgning av konstbegreppet. Skapelser som laborerade med video, performance och koncept löste upp äldre idéer om verk i vissa material. Ett större intresse för teori i allmänhet gav förutsättningar för att, å ena sidan, minska färdighetsträningen inom specifika tekniker, å den andra öka inslaget av kurser som examinerades och ordnades i årskurser på gängse högskolevis. En dylik organisering var en möjlighet för uppåtsträvande institutioner att profilera sig i den konkurrens som vuxit när aktörerna på domänen blivit fler. Men somliga vände sig alltså mot en akademisering som skulle driva konstnärerna från praktiken, en vändning som de menade drevs av aktörer utan kunskap om konst.

Det yttre trycket mot institutionell likformighet skapade motstånd och spänningar när det bröts mot inneboende institutionella stigberoenden.

BOLOGNAPROCESSEN medförde sedan strukturomvandlingar för all högre utbildning. Av förarbetena till den proposition som kom 2005 framgick att konsthögskolor remissvis förklarat att de generella examensbeskrivningar som föreslagits inte var tillämpliga på deras utbildningar. Begäran att ta hänsyn till domänens egenarter återkom.²⁴

Regeringen konstaterade att det inte fanns något konstnärligt vetenskapsområde och bejakade önskan om speciella skrivningar för att möta områdets behov: »De föreslagna examensbeskrivningarna för generella

23. Citat efter *ibid.*, 233.

24. RD 2004/05: proposition nr 162, 95.

examina upplevs av några remissinstanser som alltför akademiskt inriktade och beskrivningen av masterexamen som alltför inriktad på att förbereda för traditionell forskarutbildning.«²⁵

Resultatet blev att *konstnärliga examina* tillkom som en särskild kategori, mellan generella examina och yrkesexamina. På avancerad nivå infördes både magister- och masterexamen. Men på forskarnivån försvann konstnärerna – ett tomrum vi ska återkomma till.²⁶

När reformen 2007 trädde i kraft och examensrätter skulle provas drev arbetet med studieplaner, målformuleringar och ansökningar åter läroanstalterna mot större likhet med andra högskolor. Utbildningarna blev mer lika de andras, åtminstone till formerna, vilka vi sett tenderade att påverka innehållet, verksamheterna inom de institutionella ramarna. Trycket verkade inte minst på de Stockholmsskolor som efter reformarbetet 1977–78 förblivit fristående, och vilkas litenhet kunde uppfattas som ett problem.

De blev föremål för flera utredningar, men olika förslag om samordning mötte ett motstånd, kompakt och samtidigt splittrat, som omöjliggjorde förändring. Deras utveckling är ännu ett exempel på hur vägval i ett formativt skede kan befästa svårbrutna stigberoenden.²⁷

EN JÄMFÖRELSE kan göras med den agrara domänen, på vilken vi sett att påfrestande läsningar uppstod genom kampen mellan bara tre aktörer, lantbruksinstitutet i Ultuna och Alnarp jämte Lantbruksakademien i Stockholm. Det framstår som foljdriktigt att situationen blev än mer komplicerad på konstdomänen. Den rymde än fler institutioner, vilkas inriktningar varierade på sätt som fördunklas av den ekumeniska benämningen »konstnärliga«.

Även vad gäller den allmänna utvecklingstendensen liknade konstnärernas läroanstalter de fackhögskolor vi följt ovan. Med inordningen av dessa professionsutbildningsanstalter i det högre utbildningssystemet följde en anpassning till akademisk normbildning och organisering. Spänningar uppstod när denna akademisering mötte ett motstånd som tog avstamp i den praktik utbildningen riktade sig till. När den konstnärliga utbildningens institutioner infogades i högskolan tog sig spänningen uttryck i ett samtidigt hävdande av likhet och särart. Av rättviseskäl

25. Ibid., 131, 120.

26. SFS (2006), nr 1053.

27. En historik över den trassliga frågan finns i *Campus för konst*, SOU 1998:10, kap. 2.

borde de, å ena sidan, likställas med andra lärosäten i samma system och ges likadan tillgång till examina och forskningsmedel. Å andra sidan fick detta ske med full hänsyn till deras särart eftersom konsten som praktik följde sina egna lagar, som inte var vetenskapens. Man insisterade på en särställning i förhållande till den övriga högskolan, men protesterade mot en särställning som uteslöt från forskningsresurser och annat.

Jag menar att det är en skillnad i grad snarare än art i dessa spänningar: de konstnärliga läroanstalterna verkade i högskolesystemet under förutsättningar som var mer lika dem för andra än det i förstone kan tyckas. När fackhögskolorna underordnade sig vetenskapens idé uppstod ett karakteristiskt skav i relation till den praktik som var fackutbildningens *raison d'être*. Konsthögskolorna spetsade till den friktion som lätt blev en kontrovers som drev gränsdragningsarbeten. Jag tror att denna tydliggörande spänning utvecklas när en praktisk utbildning ska in i ett system för högre utbildning som bygger på vetenskaplig grund – samtidigt som den praktik som står i fokus alls inte är lägre än vetenskapen, utan snarare än mer upphöjd och med än större krav på frihet. Med sin praktiska utbildning provocerar konsten gränsdragningen mellan högre och lägre.

Vi kan åter jämföra med den tekniska domänen. De mekaniska konsterna hölls för lägre än den rena vetenskapen, men arkitekturen som skön konst krånglade till gängse gränser. Begreppet forskning behövde vidgas för att omfamna allt. Vi kan även relatera till utbildningen av journalister, som också var praktikbaserad och -orienterad. Samtidigt kunde den åberopa yttrande- och pressfrihetens höga principer för att hävda autonomin gentemot försök att bemäktiga sig tolkningsföreträde utifrån en akademisk, förment högre position.

Men en signifikativ skillnad är att det är rimligare att betrakta ingenjör- och journalistkåren utifrån ett professionssociologiskt perspektiv. Det slinter betänkligt mot konstnärerna.

Utvecklingsarbete och forskning

Som vi sett rymde det konstnärliga utbildningsområdet en heterogen samling institutioner, vända mot skilda verksamhetsfält men infogade i ett gemensamt ramverk. Somliga hade närmare till forskning i gängse mening. Till exempel förklarades det redan 1970 i ett sakkunnigbetänkande att forskningen rymde potentialer för utvecklingen av arkitektur och design, varför man föreslog inrättandet av ett Statens råd för design-

forskning. Annat var det med konsten: »Det är naturligt att forskning inte bedrivs vid konsthögskolor eftersom utbildningen är avsedd för konstnärligt arbete och detta är av sådan natur, att det är svårgripbart för forskning i egentlig mening.«²⁸

Direkt efter högskolereformen 1977 kom konferenser och rapporter om hur man även på konstdomänen kunde åstadkomma forskningsanknytning. Men det begrepp initiativen utgick från slog inte an bland de primära aktörerna. Hur och för vem skulle forskningsanknytningen vara relevant? Ifall talet om anknytning till forskning inte var tillämpligt uppstod frågan om hur man skulle förhålla sig till den princip politikererna fastslagit. I den följande historien om konstutbildningsanstaltarnas möten med det forskningsbegrepp som var centralt i forskningsanknytningen ska vi se hur språkliga benämningar blev faktorer i samspel med resursmobilisering och institutionsformering.²⁹

KONSTNÄRLIGT UTVECKLINGSARBETE etablerades snabbt som be-teckning på verksamheter som tänktes motsvara forskning på andra håll – men som ändå inte var forskning. Utvecklingen väckte frågor. Kunde meriter från detta utvecklingsarbete uppfattas som en motsvarighet till den doktorsexamen som krävdes av andra högskolelärare? Ja, menade somliga. Nej, förklarade de närmast berörda, som ansåg att konstutövningen måste vara utslagsgivande. I debatten om vilket värde man borde tillmäta konstnärligt utvecklingsarbete väcktes frågan om hur resultaten skulle dokumenteras. Denna tvistepunkt blev en följetong. De flesta fann att normen om den skrivna avhandlingen som den rätta formen var kontraproduktiv. Men det var svårt att positivt bestämma hur utvecklingsarbetet skulle redovisas så att andra kunde bedöma och använda sig av resultaten.³⁰

Spörsmålet rymde mer världsliga frågor än den om rätta förståelsen av centrala begrepp. Eftersom de konstnärliga högskolorna i lagens mening inte ägnade sig åt forskning kom all finansiering via grundutbild-

28. *Högskolor för konstnärlig utbildning*, 213f, 179.

29. En översikt över utvecklingen ges i Marta Edling, »Konstnärlig forskning och utveckling i Sverige 1977–2008«, i Torbjörn Lind (red.), *Konst och forskningspolitik* (Stockholm, 2009); jfr även densamma, »Konst som forskningsområde«, *Hjärnstorm*, nr 76–77 (2002).

30. En presentation av de tidiga diskussionerna ges i en UHÄ-rapport av Gunnar Sjöström & Björn Jansson, *Konstnärligt utvecklingsarbete m.m.* (Stockholm, 1986), speciellt i bil. 1.

ningsanslaget. Lärarna hade inte i tjänsten medel för annat än undervisning – konstnärligt utvecklingsarbete saknade basresurser. Samtidigt saknade professorerna vetenskaplig kompetens eftersom de var utsedda på konstnärliga grunder. Detta innebar att de stod utanför de fakultetsnämnder som kontrollerade anslagen till forskning och forskarutbildning. Det fanns inga konstnärliga fakulteter eller forskningsråd. Vi ser här hur de gränsdragningar som var inbäddade i regelverkets begrepp utgjorde bärande inslag i de förvaltnings- och finansieringsmodeller som gav förutsättningar för läroanstalternas verksamheter.

Vad gäller institutionsbyggande kan vi notera att man på en del håll inrättade särskilda nämnder eller råd för konstnärligt utvecklingsarbete. Verksamheterna fick sedan vissa medel via regionstyrelserna och därefter genom UHÄ från en särskild anslagspost. Men många var missnöjda med ordningen och ville vidga forskningsbegreppet, med »forskning och utvecklingsarbete inom de konstnärliga utbildningarna (FOUK)« som en alternativ benämning.³¹

En UHÄ-rapport utredde 1986 erfarenheter av och framtiden för det konstnärliga utvecklingsarbetet. En aning om vad detta rymde ges i en bilaga som listade och kategoriserade projekt inom området. De sju kategorierna var rätt abstrakta men innefattade såväl kartläggande som mer skapande orienteringar, såsom »Samling och dokumentation av kunskaper om konstnärliga yttringar och aktiviteter« respektive »Konstnärlig-pedagogisk verksamhet med innovativt syfte«. Under den första kategorin, »Konstnärligt-experimentellt utövande i syfte att fördjupa och förstärka de konstnärliga uttrycksmedlen«, listades många projekt som fått medel. Bland dem fanns relativt handgripliga exempel, som »Blocktryck och färgning på tyg enligt äldre indiska metoder« och »Uppförandepraktiska studier kring tidig musik för knäppinstrument (italienska 1500-talstabulaturer)«. Andra var mer undflyende, som »Forskning i skådespelarens arbete« och »Teckning som aktivt seende«. Det var en heterogen samling verksamheter; somliga handlade om att stödja pågående kreativa processer.

Projekten behövde dokumenteras bättre, menade UHÄ-granskarna, som konstaterade att dokumentationen i många fall begränsade sig till planerna i ansökan om medel. Å andra sidan kunde krav på vetenskaplig redovisning styra konstnärliga projekt i fel riktning. Rapporten tog även upp behoven av basresurser och något slags nämnder av sakkunniga för

31. Ibid., 15, 27ff.

att hantera verksamheterna. Framför allt försökte den ringa in begreppet konstnärligt utvecklingsarbete. Detta tema skulle turneras och varieras vidare.

Efter fortsatta utredningar föreslogs i forskningspropositionen 1987 öknings av antalet konstprofessorer och av anslaget till konstnärligt utvecklingsarbete. Ministern konstaterade att omfattningen nått en sådan nivå att man borde utreda om lärarna skulle »ingå i befintliga fakulteter eller om en särskild organisation med motsvarande funktioner skall inrättas för området med konstnärligt utvecklingsarbete».³²

UHÄ föreslog sedan att fakultetsbegreppet skulle etableras på konstområdet. I budgetpropositionen 1988 höll utbildningsministern med om att medlen för konstnärligt utvecklingsarbete måste hanteras av professionellt kompetenta organ, precis som fakultetsanslagen. »Jag är dock inte beredd att tillstyrka inrättandet av konstnärliga fakulteter. Fakultetsorganisationen har utvecklats för att passa universitetens arbete inom forskning och forskarutbildning. Det konstnärliga utvecklingsarbetet bör få möjlighet att utveckla sina egna traditioner.» Därför borde särskilda organ inrättas vid konstnärliga högskoleenheter. Som i resten av högskolan borde medlen komma i två skilda flöden, i detta fall till grundutbildning respektive utvecklingsarbete.³³

I en motion kritiserades detta ställningstagande i fakultetsfrågan. Avsaknaden av fakulteter skapade ekonomiska och organisatoriska problem som innebar orättvisor:³⁴

Det är hög tid att bli kvitt vanföreställningen om att kunskapsinhämtande på det konstnärliga området skulle vara något mycket fritt och ogripbart, fjärran från »verkliga» kunskaper. Den fakultetsorganisation som utvecklats för att passa universitetens arbete inom forskning och forskarutbildning äger samma relevans för konstnärliga utbildningar med behov av forskning och forskarutbildning.

Även om utskottet avstyrkte motionen får det sägas att politikerna överlag var välvilligt inställda till konstens läroanstalter. De var även benägna att tillskjuta medel. Mer obenägna var de att vidga gränserna för

32. RD 1986/87: proposition nr 80:6, 64.

33. RD 1988/89: proposition nr 100:10, 265.

34. RD 1988/89: motion nr Ub59, 8.

forskningsbegreppet, vilket kunde leda till förskjutningar av fakultetsbegreppet, vilket kunde rubba finansieringsordningen i hela högskolan. Eller så ville de bara värna konstområdets möjligheter att odla sin egenart.³⁵

Som synes blev sakernas tillstånd under 1980-talet föremål för debatt, men utan att leda till omvandling av den tingens ordning som etablerats. Svårigheterna att bestämma begreppet konstnärligt utvecklingsarbete gjorde det vanskligt att artikulera problembeskrivningar och förslag till lösningar som övertygade alla intressenter. En grund till detta var att begreppet hade gränser åt två håll, som det var osäkert om verksamheten borde hålla sig innanför eller överskrida. Konstnärligt utvecklingsarbete skulle motsvara forskning, men inte bli vanlig vetenskap. Arbetet skulle likna konstnärlig verksamhet, men inte bli till ett konstverk. På dessa marginaler fanns aktörer med starka uppfattningar om vad som var riktig vetenskap respektive konst. Det var mycket som stod på spel när man skulle bestämma grunden för konsten i högskolan.

HÖGSKOLEREFORMEN 1993 FASTSLOG att utbildning i högskolan skulle vila på »vetenskaplig eller konstnärlig grund« och att konstnärligt utvecklingsarbete var en uppgift jämte forskningen. De nya formuleringarna innebar en statusförändring, men knappast någon omvälvning av förutsättningarna för de aktörer som inom institutionerna tänktes bedriva detta arbete.

Inför reformen gav Utbildningsdepartementet i uppdrag åt två sakkunniga, den tidigare utredaren Gunilla Lagerbielke jämte avdelningsdirektör Nils Johansson vid Statens kulturråd, att utarbeta en rapport om det konstnärliga utvecklingsarbetet. Per Unckel hoppades att deras granskning skulle ge nya impulser till det arbete som vuxit i betydelse. I ett förord som balanserade mellan proteknisk framstegsuppfattning och antiteknisk kulturkritik gav ministern skilda uppgifter åt vetenskapen och konsten.³⁶

Ju längre vetenskap och teknik flyttar fram gränserna för vad som är möjligt att åstadkomma, ju viktigare blir det att hävda de i djupaste mening mänskliga värden som utvecklingen ibland kan ställa på sin spets. [—] Glömmer vi att människan är alltings mått

35. RD 1988/89: Utbildningsutskottet betänkande nr 25, 143.

36. *Konstnärligt utvecklingsarbete*, Ds 1993:3, 3; jfr Lagerbielke, *Salsklockan*, 149f.

hamnar vi i ett sterilt och inhumant samhälle av en typ näraliggande historiska erfarenheter lärt oss att avsky – och som konstnärer inom olika områden genom sin visionära blick varnar oss för.

I sin rapport förklarade författarna att institutionernas huvuduppgift alltså borde vara utbildning. Uppgiften att bedriva konstnärligt utvecklingsarbete saknade personella och andra resurser, liksom kvalitetsmått förankrade i en egen tradition. De framhöll att förändringar måste ske på områdets egna villkor, och varnade för hur en drift av bedömningskriterier kunde påverka huvudsaken.³⁷

Att vid tjänstetillsättningar formellt jämställa konstnärligt utvecklingsarbete med konstnärlig förmåga kan emellertid leda till att de främsta konstnärerna inte kan hävda sig vid t.ex. en professorskonkurrens därför att de inte har någon dokumenterad KU-verksamhet i mer begränsad mening bakom sig. Detta skulle kunna få oönskade konsekvenser, bl.a. med tanke på att det är av största vikt att vägen till en lärargärning från konstlivet utanför högskolan bör hållas vidöppen.

Vidare menade utredarna att det var svårt att definiera det centrala begreppet utan att fastna i artfrämmande formkrav. Det drog åt olika håll: »Konstnärligt utvecklingsarbete kan alltså sägas finnas i ett område mellan polerna konstnärligt arbete i gängse mening och forskning.« De återknöt 1993 till UHÄ-rapporten från 1986 och drog en gräns när de varierade dokumentationstemat: »det färdiga konstnärliga verket framstår ofta självt som den naturliga dokumentationen av arbetet. En skillnad måste emellertid i detta sammanhang göras mellan konstnärlig verksamhet i allmän mening och konstnärligt utvecklingsarbete. I denna skillnad ligger bl.a. att det senare skall kunna dokumenteras.«³⁸

Som vi ser var det svårt att dra klara gränser för det konstnärliga utvecklingsarbetet. Likväl fortsatte det möta välvilja från politiskt håll. Införandet av konstnärlig grund i högskolelagen var en signifikativ principförändring, men på det praktiska planet hände mindre. Begreppsbestämning och institutionsformering verkade ha fastnat i upprepning, i ett triangeldrama med en rundgång mellan konstnärer, politiker och

37. *Konstnärligt utvecklingsarbete*, 10.

38. *Ibid.*, 11ff.

akademiker. Till exempel ansökte Göteborgs universitet om att inrätta en konstnärlig fakultet och Lunds universitet om att inrätta en doktorexamen för Musikhögskolan i Malmö. Frågorna utreddes, mötte motstånd, blev liggande.³⁹

MEN TILL SEKELSKIFTET kom förändringar som gav nya förutsättningar. Riksdagen bestämde 1998 att universitet själva fick besluta om fakulteter och fakultetsnämnder, varpå en konstnärlig fakultet inrättades i Göteborg. De fick även rätt att besluta om doktorsexamina, varpå konstnärlig forskarutbildning formaliserades i Göteborg jämte Malmö och Lund.⁴⁰

I den forskningspolitiska propositionen 2000 föreslogs satsningar på åtta områden, som materialvetenskap och biovetenskap, vårdvetenskap och utbildningsvetenskap. Man prioriterade även »det konstnärliga området«, även om det inte utgick från någon *vetenskap*. Anslag skulle kanaliseras genom den nya myndigheten Vetenskapsrådet (VR), där en arbetsgrupp för konstområdet skapades inom Ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap. För att bygga nätverk och samverkan utdelade man stöd till större kollegier, men även mindre projektbidrag och medel till sådant som gästprofessorer, konferenser och årsböcker för »Konstnärligt FoU«.⁴¹

Efter fem år låg det i tiden att utvärdera satsningen, och VR tillsatte en nordisk expertgrupp. Den arbetade under ledning av Henrik Karlsson, docent i musikvetenskap, och presenterade 2007 sin granskning. Rapporten varierade teman som turnerats redan i rapporterna 1986 och 1993, men var mer omfattande i och med att den hade mer av resultat att syna – under åren 2001–07 hade 115 miljoner kronor fördelats till området. Slutsatsen blev, hårt sammanfattad, att resultaten inte riktigt mötte de förväntningar som följt med de ekonomiska förutsättningarna. Ansvaret för detta fick delas mellan anslagsgivare och -mottagare, menade granskarna. VR hade »kommit att stå för en 'akademisering' av den konstnärliga forskningen utifrån traditionella vetenskapliga disciplingränser«. Läroanstalterna hade hämmat det nya fält »där i stort sett alla konstformer kräver att få starta från scratch och utifrån sin egen

39. Edling, »Konst som forskningsområde«, 41 (om sidorna varit paginerade).

40. RD 1996/97: proposition nr 141, kap. 8. SFS (1998), nr 1003.

41. RD 2000/01: proposition nr 3, 68f, 165ff.

praxis och på egna villkor, där alla hävdar sin särart och vägrar samarbeta med andra». ⁴²

Som i de tidigare granskningarna, 1986 och 1993, roterade diskussionen i mycket kring bestämningen av centrala begrepp. Liksom tidigare var frågan om dokumentation central – och komplicerad genom insisterandet på artegen resultatredovisning. Om syftet med arbetet var att utveckla en operaföreställning, till exempel, hur stora resurser borde då avdelas från till detta primära mål till det sekundära målet att dokumentera på ett sätt som passade utvärdering, kvalitetssäkring och kunskapsförmedling? Med inträdet i VR:s krets sanktionerades en viss status samtidigt som *resultat* blev en nyckelkategori: presenterades inte sådana blev det för omgivningen osynligt vad anslagen åstadkommit. Det var med resurstillskotten som med examensrätterna. De hade ett pris i form av anpassningar till anslagsgivarnas förväntningar på resultatredovisning i former som de var vana att värdera för att mäta graden av måluppfyllelse.

För att få argument som kunde hävda området hade VR:s expertgrupp vänt sig till anslagsmottagarna med en enkät. Man efterfrågade reflektioner kring utvecklingen av metoder för konstnärlig *forskning*. I de kompletterande enkätsvaren framkom att konstnärligt *utvecklingsarbete* tenderade att uppfattas som ett uttryck som hörde till ett passerat utvecklingsskede.

Det framkom även att den nya domänen härbärgerade friktioner mellan universitetsanknutna fakulteter och fristående högskolor. De senare kunde protestera mot försök att legitimera konstforskning med nyttobegrepp och starkt markera självständigheten: »Konsten ska inte maskera sig till traditionell och definierbar forskning och anpassa sig till akademiska former och strukturer avsedda för ämnen som fysik och nationalekonomi.« Andra aktörer var mer intresserade av de möjligheter forskningsfinansieringen rymde och sökte beröringspunkter. Någon menade i sitt enkätsvar att det vore intressant att jämföra områdets vetenskapliggörande med hur praxisbaserade utbildningar för andra yrken tidigare påverkats av forskningsanknytning. Förmodligen skulle en analys av dessa processer visa att likheterna var större än olikheterna. ⁴³

42. *Kontext – kvalitet – kontinuitet* (Stockholm, 2007), 112, 117.

43. *Ibid.*, 97f.

En undersökning av detta slag skulle sannolikt också tona ner talet om den konstnärliga forskningens särprägel. Den skulle inte påstå att konstnärlig forskning saknar särskilda förutsättningar, men att i stort sett varje yrkesområde krävt forskningsinsatser med särskilda hänsyn till områdets karaktär. [---] Det som omedelbart skiljer är den laddade benämningen »konstnärlig forskning« som denna aktivitet fått. Genom att inkludera ordet »konstnärlig« med alla dess associationer motverkar benämningen i praktiken den avdramatisering av områdets pågående forskningsanknytning som borde komma till stånd.

I likhet med granskarna 1986 och 1993 kom man fram till att verksamheten rymde framtidspotentialer, men att den befann sig i en uppbyggnadsfas. Fast 2007 tyckte man att denna fas borde övergå i ett nytt skede. Kvalitetssäkringen identifierades som ett eget problem i detta gränsland mellan konst och vetenskap: »Det ligger i hela konstområdets eget intresse att den konst (inklusive planering och designarbete) som produceras under rubriken konstnärlig forskning på intet sätt kommer att framstå som 'sämre' eller 'medelmåttig' konst.«⁴⁴

MEN FRÅGAN KVARSTOD om det som skapades skulle uppfattas som konst eller som forskning – eller som något annat. Fastän begreppen fortsatte vara omtvistade gick forskningen vidare och konstnärernas läroanstalter blev mer lika de andra även på detta område. Som vi sett på andra håll bidrog reformen 1977 till framväxten av nya vetenskaper. Det skedde även på den konstnärliga domänen. Exempelvis talades det om dansvetenskap redan under 1970-talet. Hantverksvetenskap har vuxit fram efter millennieskiftet. Men konstvetenskap som samlingsnamn var upptaget av en akademisk specialdisciplin. Närheten till de humanistiska ämnen som forskar om konst, men knappast i konst, har bidragit till ömsesidiga gränsmarkeringar.⁴⁵

Tanken på konstnärlig forskning väckte opposition bland konstens såväl som vetenskapens vänner och väktare. Från båda håll kunde man mena att denna hybrid eller kompromiss underminerade de normer som

44. Ibid., 133.

45. Lena Hammergren, *Dans och historiografiska reflektioner* (Stockholm, 2009) fokuserar inte på vetenskapshistorisk historiografi men vi noterar att *Dans: Tidskrift för dansvetenskap* utkom 1973–1981; Tina Westerlund m.fl. (red.), *Craft sciences* (Göteborg, 2022).

fick peka ut riktningen om verksamheten skulle följa den rätta vägen. Med högprofilerade men motstridiga röster i de sakkunnigas led blev det inte lätt för politikerna att ta ställning. Deras politikbegrepp gjorde inte ekvationen mindre komplicerad. Många riksdagsmän kunde nog tänka sig att kallas utbildningspolitiker och även forskningspolitiker, men tanken på att ge ansikte åt benämningen konstpolitiker torde ha skavt. Alla önskade väl framstå som en konstens gynnare, men det var knappast någon som ville ses som konstpolitruk, utan vett och vilja att hålla armlängds avstånd.

Trots problemen att enas om begreppen gick forskningen vidare. Med forskningspropositionen 2008, *Ett lyft för forskning och innovation*, kom nya satsningar på konstområdet, även om det inte utpekades som strategiskt. Inom Vetenskapsrådet inrättade man en särskild kommitté för konstnärlig forskning och konstnärligt utvecklingsarbete.⁴⁶

EN VIDGNING AV FORSKNINGSBEGREPPET kunde vara ett sätt att lösa problemen, eller åtminstone hantera dem. Inför en ny forskningsproposition tog den borgerliga alliansregeringen 2012 fram en departementspromemoria som utredde de båda begreppen konstnärligt utvecklingsarbete och konstnärlig forskning.

Den fylldes av ett vidlyftigt refererande av de diskussioner som förts alltsedan högskolereformen 1977. Man konstaterade att det inte var klart vad begreppen avsåg, liksom att gränserna mellan dem och till vetenskapen var svävande. Då uttrycken blivit allt mer överlappande blev slutsatsen att konstnärlig forskning borde ersätta konstnärligt utvecklingsarbete i författningstexterna. Konstnärlig forskning sades skilja sig från vetenskaplig genom att den utgick från konstnärliga frågor och arbetssätt – som vanligt i dessa sammanhang låg cirkelresonemangen på lur. Slutsatsen blev i alla fall att man borde markera områdets särart eftersom den motiverade vissa specialregler. Förslaget blev att andra punkten i högskolelagens uppgiftsformulering skulle ändras till »2. forskning och konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete«. Med anledning av detta fick ett tillägg införas: »Vad som i fortsättningen sägs om forskning avser även konstnärlig forskning, om inte något annat anges särskilt.«⁴⁷

46. RD 2008/09: proposition nr 50, 182f.

47. Materialet till den följande framställningen finns i Regeringskansliet Utbildningsdepartementet, regeringsakt U2012/3740/UH.

När förslagen gick på remiss var de flesta, inte minst de konstnärliga lärosätena, positiva till vad man uppfattade som en logisk konsekvens av hur förhållandena utvecklats sig. Konstnärsnämnden, som förmedlade statligt stöd till konstnärer, menade att ställningen för dem som forskade borde stärkas: »Risken är annars att den konstnärliga forskningen får karaktären av en andra klassens vetenskapliga aktiviteter. Konstnärliga utbildningars status och motsvarande professioner gynnas av en sådan anknytning till forskning och vetenskap.»⁴⁸

Om än positiva väckte somliga lärosäten som bedrev konstnärlig utbildning följdfrågor. Umeå universitet konstaterade att det var oklart vem som var behörig att söka Vetenskapsrådets medel för konstnärlig forskning – måste man vara disputerad i konst? Luleå tekniska universitet menade att den föreslagna begreppsutrensningen kunde leda till missuppfattningar: både konstnärligt och pedagogiskt utvecklingsarbete var väsentliga för högskolan, men skilda från det utvecklingsarbete i obestämd mening som i praktiken avsåg tillämpning av forskningsresultat. Högskoleverket såg en konsekvens i att hålla sig till det ena av de båda begreppen. Men man var skeptisk till att särskilja konstnärlig forskning från forskning i allmänhet. Ansåg lagstiftaren att det förelåg en skillnad i art borde högskolelagen i konsekvensens namn laborera med två preciserande adjektiv och tala om »vetenskaplig respektive konstnärlig forskning«. Rimligare i förhållande till övrig reglering vore att inte dra en sådan gräns – var det forskning så var det. »Högskoleverket föreslår därför att inte bara 'konstnärligt utvecklingsarbete' utan också 'konstnärlig forskning' utgår ur lagstiftningen, såvida det inte finns särskilda skäl att klargöra vilken slags forskning som avses.»

Regeringen gjorde sedan till sina de förslag som löste ett begreppsligt problem – till priset av att skapa ett annat. Frågan om relationen mellan konstnärligt utvecklingsarbete och konstnärlig forskning förflyktigades, medan den om relationen mellan konstnärlig forskning och forskning väcktes. Men regeringen satsade i en proposition om »forsknings- och innovationspolitikens inriktning» 2012 på den konstnärliga forskning man ville införa i lagen.⁴⁹

Sverigedemokraterna protesterade motionsvis och i utskottsbehandlingen. Man ansåg det oseriöst att ändra högskolelagen innan det var

48. Konstnärsnämndens stödverksamhet avhandlas i Anna Brodow Inzaina, *Konstnärliga projekt & experiment* (Stockholm, 2014).

49. RD 2012/13: proposition nr 30, 1, 105–110 och bil. 13–15.

klart exakt vad konstnärlig forskning innebar: »begreppet konstnärlig forskning måste definieras vetenskapligt och utvärderas likt andra discipliner«. Man återkom i kammaren, där utskottsrepresentanten Björn Söder opponerade mot lagförändringen. Att han även kritiserade andra förslag, exempelvis om jämställdhetsforskning som han fann politiskt motiverad, betydde inte att partiet var mot forskning, men man fokuserade på innovationer och sådant som rymdforskning. Med tal om satsningar för att »bevara vårt välstånd och vårt internationella anseende« följde partiet väl upptrampade stigar: »Vår chans inför framtiden är vårt utbildningssystem och vår forskning, som gör att vi förmår ta fram produkter och tjänster och där vi med framgång kan konkurrera med världens främsta industrinationer.«⁵⁰

Förslaget om konstnärlig forskning provocerade inte andra. Alla utom Sverigedemokraterna röstade för.

Resultatet blev att konstnärlig forskning infördes i högskolelagen och andra författningar, likställd med och samtidigt särskild från forskning. Med denna vidgning av forskningsbegreppet behövdes inte längre tillägg av typen »eller konstnärligt utvecklingsarbete«. Detta äldre begrepp kunde även avvecklas ur instruktionen för Vetenskapsrådet, vars beredningsorgan döptes om till Kommittén för konstnärlig forskning. Däremot fick det vara kvar i regleringarna för Sveriges Författarfond och Konstnärsnämnden, som fortsatte ge projektbidrag till konstnärer som inte bedrev forskning. Vidare ansågs forskningens grundlagsskyddade frihet omfatta även konstnärlig forskning.⁵¹

ETT SÄTT ATT FÅ GREPP OM denna språkliga dragkamp är att ta fasta på asymmetrin i hur språkbruket fogade adjektiven vetenskaplig och konstnärlig till substantiven utbildning respektive forskning. Vetenskaplig fungerade sedan länge som bestämning till både utbildning och forskning. Men medan adjektivet konstnärlig var etablerat i anslutning till utbildning har vi sett att det skapade friktion och väckte politisk motvilja i kombination med forskning. Konstnärlig forskning provocerade. Forskningsbegreppet var omstritt för att det var definierande för högskolan. Bestämningen av det var en aspekt av hur gränser drogs, institutioner byggdes, resurser flödade.

50. RD 2012/13: motion nr Ub4; Utbildningsutskottet betänkande nr UbU3, 20ff, 117f; protokoll nr 68, 9.

51. SFS (2013), nr 119.

Vidgningen av forskningsbegreppet kan tyckas logisk, som vissa uttryckte det. Den var också i linje med tidigare vidgningar, då praktikorienterade fackhögskolor inlemmades i den högre utbildningen och deras forskning skulle ge en vetenskaplig grund för skolningen av yrkesmän. Då teknisk forskning en gång var lika svårtänkbar som konstnärlig forskning kan man undra hur relationen mellan dem bör uppfattas – likhet eller olikhet? Men inte heller i dag är forskningsbegreppet homogent och oomtvistat. Är inte historisk forskning mer konst än vetenskap? Är ekonomer verkligen värda Nobelpris?

Ett annat sätt att förhålla sig till forskningsbegreppet var att se konstitutövning som forskning, i betydelsen ett utforskande av något okänt utan på förhand givna mål. Synsättet löser upp gränsen mellan forskning och konst. Det påminner om hur Konsthögskolan i ett tidigare skede gärna liknade sin utbildning vid forskarutbildning.

Konstnärlig forskarutbildning

Det förvånar nog inte den läsare som kommit hit att tanken på en konstnärlig doktor blev omtvistad. Den låg i förlängningen av regleringarna av utbildning och forskning i konst.⁵²

Som vi såg i början av kapitlet luftades redan inför högskolereformen 1977 idéer om konstnärlig forskarutbildning. Efter reformen skapades vid Göteborgs universitet en kreativ variant av forskarutbildningen vid Institutionen för musikvetenskap i samverkan med Musikhögskolan. Senare kom Valand att samarbeta med Institutionen för vetenskapsteori. I Göteborg inrättade man sedan Nämnden för konstnärligt utvecklingsarbete för att kanalisera medel. I Malmö togs initiativ vid de konstnärliga utbildningar som löd under Lunds universitet. På fler håll diskuterade man behovet av något slags påbyggnadsutbildning, med Arkitekturskolan vid Konsthögskolan i Stockholm som exempel på en existerande sådan. UHÄ önskade organisera »utbildning för konstnärligt utvecklingsarbete» som en motsvarighet till forskarutbildning, men fick inget gehör för sina förslag.⁵³

52. För en översikt, se Karlsson, »*Handslag, samntag, klapp eller kyss?*«.

53. En presentation av tidiga initiativ finns i bil. 1 i Sjöström & Jansson, *Konstnärligt utvecklingsarbete*; jfr 10ff. Se även Marta Edling, »Att sätta sitt konstnärliga arbete i perspektiv», i Kristoffer Arvidsson & Jeff Werner (red.), *Omskakad spelplan* (Göteborg, 2010).

I UHÄ-rapporten 1986 talades mycket om påbyggnadsutbildning. Skulle konstnärligt utvecklingsarbete bli en motsvarighet till forskning behövdes utbildning för detta. Författarna refererade förslag om sådan utbildning, vilka många men inte alla tagit emot positivt:⁵⁴

Den skulle kunna bli en möjlighet för unga konstnärer att söka sig fram på nya vägar med stöd av utbildningarnas materiella och personella resurser och – inte minst – det ekonomiska studiestöd som erbjuds en »forskarstuderande«. Men andra utbildningar befarade, att en sådan påbyggnadsutbildning skulle bli alltför styrd av forskningen och att den på sikt skulle bli den formella vägen till behörighet för högre lärartjänst i konstnärlig utbildning och för konstnärligt utvecklingsarbete.

Ambivalensen återkom i departementsrapporten 1993. Ett skäl till att författarna ansåg att utbildning som uppgift alltjämt gick före utvecklingsarbete var att ingen ännu högre utbildning fanns för att utveckla den skicklighet som måste utgå från konstnärlig erfarenhet. »Någon särskild utbildning i konstnärligt utvecklingsarbete anser vi inte vara befogad – genomgången konstnärlig utbildning och egen konstnärlig verksamhet är en tillräcklig grund för sådant arbete om den konstnärliga förmågan är tillräckligt stor.«⁵⁵

Vi ser att frågan om en konstnärlig utbildning som var högre än den som redan fanns aktualiserades tidigt i Sverige. I ljuset av de båda spår vi följt tidigare i detta kapitel överraskar det knappast att hållningen var avvaktande.

I ANDRA LÄNDER var debatt och institutionsbyggande livligare. Storbritannien angav tonen. Där inrättades 1994 UK Council for Graduate Education för att diskutera ramar för utbildning efter grundexamen. Till bakgrunden hörde spørsmålet om de nya examina som tillkommit vid sidan av den traditionella *PhD*-examen och som kanske fick bedömas på nya sätt. Vad som kallades *research doctorates* respektive *professional doctorates* kunde behandla likartade ämnen men närma sig dem från olika utgångspunkter. Ordföljden kunde markera skiljelinjer, som om man

54. Sjöström & Jansson, *Konstnärligt utvecklingsarbete*, 13.

55. *Konstnärligt utvecklingsarbete*, 9f.

på svenska skulle laborera med doktor i pedagogik respektive pedagogikdoktor. Doktorat av fler slag komplicerade bilden.⁵⁶

Det brittiska rådet publicerade 1997 rapporten *Practice-based doctorates in the creative and performing arts and design*. En fråga var hur man skulle avgöra om en sådan examen var jämbördig med en gängse doktorexamen när den som skulle bedömas lade fram sitt arbete i ett icke-gängse format. Svaret från författarna, under ledning av rektor för Royal College of Art, utvecklades i termer av *doctorateness* som en minsta gemensam nämnare för doktorer av alla slag. Begreppet kom att vidgas från bestämningen av huruvida en aspirant var doktorsfärdig till bedömningen av om en domän var doktorsvärdig. Även om idén om *doctorateness* ifrågasatts har den tagits upp av aktörer som fört diskussionen vidare, däribland företrädare för konstnärlig forskarutbildning i Norden.⁵⁷

Här var Finland en föregångare. Vid Konstindustriella högskolan i Helsingfors gick det redan 1981 att avlägga licentiat- och två år senare doktorexamen. Studerande fick välja mellan en forskningsinriktad variant och en praktisk-konstnärlig; för den senares examensarbeten, i form av utställningar eller dylikt, krävdes en kompletterande textdel. Doktor i konst fick den godkända titulera sig. Sibeliusakademin och andra lärosäten organiserade sedan likartad forskarutbildning och forskarskolor inrättades.

Att institutionaliseringen kom tidigt innebär inte att den var komplikationsfri. Till exempel blev uppmärksamheten stor när Riita Neli-markka hösten 2000 disputerade vid Konstindustriella högskolan. Som doktorand presenterade hon, redan känd och framgångsrik som konstnär, tre utställningar för prövning. Den obligatoriska kommentardelen hade i engelsk översättning titeln *Self portrait* och rymde många illustrationer jämte resonemang mellan olika röster eller karaktärer, som »Elise«, »Rabbit« och »myself«. Den drog ingen klar gräns för var konsten började och slutade, men godkändes för publicering av opponenter. Högskolans forskningsråd röstade sedan för ett underkännande. Pro-

56. Torsten Källemark, *Konstnärligt utvecklingsarbete och praxisbaserad forskning* (Stockholm, 2000). Jfr Howard Green, »United Kingdom«, i Nerad & Heggelund (red.), *Toward a global PhD?*; David Scott m.fl., *Professional doctorates* (Maidenhead, 2004).

57. *Practice-based doctorates in the creative and performing arts and design* (Coventry, 1997). Fredrik Nilsson m.fl. (red.), *Perspectives on research assessment in architecture, music and the arts* (London, 2017).

blemet var inte utställningarna utan textdelen, som lärarna fann mer självbiografisk än kritiskt analytisk.⁵⁸

Tilldragelsen uppmärksammades i en polariserad debatt. Upprörda kommentatorer såg arbetet som en drift med det akademiska etablissemangen. »Således, till saken: Nelimarkkas bok är en antiavhandling, en doktorsprovokation, vars forskningsobjekt påstås vara 'konstnärens innersta'. Ett barnkammarskämt mellan hårda pärmar i ett mastigt bokverk.« Många såg sig kallade att bevaka gränser när konst skulle godkännas som forskning. Kritiker kunde mena att politikernas avsikt inte var att stödja konsten utan att strömlinjeforma den som ett inslag i underhållningsindustrin. Rektor för Helsingfors universitet, som inte rådde över de konstnärliga lärosätena, menade att likformigheten inom utbildningssystemet lett till att även dessa högskolor uppfattade ett tryck på sig att producera magistrar och doktorer. Om de nödvändigtvis skulle göra det, borde det få ske på rent konstnärliga grunder.

Nelimarkka överklagade hur som helst beslutet att underkänna hennes arbete. Efter årsskiftet blev hon godkänd, med lägsta betyg.

RUNT SEKELSKIFTET kom förändringar även i Sverige. Fastän forskarutbildningsreformen 1998 inte berörde de konstnärliga lärosätena yrkade en moderat riksdagsman på doktorandstipendier även vid dem. Det skulle ge talanger möjlighet att utveckla sitt konstnärskap efter grundexamen, »under kvalificerad ledning, avslutad med examensprov, likande doktorsdisputationen. Parallellerna med forskarutbildningen är uppenbara.« Motionens inledningsord var tydliga: »Ett rikt kulturliv är den tredje viktigaste tillväxtfaktorn – efter universitet och flyg – för en region.« Utskottet avstyrkte med hänvisning till avsaknaden av examensrätt. Som vi sett var politiker benägna att i konst och kultur, liksom forskning och utbildning, se medel för andra mål.⁵⁹

Efter besluten 1998 om universitetens rätt att själva bestämma om fakulteter och doktorsexamina har vi noterat att konstnärlig forskarutbildning inrättades i Göteborg och vid de konstnärliga högskolorna i

58. Presentationen utgår från Karlsson, »*Handslag, famntag, klapp eller kyss?*«, 69–75. I den engelska översättningen av verket finns en i sammanhanget intressant kommentar: *Self portrait: Elise's dissertation: Variations of a variation*, 14: »Anyone wishing to get older more quickly should get started on an art 'dissertation', at a time when the institution of art dissertation work does not yet properly exist.« http://www.nelimarkka.com/files/nelimarkka_self_portrait.pdf [hämtat 1/12 2022].

59. RD 1997/98: motion nr Ub401; Utbildningsutskottet betänkande nr UbU7, 19.

Malmö. Här uppstod en skillnad på så sätt att utbildningen i Göteborg ordnades i mer traditionella former, medan den som hörde till Lunds universitet gick in för »konstnärlig forskning« och titeln »konstnärlig doktor«. I en tillbakablick konstaterade en av aktörerna i Malmö att initiativet mötte ifrågasättanden.⁶⁰

Konstnärer undrade varför man skulle hålla på med forskning. En del menade att allt konstnärligt arbete redan var forskning. Vid många konstnärliga utbildningsinstitutioner sågs detta å andra sidan som en eftergift till vetenskapen. Från vetenskapssamhället – främst från humaniora – upplevdes på många håll denna terminologi som ett hot.

Till skillnad från de universitetsbaserade utbildningarna hade de fristående högskolorna inte rätt att utfärda examina på forskarnivå, men de kom ändå att börja med forskarutbildning. Det skedde främst inom de kollegier som följde av satsningen på konstområdet i den forskningspolitiska propositionen år 2000, vilken även satsade på forskarskolor. Propositionen pekade ut en riktning: »Det är också angeläget att Vetenskapsrådet genom forskningsanslag stimulerar forskarutbildningen inom det konstnärliga området.« Kollegierna fungerade till dels som forskarskolor och rymde samarbeten mellan konstnärliga och andra läroanstalter, exempelvis de tekniska högskolor som utbildade arkitekter till teknologie doktorer.⁶¹

DEN OSTYRIGA UTVECKLINGEN gjordes till föremål för en granskning inom SISTER, Institutet för studier av utbildning och forskning. Den genomfördes av den redan bekante musikvetaren Henrik Karlsson, som våren 2002 presenterade sina resultat i boken »*Handslag, famntag, klapp eller kyss?*« *Konstnärlig forskarutbildning i Sverige*. Till lanseringen blev jag ombedd att delta i ett seminarium på KTH tillsammans med andra kommentatorer. Jag anade att bokens tema kunde ha sin laddning eftersom seminariet fick flyttas till en hörsal, vars sittplatser sedan ändå inte räckte. Efteråt förstod jag att större delen av publiken kom från de konstnärliga högskolorna, framför allt deras ledningar.

Min inledning utgick från begreppen i KTH:s emblem – »Vetenskap

60. Citat efter *Kontext – kvalitet – kontinuitet*, 104.

61. RD 2000/01: proposition nr 3, 69.

och konst« – och påståendet att deras betydelse skiftat genom historien. Detta innebar i sin tur att det inte var självskrivet att forskning måste förstås och presenteras på just de sätt som gällde i dag. Jag illustrerade mina teser med några bilder ur KTH:s kamp för disputationsrätt och ett citat som gällde en professur i skeppsbyggnadskonst vid Chalmers: »Ett konstruerat och byggt fartyg torde vara ett lika gott specimen till denna professur som en utgiven skrift.«

I den allmänna diskussion som följde på inledningar och panelsamtal kom en lidelsefull appell från en debattör, som jag senare förstod var en man i ledningen för en konstnärlig högskola. Han förklarade att det var en svår orättvisa att humanisterna tillskansat sig monopol på forskning om konst, och att de konstnärliga högskolorna omedelbart måste få ta del av VR:s forskningsmedel. Jag försökte säga att den humanistiska forskningens regnbåge knappast slutade i en kittel där guldet flödade, och att hans rättviseargument kunde vara tveeggat: av bilaga 1 i boken framgick att ersättningen för en helårsstudent inom utbildningsområdet opera var 228 341 kronor, medan den för det humanistiska, teologiska, juridiska och samhällsvetenskapliga området låg på 13 805. Vidare förklarade jag att det vore rimligare, om man ville fjärma sig från »akademien«, att söka bli teknologie i stället för filosofie doktor eftersom ingenjörskonsten låg närmare praktiskt skapande av det slag som återopades.

Ett inlägg av helt annat slag kom från en lärare i improvisation, som med eftertryck förklarade att frågan om forskarutbildning drevs av de ledningar som kände doften av pengar, inte av de lärare som drev verksamheten. Han menade att en akademisk påbyggnad skulle innebära en nedvärdering av den konstnärliga grundutbildningen. De som var mer intresserade av fotnoter än noter och toner skulle sedan bli kvar vid högskolan som forskarstuderande, och när dessa utsiktslösa musiker fått sin doktorsexamen skulle den göra dem till framtidens lärare, till skada för Sverige som jazznation. Jag blev paff. Hans argument 2002 motsvarade tämligen exakt dem som en av ingenjörsprofessorerna i mitt material 1905 använde mot sina mer akademiskt böjda kolleger.

Efter debatten blev jag omkramad av en urstark skulpturprofessor så att det knakade i revbenen. För honom hade det kommit som en uppenbarelse att ingenjörerna, de vetenskapligaste av vetenskapsmän, varit så ifrågasatta och fått kämpa så för sin rätt att kreera doktorer. Jag blev tagen – och aningen förbryllad av det engagemang frågan väckte. Det blir jag inte nu.

Verksamheterna rullade i alla fall på. Som vi såg i det andra spåret

ovan samverkade de med en begreppslig tyngdpunktsförskjutning – från konstnärligt utvecklingsarbete till konstnärlig forskning – som ändade i nya formuleringar i högskolelagen. I förlängningen av tanken på konstnärlig forskning låg föreställningar om ett behov av utbildning för detta. I utbildningsspåret noterade vi att Bolognaprocessen medförde en markering av frånvaron av examina på forskarnivå för konstnärerna.

Samtidigt presenterade man kontinuerligt nya doktorer och recenserade avhandlingar i de årsböcker om forskning och utvecklingsarbete på den konstnärliga området som VR gav ut sedan 2004. Som på andra domäner vi följt höll det på att växa fram ett innehåll till en institutionell form som var föreställd men ännu inte beslutad.

EN REFORM KOM 2009, till dels i linje med tidens idéer om resursfördelning för styrning mot excellens. Upptakten kom i ett betänkande från Resursutredningen, som 2007 föreslog en modell med mer konkurrensutsatt tilldelning i syfte att höja kvaliteten. Försvarshögskolan och de konstnärliga högskolorna undantogs eftersom de knappt hade någon forskning som den föreslagna modellens indikatorer fångade; på utbildningssidan har vi sett att de senare hade *per capita*-ersättningar i en klass för sig.⁶²

Betänkandet tog upp forskning och forskarexamina på det konstnärliga fältet. Ett grundproblem var att splittringen gjort att det bedrevs för lite forskning för att möjliggöra profilering. Skälet till detta var att det fanns för få forskare för att åstadkomma en kritisk massa. En grund till detta var i sin tur att Stockholmsskolorna saknade examensrätt på forskarnivå. Lösningförslagen inbegrep en mångkonstnärlig forskarskola. En sådan vore ett sätt att neutralisera den splittring bland skolorna i huvudstaden som permanentat problem. Samarbete skulle skapa förutsättningar och kompetens för forskarutbildning.

I anslutning till detta föreslog betänkandet även att konstnärliga examina på forskarnivå skulle införas. Om man fullföljde Bolognaordningen skulle den som på konstområdet ville gå vidare inte hamna i »en återvändsgränd eller i varje fall ett trångt nålsöga«. Men denna speciella utbildning skulle stagnera om den tvingades in i traditionella spår, exempelvis vad gällde redovisning och dokumentation av forskningen. Å ena sidan avskräckte de finska avhandlingarna. Kraven på både konstnärliga och vetenskapliga delar hade medfört en drift som gjorde

62. *Resurser för kvalitet*, SOU 2007:81.

de senare till huvudsaken och de förra mest till bilagor. Å andra sidan avskräckte även den brittisk-amerikanska floran av doktorat på basis av en portfolio med bara konstalster.⁶³

Utbildningsdepartementet tog 2008 upp förslagen i sin promemoria »Förslag till examensbeskrivning för konstnärlig doktorsexamen m.m.«. Som så många gånger förr stod begreppsfrågor i fokus. Till exempel konstaterades att uttrycken konstnärligt utvecklingsarbete och konstnärlig forskning blivit allt mer synonyma. Man sade sig utgå från det senare, som ansågs mindre otympligt.⁶⁴

Beträffande examensbeskrivningen gällde det att ge utrymme åt den konstnärliga särarten, hette det i promemorian, inte minst i ljuset av de utvärderingar som pekat på driften mot likhet med »de traditionella vetenskapliga områdena« vad gällde terminologi och upplägg. Problemen hade vuxit när examensbeskrivningarna med Bolognareformen 2007 blev mer detaljerade och svåra att nå upp till »utan att i alltför hög grad antingen tänja begreppen eller anpassa utbildningen till de traditionellt vetenskapliga normerna«. Förslaget till examensbeskrivning hade tagits fram i samverkan med »en referensgrupp av sakkunniga personer inom området«. Arbetet hade utgått från gällande beskrivningar för doktors-examen respektive konstnärliga examina på avancerad nivå. Benämningen av avhandlingsdelen var en stötesten.

Formuleringen *vetenskaplig avhandling* passar inte för en konstnärlig doktorsexamen. Inte bara ordet *vetenskaplig* utan även själva ordet *avhandling* kan uppfattas som styrande mot de avhandlingsformer som traditionellt används inom andra områden. Därför har formuleringen *dokumenterat konstnärligt forskningsprojekt* valts. Därigenom öppnas för att det konstnärliga forskningsprojektet helt eller delvis kan redovisas i andra former än traditionell tryckt form.

På begreppsutläggningarna följde organisatoriska vägval med implikationer för resursflöden. En fråga gällde ansvaret för utbildningen. Här blev förslaget att det vid lärosäten med konstnärlig forskarutbildning

63. Ibid., 130.

64. Materialet till den följande framställningen finns i Regeringskansliet Utbildningsdepartementet, regeringsakt U2008/8022/UH. Att förslagen inte tog upp licentiatexamen kan vi här bortse från; en sådan kom med i den slutliga lagstiftningen.

skulle finnas ett särskilt organ, kallat nämnden för konstnärligt utvecklingsarbete. Ett alternativ hade varit att revidera regleringen av fakultetsnämnden, men det skulle ha blivit komplicerat eftersom den nya forskarutbildningen skulle bygga på annan grund än andra forskarutbildningar. Ytterligare en fråga gällde vem som skulle ha rätt att utfärda den nya examen. Den blev föremål för egen beredning.

NÄR PROMEMORIAN GICK PÅ REMISS var nästan alla svarsinstanser hemmahörande i högskolesfären. Att införa en konstnärlig doktorsexamen ansågs foljdriktigt och bejakades i princip. Men när denna samsyn mötte konkreta frågor divergerade åsikterna, till exempel om avhandlingsdelen. Bland andra KTH och Göteborgs universitet menade att det existerande systemet blivit så flexibelt att en avhandling mycket väl kunde rymma icke-traditionella inslag. Det var främst de konstnärliga högskolorna som uppskattade den alternativa benämningen, men den ambivalens vi noterat så ofta återkom: »Danshögskolan välkomnar å ena sidan den frihet som formuleringen *dokumenterat konstnärligt forskningsprojekt* tillåter för utformningen av avhandlingen. Å andra sidan är det viktigt att understryka att detta dokumenterade konstnärliga forskningsprojekt motsvarar en doktorsavhandling.«

Spänningen mellan särart och likhet återkom. Vissa menade att de olika kulturerna borde mötas för att berika varandra. Risker med att alltför starkt betona särprägligheten framhölls av högskolor som bedrev både konstnärlig och annan utbildning, som Luleå tekniska universitet: »Förslaget andas en strävan efter att isolera den konstnärliga forskningen, organisatoriskt och innehållsmässigt, från högskolans övriga forskningsverksamhet. LTU kan inte finna att detta gagnar vare sig konstnärlig eller annan forskning.« De få instanser som ifrågasatte en särskild doktorsexamen, högskolorna i Kalmar och Malmö, gjorde det med hänvisning till isoleringsfaran: det var förståeligt att Stockholms högskolorna ville erövra examensrätt på forskarnivå, men en polarisering mellan vetenskap och konst skulle stänga in verksamheterna i skilda stuprör. Begreppen hade omvandlats så mycket att detta var ett ofruktbart sätt att tänka i tider av »mode 2«-forskning, menade man. Även bland de konstnärliga högskolor som ville värna särarten kunde man mena att regelverket borde vara så likformigt som möjligt för att stärka den konstnärliga forskningens legitimitet.

I förlängningen av kampen med språket låg praktiska följdfrågor. Förslaget om en obligatorisk nämnd för konstnärligt utvecklingsarbete

mötte skepsis, inte minst bland de lärosäten som redan hade fakulteter med ansvar för forskarutbildning. Uppfattningarna skiftade i frågan om det var bäst att inrätta nya nämnder eller att bredda representationen i redan existerande. Frågan om vilka lärosäten som skulle få utfärda den nya doktorsexamen var laddad. Till exempel förklarade Lantbruksuniversitetet, som bedrev forskning på design- och arkitekturområdena, att det var orimligt att låsa forskarutbildningen till de renodlat konstnärliga institutionerna när det i stället behövdes mer av gränsöverskridande tvärvetenskap. Konstfack varnade för risken »att cementera en omodern åtskillnad mellan teori och praktik«.

Två tunga remissinstanser hade sina synpunkter. Vetenskapsrådet tillstyrkte den nya doktorsexamen, men framhöll att det »till ett dokumenterat konstnärligt forskningsprojekt också måste finnas en vetenskaplig och reflekterande avhandling«. Höskoleverket konstaterade att konstnärlig forskarutbildning redan bedrevs vid universiteten i Göteborg och Lund, där de disputerade fick titeln filosofie doktor. Den var missvisande. Man önskade klarhet i begreppsförvirringen och hade förslag till definitioner av vad som på konstområdet skulle avses med verksamhet, utvecklingsarbete, forskning, forskarutbildning. Med konstnärlig forskning ville Höskoleverket avse något som forskarutbildade konstnärer bedrev. Deras kompetens borde komma dem till godo vid rekryteringen av lärare.

Frågan om rätten att utfärda examina blev föremål för en egen promemoria och remissvända. Å ena sidan hade universiteten examensrätt på forskarnivå, å den andra hade de ingen generell rätt att utfärda konstnärliga examina. Slutsatsen blev att ingen borde få examensrätt med automatik, utan att både universitet och fristående högskolor skulle få ansöka om saken.⁶⁵

SJÄLVA PROPOSITIONEN nämnde inrättandet av den mångkonstnärliga forskarskolan som en bakgrund till att regeringen önskat en skyndsam prövning av frågan om examenstillstånd. Man gav sig in i den vanliga begreppsexercisen och landade i den vanliga hållningen av å ena sidan, å andra sidan.⁶⁶

65. Regeringskansliet Utbildningsdepartementet, regeringsakt U2009/302/UH.

66. RD 2008/09: proposition nr 134, 16; jfr proposition nr 50, 182, om forskarskole-satsningen.

Att anpassa konventionella vetenskapliga normer och praxis efter de konstnärliga områdenas behov kan dock enligt regeringens bedömning innebära en risk för urholkning av vetenskapsbegreppet. Regeringen anser också att den konstnärliga forskningens och forskarutbildningens anpassning till traditionella vetenskapliga normer kan medföra att de konstnärliga utbildningarna förlorar sitt särskilda konstnärliga innehåll och sin särart.

Regeringen bejakade särarten. Man vände sig explicit mot Högskoleverkets tanke att konstnärlig forskning skulle utföras av disputerade eftersom det kunde medföra en förskjutning av normer som innebar att vetenskapliga synsätt och formkrav angav ramarna. Lärosätena borde själva få avgöra på vilket organ de ville lägga ansvaret för den nya forskarutbildningen.

Utbildningsutskottet förordade särskilda examina på forskarnivå för att markera att konstnärlig forskning var forskning, men forskning av ett särskilt slag. I kammaren kom försynta bifallsyttringar, men ingen debatt.⁶⁷

I förordningstexterna sades 2009 att vetenskapligt eller konstnärligt kompetenta kunde väljas in i en fakultetsnämnd. Lärosäten med konstnärlig utbildning fick inrätta särskilda organ för motsvarande uppgifter. Rätt att utfärda forskarexamina inom ett område kunde ges om Högskoleverket bedömde att lärosätet hyste förutsättningar för god forskarutbildning. I den kniviga frågan om dokumentationen blev resultatet en kompromiss: »*Dokumenterat konstnärligt forskningsprojekt (doktorsavhandling)*«. Den både liknade och skilde sig från motsvarigheten för doktorexamen: »*Vetenskaplig avhandling (doktorsavhandling)*«. Vad gäller examensbeskrivningens mål är det svårt att säga om särarten värnades eller underminerades. Det som skilde formuleringarna för de olika examina var strängt taget adjektiven vetenskaplig respektive konstnärlig. Det enda nya för den senare examen var att doktoranden skulle »visa skapande förmåga inom sitt konstnärliga område«.⁶⁸

NÄR SKILLNADERNA BLEV SÅ SMÅ kan man undra, som flera remissinstanser gjorde, om inte ärendet kunde hanterats inom existerande reglering, som redan tillät konstinriktade forskare att bli exempelvis filoso-

67. RD 2008/09: Utbildningsutskottet betänkande nr UbU18; protokoll nr 122, 208ff.

68. SFS (2009), nr 764 och 933.

fie och teknologie doktorer. När regeringen dessutom markerade att en konstnärlig doktorsexamen inte behövdes för att forska eller bli lärare i konstämnen kan man även undra vilket behov som motiverade den nya examen. Vilka och vems problem tänktes den lösa?

En hypotes är att politikernas besvär var en grund till att processen utvecklade sig som den gjorde. Antagandet utgår från iakttagelsen att flera konstnärliga högskolor förklarade att beredningen av ärendet varit föredömlig genom de möjligheter man fått att påverka utformningen av förslaget. Förmodan att de var väl representerade i den anonyma referensgruppen stärks av Lantbruksuniversitetets yttrande, som nämnde ett pressmeddelande i vilket examen knöts till de behov konsthögskolorna uttryckt av att »själva examinera doktorer». Regeringen kan ha gått Stockholmskolorna till mötes genom att inrätta en särskild doktorsexamen i förhoppning om att de i sin tur skulle finna anledning till samarbete i nya banor.

Även om det historiskt sett gick relativt snabbt att få till den nya doktorn tyckte nog somliga att det dröjt. Reformen mötte inte starkt motstånd utifrån, från politiker och akademiker, men som vi sett fanns åtskillig ambivalens på den konstnärliga domänen. För dess högskolor var det kanske mer kritiskt att vårda gränsytan mot den gängse konsten än mot vetenskapen. Bland alla aktörer med sina agendor fanns de som höll det för avgörande att vara relevant för konstlivets praktik, att inte kasta ut konsten med badvattnet.

Oavsett vilka bevekelsegrunder politiker och andra hade kan vi konstatera att Högskoleverket 2010 beviljade universiteten i Göteborg och Lund tillstånd att utfärda konstnärliga doktorsexamina. Det fick även Högskolan i Borås – som samarbetat med Chalmers – inom området textil och mode. Men ansökningar från andra lärosäten fick avslag. Sedan tre fristående högskolor förenats i Stockholms konstnärliga högskola 2014 fick den två år senare examensrätt.⁶⁹

Samtidigt gick verksamheterna vidare vid sidan av formaliteterna, i forskarskolor och genom samarbeten. När Vetenskapsrådets »Årsbok KFoU» 2013 firade sitt tioårsjubileum rymde den en diskussion om »doctorateness». Bland de framtidsförhoppningar olika aktörer utvecklade fanns även skeptiker som såg faror i en utbredning av kriterier för forskning som snärjde konsten: »Det är kompromissen, skvadern, jag

69. Erik Kyhlberg & Jana Hejzlar, *Utvärdering av konstnärliga utbildningar* (Stockholm, 2021); RD 2013/14: proposition nr 1:16, 259ff.

tvekar inför. Detta skapar inte vassa teoretiker eller bra konstnärer utan bara några som lär sig gå på lina i den akademiska världen. Det finns en risk att konstnärlig forskning varken blir bra forskning eller bra konst. « Inställningen till dokumentationsfrågan fortsatte också rymma ambivalenser. I ämnet litterär gestaltning, vars framställningsform låg nära akademins traditionella, skrev de första doktorerna in sig i den avhandlingsgenre de samtidigt distanserade sig från. Den formnorm som levde sitt eget, stigberoende liv bidrog till en drift mot likformighet.⁷⁰

Strax efter jubileet hade konstdoktorerna blivit så många att man kunde göra statistik över deras karriärvägar. Av 104 stycken var 78 anställda inom högskolan och 14 verksamma som fria konstnärer. Som på andra domäner blev alltså de som disputerat benägna att bli kvar vid högskolan i stället för att verka i avnämralledet, som industrin eller konstlivet. En egenhet som kan tyckas omvänd, men som äger sin följdriktighet, är att en konstprofessor som utnämnts på basis av sina verksamheter utanför högskolan kan ansöka om att antas som doktorand vid högskolan. Den konstnärliga forskningen har också blivit mer ekonomiskt betydelsefull för individer och institutioner.⁷¹

KONSTNÄRLIG FORSKNING BLEV MER ETABLERAD, men frågor vi mött ovan hängde kvar över domänen. Institutionaliseringsen av en särskild men likvärdig doktorsexamen innebar inte att motstridiga uppfattningar plötsligt upplöstes. När lagen var skriven behövde aktörer tolka dess ord och anda.

Ett exempel på att det inte var klart hur gränser skulle dras är en disputation vid Stockholms konstnärliga högskola 15 maj 2020. Då lade Bogdan Szyber – frilansande scen- och preformancekonstnär sedan 1983, doktorand sedan 2014 – fram sitt arbete i performativa och mediala praktiker, kallat »Fauxthentication«. Hans dokumenterade konst-

70. Sinziana Ravini, »Den konstnärliga forskningen i ett samhälls- och kunskapsperspektiv«, i Torbjörn Lind (red.), *Konstnärlig forskning då och nu* (Stockholm, 2013) rymmer uttalanden från många aktörer (citatet: 122). Mia Quirin, »Modern poetik och litterär konstnärlig forskning ur ett dansk-svenskt perspektiv«, *Tidskrift för litteraturvetenskap* (2019:4), 19ff.

71. Annika Åkerblom & Johan Öberg, »What happens after a PhD?«, i Torbjörn Lind (red.), *The art university – political dream or broadened future for the arts?* (Stockholm, 2016). Martin Gustavsson m.fl., »Inledning«, 33, och Marta Edling, »Att förbereda sig för 'rummet av möjligheter'«, 75f, båda i Gustavsson m.fl. (red.), *Konstens omvända ekonomi*.

närliga forskningsprojekt (doktorsavhandling) utforskade olika förutsättningar för skapande inom det nya verksamhets- och kunskapsfältet konstnärlig forskning.

Resultaten iscensattes i en serie performativa metaevent som dokumenterades i fyra videor och två nätutställningar. Till detta kom publikationen *Fauxthentication: Art, academia & authorship (or the site-specifics of the academic artist)*. Den rymde mer akademiskt betonad text, med noter och referenser, men även delar som gestaltade faktorer som influerade den akademiska konstnären. Skriften kan upplevas som svårfångad av en läsare som fastnat i de traditionellt vetenskapliga banor som den konstnärliga forskningen inte ville fjättras av. Det är som om till synes banala fenomen som innehållsförteckning och paginering utformats för att få läsaren att tänka till. Finns gränser för hur långt konsten kan gå? Inriktningen på arbetet kan belysas med några stycken ur dess abstract.⁷²

Artistic research is habitually linked to an academised and thus bureaucratised art practice. This project draws critical attention to the risk of it creating its own branch of artistic research art, or »edu-art«, as well as its own category of artistic research theory; thus prone to becoming self-referential and codified, coagulating into a new »ism« for the initiated. »Edu-art-ism« grapples with artistic quality assessment, systematically addressing solely the theoretical framing of the work.

The *Fauxthentication* project acknowledges the complexity of the conditions of artistic research by proposing, through its series of explorative stagings, a challenging new way of viewing and hence transforming the very field that it is a part of.

Projektet utmanade som synes den institution som det var en del av och som möjliggjort arbetet. Inom institutionen i mer konkret mening anade man laddningen, och innan verket släpptes fram till disputation hade det godkänts av handledare, slutseminarieopponent, forskarutbildningsansvarig samt vicerektor för forskning. Till disputationen utsågs en be-

72. Bogdan Szyber, *Fauxthentication* (Stockholm, 2019); bland inlägg där Szyber tagit till orda nämner jag här Robert Stasinski, »Underkändes när han kritiserade konstnärlig forskning«, *Kunstkritikk*, 30/6 2020, <https://kunstkritikk.se/underkandes-nar-han-kritiserade-konstnarlig-forskning/> [hämtat 6/12 2022] och Stina Oscarson, »Jag blev något av en paria' – avfärdades som cis-gubbe«, *Svenska Dagbladet*, 3/9 2022.

tygsnämnd med tre utländska ledamöter. Utan några förhandssignaler om tveksamheter drog de sedan en skarp gräns. De underkände arbetet.

Även om jag genomlevt min egen disputation kan jag bara föreställa mig hur detta kan ha påverkat Szyber som enskild doktorand. Svallvågor slog mot hans högskola och den för många obekanta ordningen med doktorer i konst. Den omständigheten att betygsnämndens ledamöter alla hade sitt uppehålle inom den akademiska konstinstitution som var föremål för kritisk utforskning kastar sitt ljus över deras beslut.

Med sin tillspetsning har det konkreta fallet bidragit till diskussion om konstnärlig forskning. Det vore intressant med en undersökning av dess utveckling utifrån ett jämförande vetenskapshistoriskt perspektiv. Som vi sett är det inte unikt med kontroversiella disputationer och stridigheter på vetenskaplighetens marginaler. Mycket står på spel i kampen om makten att sätta gränser. Vem avgör var konsten börjar och slutar?

13 *Konklusioner*

I denna summerande diskussion ska jag utveckla jämförelser och uppslag utifrån de föregående redovisningarna. Resonemangen utgår från de frågor och perspektiv som väglett arbetet med dessa fallstudier. Konkret innebär detta att jag systematiskt återknyter till de utgångspunkter som diskuterades i inledningskapitlet. Utifrån deras möten med de skeenden som avhandlats i de mellanliggande kapitlen ska jag tydliggöra slutsatser. Jag ska även lansera några begrepp som sammanfattar och sätter ord på iakttagelser jag gjort och som förhoppningsvis kan stimulera till ny forskning. En övergripande sammanfattning av den institutionella utvecklingen kommer i avsnittet om de institutionalistiska perspektiven.

Teman och frågor

I inledningen förklarade jag att min undersökning flätar samman två teman, dels den högre utbildningens historia i Sverige, dels en utvald detalj i denna storhet, rätten att kreera doktorer. Tanken är att dessa spår speglar varandra. Det stora belyser förutsättningar för det lilla, som ger konkretion åt det stora.

Med början i det lilla kan vi konstatera att forskarutbildning i modern mening är just ett modernt fenomen. I dag rör det sig också om ett stort fenomen. Under de fem första åren av 2000-talet avlades per år i snitt 2500 doktorsexamina och knappt 1100 licentiatexamina. Bland doktorerna fanns en viss men avtagande mansdominans; denna var större bland licentiaterna, där tekniker och naturvetare dominerade. Detta kan jämföras med de fem första åren av 1900-talet, då knappt 1100

studentexamina avlades per år. Mansdominansen var massiv. Kvinnor fick ta studenten vid enskilda skolor eller som privatister – högre allmänna läroverket med dess examensrätt var en elitinstitution till vilken kvinnor först ett kvartssekel senare fick tillträde. I relation till kön och klass var gymnasieutbildning då mer exkluderande än forskarutbildning är i dag.¹

Att daningen av forskare först sent blivit föremål för formell organisering betyder inte att forskare tidigare uppstod av sig själva. Verksamheterna var inte formlösa bara för att de inte hade organiserats på sätt som synliggör dem som utbildning. Den äldre ordningen påminner om hantverkarutbildning, en praktikbaserad upplärning som vi sett har likheter med modern konstnärlig utbildning. De autodidaktiska inslagen dominerade, men adepter som bedömdes vara av det rätta virket kunde upptas i institutionaliserade rum för inskolning, som seminariet, laboratoriet, kliniken. Praktiken varierade mellan fakulteterna. På den medicinska domänen var studieresor till utlandet ett etablerat inslag som kan påminna om ordningen med kringresande gesäller.

Medicinprofessorn Ulf Lagerkvist ger i sina memoarer från 1992 en bild av situationen i mitten av 1950-talet. Han blev doktor vid Karolinska institutet efter att ha bjudits in till forskningen av Einar Hammarsten, vilken vi sett var en central aktör i KI:s omvandling från läkarskola till forskningsinstitution. Att den entreprenörielle Hammarsten blev *Doktorvater* åt många innebär inte att han bedrev forskarutbildning i sentida mening.²

Själv hade han inga konkreta förslag om hur jag skulle bära mig åt, det var inte alls Einars stil. Han anförtrorde mig en gång långt senare sina grundläggande principer för handledande av doktorander: – Jag sätter dom i ett hörn med ett omöjligt problem och så kommer jag tillbaks om ett år och ser efter om dom är kvar!

Vänder vi oss mot det stora har den högre utbildningen, som länge begränsades till de små universiteten, vuxit ut till just ett stort fenomen. Som system rör det sig också om ett modernt fenomen. Allt fler utbild-

1. Universitetskanslersämbetets Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/vara-resultat/statistik/hogskolan-i-siffror> [hämtat 27/2 2023]; *Utbildningsstatistisk årsbok 1978* (Stockholm, 1978), 145.

2. Lagerkvist, *Denna långt försvunna stund*, 102.

ningsinstitutioner har kommit att uppfattas som högre, och i en fortgående diversifiering har det tillkommit ämnen som akademiker i ett tidigare skede inte ville se som vetenskaper. Den forskning som blivit en grund för högre utbildning har mött ett växande politiskt intresse som bidragit till växten. Som med studentexamen har expansionen bidragit till en avtagande exklusivitet. Utvecklingen har mött kritik i termer av överutbildning. Praktiker blir opraktiska genom en akademisering som är tänkt att höja statusen, samtidigt som vetenskapen devalveras när den instrumentaliseras.³

Frågan är om det är en god idé att ta avstamp i en detalj och använda den som ett prisma för att skriva historien om den komplexa helhet som detta system utgör. Det innebär så klart en förenkling att hålla fast vid den enskildhet som själva doktorsinstitutionen är, men som med alla renodlingar är framsidan av detta val att fokuseringen tydliggör. Alltet är svårt att få grepp om och lätt att stumna inför, men den väl valda delen kan säga något upplysande om det stora som är dess förutsättning. Med sin förening av de uppgifter som blivit definierande för högre utbildning, forskning och undervisning, utgör utbildningen av forskare ett signifikativt studieobjekt. Disputationsrätten är en strängt reglerad formalitet vilken kan hållas konstant på sätt som möjliggör jämförelser över tid och mellan institutioner inom systemet.

Jag menar att fallstudierna ovan är argument för att det är en produktiv möjlighet att skriva det svenska högskolesystemets historia med utgångspunkt i dess forskarutbildningar.

DE GRUNDLÄGGANDE FORSKNINGSFRÅGOR som följt ur denna växelsång sades i inledningen vara handfasta. *Vilka* institutioner eftersträvade disputationsrätt och *när* gjorde de det, *hur* argumenterade de och *varför* agerade de på detta vis? Här ska jag kommentera frågorna kort för att i de följande avsnitten utveckla svaren.

Vilka? Universiteten efterfrågade inte disputationsrätt eftersom seden att disputer och promovera doktorer börjat vid dem. Införandet av doktorsgraden vid den stora filosofiska fakulteten 1870 var inte laddat i Sverige, men på en del håll hade detta drag uppfattats som ett avsteg från undervisningsuppgiften.

Det var de så kallade fackhögskolorna som främst utvecklade strävanden efter egen disputations- och promotionsrätt. Kampen för ett dy-

3. Se t.ex. Mats Alvesson, *Tomhetens triumf* (Stockholm, 2011).

likt erkännande kunde bli utdragen och inveckla en institution i interna stridigheter, vilka hade paralleller i kampen med yttre krafter, med praktikens män men också med akademins män. Disputationsrätten hade sina väktare. De menade att en utbredning av den innebar en underminering av den höjd doktorsvärdigheten borde hållas på. Likväl tillkom fler doktorsgrader. Reformen 1969, då licentiatexamina och doktorsgrader ersattes av en enhetlig doktorsexamen, innebar en homogenisering och etablering av forskarutbildningen som reformobjekt. Härpå följde en expansion av de verksamheter som detta begrepp skulle omfamna.

Med den vidgning och arbetslivsanknytning av högre utbildning som formaliserades genom 1977 års högskolereform kom institutioner som inte jagat efter egen disputationsrätt under ett tryck mot likformighet. De fick börja organisera utbildning av forskare. Kravet på forskningsanknytning förde med sig en akademisering av utbildningar för vård, skola, omsorg, journalistik och annat. Processen skapade ambivalens bland praktiker, liksom bland lärare. Ambivalenserna var inte mindre inom de konstnärliga utbildningar som också inordnades i högskolesystemet.

När? Trevande upptakter till dessa processer togs på olika håll under det slutande 1800-talet, då vetenskapen började tillmätas större betydelse. Detta gällde inte minst sådan forskning som fackhögskolorna stod för. Strävandena resulterade omsider i egna doktorsgrader, vilka innebar bekräftelser av vetenskaplig status och position inom den högre utbildningen. Uppkomsten av dessa utbildningsinstitutioner var ett 1800-talsfenomen, förvetenskapligandet av dem ett 1900-talsfenomen.

Med reformen 1969 blev danandet av doktorer en utbildningsuppgift, som sedan spreds till allt fler institutioner, samtidigt som politikererna blev allt mer angelägna om att få grepp om utbildningen av de forskare som tillskrevs en nyckelroll för utvecklingen. Ur statsmaktens perspektiv innebar reformen att ekvationen förenklades. Den svårhanterade buketten av examina och grader ersattes av en enhetlig doktorsexamen. Inom denna grundordning tillkom efter reformen 1977 nya forskarutbildningar i nya vetenskaper. Den konstnärliga doktorn slog 2009 in en kil i den homogeniserade ordning som hade införts fyra decennier tidigare.

Hur? Fackhögskolorna argumenterade på sätt som var rätt likartade trots att de riktade sig till olika avnämare. Det torde bero på att de primärt vände sig till statsmakten och de akademiska myndigheter denna rådfrågade, varvid intressen hos olika avnämare, säg tandvården eller skogsbruket, blev till resurser i argumentationen. Läroanstalterna för-

klarade att det fanns behov av deras tjänster och tänkta doktorsgrader. Det var omgivningen som tillskrevs behov. Den sades behöva institutionernas utbildning och deras speciella forskning, som alltså var relevant för något utanom vetenskapen. Argumentationslinjerna förstärktes av förskjutningar i vetenskaps- och forskningsbegreppen som gjorde att forskningen kunde ta sikte på något annat än den rena vetenskapen utan att förlora trovärdighet. När avnämare, säg den näringsgren en fackhögskola utbildade för, fann verksamheterna relevanta fick argumentationen ytterligare bett, särskilt om staten i landets intresse hade att stödja näringen i den internationella konkurrensen.

Men för att kunna möta dessa behov behövde omgivningen i sin tur möta läroanstaltens behov. Det handlade inte minst om behov av att reformera institutionens reella ramar, exempelvis genom fler professorer jämte nybyggen som var tidsenligt utrustade med laboratorier och annat. För att åstadkomma resursmobilisering för sådant behövdes en problemformulering som ledde till svaret institutionsreformer. Men det kunde också handla om behov av att reformera institutionens formella ramar, som att införa en doktorsgrad för att säkra tillgången på lärare i de egna ämnena.

I ett senare skede var det inte så mycket argumentation och kamp för disputationsrätten. De praktikbaserade utbildningar som 1977 inordnades i högskolan fick förhålla sig till det krav på forskningsanknytning som de inte kämpat för men som kom att aktualisera frågan om utbildning av lärare med vetenskaplig kompetens.

Varför? Institutionerna agerade utifrån behov av legitimitet och resurser för sig och den kunskapsbildning som var en avgörande tillgång för en kårformering. Professionella intressen är det enkla svaret på frågan varför de agerade som de gjorde. För de institutionella aktörerna var doktorsgraden en resurs i sökandet efter status och position i systemet för högre utbildning. Det var en för staten föga kostsam reform, men som vi såg i debatterna om lönereglering i *Farmaceuterna* var det en resurs som kunde växlas in i andra resurser.

I de fackhögskolor som inte förfogade över den högsta vetenskapliga utbildningen var många drivande aktörer skolade vid universiteten. De tenderade att agera utifrån idéer och normer de tillägnat sig genom akademisk utbildning snarare än praktik på professionens arbetsfält. Deras strävanden mötte motstånd från de ständigt återkommande »praktikens män«, som lämnat högskolan bakom sig och fann att forskarna fjärrat sig från verkligheten. För dem var akademisering inte något positivt.

Akademins män var i sin tur kritiska till sina kritiker. Samtidigt låg det i en professions intresse att en egen kunskapsbas inmutades, utvecklades och spreds till dem som skulle inträda i kåren. Den domänspecifika vetenskapen var en avgörande resurs för att hävda självbestämmandet när gränserna mot andra professioner skulle bevakas.

Vi ska återkomma till spänningen mellan praktiker och forskande lärare i diskussionen av det professionssociologiska perspektivet. Fler teman vidareutvecklas när jag i kommande avsnitt återknyter till de fem perspektiven i den tolkningsram som styrt mitt arbete. Men jag ska avrunda detta inledande avsnitt med två iakttagelser, med sina poänger, om delen respektive det större sammanhang den ingår i.

DEN UTBILDNING AV FORSKARE som ägde rum i lokalt situerade praktiker, forskarutbildningarna, blev genom 1969 års reform ett mer formaliserat fenomen och ett objekt för uniform politisk reglering, forskarutbildningen. Genom detta tryck mot likformighet blev verksamheterna mer hanterliga för den statliga blicken ovan- och utifrån. När de blev lättare att jämföra kunde en av alla olika praktiker förefalla administratörer och politiker förebildlig – *one size fits all* – samtidigt som andra framstod som mindre lyckade och i behov av förnyade reformer.

Min iakttagelse om delen är att forskarutbildningen som en uniform enhet skyler över avgörande olikheter. Den gör någons praktik normerande för andras, på sätt som kan vara till förfång för den faktiska utbildningen. Det tydligaste exemplet på detta är konstnärernas kamp mot normen om den skrivna avhandlingen som den enda formen för att visa sig doktorsfärdig. Som vi sett kom politikerna omsider fram till att detta krav hotade att upplösa den egenart som utgjorde de konstnärliga utbildningarnas *raison d'être*. En alternativ form för resultatredovisning infördes i lagstiftningen.

Men fastän konstnärerna är originella har vi sett att det rör sig om skillnader i grad snarare än art mellan dem och de andra. Även på andra domäner kan en centralt bestämd normbildning skava mot innehållet i de faktiska verksamheterna. Till exempel är det inte självskrivet att en sammanläggningsavhandling på engelska är den mest passande redovisningsformen för alla. Den enhetliga forskarutbildningen rymmer en mångfald forskarutbildningar, vilka kan lida av anpassningar till en allenarådande mall.⁴

4. Den mångfald föreställningar som lurar under idén om en forskarutbildning

Vi noterar samtidigt att den organisering av forskarutbildningen som i dag anses förebildlig, med doktorander som ingår i en forskargrupp och producerar samförfattade artiklar på engelska, har drag som på sitt sätt förefaller omoderna. Utbildningen framstår som lärlingsbetonad, med sitt beroende av en mästarlärare eller forskargrupsledare. Men doktorsexamen efter en sådan inskolning är inte längre ett självklart mästarbrev, utan för att bli fullt självständig fordras en *post doc*-vistelse med drag av gesällvandring.

Min iakttagelse om det större sammanhanget är att införandet av disputationsrätt vid de institutioner vi studerat även innebar införandet av en »dualism i syftemålet«, som det hette i ett betänkande om den högre lantbruksundervisningen. Som vi sett har uppåtsträvande läroanstalter vänt sig mot förslag om att knyta en fackskola till sig. Att härbärgera lägre utbildning i en högskolas organisation skulle medföra en dualism, med en konkurrens mellan olika syften som vore till förfång för båda, löd argumentet. Men när forskarutbildning tillkom utöver grundutbildningen fick institutionerna dubbla uppgifter, fast inte nedåt utan uppåt, så att säga. Detta ledde till spänningar som kommit att sätta sin prägel på läroanstalter med utbildning av forskare som en uppgift.

Å ena sidan kunde en utbildningsinstitution alltför mycket ta sikte på att förbereda för fortsatta vetenskapliga studier. Det kunde underminera utbildningens ställning i yrkespraktikernas ögon, i förlängningen politikernas. Å andra sidan kunde man alltför mycket ta sikte på praktiken. I ögonen på vetenskaplighetens väktare kunde det underminera utbildningens status som högre. Målkonflikten i denna dualism har genomsyrat inte bara fackhögskolorna utan även universiteten.

För de förra kunde motsättningen mildras om begreppen vetenskap och forskning vidgades. Då kunde fackhögskolan stå för en forskning som förvisso var praktisk men likväl vetenskaplig; då kunde tillämpningsämnena ta sikte på en relevans för något utanför vetenskapen snarare än på forskning för forskningens skull. Vi ska tänga denna begreppsliga förskjutning flera gånger nedan, för att tematisera den i diskussionen av de språkbrukshistoriska perspektiven på skeendet. Men närmast ska jag dra ut några historiska linjer.

Kronologi och perioder

I syfte att synliggöra förändring har jag arbetat med en lång tidslinje. För att bli mer hanterlig kan den delas upp i mindre delar, med hjälp av en periodisering. Men en sådan är en efterhandskonstruktion, som all historieskrivning. En period kan alltid avgränsas på andra sätt, liksom det går att peka på för- och efterhistorier i form av fenomen som föregripit respektive fortlevt. Trots vanskligheterna bidrar periodisering till överblick över skeendets myller. I det följande ska jag pröva mer samhällsövergripande perspektiv på den högre utbildningen efter de sektorsspecifika perspektiv på historien utanför institutionernas väggar som jag utvecklat i kapitlet om specifika läroanstalter. Diskussionen utgår från den detalj som stått i fokus, doktorn, och laborerar med tre perioder. Detta förutsätter två brytpunkter.

En första sätter jag till 1870. Då avvecklades universitetens åldriga magistergrad och infördes doktorsgraden även vid den stora filosofiska fakulteten, där man förut magistrerat men alltså började doktorera. En andra brytpunkt sätter jag till 1969. Då hade forskarutbildning blivit en benämning på danandet av doktorer vid en mängd olikartade institutioner. Den något vildvuxna flora av examina och grader som tillkommit under ett sekel ersattes av en enhetlig doktorsexamen. Båda brytpunkterna har sina för- och efterhistorier, men här bortser jag från detaljer och hänvisar till de tidigare kapitlen för utredningar av dem. Brytpunkterna ger tre övergripande perioder: från den högre utbildningens början till 1870 – från 1870 till 1969 – från 1969 och framåt.

Hur kan då organiseringen av utbildningen av forskare relateras till vidare sammanhang, närmast den institutionella ordning i vilken vår signifikativa detalj ingått? För denna följdfråga konstaterar vi att universitetsinstitutionen återkommer i alla tre perioderna, men att den under den första perioden var ensam om att kreera doktorer. Under den andra tillkom en mängd högskolor för fackutbildning som kämpade sig till de doktorsgrader som förlänade dem högre status. Det växte fram praktiker för det danande av forskare som samlades under benämningen forskarutbildning. Under den tredje perioden sammanfördes utbildningar med egna traditioner i ett expansivt system som skulle realisera dubbla mål, arbetslivs- och forskningsanknytning. Med den senare målsättningen följde förväntningar på vetenskapligt kompetenta lärare, varvid betydelsen av forskarexamina aktualiserades för institutioner som inte tidigare tillmätt dem sådan betydelse.

De stora linjerna kan utbroderas. Under den första perioden var det universitet med undervisning till uppgift som stod för högre utbildning. Det rörde sig om få, små och *självstyrande institutioner* – självstyrande inom bestämda ramar – som verkade under ett *undervisningsimperativ*. Med den andra tillkom högskolor som tog sig an uppgiften att producera vetenskaplig kunskap. Jämte universiteten inordnades dessa *statsinstitutioner* i ett *forskningsimperativ*. Under den tredje växte det fram ett system för högre utbildning som på agendan hade samverkan med det omgivande samhället, vilket omsider skulle försörjas med innovationer. Då etablerades ett utspritt nätverk av *samhällsinstitutioner*, med nebulösa gränser mellan statligt och enskilt i en hybrid finansiering, och ett *tillämpningsimperativ*.

Att våra brytpunkter inte är enkla punkter i tiden har framgått av tidigare kapitel, liksom att perioderna rymmer överlappningar. Vi har följt en utveckling där i princip inga läroanstalter avvecklats och där perioder inte avlöst varandra med rena snitt; det är nog så att ingen uppgift varit absolut ny, men betoningar har förskjutits över tid. Snarare har uppgifter och organisationselement, mål och medel, övertagits och överlagrats. Det har gjort den högre utbildningens institutioner komplexa. Sammanförs de till ett system blir bilden inte mindre sammanfatt. Ju större systemet blir, desto fler funktioner förväntas det fylla i relation till det samhälle det utgör en del av.

RELATERAR VI DESSA PERIODER till än vidare sammanhang hamnar den första brytpunkten i en tid av samhällsförändring. Införandet av näringsfrihet 1864 innebar ett uppbrott från den ordning med privilegier och skrän som befordrat stabilitet. Årtiondet efter vår brytpunkt, 1870-talet, brukar ses som starten för industrialiseringen, men den processen var utdragen. Det dröjde till 1904 innan värdet av industrins produktion började överstiga det för lantbruket, som sysselsatte mer än hälften av den arbetande befolkningen – först 1940 var fler verksamma inom industrin än modernäringen.⁵

Den andra brytpunkten är inte lättare att knyta till en tidsbestämd förändring. Om det är vanskligt att fastställa startpunkten för Sverige som industrisamhälle är det inte enklare att utpeka slutpunkten. Men året 1973 med dess oljekris har setts som slutet på rekordåren, ett uttryck

5. Östen Johansson, *The gross domestic product of Sweden and its composition 1861–1955* (Stockholm, 1967), tabellerna 56 och 58.

som myntades 1969. Industrisamhället gick mot ett tjänstesamhälle, med information och kunskap i centrum och med skiftande benämningar på den nya ordningen: postindustriell, postfordistisk, postmodern.⁶

Ser vi till statsmaktens lagstiftande instans är det lättare att utpeka brytpunkter. Den äldre ständsriksdagen ersattes 1866 av en tvåkammarriksdag, som i sin tur ersattes av ett enkammarparlament 1971. Denna ordning är med oss i dagens postmoderna tillstånd – samtidigt som Sverige alltjämt är ett kungarike. De gränsdragningar varje periodisering har att utgå från är alltid diskutabla, som sagt.

Under den första perioden framträder ett *tidigmodernt ståndssamhälle*. För landets högre utbildning stod universiteten, som fyllde funktionen att reproducera ordningen genom att skola dess upprätthållare, framför allt kyrkans män men också lärare och andra statens tjänare. Tidens undervisnings- eller uppfostringsväsende bestod av få och små institutioner, vilkas verksamheter i mycket var teologiskt bestämda.

Ett *modernt industrisamhälle* tog form under den andra perioden. Vetenskapen blev mer världslig i den ordning som allt mer uppmärksammade nydanande genom forskning. När forskningen fick nya funktioner och större betydelse blev utbildningen av forskare mer avgörande. Som singularitet kom forskarutbildningen att rymma en mångfald, och som ett samhällsintresse att bli föremål för politiska reformer. Om de äldre universiteten med sitt latin varit kosmopolitiska, blev orienteringen mer nationell med de fackhögskolor vilkas vetenskap gjorde tjänst hos rikets näringar. Flera av dessa läroanstalter var bokstavligen jordbundna, samtidigt som de påverkades av den akademiska idé- och normbildning som siktade mot stjärnorna. De allt fler och större institutionerna bildade ett system. Det hade som en huvudfunktion att, förutom allmänbildade ämbetsmän, producera sektorsrelevanta expertkunskaper vilka bidrog till formeringen av eliter som kunde leda utvecklingen av landet. Den forskning som togs i bruk utanför vetenskapen kunde framstå som utvecklingens upphov.

Den tredje periodens *senmoderna kunskapssamhälle* rymmer motstridiga tendenser och uppluckrade gränser. Högskolorna har påverkat universiteten lika mycket som tvärtom. När ständigt nya läroanstalter, vetenskaper, forskarutbildningar tillkommit på marginalen har syste-

6. Per Lundin & Niklas Stenlås, »Technology, state initiative and national myths in Cold war Sweden«, i Per Lundin m.fl. (red.), *Science for welfare and warfare* (Sagamore Beach, 2010), 10.

met kommit att präglas av en desintegrerande expansion, samtidigt som det hålls ihop av en heltäckande lagstiftning. Den högre utbildningen har spridits och blivit lägre, relativt sett, genom att exklusiviteten står i omvänd proportion till masskalan. Forskningen får sitt värde genom att dess rön tillämpas för innovationer och jordisk förbättring, samtidigt som den rena vetenskapens idé prisas under namnet grundforskning. Ett fenomen som globalisering har befordrat gränsupplösning, med engelska som den akademiska internationalismens nya språk. Det mångfasetterade systemet fyller centrala funktioner genom att stå för massutbildning på högskolenivå, och att i institutioner för gränsöverskridande samverkan mellan akademi, stat och näringar generera dynamisk balans. Det föder den permanenta förändringen, utan att systemet förändras när den självreglerande marknaden avlöst politisk styrning. Som förr bidrar institutionerna till att reproducera ordningen.

I hård sammanfattning kan sägas att när systemet expanderade vidgades också förankringsbasen: kyrka – stat – samhälle. Men den högre utbildningen har även haft kvalificerande och sorterande funktioner som varit så att säga periodöverskridande. Nu som då producerar och fördelar dess institutioner kompetenser som uppfattas som grund för legitim auktoritet. Samtidigt gör den hierarki som ligger i tanken på *högre* utbildning att aktörer förutom kunskaperna kan ta sikte på utbildningsinstitutionen, vars funktion som sorteringsinstrument då stärks. Mönstret blir tydligare i det större och mer hierarkiska systemet i USA. Där kan det för studerande vara avgörande inte bara vilken examen man tagit utan också *var* man tagit den. Även lärare är benägna att söka sig till institutioner med högre status, vilka i sin tur söker excellenta akademiker. En lysande forskare stärker sitt anseende genom att knytas till ett ryktbart universitet, samtidigt som den rekryterade i sin tur kan skänka glans åt sitt lärosäte och locka studerande till det.

I den bästa av världar står de övergripande resonemangen ovan i en spänningsskapande relation till de detaljutredningar de utgått från. På mer av en mellannivå ska jag i det följande diskutera vissa iakttagelser om skeenden i tiden. De rör primärt den andra period som stått i fokus. Under den blev staten större och aktivare. Med en mer vittförgrenad organisation blev den mäktigare, samtidigt som den tog och avkrävdes större ansvar för nationens tillstånd. Den blev även mer demokratisk på så sätt att legitimiteten utgick från den församling folket utsett genom val; att vara statsråd blev ett politiskt förtroendeuppdrag mer än ett ämbete. Senare har den stora och starka staten kommit att ifrågasät-

tas. Men i ämbetsmannastaten hade universitetens band till staten varit en grund för deras status som premissgivare för andra läroanstalter. I Kungl. Maj:ts tjänst utbildade de för det allmänna goda, inte för ombytliga särintressen.

OMVÄRLDEN PRÄGLADES under det slutande 1800-talet av expansionistiska nationalstater med ambitioner att bli imperier på basis av ekonomisk makt, inte bara militär. Till utvecklingen bidrog nya tekniker för produktion, transport, kommunikation. Denna tidiga globalisering innebar möjligheter för svenska exportnäringar, samtidigt som konkurrensen i en frihandelsordning medförde sina problem. Som svar på dem framstår skapelser som Sveriges Allmänna exportförening och Svenska Trävaruexportföreningen. Intresseorganisationer kom att samverka med staten, som i nationens intresse engagerade sig i näringarnas utveckling.

En inrikespolitisk aspekt av detta engagemang hade en grund i den sociala frågan med alla dess sidor. Riksdagsmännen gav stöd till småbönders egna hem och kolonisering av framtidslandet Norrland på det att de inte måtte proletariseras, kanske emigrera. Politikerna kunde också ta sikte på integration av de nya industriarbetarna på det att de inte måtte bli socialister som gick i konfrontation med rådande ordning och störde den industriproduktion de skapade och själva var en skapelse av.

Utvecklingen har sammanfattats som att staten bytte ansikte. Som en pendang till detta vill jag i vårt sammanhang säga att vetenskapen bytte ansikte. Förändringen kan förstås som en vidgning av forskningsbegreppet. Det knöts inte bara till de universitet som värnade den rena vetenskapens idé. Ett växande antal institutioner ansågs ägna sig åt forskning, som de fackhögskolor vilkas vetenskaper tog sikte på praktiska problem som var pockande för näringar och folkhälsa, i förlängningen för samhället och staten. Med specialhögskolorna bytte även utbildningen ansikte. Den avsåg inte bara högre bildning för framtida statstjänare, utan även utbildningar som var praktiskt orienterade men ändå högre. Fackhögskolorna hamnade i en karakteristisk spänning mellan vetenskap och nytta. Eller så bytte de inte till något nytt, utan återupprättade 1700-talets glatt nyttoinriktade uppsyn och vida vetenskapsbegrepp.⁷

Denna bild av statens nya roll i ett nytt samhälle har utvecklats ur ett

7. Svenbjörn Kilander, »Staten byter ansikte«, i Rolf Torstendahl & Thorsten Nybom (red.), *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund, 1989); jfr Erik Nydahl & Jonas

periodiseringsbegrepp för moderna tider, den *organiserade kapitalismen*. I anslutning till det har jag torgfört *politisk industrialisering* som benämning på den process varigenom industrinäringens intressen artikulerades. De kunde då kanaliseras genom staten och omforma de ramar inom vilka industrin verkade. För att hävda dess synpunkter bildades 1910 Sveriges Industriförbund, som genast började driva »industripolitik«. Mobiliseringen är ett tecken på att aktörer behövde uttrycka näringens intressen, vilka inte påverkade politiken som en osynlig kraft på avstånd. Denna artikulering stod i relation till andra intressen i tiden, inte minst de agrara. Regeringen framstår som en institution för samhällelig konflikthantering på så sätt att grupperingar kunde vända sig och sin frustration mot den i stället för mot meningsmotsståndare direkt.

Det tidiga 1900-talets dragkamp om utformningen av den högre tekniska utbildningen i Sverige åskådliggör den politiska industrialiseringen. Även om industrin expanderade förblev dess direkta betydelse för frågan ringa. I stället förmedlades inflytandet via den statsmakt som förväntades ta ansvar, men vars beslut inte var en enkel reflex av industrialiseringen. Som vi såg i *Teknikerna* sammanföll inte industrins önskemål med KTH-professorernas, fastän dessa gärna hänvisade till näringens behov i sin argumentation. När synpunkterna möttes i en kompromiss, till dels genom omtolkningar av begrepp som vetenskap och forskning, blev det lättare att förfäktat problemformuleringar och lösningsförslag som kunde påverka politiska beslutsfattare. Liknande processer utspelade sig på andra domäner, men den tekniska var först med en egen doktorsgrad och klart störst bland fackhögskoleutbildningarna.

Produktivism är en tolkningskategori som sätter in dessa utbildningar med sin tillämpningstanke i ett vidare perspektiv. Även den presenterades i teknikerkapitlet, men jag menar att den inte är begränsad till den tekniska domänen. I denna vision skiftade politikens fokus från söndrande fördelningsfrågor till förutsättningar för produktionen, som antogs rymma en nyckel till lösningen av problem med stabiliteten i samhällsbygget. Västland och välfärdsinitiativ skulle leda bort från politiska stridigheter. Forskning och utbildning blev medel för teknisk och annan utveckling som skulle bidra till en tillväxt och trygghet som löste upp grunderna för fejder om kakans fördelning. Integrationen motverkade konfrontationer som kunde störa produktionsordningen, kanske

Harvard, »Den nya statens ansikten«, i Erik Nydahl & Jonas Harvard (red.), *Den nya staten* (Lund, 2016).

välta hela systemet. Som överideologi blev produktivismen politiskt promiskuös – på olika domäner omfamnades den av aktörer från höger till vänster.⁸

FÖRNIMMELSER AV KRIS OCH HOT har bidragit till att ge legitimitet åt ingripanden som nog varit svårare att få gehör för i tider som inte pockat på kraftsamling. Ett exempel på detta är den nationellt traumatiska unionsupplösningen, i vars kölvatten följde kostsamma statliga reformer. Satsningar på högre utbildning blev medel för att möta krisen, för att stärka landets konkurrenskraft och prestige. I uppvaknandet efter separationen togs initiativ som ledde till nybyggen för Tekniska högskolan, Veterinärinstitutet och Skogsinstitutet. Dessutom kom enorma satsningar på universiteten.

Världskriget var en annan kristid som aktualiserade och legitimerade kraftfulla åtgärder. I många länder vände beslutsfattare blickar mot kunskapsbildande institutioner som kunde tänkas bidra. Universiteten uppfattades komma till korta vad gällde vilja och förmåga att söka lösa akuta problem med försörjning och annat.⁹

Tidens tendenser gjorde sig gällande även i Sverige. Ur krigstidens försörjningsproblem uppkom 1919 en statligt sanktionerad näringslivsinstitution som Ingeniörsvetenskapsakademien. Samma år tillsattes en kommitté för att lösa den trassliga Chalmersfrågan. Som kommittéer på andra fält fick den avvecklas i förtid till följd av den ekonomiska krisen efter kriget. En ny kommitté från 1929 avvecklades under nästa depression, men efter ännu en utredning kom 1936–37 transformerande riksdagsbeslut. De medförde även rikliga resurstillskott till KTH, som redan 1927 fått en annan resurs i form av en egen doktorsgrad. Den tekniska domänen belyser hur staten satsade på högre utbildning under mellankrigstiden. Organiseringen av Lantbrukshögskolan är ett exempel från annat håll.

Reforminitiativen motsäger den bild av perioden som en tid av avvaktan, uteblivna satsningar, rent av stagnation, som framträder om man låter historien utgå från bara en institution i systemet, universitetet. Argumentationslinjer som etablerats i mobiliseringen av resurser till högre teknisk utbildning togs upp av institutioner på andra domäner.

8. Anson Rabinbach, *The human motor* (New York, 1990), 272.

9. Harwood, *Technology's dilemma*, 92–107, är ett exempel som inbegriper diskussion om doktorsgrader.

Civilingenjörernas sätt att förena forsknings- och tillämpningsimperativen blev stilbildande. Benägenheten att efterlikna dem kom även till uttryck i titlar som civiljägmästare och civilekonom.

Argumentationen vände sig till tidens politiker. Med sitt beroende av folkets röster och sitt ansvar för dess försörjning och hälsa riktade de intresse mot institutioner för högre utbildning som tog sikte på praktiska bidrag till lösningen av olika problem – och som inte utvecklade samma motvilja mot förändringar som universiteten.

Nästa världskrig blev startskottet för en dramatisk utveckling, med allt fler utbildningssatsningar som medel för att möta kristiden. Den tekniska domänen såg en språklig innovation som forskarutbildning och en institutionell som forskningsråd. Dess spärrade utbildning började byggas ut för att möta samhällets behov. Det blev något av en guldålder för ingenjörerna, som i grannlandet Norge och på andra håll. Den följande utvecklingen kom att innebära en kontinuerlig utbyggnad av den högre utbildningen.¹⁰

Jag har skildrat den expansion som medförde fragmentering i *Reformerna* och ska inte upprepa den historien här. I stället ska jag övergå till att kommentera de fem infallsvinklar som byggt upp den tolkningsram jag laborerat med: ett systemperspektiv på högre utbildning; institutionalistiska perspektiv på systemets delar och komponenter; ett professionssociologiskt perspektiv på aktörer; marginalistiska perspektiv på gränsdragningar och formeringen av kunskapsdomäner; språkbruks-historiska perspektiv på aktörers verbala redskap i argumentationen för resurser till sina institutioner.

Högre utbildning i systemperspektiv

Min bild av universitetsinstitutionen har påverkats av att jag betraktat den ur ett systemperspektiv. Detta har inte ställt universitetet i centrum för uppmärksamheten, inte riktat intresset mot dess väsen. Annars har frågan om universitetets idé länge lockat akademiker till djupsinniga betraktelser, ofta med en nostalgisk grundton utifrån upplevelsen att den sanna idén förfuskats av en samtid som är utilistisk och materialistisk, allmänt ytlig och beklaglig.

Min uppmärksamhet har i stället vänts mot mindre högstämda, mer pragmatiska idéer. Till exempel har jag inte sett några utläggningar av

10. Jfr Pål Nygaard, *Ingeniørenes gullalder* (Oslo, 2013).

tandläkarinstitutets idé. Det innebär givetvis inte att tandläkarkåren inte skulle ha gjort sig föreställningar om den högre utbildningen, dess betydelse och rätta ordnande. Skillnaden mellan de båda attityderna kan beskrivas som att många akademiker hade en deduktiv hållning: det finns en universitetets idé, och vår uppgift är att sträva efter att förverkliga den. De framväxande fackhögskolornas aktörer hade en mer induktiv inställning: vi bygger på vår institution och ser vad resultatet blir, för att sedan bygga vidare och omformulera målet för våra strävanden.

Systemperspektivet har belyst hur universiteten påverkat andra läroanstalter, som efterföljansvärda inspiratörer och som revirhävande remissinstanser. Men det har också visat att universiteten påverkats av de institutioner de påverkat, speciellt under modernare tider. Med samverkansagenda och tillämpningsimperativ blev nya fackhögskolor en tongivande omvärldsfaktor för gamla universitet. Med framväxten av dessa alternativ blev politikerna varse att man kunde organisera högre utbildning på andra sätt. Trafiken mellan delarna i det högre utbildningssystemet och dess finansörer belyser hur förutsättningar för olika läroanstalter förändrats. Ingen institution är en ö.

Ett systemperspektiv på högre utbildning innebär en decentrering av universiteten. Det placerar in dem i ett sammanhang av förklarande relationer och utgör en handfast resurs för att vidga historieskrivningen om lärosätena bortom det universitetshistoriska. I det följande ska jag turnera några variationer på temat institutionell interaktion.

OLIKA RIKTLINJER FÖR ORGANISERING av institutionerna kan uppmärksammas som ett sätt att konkretisera betydelsen av växelverkan inom systemet. Det reformerade universitet som förknippas med den humboldtska föreställningssfären hade som en riktlinje *den rena vetenskapens idé*, alltså att vetenskaperna skulle odlas för sin egen skull, utan att sanningssökandet korrumperades av avsikter att bidra till någon yttre nytta. Ett alternativ var *den polytekniska tanken*, vilken var en riktlinje för läroanstalter som omsider blev fackhögskolor. Den hade en utgångspunkt i distinktionen mellan grundläggande ämnen och tillämpningsämnen. Uppdraget slutade inte med de förstnämnda, utan kunskaperna skulle sättas i arbete för att bidra till lösningen av praktiska problem av intresse utanför vetenskapen. Som vi såg i teknikerkapitlet var det omtvistat huruvida tillämpningsämnen kunde härledas direkt ur grundläggande ämnen, eller om de snarare utgjorde en egen form av kunskap,

men de uppfattades inte som ovetenskapliga eller orena i den polytekniska föreställningssfären.

Med den vetenskapliga specialiseringen hade universitetens traditionella organisering inneburit en ämnesdifferentiering i horisontalen, så att säga, med allt fler lärostolar, självständiga och jämbördiga. Vid exempelvis KTH stod ämnesspecialiteterna i en tydligare och mer vertikal relation till varandra – om man uppfattar de grundläggande som högre och de mer jordnära tillämpningsämnena som lägre. En omdebatterad växelverkan krävdes mellan ämnen i en linje som den mellan Fysik, Mekanik, Mekanisk teknologi, Läran om förbränningsmotorer. Den polytekniska tankens mer vertikala organisering var inte helt ny bara för att den inte varit riktningsgivande för universiteten.¹¹

Från reformuniversiteten hade utgått ett forskningsimperativ, som upptogs av fackhögskolorna och bidrog till att omvandla dem i riktning mot större likformighet med universiteten och varandra. Under inkorporeringen mötte detta imperativ tillämpningsskolornas institutionaliserade samverkan, och ur detta möte växte det fram ett bud som på samma gång utgick från och vände sig mot idén om den rena vetenskapen: tillämpningsimperativet. Detta har i sin tur bidragit till att omvandla universiteten. Kombineringsen av dem har lett till målkonflikter mellan institutionernas huvuduppgifter. Är syftet med forskningen att stå för kunskapsbidrag eller nyttiggörande? Ska utbildningen ta sikte på att dana framtida forskare eller professionella praktiker? Denna grundläggande spänning har präglat fackhögskolorna när de blivit forskningsorienterade, universiteten när de blivit tillämpningsorienterade.

De allmänna högskolorna i Stockholm och Göteborg belyser den ambivalenta hållningen till universiteten och den påverkan som utgick från deras ledstjärnor. Å ena sidan distanserade sig de nya institutionerna genom att hävda sin särart, å den andra kom de att inkorporera så många element ur universitetets formvärld att de blev allt mer likformiga.

Specialhögskolorna innebar andra relationer och påverkansmönster. Universiteten distanserade sig gärna från dem och det de stod för, en hållning som kom att återverka på dem själva. Insisterandet på höghet ledde till isolering, samtidigt som de mindre upphöjda, mer samverkansorienterade fackhögskolorna väckte växande intresse hos de politiker

11. *Underdånigt betänkande och förslag till ordnandet af den högre tekniska undervisningen*, 148f. Om horisontell och vertikal organisering, jfr Nybom, *Kunskap – politik – samhälle*, 36ff.

som sökte redskap för utveckling, rationalisering, planering. Genom sin makt över resursfördelningen utövade samma politiker ett förändringstryck. De fria studierna vid de fria fakulteterna tappade i relativ status, medan de planmässiga studierna vid de spärrade fackhögskolorna blev mer exklusiva genom att utestänga allt fler. Söktrycket från studenterna utgjorde ett tryck för sig.

Principen om undervisningens frihet vid universiteten kom till uttryck redan i 1852 års statuter. Men friheten hade haft sitt pris, påpekades det 140 år senare i ett betänkande som kommenterade statuternas syn på högre utbildning: »Det kan hävdas att det var denna inställning som isolerade universiteten från det framväxande industrisamhället och som skapade behovet av nya och fristående fackhögskolor.« Universitetens bindning vid staten gav dem ett större oberoende i relation till enskilda samhällsintressen. Denna relativa frihet gjorde det lättare att ha den rena vetenskapens idé som ledstjärna, med en internt och kollegialt värderad forskning som grund för erkännande. Men i det framväxande samhället stod fackhögskolorna för expansionen av högre utbildning. De hade andra möjligheter att argumentera för resurser gentemot politikerna, inte minst efter det att staten bytt ansikte.¹²

Handelshögskolans bana framstår som en parabel över ömsesidig påverkan i ett system under utveckling. Initialt tog universiteten avstånd från strävandena att förena vetenskap och affärer. Man ville inte befatta sig med utbildning i sådant som bokföring, men likväl förbehålla sig rätten bedöma det nya ämnet handelsteknik. Det omvandlades till företagsekonomi när läroanstalten hävdade sin högskolestatus genom att engagera sig i forskningen och kampen för en egen doktorsgrad. Utifrån trycket från avnämare och studerandeintressen kom så civilekonomutbildning att införlivas i universiteten. Fenomenet företagsekonomi har sedan vuxit ut till det överlägset största ämnet i den svenska högskolan.

UTVECKLINGEN KAN TYCKAS PARADOXAL, speciellt efter det att expansionen verkligen sköt fart och 1977 års reform införde gemensam reglering för hela »högskolan«. Det är som om politikerna tänkte att den nya enhetsskolans elever – vilka med elevaktiv undervisning skulle fostras till demokratiska medborgare som bidrog produktivt till samhällsutvecklingen – borde möta en enhetshögskola när de gick vidare till högre studier. Samtidigt som systemet blev mer homogent genom att

12. *Frihet, ansvar, kompetens*, 38.

samla all eftergymnasial utbildning i den enhetliga högskolan, blev det mer heterogent genom att omfatta så många så olikartade utbildningar.

Det är upplysande att se utvecklingen i ljuset av det begrepp teknik- och kulturhistorikern Rosalind Williams myntat för att karakterisera ingenjörsutbildningens bana genom USA:s efterkrigstid: *expansive disintegration*. Denna utbildning var så framgångsrik i form av utbyggnad att expansionen förde med sig uppluckring och fragmentering av ingenjörernas tidigare mer enhetliga utbildning och yrkesroll. I en skrift om ekonomutbildningens akademisering har jag nyttjat Williams begrepp i en diskussion av kunskapsbildning och kårformering på domänen. Jag menar att det kastar ljus även över det högre utbildningssystemet i stort, präglad av en desintegrerande expansion.¹³

Upplysande finner jag också det systemperspektiv som ger just perspektiv på universiteten. Det ger även en ny belysning av de konstnärliga högskolor som utvecklats mellan trycket mot likformighet och begäret efter särart. Att jämföra dem med andra fackhögskolor, som också var praktikbaserade och -orienterade, är perspektivgivande på så sätt att de då framstår som mindre avvikande och egenartade än om de bara sätts i relation till universitetets idé respektive konstfältets praktik.

Institutionalistiska perspektiv

I denna infallsvinkel har jag utgått från idéer om en stigberoende utveckling respektive en drift mot institutionell likformighet. Till dem hör två forskningsinriktningar som sällan möts. När jag kombinerat dem har jag siktat in mig på den punkt där dessa spår korsar varandra, på mötet mellan de diakrona och synkrona påverkanslinjer som respektive perspektiv betonar. I hård sammanfattning: tanken på *stigberoende utveckling* klargör varför doktorsinstitutionen visat en sådan anmärkningsvärd stabilitet över tid, föreställningen om *institutionell likformighet* belyser varför så många läroanstalter eftersträvat en egen doktorsgrad.

Mitt synsätt kan konkretiseras med hjälp av ett närliggande fenomen, doktorspromotionen. Denna institution framstår som så stigberoende att den kan tyckas oföränderlig, reformresistent. Samtidigt har läroanstalter visat sig synnerligen benägna att överta och inkorporera

13. Williams, *Retooling*; jfr Thorsten Nybom, »The disintegration of higher education in Europe, 1970–2010«, i Sheldon Rothblatt (red.), *Clark Kerr's world of higher education reaches the 21st century* (Berlin, 2012). Björck, *Vetenskap och affärer*, 153f.

ritualens element när de erhållit disputationsrätt och inträtt i den högre utbildningens gemenskap.

När jag själv skulle träda in i rollen som promotor för humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet i oktober 2012 hade jag inte förstått att akten skulle iscensättas på latin. Mitt lärosäte är inte medeltida, men ändå skulle jag tala ett språk jag inte behärskar och som jag tror få av doktorerna, deras vänner och släktingar förstod. Jag har kvar min krans av plast med fasthäftade lagerlöv och minns de inövalade inledningsorden: »Quod bonum felix faustumque sit. Ego, Henrik Björck, professor ordinarius...« Upplevelsen var lätt surrealistisk. Det låg en kittlande spänning mellan det åldriga språket och den högmoderna tekniken, med en sofistikerad ljudanläggning som förstärkte minsta felsägning och en gigantisk bildskärm som blåste upp varje blinkning.

I dag behöver man inte genomgå en promotionsritual för att förlänas sin doktorsvärdighet. Men även för den som önskar bryta med akademiska traditioner återstår en modern passagerit om man vill bli doktor. Den är digital och består i ifyllandet av ett formulär som ska matas med bilagor. Med ett klick på *Skicka* initieras förvandlingsprocessen. Man är fortfarande inte doktor bara för att man disputerat.

Vänder vi blicken från doktorer till lärosäten finns fler inslag i den högre utbildningens symbolvärld som får en dubbelbelysning av de båda institutionalistiska perspektiven. Väl etablerade är fenomen som professorsinstallationer, emblem på doktorshattar, broderier på frackkragar, rektorskedjor och dylikt svåra att ändra. Samtidigt har nyanlänkade på den högre utbildningens domän gärna upptagit sådana attribut. De tenderar att likna de andras, samtidigt som detaljer skiljer och gör dem egna. Kännetecknen signalerar en tillhörighet till den större gemenskapen, samtidigt som de små variationerna markerar en egenart. Nyare fenomen, säg logotyper och strategiska visioner, bör också kunna belysas av dessa perspektiv.¹⁴

ETT SÄRSKILT INSLAG i mitt institutionsanalyserande arbete är undersökningen av centrala organisationselement i läroanstalternas stadgeutveckling. Redan försök att ändra en detalj i en stadga kunde leda till utdragna processer, något vi sett åtskilliga exempel på. Att så många kunde strida så mycket om så till synes lite visar vad som stod på spel

14. Utgångspunkter ges i Torgny Nevéus böcker *Lagerkransar & logotyper* (Stockholm, 1999) och *Akademiska högtider och traditioner* (Stockholm, 2014).

i några formuleringar i *Svensk författningssamling*. I och med att orden innebar val mellan lojaliteter och färdriktningar framstår ordvalen som *indikatorer på* aktörers intressen av att förändra eller bevara en etablerad ordning. När kampen om vägvalet utkämpats banade formuleringarna väg för exempelvis högskolestatus eller doktorsgrad. De omtolkade begreppen framstår då som *faktorer i* en institutionell omformning. Kungl. Maj:ts utslag sanktionerade resultatet av en process i vilken mer eller mindre motstridiga synpunkter jämkats samman till en kompromiss som var godtagbar för de parter som utvecklat intressen i frågan. Reformbeslutet blev ett formativt moment i institutionens utveckling.

Jag ser arbetet med att skriva om stadgar som en formgivnings- eller designprocess. Den institution som får en ny gestaltning genom en sådan process kommer att inkorporera och därigenom dölja slutresultatets tillkomstbetingelser, alltså den dragkamp om makten att bestämma formen som föregick omgestaltningen. Den omformade institutionen stödjer sedan de aktiviteter och aktörer som den hållbar, vilka härigenom bidrar till att upprätthålla ordningen och reproducera institutionen. Men människor och verksamheter förändras. Med tidens gång destabiliseras och rekonfigureras all organisation. Formgivningen fortsätter – och fortsätter.

Det förhållandet att jag följt samma fem organisationselement för alla olika läroanstalter ger en grund för jämförelser över tid och mellan institutioner. Jämförelserna konkretiserar de dynamiska interaktioner som jag diskuterade ovan, i avsnittet om systemperspektivet. De fem elementen var målsättningsparagrafen, styresorganen, lärarna, de studerande jämte undervisningen. Jag ska kommentera dem översiktligt för att sammanfatta skeendet.

VAD GÄLLER ÄNDAMÅLSFORMULERINGEN fanns i ett tidigare skede ingen tydlig sådan i enlighet med en modern byråkratis mål-medel-rationalitet. Vi kan notera att första punkten i 1655 års konstitutioner i stället fastslog vad universitetet *inte* fick ägna sig åt, nämligen lära ut något som inte överensstämde med »den Heliga Skrifts grundvalar och med den oförändrade augsburgska bekännelsen, som antogs vid Uppsala möte 1593«. Politisk styrning är inget nytt fenomen.¹⁵

Den stadgeutveckling som sedan tog sin början 1852 fortsatte lite i samma stil. Det talades mindre om målet för det hela än om hur verk-

15. [Östlund], »1655 års konstitutioner«, 33.

samheten skulle organiseras, vad som gällde för lärare och studenter. Det var de fria och allmänna högskolorna som införde en portalparagraf med den dubbla syftning som förknippas med det tyska reformuniversitetet. Först ut var Stockholms högskola 1877. Dess formuleringar vidareutvecklades i de statuter för Göteborgs högskola som Kungl. Maj:t stadfäste 1889 och som fastslog uppgiften »att meddela vetenskaplig undervisning och befordra vetenskaplig forskning«. Efter sekelskiftet kom motsvarande vändningar för statsuniversitetet.

Fackhögskolorna följde ett likartat mönster. Initialt löd de inte under några klara uppgiftsformuleringar, men efter hand kom tydligare sådana och omsider en karakteristisk vändning, som att Veterinärhögskolan 1914 skulle »meddela en på vetenskaplig forskning grundad undervisning«. Karakteristiskt är också att det tidigt kom in en tredje uppgift, att bidra till sin sektor i samhälle och ekonomi, som att Handelshögskolan från start hade »att genom vetenskaplig undervisning och forskning befrämja affärsverksamhetens höjande inom landet«. Det var inte bara affärerna som tog vetenskapen i sin tjänst. En praktikorienterad syftning kunde även präglade statliga lärosäten, som att Skogshögskolan 1914 fick i uppgift »att utbilda för självständig, större skogsförvaltning väl skickade skogshushållare samt att utveckla skogsvetenskapen på nationell grund«. Det var fråga om en produktion av lokala kunskaper för specifika intressen, inte för någon kosmopolitisk vetenskap i allmänhet.

Vetenskaplig forskning och undervisning blev karakteristiska uppgifter för högre utbildning som avgränsade den från annan. Samma grunduppgifter kom att turneras i stadgorna för olika högskolor, med betoningar som i olika mån gjorde dem till medel för andra mål, att befrämja någon verksamhet utanför institutionens väggar. Den förening av två huvuduppgifter som etablerades på tysk mark i början av 1800-talet och upphöjdes till svensk lag ett sekel senare har traderats vidare in i 2000-talet. Uppgiften att samverka med det omgivande samhället, som alltså tidigt ingick i många fackhögskolors portalparagrafer, fick med högskolelagen 1977 sin motsvarighet för universitetet i den uppgift som kallats den tredje.

Uppgiftsformuleringen blev mer sammansatt när politikerna ville enhetliggöra den domän som omfamnade allt fler utbildningar. De komplikationer som följde var inte nya vare sig 1964 eller 1977. Till exempel har vi sett att artikuleringen av KTH:s uppgift redan 1901 blev mer komplicerad med inkorporeringen av arkitekturen. Den var något annat än vetenskap men befann likväl sig på ett högre plan än tekniken

i sin egenskap av skön konst. När de rent konstnärliga utbildningarna sedan inordnades i högskolan uppstod nya besvär, för både konstnärer och politiker. Komplikationerna blev än fler när nya uppgifter tillkom för det högskolesystem som expanderade och diversifierades samtidigt som det skulle lyda under en enhetlig lagstiftning.

STYRESORGANEN REGLERADES TYDLIGARE än uppgiften för de tidiga universiteten. Kansler var en utpekad styresman, men i vardagen styrdes verksamheterna av professorerna på sina lärostolar, i sina fakulteter och konsistorier. Till detta kom självfinansiering genom donerade egendomar samt privilegier, som att akademien skötte rättsskipningen bland de sina. Med privilegierna följde ansvar.

Även om den akademiska jurisdiktionen avvecklades och universiteten blev anslagsberoende statsinstitutioner, har organisation och inte minst nomenklatur uppvisat en stabilitet som väcker tankar på stigberoende. Men på marginalen lurade komplikationer som destabiliserade och på sikt bäddade för förändring. En fråga var hur gränsen skulle dras för vilka som fick ta plats i självstyrelsens korporationer – hörde lärare som undervisade men inte var lärostolsinnehavare till kollegiet? Kanslerfiguren blev med tiden mer av en gränsridare – inspektor åt Kungl. Maj:t eller talesman för akademien?

Ordningen ändrades 1964. Kanslersinstitutionen lyftes ut ur universitetsstadgan och blev ett ämbetsverk, en myndighet på ett annat sätt än kanslererna tidigare var, som vi såg i *Akademikerna*. Den nya myndigheten befann sig utan- och ovanför de lärosäten som samtidigt blev fler. Regleringen av dem blev mer *elaborerad* till följd av de finansierande politikernas önskan att få grepp om det expansiva system som blev allt mer resurskrävande. För att hantera den allt större organisationen blev regleringen också mer *hierarkiserad*. Under de gamla fakulteterna tillkom institutionen som en ny organisatorisk enhet, över dem kom starkare rektorsämbeten och styrelser. Utanför lärosätena kom det ämbetsverk som styrde över verksamheter inom dem och som delvis styrdes av företrädare för allmänna intressen.

Utvecklingen vid de institut och dylikt som blev fackhögskolor uppvisar ett mönster med återkommande drag. Initialt stod de under överinseende av en direktion. Dessa lekmannastyrelser befolkades av företrädare för avnämaringen som kunde ha bestämda uppfattningar. Till exempel var de adliga kavalleriofficerarna i Veterinärinstitutets direktion nog inte lätta att tas med för den späda veterinärmedicinens

representanter. Någon i direktionen kunde vara inspektor, med mer kontinuerlig tillsyn över verksamheterna. Omsider blev direktionen en styrelse, med mer allmänt överinseende, samtidigt som lärarkollegiets inflytande växte. Men avnämarsynpunkter bevakades alltjämt, fast inte av kanslern utan av företrädare för andra institutioner, som Medicinal-, Lantbruks- och Skogsstyrelsen jämte Kommerskollegium, vartill kom enskilda sammanslutningar som Apotekarsocieteten och Jernkontoret. De såg till att läroanstalten samverkade med sin samhällssektor, även om de kom att hålla armlängds avstånd till de dagliga verksamheterna. Handelshögskolan förblev något av ett fall för sig, där Handelshögskoleföreningen utsåg majoriteten i den direktion som styrde läroanstalten.

Verksamheterna leddes initialt av en *directeur* eller direktör, som omvandlades till föreståndare, som sedan blev rektor, utvald ur kretsen av lärare. När dessa blev fler kunde de samlas i en konklav, men sedan typiskt i ett lärarråd, kanske ett lärar- eller professorskollegium. När verksamheterna blev än större kunde lärarna fördelas och samlas i avdelningar, sektioner eller liknande. I takt med att den vetenskapliga grunden blev viktigare för högskolorna fick professorerna med sin sakkunskap allt större inflytande.

När sedan universitet och fackhögskolor fördes samman i en enhetlig reglering utvecklades en syntes. De fackhögskolor vilkas institutionella utveckling påverkats av universiteten påverkade lagstiftningen. Organisationselement som vid dem institutionaliseras för att kanalisera avnämaringressen och befordra samverkan inkorporerades i den reglering som även påverkade universitetet.

Läget för dagen kan uppfattas som något av en återgång till äldre ordningar, med lekmannastyrelser som sitter på makten och bevakar samverkan med externa intressen. Rektor väljs inte av lärarna utan av styrelsen och utses av regeringen till en roll som något påminner om äldre tiders inspektor.

MED BEFORDRINGSGRUNDERNA FÖR LÄRARE var det ungefär som med målet för verksamheten, att de initialt inte utsades så tydligt. Till-sättningsprocessen beskrevs 1655 desto tydligare. När en professur blivit ledig skulle den dödes kolleger samlas i fakulteten för att föreslå efterträdare. Förslaget gick sedan till rektor som med prokansler tog det till större akademiska konsistoriet för att överväga vem som vore lämpligast. »De som deltar i valet skall alltid tänka på det allmänna bästa, utan hänsyn till inflytelser, svågerskap, släktskap, vänskap eller egennytta;

universitetets välstånd skall alltid vara deras högsta lag.« Aningen bakvänt för en sentida betraktare skulle den eller de utvalda sedan avlägga disputationsprov, och om de godkändes gick ärendet vidare till kansler för att utverka kunglig fullmakt.¹⁶

Som formuleringarna ger vid handen kunde »inflytelser« påverka hanteringen. Utifrån en senare tids normer kan man undra hur lyckat det var att Carl von Linné den yngre efterträdde sin far. Vi ser i alla fall att processen utgick från lärarkorporationernas val utifrån vaga lämplighetshänsyn.

Denna äldre ordning med dess inflytelser kom för universitetsinstitutionen att bidra till legitimitetsproblem, som i sin tur bidrog till framväxten av reformprogram. Den humboldtska föreställningssfären gjorde intryck även i Sverige och 1852 års statuter slog fast att den enda grund som fick åberopas var »graden af ådagalagd vetenskaplig skicklighet«. Förutom lärda skrifter utgjorde disputationsprov och provföreläsningar underlag för att bedöma sökandes skicklighet. Med den sakkunniginstitution som infördes 1876 gick den grundläggande bedömningsuppgiften till särskilt utsedda, men fakulteten valde fortfarande vilka som skulle föreslås. Denna grundordning har sedan bestått på ett sätt som illustrerar den institutionalistiska tanken på stigberoende utveckling.

Idén om en drift mot institutionell likformighet illustreras av utvecklingen inom de läroanstalter som blev fackhögskolor. Även vid dem var det initialt allmänna lämplighetshänsyn som fick beaktas vid lärarrekrytering. Med förskjutningen av uppgiftsformuleringen i akademisk riktning blev vetenskaplig skicklighet en central befordringsgrund. Denna skicklighet kunde demonstreras i en doktorsavhandling. Mellan formuleringarna om disputation, befordringsgrunder och institutionell uppgift utvecklades en följdriktighet som gick i båda riktningarna.

Men när dessa läroanstalter skulle bli härdar för högre utbildning tillkom ett karakteristiskt friktionsmoment: praktiken. Starka krafter gjorde gällande att vid tillsättning av lärare i tillämpningsämnena måste hänsyn kunna tas till mer än vetenskaplig skicklighet, nämligen skickligheten inom de tillämpningar som var dessa ämnens *raison d'être*. I diskussionen om det professionssociologiska perspektivet nedan ska jag utveckla spänningen mellan kårens lärare och »praktikens män«, som långt fram i tiden var just män.

Här konstaterar vi att frågan om de rätta befordringsgrunderna spet-

16. Ibid., 63.

sades till genom de konstnärliga utbildningarna. Att utse deras lärare på enbart vetenskapliga grunder skulle upplösa dessa utbildningars särskilda mål och mening. Men även om konstutbildningarna var speciella är de inte unika. Frågan om relevansen av annan skicklighet än den vetenskapliga är aktuell för fler praktikbaserade och -orienterade utbildningar som inordnats i högskolan.

BESTÄMMELSERNA OM BEHÖRIGHETSKRAV utvecklades på sätt som faller in i det mönster vi börjat skönja. Till att börja med var de ganska opreciserade. Rektor skickade nyanlända till filosofiska fakultetens dekanus för examinering av att de inhämtat det som borde läras ut i trivialskola och gymnasium. När det reformerade universitetet sedan inte skulle befatta sig med elementär bildning flyttades examinationen till läroverken, där studentexamen blev en avgångsexamen som berättigade till inskrivning vid universitetet. Dess företrädare behöll dock kontrollen över inträdet genom censorsinstitutionen. Studentexamen har sedan förblivit huvudvägen in i högre utbildning, men bandet mellan gymnasium och universitet har försvagats.

Fastän de fria fakulteterna var öppna för alla studenter ska deras tillgänglighet inte överskattas. Även om de var ospärrade hade studentexamen i praktiken fungerat som en spärr i och med att den var åtkomlig för så få. I de tidigare kapitlen har vi sett många exempel på kritik som utifrån ett klassperspektiv menade att studentexamen var övervärderad. Den blev exklusiv genom att exkludera.

Eftersom vi inte sett några riktiga exempel på kritik utifrån ett genusperspektiv ska här inflikas att den kvinnliga halvan av befolkningen inte förrän 1927 fick avlägga studentexamen vid statens högre allmänna läroverk. Kvinnor hade 1873 släppts in till universitetet, om än inte till vissa examina i teologi och juridik, och då via den privata väg som utgjorde ett alternativ. Sedan blev Ellen Fries 1883 den första kvinnan att disputerat, för att 1897 följas av den andra. Men doktorsgraden öppnade inte vägen till universitetstjänst för kvinnor, i och med att grundlagen från 1809 sade att endast »svenske män« var behöriga till statliga ämbeten. Betoningen på *svenske* hade efter ett sekel förskjutits till *män*. Med behörighetslagen 1925 likställdes kvinnans rätt med mannens, men som framskymtat var de disputerade kvinnorna länge som isolerade öar.¹⁷

Vid de institut som sökte bli högskolor utvecklades bestämmelserna

17. Hanna Markusson Winkvist, *Som isolerade öar* (Eslöv, 2003).

om behörighet ungefär som befodringsgrunderna: institutionerna blev mer likformiga genom att överta akademins formuleringar. Även här blev praktiken ett karakteristiskt friktionsmoment. Varianter på någon form av praktikkrav återkom, liksom alternativa, mer praktiska vägar in till de högre fackstudierna.

Konstutbildningarna spetsar återigen till frågan om avvägningen mellan meriter av olika slag. För inträde till dessa hårt spärrade utbildningar har studentexamens formella betyg vägt lätt i jämförelse med reell begåvning, visad i arbetsprover eller liknande.

UNDERVISNINGEN vid det tidiga universitetet var föremål för en tydlig ordning i jämförelse med de organisationspunkter jag kommenterat ovan. Konstitutionerna från 1655 förklarade vad föreläsningarna vid de olika fakulteterna skulle omfatta, vilka skrifter professorerna skulle utgå från och vilka tider de skulle föreläsa. Med den senare disciplinära utvecklingen av vetenskapen avvecklades kraven på så att säga universell bildning och examinering i fakultetens alla ämnen. Specialiseringen gick hand i hand med de växande förväntningar på lärares forskning och publicering som hörde till strävandena att reformera universitetet. Som vi sett gav 1852 års statuter lärarna frihet att inrätta sin undervisning helt efter sitt ämnes beskaffenhet, med sikte på »lärjungarnes självständiga vetenskapliga utveckling«, utan tanke på några examensfordringar. Vid de fria fakulteter som var universitetens största ordnades undervisningen utifrån den rena vetenskapens idé.

Den organisering i institutioner som under 1960-talet ersatte den äldre lärostolsorganisationen vid universitetet kom att påverka ordnandet av undervisningen, liksom införandet av lärarkategorin lektor. I efterhandsperspektivet framstår de laboratorsbefattningar som inrättades tidigare som något av ett övergångsfenomen i denna utveckling.

Vid de institut som blev fackhögskolor ordnades undervisningen utifrån den polytekniska tanken, mer som planbundna utbildningslinjer för särskilda yrken. Handelshögskolan utgjorde här lite av ett specialfall, som till skillnad från de andra inte utgick från naturvetenskaper. Men att distinktionen mellan grundläggande ämnen och tillämpningsämnen var mindre relevant för ekonomerna innebär inte att förväntningarna på praktisk relevans var mindre. Vid många av dessa institutioner var praktiken en integrerad del i utbildningen, exempelvis av jägmästare och farmaceuter. Den tydliga yrkesorienteringen bidrog till att frågor om obligatorium och bredd kontra studiefrihet och specialisering blev

laddade och återkommande, inte minst för de studentkårer som bevakade de studerandes identitet och kårens roll i ett vidare sammanhang. Någonstans gick gränsen för när det var utbildning vid en småskola snarare än en högskola.

Vändningen mot praktiken balanserades av en drift mot akademisk likformighet i så måtto att läroanstalterna utvecklade strävanden att överta en nomenklatur från universiteten, säg examenstitlar som kandidat och licentiat. Andra inslag i kampen om stadgeutvecklingen gällde lärarbenämningen professor och institutionsbenämningen högskola. Vad gäller det för oss centrala begreppet doktor noterar vi att dokortiteln fick en akademiskt latiniserad form för alla utom doktorn i skogsvetenskap.

På alla håll förde doktorn med sig en »dualism i syftemålet«: skulle utbildningen organiseras med sikte på yrkesexamen och praktisk verksamhet eller än högre studier och vetenskaplig forskning? Den specialiserade licentiatexamen som vid universiteten infördes samtidigt som filosofie doktorsgraden, 1870, blev ett slags avgångsexamen som gav den prövade rätt att disputera för graden. När inskolningen av forskare ett sekel senare blev en plan- och kontraktsbunden forskarutbildning uppstod frågan om denna utbildning var hög nog – eller om den gått över en gräns som innebar att det behövde organiseras utbildning på *post doc*-nivå för att dana självständiga forskare.

ÖVERSIKTEN ÖVER STADGEUTVECKLINGEN vill jag avsluta med två mer allmänna iakttagelser. Våra samtida högskoleförfattningar gäller ett system som expanderat och diversifierats samtidigt som det ska utgöra en enhet. Heterogeniteten i det homogena har vuxit med tillkomsten av nya uppgifter, vilka är indikatorer på att det politiska intresset vidgats. Högre utbildning framstår som ett medel för att möta en mängd aktuella problem, en utveckling som öppnat för konflikter mellan olika mål. För att omfamna mångfalden har den lag som ska vara entydig blivit mer mångordig – och möjligen mer mångtydig. Dagens formuleringar är i alla fall fjärran från den magistralt korthuggna portalparagrafen 1916: »Universitetens uppgift är vetenskaplig forskning och undervisning.«

Vi noterar även att frågor om styrning och organisering i dag får mer uppmärksamhet än de verksamheter ledningen ska bistå. Denna utveckling framstår som något av en återgång till en äldre ordning, även om styrningen då kanaliserades genom föreskrivna eder i stället för incitamentsstrukturer som kalibrerats på en simulerad marknad. Den aka-

demiska friheten har alltid varit relativ. Dagens så kallade avreglering innebär inte en avveckling av det externa inflytandet utan en omreglering.

Aktörer i professionssociologisk belysning

Som historiker är jag aningen avvaktande inför substantiv av typen moderniteten och industrialiseringen, professionen och professionaliseringen. I en historieskrivning kan sådana begrepp, obestämda trots sin grammatiskt bestämda form, få en funktion där de med en svepande hänvisning förklarar utfallet av en viss process – fast en skeptisk läsare kanske misstänker att elasticiteten gör att de kan förklara nästan vilket utfall som helst. Likväl menar jag att professionssociologisk teoribildning hjälpt mig skärpa frågor som jag sedan kunnat söka svar på i arkivens materialmängder. Jag tycker också att tanken på professionella intressen ger ett förklarande perspektiv på de processer som avhandlats i kapitlen ovan. Olika intressen sätter systemet i rörelse.

Som vi såg i inledningen har den historiserande sociologen Andrew Abbott med boken *The system of professions* etablerat ett systemperspektiv inom professionsforskningen. Jag har knutit an till det när jag relaterat systemet av professioner till systemet för högre utbildning. Det har jag gjort genom att fokusera på utbildningsinstitutionerna som förbindelselänkar. Inom dem har jag så fokuserat på kampen för en egen doktorsgrad. Den är laddad eftersom det är betydelsefullt att kunna utbilda forskande lärare för att inmuta och utveckla en egen kunskapsdomän. Möjligheten att hänvisa till vetenskaplig kunskapsbildning är en avgörande tillgång i den kamp mellan professioner som gäller jurisdiktionen, det tolkningsföreträdare som följer av respekterad expertstatus inom ett avgränsat arbetsområde.

Kunskapsbildningens betydelse för kårformeringen klargör varför aktörer med professionella intressen var benägna att engagera sig så i en utdragen kamp för disputationsrätt. Abbotts konfliktperspektiv på relationerna mellan professioner klargör varför företrädare för angränsande kunskapsdomäner var benägna att utveckla sådant motstånd. Kampen om positioner som medförde status och tillgång till resurser skapade dynamik.

DEN MEDICINSKA DOMÄNEN har gett många exempel på spelet mellan dessa krafter. Med hänvisning till sin medicinska vetenskap har vi

sett att läkarna ville tillskriva sig själva ett tolkningsföretråde, en överprövningsrätt gentemot närliggande yrkeskårer som de höll för subordinerade. Samtidigt har vi sett en benägenhet hos andra att från läkarna överta organiseringsmönster och annat. Med en gräns som hängde på ett språkligt förled organiserade sig tandläkarna i Tandläkareförbundet, som tog sig an kårens sociala och ekonomiska intressen, jämte Tandläkaresällskapet, som hade en mer vetenskaplig än facklig inriktning. Det var ett stort mått av likformighet i förhållande till läkarna, med Läkarförbundet och Läkaresällskapet. I båda fallen tillkom facktidskrifter, sammankomster och nätverk av lokal- och specialistföreningar. Farmaceuternas organisationsbildning var mer komplicerad, men även de kämpade för en egen doktorsgrad. Efter kraven på forskningsanknytning med högskolereformen 1977 har vi sett hur vårdvetenskap växte fram som en utgångspunkt för forskning, undervisning och professionella projekt.

Medicinens legitimationsyrken med hög status framställs gärna som något av definierande exempel på professioner. Men ett professionssociologiskt perspektiv är fruktbart även för att få grepp om exempelvis ingenjörernas historia. Fastän formella examenskrav bara gällde för speciella positioner på deras verksamhetsområde visar ingenjörskårens utveckling typiska kännetecknen på en professionaliseringsprocess. Vi har följt hur de kämpade för erkännande av en egen kunskapsdomän. Hybridbenämningar som *teknisk-vetenskaplig* och *ingenjörsvetenskap* signalerade att forskning i deras tillämpningsämnen var vetenskaplig, samtidigt som förleden markerade att det var fråga om kunskaper som inte enkelt kunde härledas ur akademikernas grundvetenskaper.

På den agrara domänen blir bilden mer splittrad. Veterinärkåren är lätt att betrakta i professionaliseringstermer. Den kämpade med läkarna om hur hybriden *veterinärmedicinsk* forskning skulle avgränsas och vem som besatt den kompetens som gav tolkningsföretråde. För agronomer och jägmästare fanns inte en lika tydlig formering genom organisationsbildning och tidskriftsutgivning för att dryfta och driva kårfrågor. Vi har dock noterat en tendens till likformighet vad gäller skapandet av fora för mer branschallmän opinionsbildning: Svenska Lantmännens riksförbund organiserade Lantbruksveckan, varpå Industriveckan organiserades av Industriförbundet, som tillkommit med det äldre Agrarförbundet som en inspirationskälla, och Skogsvårdsföreningen initierade Skogsveckan.

Att agronomer och jägmästare var så pass utspridda och få torde,

som diskuterades i avslutningen till jägmästarkapitlet, vara bidragande orsaker till att de inte var så benägna att engagera sig i gemensamma frågor. Men det behöver i så fall inte utesluta kåranda och självmedvetande. Till exempel bidrog jägmästarutbildningen med dess gemenskapsbyggande strapatser till en homogen kår med många »bäste broder«. Forstmästarna med lägre utbildning var fler och mer benägna att organisera sig för att bevaka gemensamma intressen. En annan faktor torde vara att kunskapsbildningen vid utbildningsanstalterna klämdes mellan etablerad naturvetenskap respektive starka och väl företrädde avnämaringtressen, mellan akademins och praktikens män. Måhända fann praktikorienterade agronomer och skogsmän att doktorsgraden var mindre relevant. Samtidigt var forskning och vetenskapligt kompetenta lärare viktiga för den kunskapsbildning som var avgörande för en professionalisering.

Ekonomerna var fler men inte så intresserade av att organisera sig som kollektiv för att bevaka intressen. I takt med att kåren växte vidgades även gränserna för handelstekniken, vilken blev till den företagsekonomi som var central i kunskapsbasen. Både kårformering och kunskapsbildning präglades för ekonomernas del av en expansiv desintegration som verkade mot en professionalisering i mer analytiskt utmejslad mening.

Konstnärerna var än mer individualistiska och ointresserade av att inordna sig i organisationer för gemensam intresseformering. De hade sin bas i mycket specifika kunskaper, vilka var svåra att artikulera i traditionellt akademiska former. Med sin praktiska, ofta kroppsbundna karaktär faller de in under kategorin tyst kunskap – att dansa är något annat än att tala om hur man dansar. Betydelsen av tyst kunskap är inte unik för konstdomänen, men den spetsar till genom att ställa sådana kunskaper i fokus. Härigenom ger konstnärerna en blixtbelysning av det professionaliseringsperspektiv som fungerar mindre väl på dem, bland annat för att det så uttalat ställer just teoretiskt artikulera kunskaper i fokus.

Även om detta perspektiv inte förklarar alla rörelser på alla domäner sprider det ett förklarande ljus över många av de strävanden vi följt i de tidigare kapitlen. Det har förklaringskraft men också begränsningar, tänker jag.

KAMPEN INOM PROFESSIONER är en företeelse vi noterat gång efter annan. Jag menar att denna iakttagelse, som följer av min fokusering på

kunskapsbildningen, är ett bidrag som lägger en aspekt till den kamp *mellan* professioner som står i centrum för Andrew Abbott.

Ovan har jag hävdad att införandet av en doktorsgrad vid de läroanstalter vi studerat förde med sig en dualism i målsättningen, en klyvnad genom utbildningen på så sätt att denna skulle förbereda för professionell yrkesverksamhet *och* högre vetenskapliga studier. När utbildningsinstitutionerna upptog vetenskaplig forskning som en uppgift för sina lärare förde det med sig, som en parallell, en klyvnad genom kåren. De forskande lärarna kom att vända sig till sina likar, vilkas bedömningar blev avgörande för det rykte som kunde lända till status, resurser, befordran. Aktörer som rörde sig i sådana kretsar arbetade nog mer i den vetenskapliga forskningens tjänst än i den professionella praktikens. Då teorin tycktes föregå yrkesutövningen ansågs den gärna överordnad, eller grundläggande – hur man nu vill turnera rumsanalogierna.

När lärarna vände sig från professionen fick praktikerna svårare att se hur forskarnas alla rön skulle tillämpas och bli relevanta för de kårens primära uppgifter som vetenskapen borde tjäna. Som vi sett ifrågasatte de den akademisering som ledde till en utbildning de fann alltför teoretisk, främmande inför de realiteter som gällde efter examen. De protesterade mot lärarnas vilja att tillskriva dem behov som de inte själva gett uttryck för. I efterhand kan »praktikens män« uppfattas så som »akademins män« gärna utmålade dem: som bakåtsträvare utan insikt om vetenskapens betydelse för utvecklingen. Men ståndpunkterna hos akademiseringens kritiker från tidigt 1900-tal får sin följdriktighet om de relateras till tidens universitetsideologi med dess idéer om den rena vetenskapen som uppgift. Som vi redan varit inne på var ett sätt att hantera spänningen en kompromiss i form av en vidgad förståelse av begreppet forskning.

Ett sätt för historikern att hantera klyvnaden är att dra skiljelinjen på ett annat sätt, så att akademiska lärare i allmänhet förenas i en profession för sig. Självt är jag skeptisk till detta alternativ. Har professorer i stordjurskirurgi, hållfasthetslära och historia så mycket gemensamt att det är fruktbart att samla dem och många andra i en egen profession, gärna kallad »the highest profession»? Och hur ska veterinär- och ingenjörspensionerna bygga den kunskapsbas som är avgörande för kärformeringen om deras lärare och forskare hör till en annan profession?

Professionen är inte en homogen kategori, inbegripen i kamp om jurisdiktionen med andra professioner, utan det pågår kamp inom professionerna, typiskt mellan lärare och yrkespraktiker. Men den veten-

skapliga kunskapsbildningen är avgörande för att upprätthålla en professionell status, även om den klyvnad jag vill peka på kan föra med sig svåra spänningar. Samtidigt torde motsättningarna inom en profession bidra till en dynamisk balans mellan en konsolidering vänd inåt och en konsolidering vänd utåt, ungefär som kampen mellan professioner skapar rörelse inom systemet i stort. I bästa fallagnar dessa kraftmätningar såväl professioner som avnämare, åtminstone på sikt.

KUNSKAPSBILDNINGENS BETYDELSE kan relateras till mer övergripande historiska perspektiv genom att utgå från undertiteln på Abbotts arbete, *An essay on the division of expert labor*. Som avslutning på detta avsnitt om det professionssociologiska perspektivet ska jag skissera några linjer vad gäller cirkulationen av experters kunskaper, inte fördelningen av deras arbete. På ett övergripande plan handlar denna bok om expert-samhällets historia, om etableringen av centrala aktörer i detta. Under den moderna perioden med dess industrisamhälle och produktivistiska föreställningar blev högre utbildning, med kvalificerande och sorterande funktioner, viktig för de löntagarprofessionella och tjänstemän som samlades i en växande medelklass.¹⁸

För vår äldre, tidigmoderna period kan vi notera att universitetens teologiska och juridiska fakulteter bibringade de statstjänare som de utbildade sina expertkunskaper. När präster och ämbetsmän sedan omsatte kunskaperna i sina verksamheter bidrog de till att upprätthålla ordningen. Det gjorde även de läroverkslärare som primärt skolats vid filosofiska fakulteten.

Vänder vi till modernare tider hamnar även den medicinska fakulteten i fokus, med sin mer materialistiska framtoning. Läkarkåren med dess expertkunskaper fick växande betydelse för den folkhälsa som tillmättes större vikt. Den medicin som präglats av utvecklingslära och bakteriologi fungerade som en samhällslära runt sekelskiftet, då smuts och smitta uppfattades som problem och bättre hygien som lösningen. Läkarna tog plats bland utvecklingens hjältar. Som vi sett tog de också plats i riksdagen och kunde där framhålla medicinens synpunkter.

Senare gled agendasättningen över till tekniken, vilken som samhällslära identifierade ineffektivitet och slöseri som problem och ratio-

18. En utgångspunkt för diskussioner av cirkulationen av experters kunskaper är vetenskapshistorikern James Secords »Knowledge in transit«, *Isis* (2004); om medelklassen i Sverige, se Lovisa Broström, *Medelklassen* (Stockholm, 2023).

nalisering som lösningen. Med planmässig som ett favoritord omsattes de kunskaper som fick ingenjörerna att framstå som utvecklingens upphovsmän. De var sociala och samhällsbyggande i flera bemärkelser; som vi sett tog de under mellankrigstiden plats i regeringen. Tekniska aspekter ansågs betydelsefulla även på andra domäner, som mekaniseringen inom lantbruk och skogsbruk.

De nya herrarna var titeln på en samling personporträtt från 1945 som rymde flera tekniker. Till dem hörde Ingeniörsvetenskapsakademiens vd, professor Edy Velander, som avbildades småleende och sades vara modernt ekiperad i New York. Skribenten kunde berätta att Velander var intensivt sysselsatt med att ordna den teknisk-vetenskapliga forskning som varit så betydelsefull under kriget och som skulle bli avgörande för landet i framtiden. Samlingen rymde även fler professorer, som föreståndaren för den institution som just omorganiserats till Statens veterinärmedicinska anstalt. Han avbildades med labbrock och stadig blick under rubriken »ALBERT HJÄRRE professorn som räddar miljoner åt lantbrukaren«. De nya experterna trädde fram när deras kunskaper gick genom samhället.¹⁹

Med efterkrigstiden kom en guldålder för ingenjörerna och tanken på teknisk utveckling. En *proteknisk framstegsuppfattning* fick allmän spridning, till exempel i arbetet med utbyggnaden av högre utbildning. Som en under- eller motström åtföljdes den av en *antiteknisk kulturkritik* som varnade för instrumentalisering av utbildningen och för omvandling av människorna till kuggar i ett maskineri. Omsider växte kritiken av teknikcivilisationen utifrån miljömässiga och ekologiska perspektiv.

När inte bara produktionen utan även distributionen skulle rationaliseras trädde ekonomerna in på scenen framemot övergången till den senmoderna perioden. De var benägna att se suboptimalt resursutnyttjande som problemet och marknadsmodellering som vägen framåt, något som mötte växande intresse när den radikala rationalismens centralplanering tappade i trovärdighet. Ekonomernas expertkunskaper kom i allt vidare cirkulation och även de tog plats i styrningen av riket. När problem formulerades i en ekonomisk vokabulär tycktes lösningen ligga i de till synes självreglerande marknadsmekanismerna. Även om det är diskutabelt, i god mening, om kåren av ekonomer genomgått en professionaliseringsprocess är det klart att även de sökte ringa in en specifik

19. Teddy Nyblom, *De nya herrarna* (Stockholm, 1945), 28.

kunskapsbas. Det gäller att dra upp och bevaka gränser kring de kunskaper som är en yrkeskårs kanske största tillgång.

I dagens postmoderna tillstånd har tilltron till experterna och deras kunskaper eroderat i vissa läger.

Perspektiv på marginalerna

Mot de gränsstrider som uppmärksammas i Abbotts perspektiv på relationer mellan professioner, svarar den kognitiva gränsbevakning som står i fokus för den likaledes historiserande sociologen Thomas Gieryns perspektiv på relationer mellan forskningsdiscipliner, mellan vetenskap och icke-vetenskap. Hans idé om *boundary-work* har jag funnit fruktbar. Inom vetenskapsstudier finns fler ansatser som laborerar med begrepp som betonar gränsaktiviteter och -fenomen. Men det har känts oegentligt, då mina intressen gått utöver vetenskapen, att bara överta en terminologi som utvecklats i andra syften.

Därför har jag i stället arbetat med ett marginalistiskt synsätt. Tanken är att det vidgar perspektivet, utan att infallsvinkeln blir allmänt ofokuserad. Med blicken på marginalerna har jag även spanat av sådant som gränstvister mellan professioner och relationer mellan deras utbildningsinstitutioner. Min marginaltanke har alltså inte med marginalisering att göra, men är besläktad med det ekonomiska tänkande som säger att förändringar som avgör äger rum på just marginalen.

I fallstudierna ovan har vi sett hur betydelsefulla gränsdragningar var för formeringen av kunskapsdomäner. När en utbildningsinstitution lyckades kämpa sig till en egen doktorsgrad innebar det att gränsen för vad som rymdes inom begreppet vetenskaplig forskning försköts. Det innebar samtidigt att en profession lyckades inmuta en egen kunskapsbas, vilken alltså utgjorde en väsentlig tillgång i kampen med andra professioner. Avgörande resurser stod på spel för parterna på ömse sidor om gränsen – den både inneslöt och uteslöt, den skapade likhet och olikhet. Det är inte konstigt att kampen om huruvida en ny sorts forskning kunde godtas som vetenskaplig blev laddad. Accepterandet av en ny doktorsgrad medförde en ny position för en professionell kunskapsdomän. På marginalen innebar det en utvidgning av den högre utbildningen som i förlängningen bidrog till en expansiv desintegration av systemet.

Det följer av benämningen att det *högre* utbildningssystemet inte bara hade gränser i sidled utan även i höjddled. Disputationsrätten var ett viktigt attribut för att ge en läroanstalt status som just högre i relation till

andra utbildningsinstitutioner. Jag ska ge en vinkling av detta med höjden i högre utbildning i den följande diskussionen av två begrepp som sammanfattar och sätter ord på iakttagelser jag gjort. Förhoppningsvis kan de ge uppslag till fortsatt forskning.

AKADEMISKA MARGINALINSTITUTIONER är ett begrepp som söker få grepp om en mängd institutioner som vi mött i kapitlen ovan. Jag syftar på de anstalter, institut och liknande som tillkom i anknytning till olika läroanstalter under den moderna perioden. Materialprovningsanstalter etablerades vid Chalmers och KTH, 1888 respektive 1896. På de areella näringarnas domän tillkom Forstliga försöksanstalten 1902, Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet 1907 och Veterinärbakteriologiska anstalten 1908. På den medicinska domänen inrättades Statsmedicinska anstalten 1909, Statens farmaceutiska laboratorium 1915 och Medicinalstyrelsens odontologiska försöksstation 1945. Vid Handelshögskolan skapades Affärsekonomiska forskningsinstitutet 1929.

Dessa institutioner var olika i flera avseenden men delar så många drag att jag finner det intressant att föra in dem under ett samlande begrepp. De organiserades på marginalen av respektive fackhögskola, med varierande grader av samverkan. Någon initierades inom utbildningsanstalten för att omsider bli mer frikopplad, en annan gick från en mer självständig position till inordning i läroanstalten. Institutionerna verkade själva på marginalerna, med gränser till praktiska försöks- och provningsverksamheter, till forskning och till undervisning. Resursmobiliseringen för institutionsbyggena visar hur öppna de var åt olika håll, vilket skapade möjligheter men också problem. Situationen kan beskrivas i termer av dynamisk spänning – eller inbyggda målkonflikter. I och med att marginalinstitutionerna innebar något nytt provocerade de etablerade gränslinjer och stimulerade till gränsdragningsarbete.

De är inte så uppmärksammade av historiker, speciellt inte som grupp, men jag menar att de var betydelsefulla för omvandlingen av våra utbildningsanstalter i akademisk riktning genom att på just marginalen introducera och möjliggöra nya verksamheter. Sedan försöksverksamheter tagit en början vid någon marginalinstitution kunde de tas upp i undervisningen. Verksamheterna skapade debatt om relationen mellan försök och utbildning. Med en mer vetenskaplig syftning på försöken tillkom ett forskningsmotiv som spetsade till debatten i och med att fackhögskolornas legitimitet hade sin grund i den praktik de utbildade

för. Samtidigt var vetenskapen en resurs för den fackskola som sökte högskolestatus.

En akademisk marginalinstitution hade att orientera sig i ett landskap med oklara, potentiellt omstridda gränslinjer. Fler än dem jag utgått från här kunde relateras till begreppet. Fick till exempel industri-forskningsinstitutet någon betydelse för skolningen av tekniska forskare? Vi har i alla fall sett att den första ekonomie doktorn utarbetade sin avhandling vid Industriens utredningsinstitut, och den första doktorn i skogsvetenskap sin vid Skogsforskningsinstitutet. Det vore intressant med en undersökning av likheter och olikheter mellan olika slags institutioner i det gränsland idéhistorikern Gunnar Eriksson kallat det vetenskapsnära fältet.²⁰

MED BEGREPPET KUNSKAPSMAKTORDNING vill jag peka på ett mönster som återkom under mina studier men som jag hade svårt att få grepp om. Upprinnelsen till denna begreppsbildning kom under arbetet med den farmaceutiska utbildningen. Dess karaktär förändrades under 1930-talet, då handeln med industriellt tillverkade läkemedel växte. Det innebar att försäljningsarbetet blev viktigare för apoteken och att behovet av farmaceuter växte. I detta läge valde allt fler studerande att stanna i arbetslivet efter den praktiska apotekstjänstgöring som följde på kandidatexamen. Detta blev ett alternativ till att återvända till Farmaceutiska institutet med sikte på apotekarexamen. Omsider var det nästan bara kvinnor som efter grundutbildning och praktik blev kvar på apoteken till lägre löner, medan det i praktiken blev män som fortsatte med de högre studier som ledde till den legitimation som ledde till högre befattningar och större inkomster.

Mönstret framstår som ett tydligt exempel på vad som kallas en genus- eller könsmaktordning. Kärnan i den är föreningen av två samverkande processer: dels *separering* genom en gränsdragning som håller isär kvinnligt och manligt, dels *hierarkisering* på så sätt att det manliga görs överordnat.²¹

20. Eriksson, *Kartläggarna*, kap. II:6; jfr den kronologiskt vidare diskussionen om hybridorganisationer i Thomas Kaiserfeld, »Why new hybrid organizations are formed«, *Minerva* (2013). Industrieforskningsinstitutet avhandlas i Pettersson, *Handslaget*.

21. Jag har tidigare förknippat begreppet könsmaktordning med Yvonne Hirdman, men har förstått att hon själv inte använt det utan talat om genusordning, se t.ex. *Gösta och genusordningen* (Stockholm, 2007). För ett upplysande exempel på hur separering och hierarkisering kan verka när utbildning blir en faktor i en yrkesmässig föränd-

Jag transponerar helt enkelt begreppet könsmaktordning till mitt sammanhang som ett sätt att begripliggöra relationer mellan institutioner i det svenska högskolesystemet. I studierna av dem har vi som ett återkommande mönster sett hur den separerande gränslinjen mellan högre respektive praktisk utbildning bevakats. Vi har också sett hur den högre samtidigt gjorts överordnad, vilket väl ligger i rumsanalogin *högre*. Processerna separering och hierarkisering har verkat även i utbildningssystemet, där jag alltså vill ge resultatet av samverkan mellan dem namnet kunskapsmaktordning.

I denna ordning återkom en komplicerande dimension i det gränsdragningsarbete som gav vissa institutioner överhöghet. Den kom sig av fackhögskolornas uppdrag att utbilda för specifika praktiska verksamheter. Denna karakteristiska spänning vill jag i sin tur förstå som en kiasm, alltså en retorisk figur med två led, vilkas respektive element förhåller sig korsvis till varandra.²² I detta fall:

Högre utbildning förhåller sig till lägre,

 som praktisk utbildning till opraktisk.

Figuren fångar ett dilemma för fackhögskolorna. Kunde utbildningen vara praktisk utan att kategoriseras som lägre? Kunde den bli högre utan att uppfattas som opraktisk?

Det unga Karolinska mediko-kirurgiska institutets kamp med universiteten om förhållandet mellan akademisk medicin och kirurgiskt hantverk belyser hur ordningen kunde utveckla sig. När KI lyckats dra om linjerna och positionera sig som en högre läroanstalt återkom mönstret i gränsdragningsarbetet gentemot Veterinärinstitutet, en praktikerutbildande institution som även den sökte disputationrätt och högre status. Till exempel markerade en KI-professor 1918 mot en veterinärprofessor som velat dra en skarp gräns. Veterinären hade reserverat sig mot förslaget att utse medicinaren till sakkunnig för en professorstillsättning vid Veterinärhögskolan eftersom denne saknade de specifikt veterinärmedi-

ringsprocess, se Sommestad, *Från mjölkerska till mejerist*. Jag tackar Yvonne Hirdman för upplysningar och tips.

22. Tanken att mönstret bildar en kiasm är inspirerad av Christina Schmidt, *Nostalgisk längtan och iskallt förnuft* (Lund, 2008), t.ex. 150ff.

cinska kunskaper saken gällde. KI-professorn vände sig mot reservantens uppfattning,²³

som innebär att veterinärhögskolans uppgift neddrages från den ställning af högskola, dit den särskildt efter sin omorganisation sträfvat, [till] att vara blott en fackskola med alldeles öfvervägande praktiska uppgifter och ej en högskola. All medicinsk historia visar, att där vetenskapen satts ur högsätet och den praktiska nyttan blifvit väsentligen bestämmande, där har stillastående blifvit följden, d.v.s. tillbakagång.

Som vi sett kunde en gränsdragning som insisterade att den rena vetenskapens idé skulle sitta i högsätet bidra till marginalisering, om utomstående betraktare uppfattade att institutionen inte hade relevans för något annat än sig själv. Vi har också sett att ett engagemang i praktiska uppgifter, en förankring utåt, kunde generera resurser som skapade frihet för forskningen – samtidigt som den bands vid sina möjliggörare. Det finns inga gratis vetenskaper. Aktörer får alltid argumentera för resurser. Ska de samtidigt hävda sitt självbestämmande blir inte denna övning i konsten att övertyga lättare.

Språkbrukshistoriska perspektiv

Språkets betydelse för sådana gränsdragningar som vi följt utifrån det marginalistiska perspektivet framträder i kategorin högre, som är avgörande för högre utbildning. Språket är även avgörande för professionaliseringsprocesser och professioner, vilkas kunskapsdomäner artikuleras och utvecklas språkligt. Vi har sett att den skrivna avhandlingen som form varit en tvingande norm för alla som i moderna tider velat bli doktorer. Det är först konstnärerna som lyckats frigöra sig från denna skriftspråkliga mall, om än på ett tvetydigt sätt. Stadgeutvecklingen är ett exempel på hur institutionsbyggande inbegriper en språklig dimension. Begreppsliga förskjutningar i förordningarnas formuleringar är indikatorer på och faktorer i institutionell omformning. Det språkbrukshistoriska perspektivet ligger under – eller kanske över – de andra perspektiven. Språkets betydelse gör bruket av det till ett avgörande studieobjekt.

23. Citat efter Björck, »Alltför mänskligt«, 89.

Detta blir tydligt på ett handgripligt vis om vi ser till hur aktörer på den högre utbildningens domän sökt övertyga politiker och andra resursägare i sina institutioners omgivning. Aktörernas problemformuleringar var betydelsefulla i argumentationen för den resursmobilisering som skapade en bas för institutionsformering. Som vi sett var behov, primärt hos omgivningen, ett centralt inslag i de problem som politiker-na anmodades leverera lösningar till.

Ett exempel på detta är hur KTH tillskrev industrin behov av sina tjänster när man argumenterade för medel från staten. Frågan om ordnandet av den tekniska utbildningen var ett inslag i det jag kallat Sveriges politiska industrialisering, ett begrepp som alltså pekar på en språklig dimension av den process som brukar uppfattas i socio-ekonomiska termer. Omsider fann olika parter gemensam mark i den industripolitik Industriförbundet börjat driva och den praktiska vetenskaplighet Ingeniörsvetenskapsakademien omfamnade. Hållningen hos dessa aktörer framstår som uttryck för en produktivistisk vision. I den var rationalisering och planmässighet medel för effektivisering och tillväxt. Väststandsökningen skulle skapa välfärd som löste upp produktionsstörande motsättningar och bidrog till samförståndig stabilitet. Även den socialdemokrati som organiserade industrins arbetare omfattade produktivistiska föreställningar.

Som vi sett var produktivismen inte begränsad till den tekniska domänen. Idéer om vetenskap för tillväxt och trygghet utvecklades även när fackhögskolor på andra håll argumenterade för sin betydelse. En professionsutbildningsanstalt kunde vinna på att dess forskning antogs göra tjänst för fler syften än det vetenskapliga sanningssökandet. Det produktivistiska perspektivet rymmer tolkningsmöjligheter som jag tror är väl värda att utforska vidare.

OMTVISTADE BEGREPP är också intressanta studieobjekt i det språkbrukshistoriska perspektivet. Vetenskap och forskning är centrala i vårt sammanhang. Som jag tangerat flera gånger ovan har bruket av dessa nyckelord förskjutits genom historien. Den utvecklingen står i relation till de övergripande förskjutningar inom det högre utbildningssystemet som vi också varit inne på. Det undervisningsimperativ som den äldre universitetsinstitutionen verkade under kompletterades i reformuniversitetet av ett forskningsimperativ. Detta upptogs av de institut som blev fackhögskolor och påverkade dessa institutioner i denna omvandlingsprocess, samtidigt som forskningsimperativet i sin tur påverkades

av deras traditioner. Med sitt tillämpningsimperativ kom högskolorna att påverka universiteten.

Svenskans vetenskap kommer från tyskans *Wissenschaft*, som var mer vittfamnande än engelskans *science*. Begreppet hade ursprungligen innebörden insikt i, vetskap om något, och blev under tidigmodern tid en beteckning för den lärda världens samling av kunskaper. Vetenskapsakademien omfamnade glatt alla »nyttige Wettenskaper och Konster«, men efter hand skedde en insnävning mot specialdiscipliner, pådriven av den reformerade universitetsinstitutionens större upptagenhet av forskning. Forskningsbegreppet kom så att avse den verksamhet som frambringade vetenskap, varvid betoningen skiftade från den samlade kunskapsmassan till produktionen av nya kunskaper. Under 1900-talet blev begreppet mer frekvent. Det blev också språkligt produktivt, med sammansättningar som *forskningsråd*, *grundforskning* och *forskarutbildning* under andra världskriget, och ett genombrott för *forskningspolitik* i början av 1960-talet. Begreppet vidgades till att omfatta fler verksamheter.²⁴

På ett övergripande plan framstår den språkliga förskjutningen som ett tecken på och ett inslag i en institutionell omvandling. När det utvecklades uttryck för en ny sorts vetenskaplighet, en forskning som förenade förleden *grund* och *tillämpning*, möttes den rena vetenskapens idé och den polytekniska tanken. Politikernas intresse växte när förståelsen av de centrala begreppen vidgades så att forskningens relevans för utomstående krafter inkorporerades i och legitimerades av vetenskapen, snarare än att verksamheterna avgränsades genom att kontrasteras mot andra intressen än vetenskapens egen excellens. När forskning och forskarutbildning sedan etablerades i allt fler nya vetenskaper blev begreppen föremål för en expansiv desintegration. Lagstiftningen om konstnärlig forskning är det tydligaste exemplet på att forskning i högskolan inte behöver vara vetenskaplig.

Begreppet innovation – vilket ursprungligen avsåg skadliga noviteter som det gällde att undvika – har blivit mer centralt i dagens forskningspolitik. I de forskningspolitiska propositioner som hör samtiden till har det tillmätts större betydelse, som ett primärt syfte med forskning.

24. Kukkonen, *Från vetenskap till konst*, är en bred kartläggning av semantiska fält som utreder ett »idéhistoriskt begreppskomplex« (2), om än på ett för icke-lingvisten aningen hårdläst vis. Jfr Gunnar Broberg, »Vetenskap«, och Bo Lindberg, »Kunskap«, i Charlotte Christensen-Nugues m.fl. (red.), *Kunskapens kretsar* (Lund, 2008); Sven Widmalm, »Vetenskap & forskning«, och Johan Östling, »Kunskap«, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier* (Stockholm, 2022).

Innovationer är centrala i den senmoderna högskolans samverkans- och tillämpningsimperativ. Även här är den begreppsliga utvecklingen förbunden med en institutionell. Statens tekniska forskningsråd från 1942 blev 1968 Styrelsen för teknisk utveckling, som 1991 inordnades i Närings- och teknikutvecklingsverket, ur vilket 2001 uppstod Verket för innovationssystem, Vinnova. På lokal nivå har det tillkommit svensk-engelska hybrider som *incubators* och *science parks*, liksom skolor och institut för entreprenörskap. Dessa organisationsbildningar har drag av marginalinstitutioner, med blicken på tillämpning och samverkan. Det är inte konstigt att det blivit svårt att bestämma forskningspolitikens betydelse på detta språkliga och institutionella gungfly.²⁵

Fler benämningar som var omhuldade och omstridda fick en vidgad tillämpbarhet, till exempel professor, högskola, universitet. Ytterligare begrepp kunde vara fruktbara att undersöka, som två centrala i 1977 års högskolereform. *Forskningsanknytning* är en indikation på att lagstiftaren behövde uttala något som inte längre var en självklarhet, samtidigt som talet om forskningsanknytning blev en faktor i omvandlingen av de institutioner som inordnades i den nya högskolan. *Allmänna intressen* som en faktor i högskolans ledning implicerar att de lärare som tidigare dominerat interna styresorgan företrädde särintressen, till skillnad från de företrädare för nya intressen som blev allt mäktigare.

Utbildning är ett centralt begrepp för den högre utbildningen, men så till synes självfallet att man knappt tänker på det. Vi har dock noterat att det är relativt ungt, medan uppfostring, undervisning, skola är äldre uttryck, och sett att man tidigare tillsatte »uppfostringskommissioner» för att utreda och reformera sakernas tillstånd. Det var först ett par decennier in på 1800-talet som utbildning kom att avse verksamhet som anordnats utanför den aktuella praktiken; uttrycket »utbildningsväsende» fick vingar under 1950-talet. Jag tror att insikten om utbildningsbegreppets modernitet bidrar till att klargöra det till synes paradoxala att det tidigare fanns forskare fast det inte fanns någon forskarutbildning. Vi kan jämföra med utbildningarna för exempelvis farmaceuter, journalister och konstnärer, vilka ordnades på sätt som gör att de kan vara svåra att få syn på för utomstående och efterkommande.

Som en utbildningshistorisk parallell till tanken på tyst kunskap vill

25. Benoît Godin, *Innovation contested* (New York, 2015); Magnus Eklund, *Adoption of the innovation system concept in Sweden* (Uppsala, 2007); Sven Widmalm, »Innovation and control»; Patrik Hall, *Mötesplats Sverige* (Lund, 2020).

jag lansera begreppet *osynlig utbildning*, som jag tror kan vara produktivt för att få grepp om dessa undflyende förhållanden. Utbildningen fanns där, men den syns knappt för den efterhandsbetraktare som utgår från ett sentida utbildningsbegrepp och mer eller mindre omedvetet tänker i kategorier som litteratur, läroplaner, kunskapsmål och andra moderna påfund. Begreppet åskådliggör skillnaden mellan en traderad ordning för överföring av tysta kunskaper och en formaliserad organisation som synliggör att utbildning pågår.

AVSLUTNINGSVIS ska jag lämna de enskilda begreppen för att vidga perspektivet till några mer sammansatta sätt att tala, *figures of speech*, som återkommit under mina studier. Observationen av två vanliga utsagor gav ett aningen obekvämt historiskt perspektiv på upplevelser som nog även jag själv gett uttryck för. Frasen att administrationen vuxit, att det aldrig funnits så mycket administration som nu, är en akademisk evergreen. En annan klagovisa som upprepats intill leda är att studenterna aldrig varit så dåligt förberedda som nu. Vad gör de på gymnasiet?

En annan vändning är den argumentation vi mött i en rad sammanhang: värdet av begränsade resurser urholkas om de sprids ut över många och nya institutioner utan forskningstraditioner. Resonemanget kan tyckas leda till ett konserverande av *status quo*: forskningsmedel bör inte utdelas för att frambringa sådana traditioner som kunde göra det berättigat att dela ut anslag till forskning. Så såg till exempel KTH på den en gång nya högskolan Chalmers. I dag kastar det stora myndighetskapitalet hos äldre lärosäten med etablerad forskning sitt ljus över argumentet att det vore bättre att tillföra dem mer resurser än att fördela medlen till institutioner som använder dem till forskning.

På den tekniska domänen etablerades en än mer vindlande vändning, något av en retorisk tradition. I ingenjörskapet såg vi hur verksamheternas företrädare allt flitigare hänvisade till omgivningen i sin argumentation för att samhällets företrädare måste tillgodose högskolans behov för att den skulle kunna möta omgivningens behov. Samtidigt etablerades ytterligare två inslag i artikuleringen av »tekniska högskole-frågan«. Dels nyttjades i argumenteringen ett investeringsresonemang. Den metaforiska logiken sade att politikerna inte skulle se satsningen på högskolan som en kostnad utan som en klok investering i framtiden. Dels artikulerades vinsten av detta med ett utvecklingsresonemang. Sverige skulle inte halka efter i utvecklingen jämfört med andra industrinationer – i förlängningen inte heller sjunka i jämförelse med andra kul-

turstater. De båda resonemangen förenades i ett sammansatt argument: det fanns behov av att satsa resurser på teknisk utbildning och forskning för att landet inte skulle komma på efterkälken.

Den underliggande logiken i denna utsaga utgick från utvecklingstanken. I och med att denna förutsatte en tidsskala kunde olikheter mellan folk och nationer uttryckas i temporal termer: trots att de var samtidiga kunde den ena ligga »före«, den andra »efter«. Med utvecklingstänkande och industrialisering blev det vanligare att utgå från den materiella kulturen för att gradera skalan, alltså fastställa den måttstock som avgjorde vem som hunnit längre respektive kommit på efterkälken. Förmågan att behärska naturen med hjälp av tekniska tillämpningar av vetenskapens rön kom under 1800-talets gång att uppfattas som tecknet på en högre utveckling och civilisationsgrad. Maskinerna blev, har det sagts, det mått med vilket ett folks utveckling mättes.²⁶

Med etableringen av denna föreställning – att det för nationens skull gällde att inte halka efter i den tekniska utvecklingen – blev det lättare att övertyga politiker om att satsa på forskning och utbildning i teknik. Problemformuleringen bar på svar som möjliggjorde resursmobilisering för institutionsformering. Argumentationsfiguren har varit verkningsfull i över hundra år, även efter det att industriebegreppet blivit vagare genom att vidgas – i vilken mening är till exempel nöjesindustrin industriell? När industripolitik sedan kom att förknippas med reaktiva stödinsatser blev det mer opportunt att i stället tala i termer av närings- och innovationspolitik. Även i detta sammanhang har det varit verkningsfullt att måla upp hotet om att bli omsprungna i den internationella konkurrensen. Sådant tal frammanar en möjlig kris som motiverar och legitimerar satsningar. Men det är inte säkert att riksdagsmännen visste så mycket om de utländska institutioner som sades ligga före och som det gärna hänvisades till, även om de kunde köpa argumentet att de svenska inte borde framstå som efterblivna vid en jämförelse.

Som vi sett i flera kapitel ovan har denna argumentationslinje inte bara blivit långlivad utan även spridits till andra domäner. Den har bli-

26. Utläggningen utgår från avsnittet »Nation och utveckling« i Björck, *Teknikens art*, som sammanför perspektiven i Johannes Fabian, *Time and the other* (New York, 2014) och Michael Adas, *Machines as the measure of men* (Ithaca, 2014). Intressant i sammanhanget är den återkommande iakttagelsen i Marjanen, *Ekonomisk patriotism och civilsamhälle* (t.ex. 77, 140), att det redan under 1700-talet talades om behovet av satsningar för att fäderneslandet inte skulle framstå som efterblivet i den ekonomiska tävlingen mellan nationer.

vit det kanske mest framgångsrika sättet att gentemot politiker plädera för resurser till institutioner för vetenskaplig forskning och utbildning. Men denna argumentationsväg har inte varit framkomlig för alla. Till exempel leder den knappast till övertygande resonemang på konstdomänen – är en tankegång som utgår från framsteg på utvecklingens väg tillämplig på konsten? För somliga har denna moderna argumentation inneburit något av ett språkligt utanförskap, en undantagsposition från vilken svårigheterna att hävda legitimitet och relevans vuxit. Men för andra har efterkälken legat till grund för en retorisk framgångssaga i mer än ett sekel, vilket får sägas vara en lång historia för en bildlig sanning.

*A hat parade through the history of science:
Doctoral educations in the development of the
Swedish higher education system · Summary*

This book examines the emergence of the higher education system in Sweden from an original vantage point, the doctorate, focusing on the diffusion of this key university institution. Positioned at the intersection of education and research, doctoral training is the “solar plexus” of academia and a common denominator of the system’s educational institutions. New doctoral degrees have affected activities in the institutions that acquired them, and these new activities have eventually had repercussions on the doctorate and the older universities.

This primary theme serves as a prism through which broader issues and trends are refracted, such as the transforming expansion of the higher education system and the policies inherent in this process. The primary period of study runs from 1870, when the degree of Doctor of Philosophy was introduced, to 1969, when an ensuing array of doctoral degrees was replaced by a uniform *doktorsexamen*. Over these 100 years, numerous institutions for professional training struggled for the right to confer their own doctoral degrees to train their own teachers. The tall hat became a symbol that unified new and old doctors, while its buckles signified distinctions between different doctorates.

Although informed by theoretical perspectives, the study’s main contributions are empirical. It offers an extensive charting of largely unexplored terrain and challenges the traditionally university-centered historiography of higher education. The book provides a meticulous analysis of a crucial component of the system, the doctorate, whose history illuminates tensions inherited from the past through path dependence. Below, I will elaborate on the points of departure presented

in the first of its 13 chapters, followed by brief comments on the subsequent chapters.

In the *Introduction*, I present my basic research questions: *which* institutions desired a right to confer doctoral degrees, *when* did they do this, *how* did they argue, and *why* did they embark on this quest? While the questions are straightforward, the subject of study is wide-ranging and complex. To address it, I have in the book employed an interpretative framework that integrates five perspectives.

A starting point is a *systems perspective* on higher education. More specifically, I have worked with the notion of a *socio-academic system*, which includes not only university disciplines and professors but also other institutions and actors, such as the Swedish state politicians who decided on legislative reforms and parliamentary funding in the *Riksdag*.

A system comprises interacting elements, which I have construed as institutions, in line with the key claim of (*neo-*)*institutionalism*: institutions matter. Central to one institutionalist perspective is the notion of *path dependence*, the tendency of an institution to persist once established. Central to another strand of institutionalism is the notion of *isomorphism*, the tendency of organizations to imitate others in the same field as a means of gaining credibility in the eyes of peers, most conspicuously by mimicking organizational forms. As institutions, the doctorate and educational institutions subsist in the dynamic tension between the diachronic and synchronic lines of influence that these two institutionalist perspectives highlight. Focusing on institutions allows for the combination of a long timeline and a wide scope. As an institution, the strictly regulated doctorate is a subject of study that can be kept constant in a way that enables comparisons over time and between educational institutions.

I have used *professionalization theory* to interpret what motivated actors to engage in often extended campaigns. I see researchers in, for example, veterinary medicine as part of the veterinary profession – rather than of an academic profession in general – whose domain overlaps that of physicians and has relations to more domains. Together they form a *system of professions* that is dynamic, with inter-professional competition for jurisdiction over adjacent territories and continuous renegotiations of boundaries. In these processes, references to a scientifically credible and domain-specific knowledge base are crucial for building professional legitimacy. The system of professions is linked to the system of education through the institutions.

The notion of *boundary-work* underscores the activities required to maintain the line between science and non-science. This boundary or margin delimits something that can be construed in spatial terms, and I have reasoned in terms of domains from a *marginalist perspective*. Domain suggests domination and the power aspect inherent in claiming a distinguished – discerned and respected – field of your own. On the margin, there was much at stake for parties on both sides of the line, which explains why the process of acknowledging a new kind of research as scientific was so often fraught with controversy. On the margin, the acquisition of a doctorate for an emerging professional domain implied an expansion of the higher education system. Through the official recognition of scientific credibility that a doctorate conferred, institutions for professional training were incorporated into the domain of higher education, and thereby contributed to an expansion of the system that eventually transformed it.

When analyzing how actors argued in relation to academics and politicians – the custodians of true science and of financial and other resources – I have worked in the methodological mode of a contextualizing history of ideas or history of concepts or, more precisely, *history of language usage*, and with the notion of *essentially contested concepts*. Special attention is paid to the use of terms such as “scientific” and “research” in the material, as their applicability in specific cases was often a matter of dispute. I also employ the analysis of metaphorical speech as a methodological tool.

The protracted disputes over resources that enabled activities are related to the organizational evolution that could make an educational institution into a serious contender for a doctorate in the eyes of relevant peers. To ensure comparability across time and institutions, I have systematically explored five features of their formal organization. *Statutory mission*: what is primary and thus a basis for legitimacy? *Governing bodies*: how much influence do external interests have and what power do collegial organs have? *Teachers*: on what merits are they appointed and who assesses applicants? *Basic training*: curriculum structure in relation to width or specialization, compulsion or freedom of choice, practice or theory? *Students*: admission based on domain-specific practical competencies or general-liberal education from the gymnasium/high school?

The sources analyzed include a vast array of archival materials, government commission reports, professional and public debates, parliamentary discussions and decisions.

In the first chapter after the introduction, *The Academics*, I trace the history of the university with international comparisons. I present the older doctorates in the faculties that were initially perceived as higher, and the introduction of the Doctor of Philosophy in the Faculty of Arts (*filosofiska fakulteten*) in 1870, as well as in the private university colleges of Gothenburg and Stockholm in 1903–04. On a broader level, I examine the academic norms that came to influence institutions aspiring to a doctorate, such as specialized schools for professional training (*Fachhochschulen*; *fackhögskolor* in Swedish).

In *The Surgeons*, I focus on the Karolinska Medico-Surgical Institute, established in Stockholm by the King of Sweden in 1810. This attempt to improve the training of physicians by combining academic medicine with practical surgery led to a fierce struggle with the University of Uppsala, just north of the capital, whose Faculty of Medicine found it degrading to collaborate with a mere handicraft school. This prolonged conflict eventually led to the introduction of the first doctorate outside the universities and university colleges. In 1874, Karolinska won the right to organize public defenses of doctoral theses in medicine, and in 1906, to formally confer doctoral degrees.

The Engineers examines the Royal Institute of Technology and its transformation from the Technological Institute, established in 1827, into a German-inspired *Technische Hochschule* in the 1870s, coinciding with Sweden's emergent industrialization and the formation of the engineering profession. In the engineers' forums for discussion, there followed a dispute over the relevance of scientific theory to industrial practice. Ultimately, the professors had to convince academics that research in technology could be scientific in order to obtain approval from the authorities for a doctorate, which was finally granted in 1927. This official recognition was crucial in establishing engineering research as a distinguished field of scientific inquiry. Even though this doctorate was novel in that it was conferred outside the traditional faculties, the ceremonials created around it were anything but new. The engineers wholeheartedly took over venerable academic traditions. This illustrates how unchanging the doctorate was as an institution and the legitimizing potentials of adhering to its forms.

The Veterinarians were initially trained in rural Skara and, from 1821, in Stockholm as well. Professors in pre-clinical subjects were often physicians with more theoretical education, leading to continuous contestation over the boundary between human and veterinary medicine, as

jurisdiction over the veterinarians' knowledge domain was essential for their profession. After significant state investments in buildings, laboratories and professorships, the Veterinary Institute was reformed into the Royal Veterinary College in 1914. With a new mission to provide research-based education, veterinarians argued for a doctorate of their own to train future professors, despite academic opposition. Eventually, they began defending doctoral theses by exemption, producing content for an institutional form that did not yet exist. A doctorate in veterinary medicine was accepted in 1935.

The Agronomists were trained in agricultural institutes, with those in Ultuna and Alnarp, near the university towns of Uppsala and Lund, perceived as providing "higher" education and receiving state funding. The existence of numerous "lower" schools that could seem more relevant to practice highlighted the issue of what constituted "higher" education and its value. These matters were rendered even more complicated with the establishment of the Central Facility for Agrarian Experimentation, which had a research-oriented agenda, in Stockholm in 1906. A triangle drama about the proper location of the highest education in the agricultural domain ensued. Finally, the *Riksdag* in 1932 transformed the Ultuna Institute into the Royal Agricultural College. A licentiate degree in agriculture was introduced in 1936, followed by a doctoral degree in 1942.

The Economists highlights a case distinct from the natural sciences; through this contrast, it illuminates commonalities among polytechnically organized institutions where the distinction between basic and applied was crucial. Education drew on the emerging economic sciences, and training was not organized according to a progression from basic to applied subjects. The Stockholm School of Economics, founded in 1909, was privately funded and organized differently, yet it was incorporated into the state-sanctioned higher education system. The School introduced a licentiate degree in 1943 and was granted the right to confer doctoral degrees in 1946. Initially, the universities had shunned the emerging discipline of business administration, but it was eventually taken up by them and grew to become the largest discipline in the universities, influencing them from within after having passed the line.

The Dentists emerged as a specialized profession relatively late, replacing older craftsmen. Initially, dentists were trained abroad and required state examination to practice, but no formal education was provided. In 1898, an institute of dentistry was established – *within* the Karolin-

ska Institute. This subordination affected the degree of self-determination over matters of odontology and by extension the range of the dentists' professional jurisdiction. After a 1938 *Riksdag* decision on national dental service, the demand for dentists surged, leading to debates about whether dentists should be trained in medical faculties or dental schools. Despite opposition, a Royal Dental College was decided on in 1947, and the Doctor in Odontology was introduced in 1950.

The Foresters were trained in the Forest Institute from 1828, which in 1912 became the Royal College of Forestry. It grappled with a tension that can be applied to other higher education institutions: is the primary purpose of training to advance practical forestry or to impart fundamental insights into biological processes? The professors could rely on fairly established tropes when arguing for resources to transform the College into an institution with the right to confer doctoral degrees: comparable institutions in the national system of higher education had this right; institutions for forestry education in comparable nations already profited from this privilege; if the College did not get a doctorate, Sweden's economically vital silviculture would fall behind in the international competition. In 1940, a licentiate degree was introduced, and in 1950 the institution was granted the rank, resources and recognition of belonging to the realm of science implied by the acquisition of a doctorate.

The Pharmacists were initially close to physicians, and the relationship between the two branches of medicine that evolved was not uncomplicated; albeit of "lower" status, an apothecary could have a much higher income. The inertia in the antiquated system of drug handling transferred into inertia in the profession's education, which involved extended periods of low-paid, apprentice-like practice in pharmacies. The coming of industrially produced pharmaceuticals in the early decades of the 20th century changed the flow of medicines in society. This affected the system of pharmacies and, in time, the education of pharmacists. The Royal Pharmaceutical Institute – initially a private institution established by the Society of Apothecaries in 1837 – was eventually reformed. A licentiate degree in pharmacology was introduced in 1951, followed by a doctoral degree in 1954.

The Reforms opens with an overview of the history of the concept of doctoral education, beginning with its inception in the domain of technology in 1941 and tracing its subsequent spread to academia and politics. This led to the 1969 reform, when licentiate degrees were abolished,

and all different doctoral degrees were replaced by the uniform doctoral degree, the *doktorsexamen*. This reform marked a pivotal shift towards viewing doctoral education as a homogeneous entity, subject to uniform political regulation. The chapter then analyzes four major reforms that played crucial roles in the emergence of a system of higher and, at the same time, mass education. The university statutes were re-regulated and their scope expanded in 1956 and 1964. The 1977 reform introduced legislation that encompassed all post-secondary institutions and made higher education a unifying category. This reform emphasized that all education under this umbrella should be research-based, leading to the introduction of the academic doctorate in institutions with more practice-oriented traditions. The latest major reform, in 1993, is typical of its time. It aimed to free academia from state and political control while increasing competition to enhance excellence and international competitiveness. The closing section returns to doctoral education by analyzing the major reform of 1998 and contrasting it to the 1969 reform. This time, the political desire to streamline doctoral education was enforced through economic measures.

The chapter on *The Artists* examines how fine arts education was incorporated into a system that was supposed to be research-based, starting with the 1977 reform. I trace how these institutions – which enjoyed high cultural status and often requested more freedom for art than ordinary academics dared to ask for research – were compelled to adapt to the requirements of their new institutional setting. I also follow the debates regarding the domain-specific basis for this education, which in 2013 led to the introduction of the concept of *artistic research* into legislation, recognizing it as equal to but distinct from traditional research. The need for special education in these activities became a topic of debate already in 1977, and a special artistic doctoral degree was introduced in 2009, after clashes between path-dependent academic norms and institutions whose primary objectives were not scientific.

In the chapter *Conclusions*, I summarize and compare my findings by first discussing periodization and broader contextualization. I then return to the five analytical perspectives introduced at the outset, which tie together the empirical case studies. The systems perspective decentered the university by highlighting other educational institutions and the interplay between different elements of the system. I argue that this interdependence is overlooked when the history of higher education is viewed solely from the perspective of the university, as if it were always

influencing but never being influenced. The processes of interaction have led to what has been termed an expansive disintegration, which could also be described as the disintegrating expansion of the system. By focusing on institutions, the book combines a system-wide scope with an extended timeline. My perspective contributes to theoretical deliberations by combining two varieties of neo-institutionalism that seldom meet. The notion of isomorphism explains why so many higher education institutions have striven for their own doctoral degree; path dependence accounts for why the doctorate has shown such permanence over time.

My work also contributes to professionalization studies by emphasizing the significance of control over the professional knowledge base. The other side of this production of distinguished knowledge is the circulation in society of new kinds of expertise that gave legitimacy to emerging professions. Moreover, the study emphasizes not just inter-professional competition but also intra-professional contestations, typically between professors in educational institutions and “the men of practice,” who opposed being labeled “lower” by academics they might have considered useless. From my marginalist perspective, the boundary-work along the higher–lower divide is of special interest. Early on, universities were regarded as superior to other educational institutions because they did not cater to lower, practical interests. However, as new institutions emerged that focused on applied rather than pure science and gained public and political esteem, traditional universities began to appear detached from practical concerns. Similarly, a professional education that became too elevated could seem out of touch to practitioners. I summarize this characteristic tension as a chiasm, a rhetorical figure in which two elements are linked in a crosswise relationship.

Higher education relates to lower,

 as practical education to impractical.

The spatial analogies of higher and lower are analyzed from the perspective of language usage, as are significant contested concepts such as science and research, professor and college. I also examine the metaphors in a figure of speech that originated in the technological domain but spread to others: to avoid the risk of falling behind, engineering professors argued, it is essential to invest in technical education and re-

search to foster industrial development and national competitiveness. The next step in this line of reasoning proved successful in the struggle for resources: politicians had to meet the needs of the Royal Institute of Technology, in terms of larger buildings, modern laboratories and more professorships, so that the Institute could meet the needs of Swedish society. (I discuss this in greater detail in English in the article “A distinguished scientific field? Pursuing resources and building institutions for engineering research in Sweden, 1890–1945,” *History and Technology* (2016), 32:4.)

Referenser

Otryckt material

Nedan är de arkiv jag nyttjat listade rakt av; för detaljer hänvisar jag till noterna.

RIKSARKIVET I STOCKHOLM

Departementsarkiv

Civildepartementet

Statsrådsprotokoll

Konseljakter

Ecklesiastikdepartementet

Statsrådsprotokoll

Konseljakter

Finansdepartementet

Konseljakter

Handelsdepartementet

Statsrådsprotokoll

Konseljakter

Jordbruksdepartementet

Statsrådsprotokoll

Konseljakter

Socialdepartementet

Konseljakt

Kommittéarkiv

Yngre kommitté nr 99, Sakkunnige ang. Tandläkarinstitutets utveckling

Yngre kommitté nr 123, Sakkunniga för inredning av Tandläkarinstitutets lokaler

Yngre kommitté nr 244, Sakkunnige för ordnande av den högre lantbruksundervisningen

Yngre kommitté nr 408, Sakkunniga betr. Centralanstaltens för försöksväsendet på jordbruksområdet och en blivande högre lantbruksundervisnings inbördes ställning m.m.

Yngre kommitté nr 546, Sakkunniga ang. inrättande av statens socialhygieniska institut

Yngre kommitté nr 1019, Sakkunniga rörande det framtida ordnandet av tandläkarutbildningen i riket m.m.

Yngre kommitté nr 1079, Universitetslönekommittén

Yngre kommitté nr 1387, Farmaceututbildningssakkunniga

Yngre kommitté nr 1483, Lantbrukshögskolekommitterade

Övriga arkiv

Sundhetskollegium

Övriga ämnesordnade handlingar

Medicinalstyrelsen, äldre huvudarkivet

Farmaceutiska institutets handlingar

Sigfrid Edströms arkiv

Carl Hallendorffs arkiv

RIKSARKIVET I TÄBY

Farmaceutiska institutet

Styrelsens protokoll

Lärarkollegiets protokoll

Handlingar rörande institutets stadgar, stat m.m.

Handlingar rörande lokalerna

Karolinska institutet, Kansliet

Lärarkollegiets protokoll

Koncept till lärarkollegiets skrivelser

Tandläkarhögskolan i Stockholm

Universitetskanslerns skrivelser

Disputationer

Promotion och installation

Tekniska högskolan i Stockholm, Huvudarkivet

Lärarkollegiets protokoll

Handlingar angående högskolans organisation, undervisning, nybyggnad m.m.

RIKSARKIVET I UPPSALA

Lantbrukshögskolan, Sekreteraravdelningen

Lärarrådets protokoll

Handlingar rörande undervisningen, organisation, stadgar m.m.

Handlingar med främmande proveniens

Professor Christian Barthels handlingar, Lantbrukshögskolan

REGERINGSKANSLIET, STOCKHOLM

Utbildningsdepartementet

Regeringsakter

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM

Eli Heckschers arkiv

CENTRUM FÖR NÄRINGS- OCH LIVSHISTORIA, STOCKHOLM

Sveriges Industriförbund

Styrelseprotokoll

HANDELSHÖGSKOLAN I STOCKHOLM

Handelshögskolans arkiv

Direktionens protokoll

Lärarrådets protokoll

Handelshögskoleföreningen i Stockholm Styrelsen Specialakter

Okatalogiserat småtryck (årsberättelser med mera), inbundet i den så kallade gröna serien

KUNGL. TEKNISKA HÖGSKOLAN, STOCKHOLM

KTH:s arkiv

Styrelsens protokoll

Lärarkollegiets protokoll

Kollegienämndens protokoll

MALMÖ STADSARKIV

Stadsfullmäktige i Malmö

STIFTELSEN FÖR EKONOMISK HISTORISK FORSKNING INOM
BANK OCH FÖRETAGANDE, STOCKHOLM
Handelshögskoleföreningen

Knut Wallenbergs arkiv

TAM-ARKIV, TJÄNSTEMÄNS & AKADEMIKERS ARKIV, STOCK-
HOLM

Agrifack

Styrelseprotokoll

Skogsakademikerna

Handlingar rörande organisations- och framtidsfrågor

Officiellt tryck

Nedan listas till att börja med årstryck av olika slag som jag använt mig av och som har en tydligt officiell karaktär; för detaljer hänvisar jag till noterna. Ur *Statskalendern – Sveriges statskalender*, för att vara mer precis – har jag hämtat biografisk information, liksom ur standardverk som inte har samma karaktär av officiellt tryck: *Svenskt biografiskt lexikon* och *Tvåkammarriksdagen 1867–1970: Ledamöter och valkretsar*. Det har inte heller *Svenska Akademiens ordbok*, *SAOB*, som jag vänt mig till för språkbrukshistoriska utredningar. Stadgor och dylikt som inte upptagits i *Svensk författningssamling* har jag listat kronologiskt. Statliga kommittébetänkanden som jag arbetat med är också listade kronologiskt, men kapitelvis för överskådlighetens skull; de få betänkanden som kommit till användning i flera kapitel listas bara i det första.

Riksdagen; det årsvis utgivna riksdagstrycket

Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar

Malmö stadsfullmäktiges handlingar

Stockholms stadsfullmäktiges handlingar

Svensk författningssamling

STADGOR OCH DYLIKT

[Östlund, Krister], »1655 års konstitutioner«, i Per Ström (red.), *Promotionsfesten i Uppsala den 27 maj 2005* (Uppsala, 2005)

- Kongl. Maj:ts nådiga reglemente för det här i staden inrättade Medico chirurgiska institutet: Gifvet Stockholms slott den 6 december 1815* (Stockholm, 1816)
- Kongl. Maj:ts förnyade nådiga reglemente för det i hufvudstaden inrättade Carolinska-medico-chirurgiska institut: Gifvet Stockholms slott den 11 december 1822* (Stockholm, 1822)
- Kongl. Maj:ts Sundhets-collegii beslut, angående ordningen vid de examina och öfrige specimina, som, enligt Kongl. Maj:ts förnyade nådiga reglemente af den 11 december 1822, skola afläggas vid Carolinska medico-chirurgiska institutet i Stockholm; gifvet Stockholm den 5 juni 1823* (Stockholm, 1823)
- Kongl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för Teknologiska institutet i Stockholm: Gifna Stockholms slott den 8 maj 1846* (Stockholm, 1847)
- Kongl. Maj:ts nådiga statuter för universiteterna i Upsala och Lund, gifna Stockholms slott den 2. april 1852, jemte sådana stadganden, som dels innefatta förändringar i eller tillägg till nämnde statuter, dels angå ämnen, hvilka med dem ega sammanhang* (Lund, 1869)
- Ordningsstadga för anställande af de till filosofiske graden enligt Kongl. Maj:ts nådiga skrifvelse af den 18 april 1870 hörande lärdomsprof, af filosofiska fakulteten i Lund antagen den 15 sept. 1871 samt den 16 och 20 november 1872* (Lund, 1873)
- Grundstadgar för Stockholms högskola: Antagna och fastställda af Stockholms högskoleförening den 25 maj 1877* (Stockholm, 1877)
- Ordningstadga för Stockholms högskola: Antagen och fastställd af Stockholms högskoleförening den 4 juni 1878* (Stockholm, 1878)
- Ordningsstadga för Göteborgs högskola: Fastställd vid styrelsens sammanträden den 13 februari och den 2 mars 1891* (Göteborg, 1891)
- Studieplaner samt bestämmelser, råd och anvisningar rörande studierna inom filosofiska fakulteten vid universitetet i Upsala för filosofisk kandidat- och licentiat-examen utgifna på föranstaltande af filosofiska fakulteten I: Humanistiska sektionens läroämnen* (Uppsala, 1894)
- Bahr, Johan von (red.), Kongl. statuter för universiteten i Upsala och Lund jemte viktigare universiteten, särskildt Upsala universitet, rörande Kongl. förordningar, kungörelser, stadgar och bref, kanslersskifvelser, instruktioner och reglementen samt konsistorii-beslut m.m.* (Uppsala, 1897)
- Studiehandbok för afläggandet af examina inom filosofiska fakulteten i Lund: Utgiven af fakulteten* (Lund, 1908)
- Studiehandbok för de studerande vid Karolinska mediko-kirurgiska institutet* (Stockholm, 1908)
- Upsala universitet: Filosofiska fakultetens studiehandbok: 1 Examensstadga Utdrag ur universitetsstatuter samt andra stadgar och förordningar 1908: 2 Studieplaner för fakultetsexamina 1908* (Uppsala, 1908)

BETÄNKANDEN

Akademikerna

Förslag och betänkanden angående universiteten i Upsala och Lund samt Karolinska institutet: Afgifna af därtill i nåder utsedde komiterade (Lund, 1901)

Universitetsexamenskommitténs betänkande 3: Examina samt undervisnings- och studieväsendet inom de filosofiska fakulteterna vid rikets universitet: Betänkande och förslag den 20 mars 1906 afgifna af den af Kungl. Maj:t den 17 oktober 1902 i nåder förordnade kommitté (Stockholm, 1906)

Utredningar och förslag angående universiteten i Upsala och Lund samt Karolinska mediko-kirurgiska institutet: Afgifna af tillkallade sakkunnige inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet (Stockholm, 1907)

Undervisningsdepartementet: Departementalkommitterades betänkande II: 5, afgifvet den 31 december 1912 (Stockholm, 1913)

Betänkande och förslag rörande docentinstitutionen vid universiteten och Karolinska institutet m.m.: Avgivet den 31 oktober 1918 av de av chefen för K. Ecklesiastikdepartementet jämlikt nådigt bemyndigande den 8 februari 1918 tillkallade sakkunnige (Lund, 1918)

Betänkande och förslag rörande det akademiska befordringsväsendet: Avgivet av tillkallade sakkunnige, SOU 1922:17

Betänkande och förslag rörande det akademiska befordringsväsendet och prokanslersinstitutionen: Utarbetat av tillkallade sakkunniga, SOU 1933:10

Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena: Avgivet av inom K. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1935:52

Universitetsberedningen: Utredning i fråga om universitetens verksamhet och organisation, SOU 1937:36

Betänkande med utredning och förslag angående studentexamen: Avgivet av inom Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1937:45

1938 års docentutredning: Betänkande och förslag rörande docentinstitutionen, SOU 1939:41

Kirurgerna

Betänkande och förslag rörande uppförande av nytt kliniskt sjukhus i Stockholm m.m.: Avgivet den 24 oktober 1928 av den jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 24 augusti 1926 tillsatta kommission, SOU 1928:26

Teknikerna

Betänkande af comitén till öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk i underdånighet afgifvet den 20 december 1828 (Stockholm, 1829)

Underdånigt betänkande och förslag angående åtskilliga läroverks förening med Tek-

nologiska institutet och bildandet af en teknisk högskola, afgifvet den 4 november af dertill i nåder utsedde komiterade (Stockholm, 1873)

Afgifna utlåtanden öfver komiterades underdåniga Betänkande och förslag angående åtskilliga läroverks förening med Teknologiska institutet och bildandet af en teknisk högskola (Stockholm, 1874)

Underdånigt betänkande och förslag angående den lägre tekniska undervisningen i riket afgifvet den 21 november 1874 af dertill i nåder utsedde komiterade (Stockholm, 1874)

Underdånigt betänkande och förslag till ordnandet af den högre tekniska undervisningen i riket: Afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 13 juli 1906 för ändamålet tillsatta kommitté, I-II (Stockholm, 1908)

Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande, I-III (Örebro, 1911-12)

Handelsdepartementet: Departementalkommitterades betänkande II:8, afgifvet gemensamt med Kommerskollegiikommittén (Stockholm, 1913)

Veterinärerna

Underdånigt betänkande angående ordnandet af veterinärväsendet, jemte dithörande förslag till instruktioner och stadgar m.m., afgifna den 24 maj 1865 af dertill i nåder förordnade komiterade (Stockholm, 1865)

Underdånigt betänkande och förslag angående veterinärväsendets ordnande, afgifvet den 5 december 1874 af i nåder förordnade komiterade, jemte Sundhets-kollegii i ärendet afgifna utlåtande (Stockholm, 1875)

Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af en statsmedicinsk anstalt: Afgifvet den 30 november 1899 af därtill i nåder utsedde kommitterade (Stockholm, 1899)

Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. XXXVI: Reglering af löneförhållanden m.m. vid Veterinärinstitutet (Stockholm, 1913)

Distriktsveterinärlönesakkunnigas utredning och förslag beträffande ordnandet av distriktsveterinärernas anställnings- och avlöningsförhållanden, SOU 1930:18

Agronomerna

Underdånigt betänkande af de utaf Kongl. Maj:t förordnade komiterade för verkställande af undersökning rörande förvaltningen och hushållningen vid Ultuna landbruks-institut jemte deröfver underdåniga utlåtanden (Stockholm, 1878)

Underdånigt betänkande angående organisationen af rikets landbruksläroverk: Afgifvet af den härför af Kongl. Maj:t i nåder tillsatta komité (Stockholm, 1884)

Betänkande rörande ordnandet af jordbruksförsöksväsendet inom vårt land (Lund, 1901)

- Betänkande angående ordnande af den lägre landbruksundervisningen: Afgifvet af den för ändamålet af Kungl. Maj:t den 14 juni 1907 tillsatta kommitté, I–II (Stockholm, 1909)*
- Utredning och förslag angående upprättandet av en lantbrukshögskola samt om lantmäteriuundervisningens eventuella förläggande till densamma: Avgivet av sakkunnige tillkallade den 17 februari 1911 av statsrådet och chefen för K. Jordbruksdepartementet (Stockholm, 1913)*
- Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande: Avgivet av Högre lantbruksundervisningssakkunniga, SOU 1927:32*
- Utredning beträffande Centralanstaltens för försöksväsendet på jordbruksområdet och en blivande högre lantbruksundervisnings inbördes ställning: Avgivet av tillkallade utredningsmän, SOU 1929:19*
- Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område: Avgivet av tillkallade utredningsmän, SOU 1934:4*
- Betänkande angående husdjursförsöksverksamhetens organisation: Avgivet den 13 juni 1935 av tillkallad utredningsman, SOU 1935:29*

Ekonomerna

- Handels- och sjöfartskomitén VII: Utlåtande och förslag af den 12 december 1900 rörande vissa åtgärder till främjande af Sveriges direkta utrikes handel, särskildt på aflägsna länder (Stockholm, 1901)*
- Åke Munthe & Alfred Nordfelt, Handelshögskola i Stockholm: Redogörelse och förslag enligt nådigt uppdrag afgifna den 26 februari 1907 (Stockholm, 1907)*

Tandläkarna

- Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. XX: Reglering af löneförhållanden m.m. beträffande Tandläkareinstitutet (Stockholm, 1909)*
- Om tandvård för skolungdomen: Betänkande avgivet den 15 augusti 1917 av tillkallade sakkunniga (Stockholm, 1917)*
- Utlåtande och förslag angående omorganisation av tandläkarundervisningen genom upprättande av en tandläkarhögskola: Avgivet av inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga (Stockholm, 1920)*
- Högskolornas löne regleringskommittés betänkanden II: Fackhögskolor och övriga vetenskapliga anstalter, SOU 1922:13*
- Betänkande angående ordnande av folktandvård (allmännelig tandvård): Avgivet av inom Kungl. Socialdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1928:17*
- Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del I: Avgivet av 1944 års tandläkarutbildningssakkunniga, SOU 1946:12*

Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del II hjälpkrafterna: Avgivet av 1944 års tandläkarutbildningssakkunniga, SOU 1946:87

Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m.m. del III tandläkarinstitutens organisation m.m.: Avgivet av 1944 års tandläkarutbildningssakkunniga, SOU 1947:9

Den prekliniska tandläkarutbildningens ordnande, SOU 1951:50

Jägmästarna

Underdånigt betänkande och förslag angående åtgärder för befrämjande af en förbättrad skogshushållning: Afgifvet den 28 juni 1856 af den dertill i nåder förordnade komité (Stockholm, 1856)

Underdånigt betänkande af den för utredning angående lämpliga åtgärder för främjande af den enskilda skogshushållningen af Kongl. Maj:t den 6 oktober 1896 förordnade komité (Stockholm, 1899)

Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. VI: Reglering af löneförhållanden m.m. vid skogsstaten och de allmänna skogsläroverken (Stockholm, 1907)

Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen: Afgifvet af de den 7 april 1906 inom Kungl. Jordbruksdepartementet tillkallade sakkunnige (Stockholm, 1908)

Yttranden i anledning av Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen: Afgifvet af de den 7 april 1906 inom Kungl. Jordbruksdepartementet tillkallade sakkunnige (Stockholm, 1909)

Betänkande med förslag till omorganisation av den högre skogsundervisningen: Avgivet den 7 december 1934 av styrelsen för Skogshögskolan och Statens skogsförsöksanstalt, SOU 1935:9

Utredning rörande skogsnärings ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringsens bärkraft II: Åtgärder för främjande av en ändamålsenlig virkesproduktion: 1936 års utrednings betänkande nr 2 avgivet den 26 november 1938, SOU 1938:58

Betänkande med förslag angående utbyggnad av Lantbruks-, Skogs- och Veterinärhögskolorna: Avgivet av 1946 års högskoleutredning, SOU 1947:67

Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område: Betänkande av 1956 års skogshögskole- och skogsforskningskommitté, SOU 1960:17

Farmaceuterna

Underdånigt betänkande afgifvet af den af Kungl. Maj:t den 3 oktober 1902 tillsatta kommitté rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden m.m. XXVI: Reglering af löneförhållanden m.m. beträffande Farmaceutiska institutet (Stockholm, 1910)

Betänkande och förslag avgivet av den av Kungl. Maj:t den 23 september 1912 tillsatta kommittén för apoteksväsendets i riket ordnande vid 1920 års utgång III: Bilagor (Stockholm, 1920)

Högskolornas lönerregleringskommittés betänkanden I: Allmänna synpunkter: Universiteten i Uppsala och Lund samt Karolinska mediko-kirurgiska institutet (Stockholm, 1921)

Betänkande med förslag till förordning angående handel med farmaceutiska specialiteter: Avgivet av apotekssakkunniga av år 1931 den 20 juli 1932, SOU 1932:20

Utredning och förslag rörande organisationen av den farmaceutiska undervisningen och därmed sammanhängande frågor: Avgivet av Farmaceututbildningssakkunniga, SOU 1948:46

Reformerna

Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande I: Allmänna uppgifter angående den tekniskt-vetenskapliga forskningsverksamhetens nuvarande läge m.m.: Allmänna synpunkter rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen: Erforderliga åtgärder för den tekniskt-vetenskapliga forskningens främjande och statens medverkan därvid, SOU 1942:6

Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område, SOU 1944:43

Betänkande rörande organisatoriska åtgärder för den medicinska forskningens främjande: Avgivet av tillkallade sakkunniga, SOU 1944:55

Socialutbildningssakkunniga II: Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m.m., SOU 1946:30

Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m.: Avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén, SOU 1946:74

De medicinska högskolornas organisationskommitté I: Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning, SOU 1946:76

Naturvetenskapliga forskningskommittén II: Förslag till reformer rörande doktorsavhandlingar och annan publiceringsverksamhet inom naturvetenskaperna: Den marinbiologiska forskningen: Utbildningen av laboratoriebiträden, SOU 1946:77

1945 års universitetsberedning II: Akademiska lärarbefattningar samt anslag till den vetenskapliga utbildningen m.m., SOU 1946:81

De medicinska högskolornas organisationskommitté II: Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning, SOU 1947:66

Om inrättande av ett rättsvetenskapligt forskningsråd: PM utarbetad av inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1949:52

1945 års universitetsberedning VI: Den vetenskapliga publikationsverksamheten, personal-, institutions- och stipendiefrågor m.m., det akademiska befordringsväsendet, SOU 1951:9

- Vidgat tillträde till högre studier: Utredning av Folke Schmidt, SOU 1952:29*
- Den akademiska undervisningen: Forskarrekryteringen: 1955 års universitetsutredning I, SOU 1957:24*
- Forskningens villkor och behov: 1955 års universitetsutredning V, SOU 1958:32*
- Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning: 1955 års universitetsutredning VII, SOU 1963:9*
- Universitetsväsendets organisation: Rapport av Statskontoret: 1955 års universitetsutredning VII: Bihang, SOU 1963:10*
- Forskarutbildning och forskarkarriär: Betänkande avgivet av 1963 års forskarutredning, SOU 1966:67*
- Forskarutbildning och forskarkarriär: Bilagor, SOU 1966:68*
- Högskolan: Betänkande av 1968 års utbildningsutredning, SOU 1973:2*
- Fria universitet och högskolor, Ds 1992:1*
- Frihet, ansvar, kompetens: Grundutbildningens villkor i högskolan: Betänkande av Högskoleutredningen, SOU 1992:1*
- Ersättning för kvalitet och effektivitet: Utformning av ett nytt resurstilldelningssystem för grundläggande högskoleutbildning, SOU 1993:3*
- Från verksförordning till myndighetsförordning: Betänkande av Utredningen om en översyn av verksförordningen, SOU 2004:23*
- Självständiga lärosäten: Betänkande av Autonomiutredningen, SOU 2008:104*
- Utvecklad ledning av universitet och högskolor: Betänkande av Ledningsutredningen, SOU 2015:92*
- Konstnärerna*
- Musikutbildning i Sverige: Betänkande I avgivet av 1965 års musikutbildningskommitté, SOU 1968:15*
- Högskolor för konstnärlig utbildning: Betänkande avgivet av Konstnärsutbildnings-sakkunniga, SOU 1970:66*
- Musiken – människan – samhället: Musikutbildning i framtidsperspektiv: Principbetänkande av Organisationskommittén för högre musikutbildning, SOU 1976:33*
- Konstnärlig högskoleutbildning: Betänkande av Utredningen om konstnärliga högskoleutbildningar, SOU 1992:12*
- Resurser för högskolans grundutbildning: Betänkande av Högskoleutredningen, SOU 1992:44*
- Konstnärligt utvecklingsarbete, Ds 1993:3*
- Campus för konst: Betänkande av Utredningen om samlokalisering och eventuell verksamhetsmässig integrering av de konstnärliga högskolorna i Stockholm, SOU 1998:10*
- Resurser för kvalitet: Slutbetänkande av Resursutredningen, SOU 2007:81*

Tidningar, tidskrifter, organisationstryck

Här listas dagstidningar och annat mer eller mindre periodiskt tryck jag använt mig av som primärmaterial. Artiklar ur tidskrifter med karaktär av sekundärmaterial listas bland övrigt tryckt material; artiklar som inte diskuterar i brödtexten utan bara anförs i noterna har jag inte listat separat.

Aftonbladet

Dagens Nyheter

Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

Nya Dagligt Allehanda

Svenska Dagbladet

Sydsvenska Dagbladet

Upsala Nya Tidning

Berättelse över verksamheten vid Lantbrukshögskolan under läsåret [olika år]

Cirkulär: Sveriges Allmänna exportförening

Den svenska marknaden

Ekonomen

Ekonomisk tidskrift

Farmaceutisk revy

Farmaceutisk tidskrift

Förhandlingar vid Svenska Läkaresällskapets sammankomster

Handelshögskolan i Göteborg: Årsberättelse [olika år]

Handlingar till Lantbruksveckan: År [olika år]

Hygienisk revy

Kongl. Landbruks-akademiens handlingar och tidskrift

Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok

Kunstkritikk

Landtmannen

Meddelanden från Sveriges Industriförbund

Nationalekonomiska föreningens förhandlingar

Odontologisk tidskrift

Odontologiska föreningens tidskrift

Skogen

Skogsveckan [olika datum och år]: Program

Skogsvårdsföreningens tidskrift

Svensk farmaceutisk tidskrift

Svensk tandläkaretidskrift

Svensk veterinärtidskrift

Sveriges Allmänna handelsförenings månadsskrift
 Sveriges Tandläkareförbunds tidning
 Teknisk tidskrift
 Tidskrift för affärsekonomi
 Tidskrift för skogshushållning
 Tidskrift för veterinärer, hästvänner och landthushållare
 Tidskrift för veterinärer och landthushållare
 Tidskrift för veterinärmedicin och husdjursskötsel
 Upsala läns Kongl. Landthushållningssällskaps handlingar
 Årsskrift från Föreningen för skogsvård i Norrland

Övrigt tryckt material

- Abbott, Andrew, *The system of professions: An essay on the division of expert labor* (Chicago, 1988)
 Abbott, Andrew, »An old institutionalist reads the new institutionalism«, *Contemporary sociology* (1992)
 Abbott, Andrew, »Things of boundaries«, *Social research* (1995)
 Abbott, Andrew, »Linked ecologies: States and universities as environments for professions«, *Sociological theory* (2005)
 Adas, Michael, *Machines as the measure of men: Science, technology, and ideologies of Western dominance*, 2 uppl. (Ithaca, 2014)
 Adelsköld, Carl, Göran Adelsköld, Claes Fries & Jöran Fries (red.), *Skogshögskolans studentkår 75 år* (Umeå, 1980)
 Afzelius, Gunnar, »Tre decennier med Apotekarsocieteten – en återblick«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1954)
 Ager, Bengt, *Skogsarbetets humanisering och rationalisering från 1900 och framåt* (Luleå, 2014)
 Agevall, Ola & Gunnar Olofsson, »Den högre utbildningens professionella fält«, i Thomas Brante, Kerstin Svensson & Lennart Svensson (red.), *Det professionella landskapets framväxt* (Lund, 2019)
 Ahlberg, Karl, *Den svenska farmaciens historia* (Stockholm, 1908)
 Ahlberg, Karl, *Apotekarsocieteten 1778–1928: Minnesskrift* (Stockholm, 1928)
 Ahlberg, Karl & C.F.V. Schimmelpfennig (red.), *Författningar m.m. angående apoteksväsendet i Sverige: Omfattande tiden från och med år 1683 till och med den 2 okt. 1903*, 2 uppl. (Stockholm, 1903)
 Ahlbäck, Anders, »Unwelcome knowledge: Resistance to pedagogical knowledge in a university setting, c. 1965–2005«, i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari Nordberg (red.), *Circulation of knowledge: Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018)

- Ahlbäck Öberg, Shirin, »Regeringsformen och de statliga lärosätena – akademisk frihet med svaga skyddsräcken«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2024)
- Ahlström, Axel, *Göteborgs handelsinstitut 1826–1896: Några anteckningar till institutets historia* (Göteborg, 1897)
- Albach, Horst, »Ernst Walb – den förste professorn i handelsteknik«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Albach, Horst, »Walter Mahlberg – den förste företagsekonomiprofessorn i Göteborg«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Alnarpsinstitutet 100 år: En festskrift* (Alnarp, 1962)
- Althin, Torsten, *KTH 1912–62: Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm under 50 år* (Stockholm, 1979)
- Alvelid, Sven, »Agrifack 40 år«, *Agrifack* (1982:2)
- Alvesson, Mats, *Tomhetens triumf: Om grandiositet, illusionsnummer & nollsummespel* (Stockholm, 2011)
- Andersson, Catrin, *Tudelad trots allt: Dualismens överlevnad i den svenska staten 1718–1987* (Stockholm, 2004)
- Andersson, Sigfrid (red.), *Alnarps matrikel: Matrikel över lärare och elever i agrom- och konsulentkurserna vid Alnarp 1862–1933* (Åkarp, 1935)
- Andolf, Göran, *Spärr vid universiteten? Debatten om dimensioneringen av den högre utbildningen 1957–1973*, Ds U 1974:4
- Andolf, Göran, *Utbildning och forskning: Debatten om den högre utbildningens forskningsanknytning 1957–1973*, Ds U 1975:15
- Andrén, Carl-Gustaf, *Visioner, vägval och verkligheter: Svenska universitet i utveckling efter 1940* (Lund, 2013)
- »Apotekare- och provisors-examen«, *Farmaceutisk tidskrift* (1867)
- Appelgren, Lars-Erik, Ingemar Jämte & Karin Östensson (red.), *Veterinär – yrke i förvandling: Från manligt till kvinnligt, från ensamvarg till lagarbetare: Sveriges Veterinärförbund 150 år* (Stockholm, 2010)
- Arbetarrörelsens efterkrigsprogram: De 27 punkterna med motivering* (Stockholm, 1944)
- Arrhenius, Svante, *Kemien och det moderna livet* (Stockholm, 1919)
- Ash, Mitchell, »Bachelor of what, master of whom? The Humboldt myth and historical transformations of higher education in German-speaking Europe and the US«, *European journal of education* (2006)
- Augier, Mie & James March, *The roots, rituals, and rhetorics of change: North American business schools after the Second world war* (Stanford, 2011)
- »Avdelningen för arbetslära«, i *Statens skogsforskningsinstitut 1902–1952* (Stockholm, 1952)
- Baraldi, Enrico, Hjalmar Fors & Anders Houltz (red.), *Taking place: The spatial contexts of science, technology and business* (Sagamore Beach, 2006)
- »Barrträd i lagerlunden«, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 16/3 1957

- Bartelse, Jeroen, *Concentrating the minds: The institutionalisation of the graduate school innovation in Dutch and German higher education* (Utrecht, 1999)
- Barthel, Christian, *Mikroorganismerna i lantbrukets och industriens tjänst: Populär framställning* (Stockholm, 1916)
- Barthel, Christian, *En mejeriforskare minns* (Stockholm, 1954)
- Baschung, Lukas, *Doctoral education's reform in Switzerland and Norway: A public management analysis* (Bern, 2013)
- Bassnett, Susan, Ann-Christine Frandsen & Keith Hoskin, »The unspeakable truth of accounting: On the genesis and consequences of the first 'non-glottographic' statement form«, *Accounting, auditing & accountability journal* (2018)
- Bedoire, Fredric & Per Thullberg, *Stockholms universitet 1878–1978* (Stockholm, 1978)
- Bennich-Björkman, Li, *Learning a passionate profession: The failing of political reform in higher education – a Swedish example* (Stockholm, 1993)
- Bennich-Björkman, Li, *Organising innovative research: The inner life of university departments* (Oxford, 1997)
- Berg, R. F., »Handelsinstitutet«, *Sydsvenska Dagbladet*, 1/5 1904
- Berger, Peter & Thomas Luckmann, *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge* [1966] (London, 1991)
- Berglund, Hadar, »En krönika«, i Hadar Berglund & Kurt Grönfors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg 1923–1971: En minnesbok* (Göteborg, 1977)
- Bergsjö, N., »En återblick: De extra jägmästarnas förbunds 25-åriga verksamhet 1908–1933«, *Skogen* (1933)
- Bergström, Anders, Lars Marcus & Daniel Koch, *KI – arkitektur och kunskapsmiljö: Tävligen, etableringen, förnyelsen* (Stockholm, 2010)
- Berner, Boel, *Sakernas tillstånd: Kön, klass, teknisk expertis* (Stockholm, 1996)
- Berner, Boel, *Teknikens värld: Teknisk förändring och ingenjörsarbete i svensk industri*, 2 uppl. (Lund, 2012)
- Bernhard, Carl Gustaf, *Huset på höjden: Självbiografiska anteckningar* (Stockholm, 2000)
- Bertilsson, Fredrik, *Frihetstida policyskapande: Uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766* (Huddinge, 2017)
- Berättelse om förhandlingarne vid Skogsmötet i Stockholm år 1866 (Stockholm, 1868)
- »Betänkande avgivet av kommitterade för utredning angående elevutbildningen«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1927)
- Bexell, Oloph, *Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet 1916–2000: Historiska studier* (Uppsala, 2021)
- Billing, Julius, »Den odontologiska vetenskapens förutsättningar, uppgift och arbetsmetoder«, i *Utlåtande och förslag angående omorganisation av tandläkarundervisningen genom upprättande av en tandläkarhögskola: Avgivet*

- av inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga* (Stockholm, 1920)
- Billing, Julius, »Några huvuddrag i tandläkarundervisningens och Tandläkarinstitutets utveckling i Sverige till höstterminen år 1923«, i Birger Östman, Yngve Hildebrand & Gösta Westin (red.), *Festskrift utgiven i anslutning till invigningen av Tandläkarinstitutets nya lokaler den 27 oktober 1923* (Stockholm, 1923)
- Björck, Henrik, *Teknikens art och teknikernas grad: Föreställningar om teknik, vetenskap och kultur speglade i debatterna kring en teknisk doktorsgrad, 1900–1927* (Stockholm, 1992)
- Björck, Henrik, *Teknisk idéhistoria* (Göteborg, 1995)
- Björck, Henrik, *Staten, Chalmers och vetenskapen: Forskningspolitisk formering och sociala ingenjörer under Sveriges politiska industrialisering 1890–1945* (Nora, 2004)
- Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare* (Stockholm, 2008)
- Björck, Henrik, »Ingenjörerna«, i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: 1900-talet* (Stockholm, 2009)
- Björck, Henrik, »Teknik och bildning i begreppshistorisk belysning«, i Åke Ingerman, Karin Wagner & Ann-Sofie Axelsson (red.), *På spaning efter teknisk bildning* (Stockholm, 2009)
- Björck, Henrik, »Kollegialitet och konkurrens«, i Tomas Forser & Thomas Karlsohn (red.), *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter* (Göteborg, 2013)
- Björck, Henrik, *Om kollegialitet* (Stockholm, 2013)
- Björck, Henrik, »Makt och myndighet i högskolans samtidshistoria: Reaktionen på nedmonteringen av kollegialiteten«, i Nils Andersson & Mats Greiff (red.), *Från Göteborg till Malmö via Königsberg: En resa i idéhistoria, idrott, kultur och bildning: Till Lennart Olausson en festskrift* (Malmö, 2015)
- Björck, Henrik, »A distinguished scientific field? Pursuing resources and building institutions for engineering research in Sweden, 1890–1945«, *History and technology* (2016)
- Björck, Henrik, »Perspektiv på universitetens ledningsfrågor – ett svenskt exempel«, *Nya Argus* (2016:9–10)
- Björck, Henrik, »Alltför mänskligt: Veterinärhögskolans kamp med och mot humanmedicinen«, i Karl Bruno & Per Lundin (red.), *Önskad och ifrågasatt: Lantbruksvetenskapernas akademisering i 1900-talets Sverige* (Lund, 2020)
- Björck, Henrik, »Institutionsbygge i gränsland: Om tillkomsten av Veterinärbakteriologiska anstalten«, i Motzi Eklöf (red.), *Humant: Oss djur emellan i medicin och samhälle förr och nu* (Malmköping, 2020)
- Björck, Henrik, *Vetenskap och affärer: Ekonomutbildningens akademisering speglad i Handelshögskolans bana genom 1900-talets första hälft* (Göteborg, 2023)

- Björck, Henrik & Thomas Kaiserfeld, »Akademiens historia«, i Johan Kärfelt, Karl Grandin & Solveig Jülich (red.), *Kunskap i rörelse: Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället* (Göteborg, 2018)
- Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüick* (Lund, 1992)
- Blomqvist, Göran, *Från de lärdaas republik till Sveriges Universitetslärarförbund 1: Äldsta tid till 1940* (Stockholm, 1994)
- Blomqvist, Hans, utifrån manuskript av Ivar Dyrendahl, *Veterinärinrättningen i Stockholm 1821–1880* (Stockholm, 2006)
- Boberg, Johan, »Lärosätenas interna organisation: Kollegialitet, demokrati och linjestyrning«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2022)
- Bommenel, Elin, *Sockerförsöket: Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa* (Lund, 2006)
- Boström, Christopher Jacob, *Grundlinjer till filosofiska statsläran: Allmänna delen* (Uppsala, 1859)
- Bot för boskaps sot: *Svensk veterinärmedicin 200 år* (Skara, 1975)
- Bragesjö, Fredrik, Aant Elzinga & Dick Kasperowski, »Continuity or discontinuity? Scientific governance in the pre-history of the 1977 law on higher education and research in Sweden«, *Minerva* (2012)
- Brandt, Thomas, Mats Ingulstad, Eirinn Larsen, Marte Mangset & Vera Schwach, *Avhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie* (Bergen, 2019)
- Brante, Thomas, *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället* (Stockholm, 2014)
- Brante, Thomas, Kerstin Svensson & Lennart Svensson (red.), *Det professionella landskapets framväxt* (Lund, 2019)
- Brante, Thomas, Steve Fuller & William Lynch (red.), *Controversial science: From content to contention* (Albany, 1993)
- Broberg, Gunnar, »Vetenskapssocieteten sjuttiofem år«, *Vetenskapssocieteten i Lund: Årsbok* (1995)
- Broberg, Gunnar, »Vetenskap«, i Charlotte Christensen-Nugues, Gunnar Broberg & Svante Nordin (red.), *Kunskapens kretsar: Essäer om kunskap, bildning och vetenskap genom tiderna* (Lund, 2008)
- Broberg, Gunnar, »Historien: Att skriva om ett universitet«, i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådaderna: Lunds universitet och omvärlden* (Lund, 2017)
- Broberg, Gunnar (red.), *Til at stvdera lækedom: Tio studier i svensk medicinhistoria* (Lund, 2008)
- Brodow Inzaina, Anna, *Konstnärliga projekt & experiment: Beviljade bidrag ur Sveriges Bildkonstnärskommittés 1976–2007* (Stockholm, 2014)
- Broocman, Carl Ulric, *Berättelse om Tysklands undervisningsverk ifrån dess äldsta tid intill närvarande tider, II* (Stockholm, 1808)

- Broström, Lovisa, *Medelklassen: 200 år i samhällets mitt* (Stockholm, 2023)
- Bruszt, Gabor, »Jägmästaryrket – en professionell episod?«, i Carl Adelsköld, Göran Adelsköld, Claes Fries & Jöran Fries (red.), *Skogshögskolans studentkår 75 år* (Umeå, 1980)
- Brynte, Bengt, C. L. *Obbarius: En nydanare i Bergslagens skogar vid 1800-talets mitt* (Stockholm, 2002)
- Bäckman, Nils, Hans Grahnén & Peter Ollinen, *Tandvård för folket: Förhistorien och spelet bakom folktandvårdens tillkomst år 1938* (Umeå, 1988)
- Cahan, David, »The institutional revolution in German physics, 1865–1914«, *Historical studies in the physical sciences* (1985)
- Cardoso, Sónia, Sandra Santos, Sara Diogo, Diana Soares & Teresa Carvalho, »The transformation of doctoral education: A systematic literature review«, *Higher education* (2022)
- Carlbon, Terry, *Högskolelokaliseringen i Sverige 1950–1965: En studie i politiskt inflytande* (Uppsala, 1970)
- Carlhed Ydhag, Carina, »Det medicinska fältet«, i Thomas Brante, Kerstin Svensson & Lennart Svensson (red.), *Det professionella landskapets framväxt* (Lund, 2019)
- Carlson, Benny & Mats Lundahl, *Ett forskningsinstitut växer fram: IUI från grundandet till 1950* (Stockholm, 2014)
- Carlson, Bernard, »From order to messy complexity: Thoughts on the intellectual journey of Thomas Parke Hughes«, *Technology and culture* (2014)
- Carlson, Sune, *Högskoleutbildning och affärsmannakarriär* (Stockholm, 1938)
- Carlson, Sune, *Studier utan slut: Ekonomi, företag, människor* (Stockholm, 1983)
- Carlsson, Mikael, »William Chalmers testamente och den Chalmersska slöjdskolan«, *Polhem* (1997)
- Case, Jennifer, »The historical evolution of engineering degrees: Competing stakeholders, contestation over ideas, and coherence across national borders«, *European journal of engineering education* (2017)
- Cassel, Gustav, »Den högre ekonomiska undervisningen för handel och industri«, *Ekonomisk tidskrift* (1907)
- Christenson, Ivan, *Veterinär-inrättningen i Göteborg 1823–1872 och Ett bohuslänskt veterinärdistrikt genom 120 år* (Göteborg, 1962)
- Claesson, Cecilia, *Apotekaryrke i förändring: En socialfarmaceutisk studie av apotekarnas yrkesutveckling och professionella status* (Uppsala, 1989)
- Claesson, Cecilia, »Farmaceutiska sammanslutningar«, i Rune Lönngren (red.), *Svensk farmaci under 1900-talet*, III (Stockholm, 1999)
- Clark, Burton, *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective* (Berkeley, 1983)
- Clark, Burton (red.), *The academic profession: National, disciplinary, and institutional settings* (Berkeley, 1987)

- Clark, William, *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006)
- Clegg, Sue, »Conceptualising higher education research and/or academic development as 'fields': A critical analysis«, *Higher education research & development* (2012)
- Connolly, William, *The terms of political discourse*, 3 uppl. (Oxford, 1993)
- Cronlund, Anders & Lennart Paalzow, »Farmaceutisk utbildning«, i Rune Lönngren (red.), *Svensk farmaci under 1900-talet*, II (Stockholm, 1999)
- Cronqvist, Marie & Alexander Maurits (red.), *Det goda seminariet: Forskar-seminariet som lärandemiljö och kollegialt rum* (Göteborg, 2016)
- Cunningham, Andrew & Perry Williams, *The laboratory revolution in medicine* (Cambridge, 1992)
- Dahlander, Gustaf Robert, *Om den tekniska undervisningen i några af Europas länder* (Göteborg, 1866)
- Dahlberg, Gunnar, *Utarbetandet av en medicinsk doktorsavhandling* (Uppsala, 1942)
- Dahlén, Gotthard (red.), *Svenska tandläkare i ord och bild: Ett porträttgalleri med biografiska data över alla nu levande svenska legitimerade tandläkare* (Stockholm, 1949)
- Dahlström, Hjalmar, »Svenska Veterinärläkareföreningens historia 1860–1910«, *Svensk veterinärtidskrift* (1912)
- Dalberg, Tobias, *Mot lärdomens topp: Svenska humanisters och samhällsvetares ursprung, utbildning och yrkesbana under 1900-talets första hälft* (Uppsala, 2018)
- Danielsson-Tham, Marie-Louise, »Köttkontrollens historia: Från allmänna slakthus till Livsmedelsverket«, *Vår föda* (2003:5)
- Dannström, Carl Leonard, *Kan Veterinär-inrättningen i Stockholm organiseras på ett ändamålsenligare sätt utan ökade statsanslag? En framställning* (Stockholm, 1847)
- De Geer, Hans, »C. Tarras Sällfors – Sveriges förste professor i industriell ekonomi och organisation«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Dellgran, Peter, »Vetenskapens mål och mening: Uppfattningar om forskningens uppgifter inom vårdvetenskap, utbildningsvetenskap och socialt arbete«, *Socionomen: Forskningssupplement*, nr 43: digital publicering (2018)
- Dellgran, Peter & Staffan Höjer, *Kunskapsbildning, akademisering och professionalisering i socialt arbete* (Göteborg, 2000)
- Dellgran, Peter & Staffan Höjer, »Varför forskarutbildning? Motiv, aspirationer och drivkrafter bland disputerade sjuksköterskor, lärare och socio-nomer«, *Socialvetenskaplig tidskrift* (2017)
- Den högre ingenjörsutbildningen i Sverige: Föredrag och diskussion vid Svenska Teknologföreningens årsmöte den 14 mars 1913* (Stockholm, 1913)

- DiMaggio, Paul & Walter Powell, »The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality« [1983], i Paul DiMaggio & Walter Powell (red.), *The new institutionalism in organizational analysis* (Chicago, 1991)
- Djurberg, Gösta, Erik Söderström & Ulf Ribers (red), *Svenska Forstmästareförbundet 1903–1953* (Filipstad, 1953)
- Dryler, Helen, *Forskarutbildningsreformen 1998 – genomströmning och examination* (Stockholm, 2007)
- Dunlop, Robert, »Bourgelat's vision for veterinary education and the remarkable spread of the veterinary 'meme'«, *Journal of veterinary medical education* (2004)
- Edenman, Ragnar, »Aktuella problem och framtidsperspektiv på forskningens område«, i *Vetenskapen i framtidens samhälle* (Stockholm, 1963)
- Edgerton, David, *The shock of the old: Technology and global history since 1900* (Oxford, 2007)
- Edling, Marta, »Konst som forskningsområde«, *Hjärnstorm*, nr 76–77 (2002)
- Edling, Marta, »Konstnärlig forskning och utveckling i Sverige 1977–2008: Några reflektioner över en historia som tycks upprepa sig«, i Torbjörn Lind (red.), *Konst och forskningspolitik – konstnärlig forskning inför framtiden* (Stockholm, 2009)
- Edling, Marta, »Att sätta sitt konstnärliga arbete i perspektiv: Konstnärlig forskning på Valand kring decennieskiftet 1990«, i Kristoffer Arvidsson & Jeff Werner (red.), *Omskakad spelplan: Konsten i Göteborg under 1980- och 1990-talet* (Göteborg, 2010)
- Edling, Marta, *Fri konst? Bildkonstnärlig utbildning vid Konsthögskolan Valand, Konstfackskolan och Kungl. Konsthögskolan 1960–1995* (Göteborg, 2010)
- Edling, Marta, »Att förbereda sig för 'rummet av möjligheter': Om skolornas antagning, fria utbildning och starka fältberoende«, i Martin Gustavsson, Mikael Börjesson & Marta Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi: Tillgångar inom utbildningar och fält, 1938–2008* (Göteborg, 2012)
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm, 1996)
- Edling, Nils, *De areella näringarnas välgörare: Kungl. Skogs- och lantbruksakademien och dess donatorer* (Stockholm, 2010)
- Ek, Helena, *Vetenskap och vård: Karolinska sjukhuset 1940–2018* (Stockholm, 2021)
- Ekerholm, Helena, Karl Grandin, Christer Nordlund & Patience Schell (red.), *Understanding field science institutions* (Sagamore Beach, 2017)
- Eklund, Magnus, *Adoption of the innovation system concept in Sweden* (Uppsala, 2007)
- Eklöf, Motzi, *Läkarens ethos: Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890–1960* (Linköping, 2000)

- Eklöf, Motzi, *Fallet Blända: Statens serumtillverkning, en skandal och vetenskaplig krishantering* (Malmköping, 2018)
- Ekström, Stig, »Den farmaceutiska utbildningens historia i Sverige«, i Andreas Hugerth, Pär Sundquist & Karin Östh (red.), *Farmaceutiska studentkåren 1896–1996* (Stockholm, 1996)
- Ekström, Stig & Bengt Danielsson, *Den farmaceutiska utbildningens historia i Sverige: Jubileumsskrift utgiven till 150-årsminnet av Farmaceutiska institutets grundande* (Uppsala, 1987)
- Elander, Karl, »Ett nytt svenskt tandläkareinstitut?«, *Sveriges Tandläkareförbunds tidning* (1918)
- Elander, Karl, »Skärskådande av en 'kritik'«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1920)
- Eldelin, Emma, »De två kulturerna« flyttar hemifrån: C. P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005 (Stockholm, 2006)
- Eliasson, Per, *Skog, makt och människor: En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875* (Stockholm, 2002)
- Eliasson, Per, »Statsskogarna: Skogsvård, mekanisering och institutionell förändring«, i Hans Antonson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900: Studier av de areella näringarnas geografi och historia* (Stockholm, 2011)
- Eliasson, Per & Gustaf Hamilton, »'Blifver ondt att förena sigh' – några linjer i den svenska skogslagstiftningen om utmark och skog«, i Ronny Pettersson (red.), *Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika: Vad är skogshistoria, hur har den skrivits och varför?* (Stockholm, 1999)
- Elinderson, Lars, *Arvid Lindman och skogen* (Malmö, 2022)
- Elmgren, Maja, Eva Forsberg, Åsa Lindberg-Sand & Anders Sonesson, *Ledning för kvalitet i forskarutbildningen* (Stockholm, 2014)
- Enander, Karl-Göran, *Skogsbruk på samhällets villkor: Skogsskötsel och skogspolitik under 150 år* (Umeå, 2007)
- Engberg, Arthur, *Demokratisk kulturpolitik: Idéer och exempel* (Stockholm, 1938)
- Engström, Wilhelm (red.), *Studentliv: En exposé över Karolinska institutets studenters liv och intressen i historisk belysning* (Stockholm, 2010)
- Engvall, Ruben, »Om affärsekonomisk forskning«, *Tidskrift för affärsekonomi* (1929:8)
- Engwall, Lars, *Mercury meets Minerva: Business studies and higher education: The Swedish case* (Oxford, 1992)
- Engwall, Lars, *Fenomenet företagsekonomi* (Lund, 2020)
- Engwall, Lars (red.), *Företagsekonomin rötter: Några bidrag till en företagsekonomisk doktrinhistoria* (Lund, 1980)
- Engwall, Lars (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Engwall, Lars & Elving Gunnarsson, »Perspectives on management stu-

- dies», i Lars Engwall & Elving Gunnarsson (red.), *Management studies in an academic context* (Uppsala, 1984)
- Enroth, Birger, »I Wretlinds fotspar«, *Skogshistorisk tidskrift* (1996)
- Eriksson, Gunnar, *Kartläggarna: Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå, 1978)
- Eriksson, Per, »Axel Theodor Cnattingius – jägmästare och redaktör« och Bengt Ek, »Tre sekel, tre skogslexikon«, i Per Eriksson (red.), *Svenskt skogslexikon: Upställt af Axel Cnattingius [1894]* (Stockholm, 2010)
- Eriksson-Zetterquist, Ulla, *Institutionell teori – idéer, moden, förändring* (Malmö, 2009)
- Fabian, Johannes, *Time and the other: How anthropology makes its object*, 3 uppl. (New York, 2014)
- Falkenberg, Göran, Lars Helin, Jan Lindsten, Daniel Normark & Marie Oscarsson, *I skuggan av ett bokatorn* (Stockholm, 2013)
- Fehrman, Carl, Håkan Westling & Göran Blomqvist, *Lärdomens Lund: Lunds universitets historia 1666–2004* (Lund, 2004)
- Fellman, Susanna & Annette Forsén (red.), *Hundra år av utbildning och forskning: Svenska Handelshögskolan 1909–2009* (Helsingfors, 2009)
- Ferguson, Eugene, *Engineering and the mind's eye* (Cambridge, Mass., 1992)
- Fioretos, Orfeo, Tulia Falletti & Adam Sheingate (red.), *The Oxford handbook of historical institutionalism* (Oxford, 2015)
- Florin, Christina & Ulla Johansson, »Där de härliga lagrarna gro...« *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914* (Stockholm, 1993)
- Fors, Hjalmar, »Medicine and the making of a city: Spaces of pharmacy and scholarly medicine in seventeenth-century Stockholm«, *Isis* (2016)
- Forsberg, Bengt (red.), *Handelshögskolorna i Sverige: Utgiven med tillstånd av Svenska Ekonomföreningen samt under medverkan av rektorer och professorer vid handelshögskolorna i Stockholm och Göteborg* (Stockholm, 1951)
- Forssell, Carl, »Tekniska högskolans omorganisation«, *Teknisk tidskrift* (1915)
- Forssell, Carl, *Teknik och kultur: Föredrag hållet i Stockholms förenade studentkårens föreläsningsserie 14 april 1919* (Stockholm, 1919)
- Forssell, Gösta, *Svenska Sällskapet för medicinsk forskning: Meddelande till Svenska Läkaresällskapet den 21 okt. 1919: Jämte yttranden av Erik Müller och Emanuel Lindhagen* (Stockholm, 1919)
- Francke, Otto, Gösta Egon Natanael Westin (1895–1969): *Hans liv, forskning och insatser för nydaning av svensk odontologi* (Stockholm, 1985)
- Fransson, Karin & Ulf Lundgren, *Utbildningsvetenskap – ett begrepp och dess sammanhang* (Stockholm, 2003)
- Fredriksson, Bert, *Högskolans basenheter: Norm och verklighet* (Lund, 1980)
- Freidson, Eliot, *Professionalism: The third logic* (Cambridge, 2001)
- Friberg, Anna, *Demokrati bortom politiken: En begreppshistorisk analys av de-*

- mokratibegreppet inom Sveriges Socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939* (Stockholm, 2012)
- Fridlund, Mats, *Den gemensamma utvecklingen: Staten, storföretaget och samarbetet kring den svenska elkrafttekniken* (Stehag, 1999)
- Friedman, Robert Marc, *The politics of excellence: Behind the Nobel prize in science* (New York, 2001)
- Frykholm, Lars, *Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna under hundra år* (Uppsala, 1949)
- Frängsmyr, Carl, *Uppsala universitet 1852–1916* (Uppsala, 2010)
- Furuhagen, Björn, Janne Holmén & Janne Sääntti, »The ideal teacher: Orientations of teacher education in Sweden and Finland after the Second world war«, *History of education* (2019)
- Fürst, Carl, »Arvid Henrik Florman och veterinärvetenskapen samt frågan om veterinärundervisning vid Lunds universitet«, *Lunds universitets årskrift* (1899)
- »Förhandlingar vid 4:de Allmänna skogsmötet i Stockholm år 1877«, *Tidskrift för skogshushållning* (1879)
- »Förhandlingar vid Svenska Teknologföreningens årsmöte den 22, 23 och 24 mars 1909«, *Teknisk tidskrift* (1909)
- Förhandlingarne vid andra Skogsmötet i Stockholm år 1868: Utgifne af mötets sekreterare* (Stockholm, 1869)
- Förhandlingarne vid det tolfte Allmänna svenska landtbruksmötet i Stockholm 1868* (Stockholm, 1868)
- Galison, Peter, *Image and logic: A material culture of microphysics* (Chicago, 1997)
- Gardeström, Elin, *Att fostra journalister: Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970* (Göteborg, 2011)
- Geiger, Roger, *The history of American higher education: Learning and culture from the founding to World war II* (Princeton, 2016)
- Geijer, Reinhold (red.), *Upsala universitet 1872–1897: Festskrift med anledning af konung Oscar II:s tjugofemårs regeringsjubileum den 18 september 1897* (Uppsala, 1897)
- Gerholm, Lena & Tomas Gerholm, *Doktorshatten: En studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet* (Stockholm, 1992)
- Geschwind, Lars, »Forskningsanknytning – högskolans *sine qua non*?«, i Jenny Björkman & Björn Fjæstad (red.), *Tänka vidare: Forskning, finansiering, framtid* (Göteborg, 2015)
- Geschwind, Lars & Eva Forsberg, *Forskning om högre utbildning – aktörer, miljöer och teman* (Stockholm, 2015)
- Gieryn, Thomas, *Cultural boundaries of science: Credibility on the line* (Chicago, 1999)
- Gieryn, Thomas, »What buildings do«, *Theory and society* (2002)

- Gieryn, Thomas, *Truth-spots: How places make people believe* (Chicago, 2018)
- Gispén, Kees, *New profession, old order: Engineers and German society, 1815–1914* (Cambridge, 1989)
- Godin, Benoît, *Innovation contested: The idea of innovation over the centuries* (New York, 2015)
- Graninger, Ulrika, *Från osynligt till synligt: Bakteriologins etablering i sekelskiftets svenska medicin* (Stockholm, 1997)
- Granit, Ragnar, »Kätterier om doktorsavhandlingen«, i *Ung mans väg till Minerva* (Stockholm, 1941)
- Granit, Ragnar, *Hur det kom sig: Forskarminnen och motiveringar* (Stockholm, 1983)
- Green, Howard, »United Kingdom«, i Maresi Nerad & Mimi Heggelund (red.), *Toward a global PhD? Forces and forms in doctoral education worldwide* (Seattle, 2008)
- Greenwood, Royston, Christine Oliver, Kerstin Sahlin & Roy Suddaby (red.), *The SAGE handbook of organizational institutionalism* (London, 2008)
- Gribbe, Johan, *Förändring och kontinuitet: Reformen inom högre utbildning och forskning 1940–2020* (Stockholm, 2022)
- Guagnini, Anna, »Technology«, i Walter Rüegg (red.), *A history of the university in Europe III: Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)* (Cambridge, 2004)
- Guldi, Jo & David Armitage, *History manifesto* (Cambridge, 2014)
- Gunnarsson, Elving, *Från Hansa till högskola: Svensk ekonomundervisning fram till 1909* (Uppsala, 1988)
- Gustafsson, Karl Erik (red.), *Bland akademiska pionjärer och stordonatorer: En jubileumsbok* (Göteborg, 2003)
- Gustafsson, Rolf, *Traditionernas ok: Den svenska hälso- och sjukvårdens organisering i historie-sociologiskt perspektiv* (Solna, 1987)
- Gustafsson, Tony, »Anatomi: Praktik och pedagogik«, i Karin Johannisson, Ingemar Nilsson & Roger Qvarsell (red.), *Medicinen blir till vetenskap: Karolinska institutet under två århundraden* (Stockholm, 2010)
- Gustavsson, Martin, »Från automatisk uppräknings till automatiska avdrag: Finansieringsmodeller för högre utbildning 1958–2021«, *Statsvetenskaplig tidskrift* (2022)
- Gustavsson, Martin, Mikael Börjesson & Marta Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi: Tillgångar inom utbildningar och fält, 1938–2008* (Göteborg, 2012)
- Hall, Patrik, *Mötesplats Sverige: Svensk innovationspolitik under hundra år* (Lund, 2020)
- Hallendorff, Carl, »Professor C. Hallendorffs högtidstal«, *Ekonomen* (1926)
- Hallgren, Willy, *Svensk veterinärhistoria i ord och bilder: En minnesbok utgiven till firandet av Sveriges Veterinärförbunds 100-årsjubileum* (Malmö, 1960)

- Hammergren, Lena, *Dans och historiografiska reflektioner* (Stockholm, 2009)
- Handelshögskolan i Stockholm 1909–1959* (Stockholm, 1959)
- Handelshögskolan i Stockholm: Högskolans nya byggnad* (Stockholm, 1926)
- Handlingar rörande de nya universitetsstatuterna* (Uppsala, 1909)
- Hansen, Lars-Erik & Leif Jacobsson, »Tre fackföreningar – ett apotek«, i Johanna Övling & Ingrid Jacobsson (red.), *Doften av apotek: 22 berättelser om en bransch i förvandling* (Stockholm, 2014)
- Hansson, Nils, *Sextio år i lantbrukets tjänst: Minnesanteckningar* (Stockholm, 1941)
- Hansson, Per Albin, *Ett demokratiskt framstegsprogram* (Stockholm, 1930)
- Hansson, Sven, *Svenska Teknologföreningen: De andra femtio åren 1911–1961* (Stockholm, 1981)
- Haraldsson, Jennie, »Det ska ju vara lite äventyr«: *Styrning av svensk forskarutbildning utifrån reformen 1998* (Göteborg, 2010)
- Harwood, Jonathan, *Technology's dilemma: Agricultural colleges between science and practice in Germany, 1860–1934* (Bern, 2005)
- Harwood, Jonathan, »Engineering education between science and practice: Rethinking the historiography«, *History and technology* (2006)
- Hasselberg, Ylva, *Vetenskap som arbete: Normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen* (Möklinta, 2012)
- Hasselberg, Ylva, *Vetenskapens karaktär: Eli F. Heckscher I: Oberoende liv 1879–1924* (Möklinta, 2021)
- Havland, Axel, Ivan Oldmark & Waldemar Waldvik (red.), *Sveriges Tandläkarförbund 1908–1958* (Stockholm, 1958)
- Hedin, Måns, *Bibliografi: Svensk odontologihistoria: Publicerade skrifter om odontologins utveckling i Sverige fram till 2007* (Gävle, 2007)
- Heinricius, Gustaf, »Israel Hwasser och Finland«, *Svenska Litteratursällskapet i Finland: Förhandlingar och uppsatser*, nr 20 (1906)
- Hellberg, Inga, *Studier i professionell organisation: En professionsteori med tillämpning på veterinäryrket* (Göteborg, 1978)
- Hellgren, Barbro (red.), *Svensk biografisk veterinärmatrikel, I–II*, (Skara, 1999–2001)
- Hellqvist, Peter, »Att tänka fritt och att tänka rätt: Seminariet och universitetsreformen 1891«, i Sven-Eric Liedman & Lennart Olausson (red.), *Ideologi och institution: Om forskning och högre utbildning 1880–2000* (Stockholm, 1988)
- Hellström, Gunnar, *Jordbrukspolitik i industrisamhället: Med tyngdpunkt på 1920- och 30-talen* (Stockholm, 1976)
- Hemmilä, Olavi, *En yogi kommer till stan: Indisk religiositet i svensk skönlitteratur med särskild tonvikt på Dan Anderssons författarskap* (Stockholm, 2002)
- Henriques, Pontus, *Skildringar ur Kungl. Tekniska högskolans historia, I–II* (Stockholm, 1917–1927)

- Henriques, Pontus (red.), *Kungl. Tekniska högskolans 100-årsjubileum: En krönika över festligheterna den 18–21 september 1927* (Stockholm, 1928)
- Henschen, Folke, *Min långa väg till Salamanca: En läkares liv* (Stockholm, 1957)
- Herf, Jeffrey, *Reactionary modernism: Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge, 1984)
- Hermansson, Evelyn, *Akademisering och professionalisering – barnmorskans utbildning i förändring* (Göteborg, 2003)
- Heurgren, Paul, »Några förändrade bestämmelser i den nya stadgan för veterinärutbildningen: Föredrag hållet i Västmanlands-Närkes veterinärsällskap den 8 december 1912« och »Den nya stadgan vid veterinärutbildningen: Några ord med anledning af professor Vennerholms anmärkningar till mitt föredrag och professor Lundgrens genmäle«, *Svensk veterinärtidskrift* (1913)
- Heyman, Ingrid, *Gänge hatt till ... Omvårdnadsforskningens framväxt i Sverige – sjuksköterskors avhandlingar 1974–1991* (Göteborg, 1995)
- Hirdman, Yvonne, *Gösta och genusordningen: Feministiska betraktelser* (Stockholm, 2007)
- Hjelm, Jonny, *Skogsarbetarna och motorsågen: En studie av arbetsliv och teknisk förändring* (Lund, 1991)
- Hjelm, Lennart, *Lärdom på Ultuna: Lantbruksvetenskapernas utveckling i Sverige* (Uppsala, 1986)
- Hjelm, Lennart, »Ludvig Nannesson – föregångsman inom svensk lantbruksekonomi«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Hjelm, Lennart, »Lantbrukets högskoleutbildning i utveckling och omvandling under 1900-talet«, *Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens tidskrift* (1997:2)
- Hofsten, Erland von, »'Då man har gagn af skogen, bör man ock verka för dess vård': Om Norrlands skogsvårdsförbund«, *Skogshistorisk tidskrift* (1997)
- Holm, Pelle, »Doktorstiteln«, *Ord och bild* (1919)
- Holmgren, Israel, *Mitt liv*, I (Stockholm, 1959)
- Hubendick, Edvard, *Motorns betydelse för vår kultur* (Stockholm, 1920)
- Hugerth, Andreas, Pär Sundquist & Karin Östh (red.), *Farmaceutiska studentkåren 1896–1996* (Stockholm, 1996)
- Hughes, Mark, »Book review essay: The territorial nature of organization studies«, *Culture and organization* (2013)
- Hughes, Thomas, *Networks of power: Electrification in Western society, 1880–1930* (Baltimore, 1983)
- Hughes, Thomas, »The evolution of large technological systems«, i Wiebe Bijker, Thomas Hughes & Trevor Pinch (red.), *The social construction of*

- technological systems: New directions in the sociology and history of technology*, 2 uppl. (Cambridge, Mass., 2012)
- Hultén, Britt, »Utbildning – behövs det?«, i Agneta Lindblom Hulthén (red.), *Journalisternas bok: 1901–2001* (Stockholm, 2001)
- Humboldt, Wilhelm von, »Om den inre och yttre organisationen av de högre vetenskapliga läroanstalterna i Berlin« [1809/10], i Thomas Karlsruhn (red.), *Universitetets idé: Sexton nyckeltexter* (Göteborg, 2016)
- Hurvell, Bengt, »Sällskapet för veterinärmedicinsk forskning – en bildning i tiden«, i *Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, II (Solna, 1992)
- Husén, Torsten, *Att undervisa studenter* (Stockholm, 1959)
- Husén, Torsten & Artur Olsson, *Akademiska studier: Studieteknik för studenter* (Stockholm, 1958)
- [Hwasser, Israel], *Om Carolinska institutet: Betraktelse öfver det medicinska uppfostringsverkets närvarande tillstånd* (Stockholm, 1829)
- Hylmö, Anders, »The world is not a field – an interview with Michèle Lamont«, *Sociologisk forskning* (2019)
- Hägglund, Sam & Jan-Eric Degerblad, *Nytan av forskarutbildning: Svensk forskarutbildning i ett internationellt jämförande perspektiv* (Stockholm, 2004)
- Häggqvist, Gösta, »Erik Agduhr«, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok* (1944)
- Högre utbildning: Forskningsanknytning och studieorganisation: Diskussionsunderlag utarbetat inom U68* (Stockholm, 1970)
- Högskolan i siffror, Universitetskanslersämbetet, <https://www.uka.se/vara-resultat/statistik/hogskolan-i-siffror> [hämtat 27/2 2023]
- Inviqningen af Göteborgs högskolas byggnad den 18 och 19 september 1907: Festberättelse utarbetad av högskolans sekreterare* (Göteborg, 1908)
- Inviqningen af Stockholms högskolas nya byggnad den 6–7 december 1909: Minneskrift* (Stockholm, 1910)
- Jakobsson, Eva, *Industrialisering av älvar: Studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900–1918* (Göteborg, 1996)
- James, Frank (red.), *The development of the laboratory: Essays on the place of experiment in industrial civilization* (Basingstoke, 1989)
- Joelsson, Erik, *Från utvald till utbildad: Persona i utredningar om svensk forskarutbildning 1945–2004* (Göteborg, 2017)
- Johannisson, Karin, »Folkhälsa: Det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget«, *Lychnos* (1991)
- Johannisson, Karin, »Kliniken: Medicinens praktik«, i Karin Johannisson, Ingemar Nilsson & Roger Qvarsell (red.), *Medicinen blir till vetenskap: Karolinska institutet under två århundraden* (Stockholm, 2010)
- Johanson, Jan, »Sune Carlson – rationellt tänkande ekonom och forskningens entreprenör«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)

- Johansson, Sara (red.), *Forskning för livet: Svenska Sällskapet för medicinsk forskning 1919–2019* (Stockholm, 2019)
- Johansson, Tore & Ronny Pettersson, *Upplysning, arbete, samarbete: Lantbruksveckan 1911–2007* (Stockholm, 2013)
- Johansson, Östen, *The gross domestic product of Sweden and its composition 1861–1955* (Stockholm, 1967)
- Jones, Michael, »Issues in doctoral studies – forty years of journal discussion: Where have we been and where are we going?«, *International journal of doctoral studies* (2013)
- Jones, Richard (red.), *Manure matters: Historical, archaeological and ethnographic perspectives* (Farnham, 2012)
- Jonung, Lars, med Elving Gunnarsson, »Economics the Swedish way 1889–1989«, i Lars Engwall (red.), *Economics in Sweden: An evaluation of Swedish research in economics* (London, 1992)
- Juhlin Dannfelt, Herman, »Bidrag till Ultuna landbruksinstituts historia 1848–1898«, i *Ultuna landbruksinstitut 1848–1898* (Uppsala, 1899)
- Juhlin Dannfelt, Herman, *Kungl. Landbruksakademien 1813–1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet* (Stockholm, 1913)
- Jundell, Isak, »Tandvård för hela vårt folk: Ett förslag till tillgodoseende av ett oundgängligt krav«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1919)
- Junker, Bengt, »Svenska Ekonomföreningen 1938–1950«, i Bengt Forsberg (red.), *Handelshögskolorna i Sverige: Utgiven med tillstånd av Svenska Ekonomföreningen samt under medverkan av rektorer och professorer vid handelshögskolorna i Stockholm och Göteborg* (Stockholm, 1951)
- Jülich, Solveig, *Skuggor av sanning: Tidig svensk radiologi och visuell kultur* (Linköping, 2002)
- Jönsson, Jimmy, *Den biologiska vändningen: Biologi och skogsvård, 1900–1940* (Lund, 2019)
- Jönsson, Sten, »Albert ter Vehn – ämnesteoretisk och organisatorisk institutionsbyggare«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Kaijser, Arne, *I fädrens spår: Den svenska infrastrukturens historiska utveckling och framtida utmaningar* (Stockholm, 1994)
- Kaijser, Arne & Lars Nilsson (red.), *Teknik i samhällets tjänst: Första hundra åren* (Stockholm, 2019)
- Kaiserfeld, Thomas, *Vetenskap och karriär: Svenska fysiker som lektorer, akademiker och industriforskare under 1900-talets första hälft* (Lund, 1997)
- Kaiserfeld, Thomas, »Laboratoriets didaktik: Fysiken på läroverken i början av 1900-talet«, i Sven Widmalm (red.), *Vetenskapsbärarna: Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950* (Hedemora, 1999)
- Kaiserfeld, Thomas, »Why new hybrid organizations are formed: Historical perspectives on epistemic and academic drift«, *Minerva* (2013)

- Kaiserfeld, Thomas, »Pengarna: Forskningssamverkan och innovationer«, i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådadera: Lunds universitet och omvärlden* (Lund, 2017)
- Kaiserfeld, Thomas, »Massuniversitetets forskningspolitik: Samverkan och innovation i slutet av 1960-talet«, i Peter Josephson & Thomas Karlsohn (red.), *Universitetets gränser* (Göteborg, 2019)
- Kaiserfeld, Thomas, »Teknik«, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm, 2022)
- Kaldewey, David & Désirée Schauz (red.), *Basic and applied research: The language of science policy in the twentieth century* (New York, 2018)
- Kant, Immanuel, *Striden mellan fakulteterna* [1798], med inledning av Thomas Karlsohn (Göteborg, 2020)
- Karlsohn, Thomas, *Originalitetens former: Essäer om bildning och universitet* (Göteborg, 2012)
- Karlsohn, Thomas, »Universitetets idé i samtiden och historien«, i Thomas Karlsohn (red.), *Universitetets idé: Sexton nyckeltexter* (Göteborg, 2016)
- Karlsson, Henrik, »Handslag, famntag, klapp eller kyss?« *Konstnärlig forskarutbildning i Sverige* (Stockholm, 2002)
- Karolinska mediko-kirurgiska institutet och Tandläkarinstitutet under läsåret 1910–1911: Jämte redogörelse för Karolinska institutets hundraårsfest den 13 december 1910 (Stockholm, 1913)
- Karolinska mediko-kirurgiska institutets historia: Utgifven med anledning af institutets hundraårsdag af institutets lärarekollegium, 1–3 (Stockholm, 1910)
- Karolinska mediko-kirurgiska institutets historia 1910–1960: Utgiven med anledning av institutets hundrafemtioårsdag av dess lärarkollegium, 1–4 (Stockholm, 1960)
- Kelly, Frances, *The idea of the PhD: The doctorate in the twenty-first-century imagination* (London, 2017)
- Kempe, Erik, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen: Med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område* (Uppsala, 1923)
- Kettunen, Pauli, »The power of international comparison: A perspective on the making and challenging of the Nordic welfare state«, i Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling & Per Haave (red.), *The Nordic model of welfare – a historical reappraisal* (Köpenhamn, 2006)
- Key, Helmer, *Om betydelsen af handelshögskolor: Föredrag vid Sveriges Allmänna handelsförenings årsmöte i Stockholm den 8 augusti 1900* (Stockholm, 1900)
- Khurana, Rakesh, *From higher aims to hired hands: The social transformation of American business schools and the unfulfilled promise of management as a profession* (Princeton, 2007)
- Kihlstedt, Curt, »Nils Västham – den förste som disputerade i företagseko-

- nomi», i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Kilander, Svenbjörn, »Staten byter ansikte: Statsuppfattning och samhällsyn 1860–1910«, i Rolf Torstendahl & Thorsten Nybom (red.), *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund, 1989)
- Kilander, Svenbjörn, *Den nya staten och den gamla: En studie i ideologisk förändring* (Uppsala, 1991)
- Kim, Lillemor, *Svensk forskarutbildning i internationell belysning* (Stockholm, 2000)
- Klaeson, Willy, *Hästarna i staden* (Karlstad, 2017)
- Kline, Ronald, »Construing 'technology' as 'applied science': Public rhetoric of scientists and engineers in the United States, 1880–1945«, *Isis* (1995)
- Klockar Linder, My, *Kulturpolitik: Formeringen av en modern kategori* (Uppsala, 2014)
- Kock, Wolfram (red.), *Medicinalväsendet i Sverige 1813–1962: Utgiven med anledning av Kungl. Medicinalstyrelsens 300-årsjubileum* (Stockholm, 1963)
- »Kongl. Landtbruks-akademiens underdåniga skrifvelse angående inrättandet vid Akademiens Experimentalfält af en anstalt för försök på boskaps-skötselns och mejerihandteringens områden«, *Kongl. Landtbruks-akademiens handlingar och tidskrift* (1891)
- »Kongl. Veterinär-institutet i Stockholm«, *Tidskrift för veterinärer och landthushållare* (1880)
- Konnander, Benkt, *Göteborg måste vänta – men inte förgäves: Om tandläkarutbildningens tillkomst* (Stockholm, 1996)
- Konnander, Benkt, *Ett departement från Engberg till Erlander: Universitetspolitik inom Ecklesiastikdepartementets område 1932–45: Rapport* (Järfälla, 2012)
- Kontext – kvalitet – kontinuitet: Utvärdering av Vetenskapsrådets anslag till konstnärlig forskning och utveckling 2001–2005* (Stockholm, 2007)
- Koort, Peep, *Lantmannaskolans grundkurser: En inventering och några riktlinjer* (Uppsala, 1958)
- Kristenson, Hjärdi, *Vetenskapens byggnader under 1800-talet: Lund och Europa* (Lund, 1990)
- Kukkonen, Pirjo, *Från vetenskap till konst: Begreppet vetenskap och dess språkliga uttryck i svenskan under 400 år* (Helsingfors, 1989)
- »Kungl. Farmaceutiska institutet inviger sina nya lokaler«, *Farmaceutisk revy* (1925)
- »Kungl. Farmaceutiska institutets 100-årsjubileum«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1937)
- Kungl. Jordbruksdepartementet 1900–1925: Minnesskrift* (Stockholm, 1925)
- Kungl. Lantbruksstyrelsen 1890–1939* (Stockholm, 1939)
- Kurunmäki, Jussi & Jani Marjanen, »Begreppshistoria«, i Kristina Boréus &

- Göran Bergström (red.), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 4 uppl. (Lund, 2018)
- Kyhlberg, Erik & Jana Hejzlar, *Utvärdering av konstnärliga utbildningar: En översikt av resultat och erfarenheter* (Stockholm, 2021)
- Kåhrström, Olof (red.), *När landet kom till staden: Lantbruksmöten och lantbruksutställningar som arenor för agrara moderniseringssträvanden i Sverige och Finland 1844–1970* (Stockholm, 2013)
- Kälvemark, Torsten, *Konstnärligt utvecklingsarbete och praxisbaserad forskning: Några internationella utvecklingslinjer* (Stockholm, 2000)
- Lagerbielke, Gunilla, *Salsklockan slog hundra slag: Ett långt liv* (Stockholm, 2009)
- Lagerkvist, Ulf, *Denna långt försvunna stund* (Stockholm, 1992)
- Lagerkvist, Ulf, *Karolinska institutet och kampen mot universitetet* (Hedemora, 1999)
- Lagerlöf, Nils & Gunnar Lundgren, »Professor John Peter Lundgren«, i *Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, I (Solna, 1975)
- Lamont, Michèle & Virág Molnár, »The study of boundaries in the social sciences«, *Annual review of sociology* (2002)
- Lange, Ulrich, *Experimentalfältet: Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907* (Stockholm, 2000)
- Larsson, Anna, *Musik, bildning, utbildning: Ideal och praktik i folkbildningens musikpedagogiska utbildningar 1930–1978* (Göteborg, 2007)
- Larsson, Hans, *Under världskrisen* (Stockholm, 1920)
- Larsson, Ingrid, *Handelsstudentskan: Kvinnor inskrivna vid Handelshögskolan i Stockholm 1909–1939* (Stockholm, 2005)
- Larsson, Jan, *Diplomati och industriellt genombrott: Svenska exportsträvanden på Kina 1906–1916* (Uppsala, 1977)
- Larsson, Jan, »En ny nationell effektivitet: Några perspektiv på svensk historia 1895–1920«, i Lars-Göran Tedebrand (red.), *Historieforskning på nya vägar: Studier tillägnade Sten Carlsson 14.12.1977* (Lund, 1977)
- Laurell, My, *SVU – 100 år av kunskap: 1911–2011* (Uppsala, 2011)
- Lawrence, Thomas, Simon Fraser, Roy Suddaby & Bernard Leca (red.), *Institutional work: Actors and agency in institutional studies of organizations* (Cambridge, 2009)
- Ledberg, Sofia, *Officeren, staten och samhället: Ett professionsperspektiv* (Lund, 2019)
- Leigh Star, Susan & James Griesemer, »Institutional ecology, 'translations' and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of vertebrate zoology, 1907–39«, *Social studies of science* (1989)
- Lenhardtson, Albin, *50 år som tandläkare: Minnen* (Stockholm, 1933)

- Lennmalm, Frithiof, *Svenska Läkaresällskapets historia 1808–1908* (Stockholm, 1908)
- Lennmalm, Frithiof, *Karolinska mediko-kirurgiska institutets uppkomst och utveckling* (Stockholm, 1910)
- Liedman, Sven-Eric, *Israel Hwasser* (Stockholm, 1971)
- Liedman, Sven-Eric, *Den synliga handen: Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Stockholm, 1986)
- Liedman, Sven-Eric, *Att förändra världen – men med måtta: Det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk* (Stockholm, 1991)
- Liljestrand, Göran, »Allmän översikt av institutets utveckling och verksamhet«, i *Karolinska mediko-kirurgiska institutets historia 1910–1960: Utgiven med anledning av institutets hundra-femtioårsdag av dess lärarkollegium*, 1–2 (Stockholm, 1960)
- Lind, Henning & Sigrid de Verdier, *Den förtrollade munhålan: Sveriges skolbarn tillägnad* (Stockholm, 1920)
- Lindberg, Bo, *Humanism och vetenskap: Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget* (Stockholm, 1987)
- Lindberg, Bo, »Tre ord: Akademi, universitet, högskola«, i Gunnar Eriksson & Karin Johannisson (red.), *Den akademiska gemenskapen: Universitetets idé och identitet: Ett symposium till Tore Frängsmyrs 60-årsdag* (Uppsala, 1999)
- Lindberg, Bo, »Kunskap«, i Charlotte Christensen-Nugues, Gunnar Broberg & Svante Nordin (red.), *Kunskapens kretsar: Essäer om kunskap, bildning och vetenskap genom tiderna* (Lund, 2008)
- Lindberg, Bo, *Den akademiska läxan: Om föreläsningens historia* (Stockholm, 2017)
- Lindberg, Bo, *Disputation, dissertation, avhandling: Historien om en genre* (Stockholm, 2021)
- Lindberg, Bo & Ingemar Nilsson, *Göteborgs universitets historia I: På högskolans tid* (Göteborg, 1996)
- Lindberg, Bo S., *Kirurgernas historia: Om badare, barberare och fältskärer* (Uppsala, 2017)
- Lindberg, Bo S., *Peregrinatio medica: Svenska medicinares studieresor i Europa 1600–1800* (Uppsala, 2019)
- Lindberger, Anders (red.), *Förteckning över statliga utredningar 1904–1945: Utgiven av Riksdagsbiblioteket* (Stockholm, 1953)
- Lindblom, Christer, *I väntan på tandvård: Hur tandröten blev politik* (Stockholm, 2004)
- Lindeberg, Carl Johan (red.), *Berättelse öfver förhandlingarne vid nionde Allmänna svenska landbruksmötet i Göteborg 1860* (Göteborg, 1861)
- Lindenfeld, David, »The professionalization of applied economics: German counterparts to business administration«, i Geoffrey Cocks & Konrad Jarausch (red.), *German professions, 1850–1950* (New York, 1990)

- Lindensjö, Bo, *Högskolereformen: En studie i offentlig reformstrategi* (Stockholm, 1981)
- Lindman, Arvid, *Samverkan för produktiva uppgifter: Tal i valrörelsen 1928* (Stockholm, 1928)
- Lindqvist, Svante, *Technology on trial: The introduction of steam power technology into Sweden, 1715–1736* (Uppsala, 1984)
- Lindqvist, Svante, *Tidens retorik: Bilden av Hannes Alfvén* (Stockholm, 2023)
- Lindroth, Sten, *Uppsala universitet 1477–1977* (Uppsala, 1976)
- Lindskog, Sven (red.), *Ett hundra år av statlig tandläkarutbildning i Stockholm: Jubileumsskrift 1988* (Stockholm, 1988)
- Lindsten, Jan, Ove Hagelin, Tomas Jansson & Gertie Johansson, *KI – avhandlingar 1810–1874: Inträdesdokument i ett beständigt akademiskt karriärsystem* (Stockholm, 2010)
- Lindström, Stefan, *Hela nationens tacksamhet: Svensk forskningspolitik på atomenergiområdet 1945–1956* (Stockholm, 1991)
- Lisberg Jensen, Ebba, *Som man ropar i skogen: Modernitet, makt och mångfald i kampen om Njakafjäll och i den svenska skogsbruksdebatten 1970–2000* (Lund, 2002)
- Lisberg Jensen, Ebba, »En skogens gentleman i djurens hotade rike: Stig Wesslén och *Den levande skogen*«, i Erland Mårald & Christer Nordlund (red.), *Kamerajägaren: Stig Wessléns skildringar av naturen och det samiska* (Umeå, 2010)
- Lisberg Jensen, Ebba, »Det moderna kalhyggesbruket: Från framgångssaga till förhandlingslösning«, i Hans Antonson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900: Studier av de areella näringarnas geografi och historia* (Stockholm, 2011)
- Ljungström, Olof, *Ämnessprängarna: Karolinska institutet och Rockefeller foundation 1930–1945* (Stockholm, 2010)
- Locke, Robert, *The end of practical man: Entrepreneurship and higher education in Germany, France, and Great Britain, 1880–1940* (Greenwich, Conn., 1984)
- Lowood, Henry, »The calculating forester: Quantification, cameral science, and the emergence of scientific forestry management in Germany«, i Tore Frängsmyr, John Heilbron & Robin Rider (red.), *The quantifying spirit in the 18th century* (Berkeley, 1990)
- Lundgren, Anders, *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige* (Lund, 2017)
- Lundgren, John, *Några jämförelser mellan olika veterinärskolors organisation: Reseberättelse* (Stockholm, 1901)
- Lundgren, John, »Genmäle«, *Svensk veterinärtidskrift* (1913)
- Lundh Nilsson, Fay & Per-Olof Grönberg, »'Inget för de lärde?' Diskussionerna om lokaliseringen av de tekniska elementarskolorna i Sverige i mitten av 1800-talet«, *Historisk tidskrift* (2019)

- Lundin, Per, *Lantbrukshögskolan och reformerna: Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet* (Uppsala, 2017)
- Lundin, Per, »Kampen om schemat: Småbrukssystemet och agronomutbildningens avakademisering«, i Karl Bruno & Per Lundin (red.), *Önskad och ifrågasatt: Lantbruksvetenskapernas akademisering i 1900-talets Sverige* (Lund, 2020)
- Lundin, Per & Niklas Stenlås, »Technology, state initiative and national myths in Cold war Sweden: An introduction«, i Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red.), *Science for welfare and warfare: Technology and state initiative in Cold war Sweden* (Sagamore Beach, 2010)
- Lundquist, Lars, »Uno Wallmo – stridbar debattör men ingen blädare«, *Skogshistoriska sällskapets årsskrift* (2013)
- Luterkort, Ingrid, *Om igen, herr Molander! Kungl. Dramatiska teaterns elevskola 1787–1964* (Stockholm, 1998)
- Luttenberger, Franz, *Nobelpriset som vetenskaplig resurs: Diskussionen om ett medicinskt Nobelinstitut 1917–1922* (Uppsala, 1997)
- Löfgren, Karl-Gustaf & Leif Mattsson, »Thorsten Streyffert – ekonom och skogsman«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi* (Stockholm, 1995)
- Löfgren, Åke, »Göteborgs tandläkareinstitut 1888–1893«, *Göteborgs tandläkare-sällskaps årsbok* (1967)
- Lönnngren, Rune, »Några spörsmål om den farmaceutiska utbildningen«, i *Farmaceutiska institutets studentkår: 1896–1946* (Stockholm, 1946)
- Lönnngren, Rune, »Utredningar som påverkat läkemedelsförsörjningen«, i *De 39 stegen: Läkemedelsutredningar under 1900-talet och annat underlagsmaterial till Läkemedel i vård och handel*, SOU 1998:28, SOU 1998:50
- Lönnngren, Rune (red.), *Svensk farmaci under 1900-talet*, I–III (Stockholm, 1999)
- Lövheim, Daniel, *Naturvetarna, ingenjörerna och valfrihetens samhälle: Rekrytering till teknik och naturvetenskap under svensk efterkrigstid* (Lund, 2016)
- Maass, Alex., *Skogsförsöksväsendets utveckling i Sverige, nuvarande organisation samt första arbetsprogram* (Stockholm, 1907)
- Magnell, Carl Jacob, »Tekniska högskolans omorganisation, särskildt med anledning af i riksdagen väckta motioner«, *Teknisk tidskrift* (1911)
- Magnell, Carl Jacob, *Inledningsföredrag vid diskussionsmöte den 15 februari 1913, rörande bästa sättet att meddela undervisning i ekonomiska ämnen vid K. Tekniska högskolan* (Stockholm, 1913)
- Magnusson, Lars & Jan Ottosson (red.), *The evolution of path dependence* (Cheltenham, 2009)
- Maier, Charles, *In search of stability: Explorations in historical political economy* (Cambridge, 1987)
- Malm, Gösta, *I min krafts dagar* (Stockholm, 1963)

- Malmer, Elin, »De försvunna ederna: Samhällets rationalisering och avskaffandet av tro- och huldhetseden samt befattningsederna«, *Scandia* (1996)
- Manegold, Karl Heinz, »Technische Forshung und Promotionsrecht: Zur Geschichte des 'Dr.-Ing.' und des Promotionsrechtes der Technischen Hochschulen in Deutschland«, *Technikgeschichte* (1969)
- Marjanen, Jani, *Ekonomisk patriotism och civilsamhälle: Finska Hushållningssällskapets politiska språkbruk i europeisk kontext 1720–1840* (Helsingfors, 2022)
- Markusson Winkvist, Hanna, *Som isolerade öar: De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft* (Eslöv, 2003)
- Mathijssen, A. (red.), *The origins of veterinary schools in Europe – a comparative view: Report of a symposium held in Utrecht on May the 8th, 1996 on the occasion of the 175th anniversary of veterinary education in The Netherlands* (Utrecht, 1997)
- Mattsson, Lars-Gunnar & Jan Valdelin, »Folke Kristensson – företagsekonom i gränsområdet till nationalekonomi«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomien* (Stockholm, 1995)
- McClelland, Charles, *State, society, and university in Germany 1700–1914* (Cambridge, 1980)
- McClelland, Charles, *The German experience of professionalization: Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era* (Cambridge, 1991)
- McKenna, Christopher, *The world's newest profession: Management consulting in the twentieth century* (Cambridge, 2006)
- Messel, Jan & Rune Slagstad (red.), *Profesjonshistorier* (Oslo, 2014)
- Meyer, Heinz-Dieter, »The German Handelshochschulen, 1898–1933: A new departure and why it failed«, i Lars Engwall & Vera Zamagni (red.), *Management education in historical perspective* (Manchester, 1998)
- Meyer, Heinz-Dieter, *The design of the university: German, American, and »world class«* (New York, 2016)
- Meyer, Heinz-Dieter & Brian Rowan (red.), *The new institutionalism in education* (Albany, 2006)
- Millhagen, Rebecka, *Handelshögskolan i Stockholm: Byggnaderna och stadsmiljön* (Stockholm, 1995)
- Munck af Rosenschöld, Sten (red.), *Försvarshögskolan – från militär högskola till akademiskt lärosäte* (Stockholm, 2018)
- Munthe, Åke & Axel Ahlström, »Handelshögskola eller handelsinstitut?«, *Sydsvenska Dagbladet*, 29/4 1904
- Murray, Mac, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning: Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985* (Göteborg, 1988)
- Myrdal, Gunnar, *Universitetsreform* (Stockholm, 1945)
- Myrman, Yngve, *Spelet om högskolan i Stockholm: Sjösättningen av högskolereformen 1975–1978* (Stockholm, 1985)

- Mårald, Erland, *I mötet mellan jordbruk och kemi: Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademiens Experimentalfält 1850–1907* (Stockholm, 1998)
- Mårald, Erland, »Kunskap i jordbrukets tjänst: Vetenskap på gränsen mellan akademi och lantbruk«, i Hans Antonson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900: Studier av de areella näringarnas geografi och historia* (Stockholm, 2011)
- Mårald, Erland, *Framtidens skogsakademiker: Skogsakademisk utbildning i ett tidsövergripande perspektiv* (Stockholm, 2018)
- Möller, Patrik, *Hemligheternas värld: Bror Gadelius och psykiatrins genombrott i det tidiga 1900-talets Sverige* (Göteborg, 2017)
- Nelimarkka, Riita, *Self portrait: Elise's dissertation: Variations of a variation*, http://www.nelimarkka.com/files/nelimarkka_self_portrait.pdf [hämtat 1/12 2022]
- Nerad, Maresi & Mimi Heggelund (red.), *Toward a global PhD? Forces and forms in doctoral education worldwide* (Seattle, 2008)
- Nevéus, Torgny, *Vägen till UHÄ: Ett nytt ämbetsverks föregångare* (Uppsala, 1976)
- Nevéus, Torgny, *En akademisk festsed och dess utveckling: Om promotioner vid Uppsala universitet* (Uppsala, 1986)
- Nevéus, Torgny, *Lagerkransar & logotyper: Symboler och ceremonier vid svenska universitet* (Stockholm, 1999)
- Nevéus, Torgny, *Akademiska högtider och traditioner*, 7 uppl. (Stockholm, 2014)
- Neville Bonner, Thomas, *Becoming a physician: Medical education in Britain, France, Germany, and the United States, 1750–1945* (Oxford, 1995)
- Nilén, Per-Olof, »Veterinärer på Alnarp«, i *Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, II (Solna, 1992)
- Nilsson, Fredrik, Halina Dunin-Woyseth & Nel Janssens (red.), *Perspectives on research assessment in architecture, music and the arts: Discussing doctorateness* (London, 2017)
- Nilsson, Ingemar, »Vetenskapen: Medicinens teori«, i Karin Johannisson, Ingemar Nilsson & Roger Qvarsell (red.), *Medicinen blir till vetenskap: Karolinska institutet under två århundraden* (Stockholm, 2010)
- Nilsson, Rangnar, *God vetenskap: Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner* (Göteborg, 2009)
- Nilsson, Ulrika, *Kampen om kvinnan: Professionalisering och konstruktioner av kön i svensk gynekologi 1860–1925* (Uppsala, 2003)
- Nordansjö, Ingemar, »Bo Eklund«, i *Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2005–2006* (Stockholm, 2009)
- Nordblad, Julia, »Forest time and the passions of economic man«, i Anders Ekström & Staffan Bergwik (red.), *Times of history, times of nature: Temporalization and the limits of modern knowledge* (New York, 2022)

- Nordfelt, Alfred, »Ur Alfred Nordfelts memoarer«, i *Läroverksminnen IV* (Stockholm, 1943)
- Nordholm, Uno, »Medico-pharmaceutiska institutet i Lund 1824–1842«, *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift* (1972)
- Nordholm, Uno, *Om Apotekarsocietetens uppkomst och utveckling* (Stockholm, 1976)
- Normark, Daniel, »Karolinska mediko-kirurgiska institutet 1810–1960«, i Inger Huldt, Daniel Normark & Bengt Norrving, *Från läkarskola till medicinskt universitet: Karolinska institutets ledning 1953–2013* (Stockholm, 2013)
- Nyblom, Teddy, *De nya herrarna: Regissörer, litteratörer, traktörer och andra aktörer i nuets närbild* (Stockholm, 1945)
- Nyblæus, Claës Gudmund, *Hvad bør man tænke om handelen med apotheks-privilegier? Några sanningar till uppdagande af apothekare-yrkets mysterier* (Stockholm, 1868)
- Nyblæus, Claës Gudmund, *Apotekeriet och allmänheten, eller: Hvilken nytta eller skada har det nu rådande systemet för apotekareyrkets utöfning i Sverige tillskyndat det svenska folket? Hvilka förändringar deri har allmänheten rätt att snart få genomförda?* (Stockholm, 1870)
- Nybom, Thorsten, *Kunskap – politik – samhälle: Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000* (Hargshamn, 1997)
- Nybom, Thorsten, »A rule-governed community of scholars: The Humboldt vision in the history of the European university«, i Peter Maassen & Johan Olsen (red.), *University dynamics and European integration* (Dordrecht, 2007)
- Nybom, Thorsten, »The distintegration of higher education in Europe, 1970–2010: A post-Humboldtian essay«, i Sheldon Rothblatt (red.), *Clark Kerr's world of higher education reaches the 21st century: Chapters in a special history* (Berlin, 2012)
- Nydahl, Erik & Jonas Harvard, »Den nya statens ansikten«, i Erik Nydahl & Jonas Harvard (red.), *Den nya staten: Ideologi och samhällsuppfattning kring sekelskiftet 1900* (Lund, 2016)
- Nygaard, Pål, *Ingeniørenes gullalder: De norske ingeniørenes historie* (Oslo, 2013)
- Nyrén, Ulf, *Rätt till jakt: En studie av den svenska jakträtten ca 1600–1789* (Göteborg, 2012)
- Nyström, Edvard, »Trettio år som sekreterare i lärarkollegiet vid Veterinärhögskolan«, *Svensk veterinärtidskrift* (1935)
- Några högst märkliga tankar med anledning af den nuvarande möjligheten för svensk qvinna att varda apotekare: Ett minnesblad från den afkamratsol och augustimånsken belysta Ronnebyrotundan, mötet 1891* (Karlshamn, 1891)
- Näslund, Manfred, »Skogsforskningsinstitutets tillkomst och utveckling«, i *Statens skogsforskningsinstitut 1902–1952* (Stockholm, 1952)

- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (Lund, 1991)
- Odén, Birgitta, *Sture Bolin: Historiker under andra världskriget* (Stockholm, 2011)
- Ohlin, Bertil, »Teori och praktik i det ekonomiska livet«, *Ekonomen* (1930)
- Ohlsson, Erik, »Farmaceutiska institutets stadga 1846–1943«, *Svensk farmaceutisk tidskrift* (1943)
- Olausson, Per-Olof, »Kort historik över Sveriges Lantbrukslärareförbunds verksamhet åren 1905–1936«, *Sveriges Lantbrukslärareförbunds årsskrift* (1937)
- Olsen, Johan, »The institutional dynamics of the European university«, i Peter Maassen & Johan Olsen (red.), *University dynamics and European integration* (Dordrecht, 2007)
- »Om betydelsen af s.k. handelshögskolor«, *Sveriges Allmänna handelsförenings månadsskrift* (1900:9B)
- Om Carolinska medico-chirurgiska institutets förvandling till en fullständig medicinsk undervisnings-anstalt, under benämning af Medicinsk chirurgico-pharmaceutisk academie: Anmärkningar i anledning utaf förhandlingarne om hela medicinska undervisningens förflyttande till hufvudstaden och Carolinska institutets förvandling till en Medico-chirurgisk academie* (Stockholm, 1840)
- Om förslaget att förlägga veterinärundervisningen till universiteten i Upsala och Lund* (Stockholm, 1874)
- Om införande av teknisk doktorsgrad vid Tekniska högskolan: Betänkande och förslag avgivet den 8 april 1927 av för frågans behandling utsedde kommitterade* (Stockholm, 1927)
- Om införande av teknisk doktorsgrad vid Tekniska högskolan: Lärarekollegiets och styrelsens yttrande vid sammanträde resp. 12 och 14 april 1927* (Stockholm, 1927)
- »Om Kongl. Teknologiska institutet«, *Nya Dagligt Allehanda*, 2–3/3 1865
- Om veterinär-undervisningens ordnande i vårt land* (Lund, 1874)
- Ottosson, Anders, *Sjukgymnasten – vart tog han vägen? En undersökning av sjukgymnastyrkets maskulinisering och avmaskulinisering 1813–1934* (Göteborg, 2005)
- Palmblad, Eva, *Medicinen som samhällslära* (Göteborg, 1990)
- Peixoto, Anna, *De mest lämpade: En studie av doktoranders habituering på det vetenskapliga fältet* (Göteborg, 2014)
- Perkin, Harold, *Key profession: The history of the Association of university teachers* (London, 1969)
- Persson, Anders, *I kräftans tecken: En historiesociologisk studie av cancerforskningens samhälleliga villkor i Sverige och USA under 1900-talet* (Göteborg, 2002)
- Persson, Bodil, *När kvinnorna kom in i männens värld: Framväxten av ett kvinnligt tekniskt yrke – laboratorieassistent under perioden 1880–1941* (Lund, 1994)

- Persson, Mathias, *Det villrådiga samhället: Kungliga Vetenskapsakademiens politiska och ekonomiska ideologi, 1739–1792* (Lund, 2020)
- Persson, Thomas, »Sigurd Eriksson: 25 januari 1910–26 september 2004«, *Ultunesaren* (2004:3)
- Peters, Guy, *Institutional theory in political science: The new institutionalism*, 3 uppl. (London, 2012)
- Petersson, Birgit, *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet* (Göteborg, 2006)
- Petersson, Olof, *Studentexamen* (Stockholm, 2010)
- Petrén, Gustaf, »Allmän verksstadga utfärdad«, *Svensk juristtidning* (1955)
- Petrén, Jacob, »Är införandet i vårt land af en högre ingenjörsexamen (t.ex. teknisk doktorsgrad) af behovet påkallad? Inledningsföredrag till diskussion i Svenska Teknologföreningens afd. för teknisk undervisning«, *Teknisk tidskrift* (1908)
- Pettersson, Ingemar, *Handslaget: Svensk industriell forskningspolitik 1940–1980* (Stockholm, 2012)
- Pickstone, John, *Ways of knowing: A new history of science, technology and medicine* (Manchester, 2000)
- Piltz, Anders, *Medeltidens lärda värld*, 2 uppl. (Skellefteå, 2007)
- Practice-based doctorates in the creative and performing arts and design* (Coventry, 1997)
- Pålsson, Carl Magnus, *Ombyggnad pågår: Lunds tekniska högskola och ingenjörskrollens förändring* (Lund, 2003)
- Quirin, Mia, »Modern poetik och litterär konstnärlig forskning ur ett dansk-svenskt perspektiv«, *Tidskrift för litteraturvetenskap* (2019:4)
- Rabinbach, Anson, *The human motor: Energy, fatigue, and the origins of modernity* (New York, 1990)
- Ragnemark, Lennart & Dan Westin (red.), *Svenska Tandläkare-sällskapet 100 år: Dess tillkomst, utveckling och verksamhet* (Stockholm, 1960)
- Ramberg, Harald, »Om önskvärdheten af en doktorsgrad för tandläkare i Sverige«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1918)
- Ramirez, Francisco, »Growing commonalities and persistent differences in higher education: Universities between global models and national legacies«, i Heinz-Dieter Meyer & Brian Rowan (red.), *The new institutionalism in education* (Albany, 2006)
- Ramm, Axel, *Om en handelshögskola i Göteborg: Föredrag* (Göteborg, 1901)
- Ravini, Sinziana, »Den konstnärliga forskningen i ett samhälls- och kunskapsperspektiv – några reflektioner kring dess korta historia, utmaningar och framtidsutsikter«, i Torbjörn Lind (red.), *Konstnärlig forskning då och nu – 2004–2013* (Stockholm, 2013)
- Reformer inom forskning och forskarutbildning 1990–2017* (Stockholm, 2018)
- Regnstrand, Olof, »Svenska Ekonomföreningen under dess första kvarts-

- sekel 1912–1937», i Bengt Forsberg (red.), *Handelshögskolorna i Sverige: Utgiven med tillstånd av Svenska Ekonomföreningen samt under medverkan av rektorer och professorer vid handelshögskolorna i Stockholm och Göteborg* (Stockholm, 1951)
- Rehnberg, Jonas, huvudförfattare, *The first 100 years: Stockholm school of economics* (Stockholm, 2009)
- Renborg, Ulf & Sören Winge (red.), *Lantbrukets högskola 50 år: Utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (Uppsala, 1982)
- René, Johan, »Akademisering av officersutbildningen«, i Sten Munck af Rosenschöld (red.), *Försvarshögskolan – från militär högskola till akademiskt lärosäte* (Stockholm, 2018)
- Richardson, Gunnar, *Kulturkamp och klasskamp: Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet* (Göteborg, 1963)
- Richardson, Gunnar, *Tekniken, människan och samhället: Humanistiska inslag i 1940- och 1950-talens tekniska utbildning* (Uppsala, 1987)
- Ridder-Symoens, Hilde de (red.), *A history of the university in Europe I: Universities in the middle ages* (Cambridge, 1992)
- Ringer, Fritz, *The decline of the German mandarins: The German academic community, 1890–1933* (Cambridge, Mass., 1969)
- Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia: Utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum: 1668–1709* (Lund, 1969)
- Rosenberg, Charles, »Toward an ecology of knowledge: On discipline, context and history«, i Alexandra Oleson & John Voss (red.), *The organization of knowledge in modern America, 1860–1920* (Baltimore, 1979)
- Rosengren, Lage, *Handelshögskolan vid Göteborgs universitet: En historik* (Göteborg, 2011)
- Rudd, Ernest, med Renate Simpson, *The highest education: A study of graduate education in Britain* (London, 1975)
- Runeby, Nils, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen: Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige* (Uppsala, 1976)
- Runeby, Nils, »Americanism, Taylorism and social integration: Action programmes for Swedish industry at the beginning of the twentieth century«, *Scandinavian journal of history* (1978)
- Runeby, Nils, »Den tomma stolen«, *Historisk tidskrift för Finland* (1989)
- Runeby, Nils, *Dygd och vetande: Ur de bildades historia* (Stockholm, 1995)
- Rydå, Karl, *Boken och plogen: Lantbrukets skolor under 150 år* (Stockholm, 1981)
- Röbken, Heinke, *Inside the »knowledge factory«: Organizational change in business schools in Germany, Sweden and the USA* (Wiesbaden, 2004)
- Sahlin, Kerstin & Ulla Eriksson-Zetterquist, *Kollegialitet: En modern styrform* (Lund, 2016)
- Samuelsson, Karl-Wilhelm, *Rörelser i staten: Fackliga organisationssträvanden bland statstjänstemännen före 1945* (Stockholm, 2023)

- Sandblad, Henrik, »Linneanen Peter Hernquist, medicinen och upplysningsfilosofien«, *Lychnos* (1971–72)
- Schatzberg, Eric, *Technology: Critical history of a concept* (Chicago, 2018)
- Schmelzer, Matthias, *The hegemony of growth: The OECD and the making of the economic growth paradigm* (Cambridge, 2016)
- Schmidt, Christina, *Nostalgisk längtan och iskallt förnuft: Claude Lévi-Strauss som civilisationskritiker* (Lund, 2008)
- Schmiterlöv, Carl, »Veterinärmedicinsk undervisning under 200 år«, i *Bot för boskaps sot: Svensk veterinärmedicin 200 år* (Skara, 1975)
- Schmiterlöv, Carl, »Om promotioner, veterinärmedicin doktorer och hedersdoktorer«, i *Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, II (Solna, 1992)
- Schon [Schön], Donald, *Displacement of concepts* (London, 1963)
- Schön, Donald, »Generative metaphor: A perspective on problem-setting in social policy«, i Andrew Ortony (red.), *Metaphor and thought*, 2 uppl. (Cambridge, 1993)
- Scott, David, Andrew Brown, Ingrid Lunt & Lucy Thorne, *Professional doctorates: Integrating professional and academic knowledge* (Maidenhead, 2004)
- Scott, James, *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed* (New Haven, 1998)
- Secord, James, »Knowledge in transit«, *Isis* (2004)
- Shapin, Steven, »The ivory tower: The history of a figure of speech and its cultural uses«, *British journal for the history of science* (2012)
- Silber, Ilana Friedrich, »Space, fields, boundaries: The rise of spatial metaphors in contemporary sociological theory«, *Social research* (1995)
- Sillén, Oskar, »Företagsekonomisk forskning«, i *Studier i svensk företagsekonomi: Uppsatser och föredrag 1928–1943* (Stockholm, 1943)
- Simpson, Renate, *How the PhD came to Britain: A century of struggle for postgraduate education* (Guildford, 1983)
- Sjöstrand, Glenn, »Det teknologiska fältet«, i Thomas Brante, Kerstin Svensson & Lennart Svensson (red.), *Det professionella landskapets framväxt* (Lund, 2019)
- Sjöstrand, Nils, »Läkarnas grundutbildning 1800–1977« och »Forskarutbildningens växlingar«, i Nils Sjöstrand (red.), *Ett sekel med läkaren i fokus: Läkarförbundet 1903–2003* (Stockholm, 2003)
- Sjöstrand, Torgny, *Sanningen är ett barn av sin tid: En vetenskapsmans självbiografi* (Stockholm, 1987)
- Sjöström, Gunnar & Björn Jansson, *Konstnärligt utvecklingsarbete m.m.: Erfarenheter och frågeställningar* (Stockholm, 1986)
- Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940* (Stockholm, 1991)
- Skoglund, Crister, »'Tillverka akademiker mer fabriksmässigt': De social-

- demokratiska studenternas syn på högre utbildning under femtiotalet», i Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.), *Det lyckliga femtiotalet: Sexualitet, politik och motstånd: Till Lena Lennerhed* (Höör, 2019)
- Skogshögskolan 150 år: *Problem och idéer i svenskt skogsbruk 1828–1978* (Uppsala, 1978)
- Sköldberg, Kaj, »Strategic change in Swedish higher education«, *Higher education* (1991)
- Sluga, Glenda, »The nation and the comparative imagination«, i Deborah Cohen & Maura O'Connor (red.), *Comparison and history: Europe in cross-national perspective* (New York, 2004)
- Smedberg, Carl-Filip, *Klassriket: Socialgruppsindelningen som skillnadsteknologi under 1900-talet* (Uppsala, 2022)
- Smeyers, Paul, Marc Depaepe & Edwin Keiner (red.), *Educational research: The importance and effects of institutional spaces* (Dordrecht, 2013)
- Sommestad, Lena, *Från mjölkerska till mejerist: En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess* (Lund, 1992)
- Staafl, Anders, *En skogsteknisk historik: Med anknytning till Värmlands skogsarbetsstudier 1939–1968* (Garpenberg, 1983)
- Stanfors, Maria & Klas Öberg, »Apotek som arbetsmarknad: Institutionell förändring och feminisering av apotek i Sverige«, *Historisk tidskrift* (2007)
- Statens skogsforskningsinstitut 1902–1952 (Stockholm, 1952)
- Stenström, Emma, »Formen är normen«, i Lars Strannegård (red.), *Avhandlingen: Om att formas till forskare* (Lund, 2003)
- Studieförhållandena vid Tandläkarinstitutet ur studentkårens synpunkt (Stockholm, 1942)
- Ståhl, Solveig & Eva Fredenholm (red.), *Käftis 50 år: Högre tandvårdsutbildning i Malmö 1946–1996* (Lund, 1998)
- Större akademiska konsistoriets i Uppsala yttrande över högskolornas lönerregleringskommittés betänkanden I (Uppsala, 1922)
- Summerton, Jane, »Stora tekniska system: En introduktion till forskningsfältet«, i Pär Blomkvist & Arne Kaijser (red.), *Den konstruerade världen: Tekniska system i historiskt perspektiv* (Eslöv, 1998)
- Sundberg, Ulf, »Teknik i skog«, i Skogshögskolan 150 år: *Problem och idéer i svenskt skogsbruk 1828–1978* (Uppsala, 1978)
- Sundbärg, Gustav (red.), *Sveriges land och folk: Historisk-statistisk handbok* (Stockholm, 1901)
- Sundin, Bo, *Ingenjörsvetenskapens tidevarv: Ingenjörsvetenskapsakademin, Pappersmassекontoret, Metallografiska institutet och den teknologiska forskningen i början av 1900-talet* (Umeå, 1981)
- Sundström, Göran, *Stat på villovägar: Resultatstyrningens framväxt i ett historiskt-institutionellt perspektiv* (Stockholm, 2003)

- Svedberg, The, *Forskning och industri: Naturvetenskapliga essayer* (Stockholm, 1918)
- Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, I & II (Solna, 1975 & 1992)
- Svenska Läkaresällskapet 175 år: Dess sektioners tillkomst och utveckling* (Stockholm, 1983)
- Svensson, Lennart, *Från bildning till utbildning I: En diskussion kring historie-sociologisk teori om universitetens utveckling och omvandling* (Göteborg, 1978)
- Sveriges Allmänna exportförening 100 år: 1887–1987* (Stockholm, 1987)
- Sveriges Farmaceutförbund: 1903–1953* (Stockholm, 1954)
- Szyber, Bogdan, *Fauxthentication: Art, academia & authorship (or the site-specifics of the academic artist)* (Stockholm, 2019)
- Szöllösi-Janze, Margit, »Science and social space: Transformations in the institutions of *Wissenschaft* from the Wilhelmine empire to the Weimar republic«, *Minerva* (2005)
- Szöllösi-Janze, Margit, »'Der Geist des Wettbewerbs ist aus der Flasche!' Der Exzellenzwettbewerb zwischen den deutschen Universitäten in historischer Perspektive«, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* (2011)
- Söderlund, Ernst (red.), *Svensk trävaruexport under hundra år: På uppdrag av Svenska Trävaruexportföreningen utgiven* (Stockholm, 1951)
- Söderlund, Magnus, »EFI 60 år: Historien om ett forskningsinstitut«, i *EFIs årsbok 1989: AEF FFI EFI 1929–1989* (Stockholm, 1989)
- Söderström, Vadim, »Jägmästarutbildningen under 150 år«, i *Skogshögskolan 150 år: Problem och idéer i svenskt skogsbruk 1828–1978* (Uppsala, 1978)
- Sörlin, Sverker, *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (Stockholm, 1988)
- »Tandteknikerutbildningen – från 'hjälpkraft' till akademiker«, i Solveig Ståhl & Eva Fredenholm (red.), *Käftis 50 år: Högre tandvårdsutbildning i Malmö 1946–1996* (Lund, 1998)
- Tegnér, Elof, *Lunds universitet 1872–1897* (Lund, 1897)
- Tellgren, Britt, *Från samhällsmoder till forskarbehörig lärare: Kontinuitet och förändring i en lokal förskollärarytbildning* (Örebro, 2008)
- Thelaus, Victor Magnus, »Om anställandet af vetenskapliga undersökningar inom skogshushållningen«, *Tidskrift för skogshushållning* (1873)
- Theorell, Hugo, *Växlande vindar* (Stockholm, 1977)
- Thorén, Birger, »Studentexamen 1864–1963«, i C.E. Sjöstedt (red.), *Studentexamen 100 år* (Stockholm, 1963)
- Thörn, Kerstin, *En bostad för hemmet: Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929* (Umeå, 1997)
- Till Farmaceutiska institutets styrelse* (Stockholm, 1918) [tryckt skrift, men återfinns ej i Kungliga bibliotekets databas Libris]
- Torell, Ulrika, »Vitt, vackert och vetenskapligt: Om värden i svensk tandkrämsannonsering 1890–2000«, i Roger Qvarsell & Ulrika Torell (red.),

- Reklam och hälsa: Levnadsideal, skönhet och hälsa i den svenska reklamens historia* (Stockholm, 2005)
- Torell, Ulrika, *Socker och söta saker: En kulturhistorisk studie av sockerkonsumtionen i Sverige* (Stockholm, 2015)
- Torstendahl, Rolf, *Teknologins nytta: Motiveringar för det svenska tekniska utbildningsväsendets framväxt framförda av riksdagsmän och utbildningsadministratörer 1810–1870* (Uppsala, 1975)
- Torstendahl, Rolf, »Med och mot strömmen: Hierarkisering och platta organisationer i universitetsvärlden«, i Eva Heggstad, Karin Johannisson, Kerstin Rydbeck & Maria Ågren (red.), *En ny sits – humaniora i förvandling: Vänbok till Margareta Fahlgren* (Uppsala, 2008)
- Torstendahl, Rolf, *Engineers in Western Europe: Ascent – and decline? A profession torn between technology and economy, 1850–1990, with outlooks to the present* (Cham, 2021)
- Tribe, Keith, »Cameralism and the science of government«, *Journal of modern history* (1984)
- Tribe, Keith, *Strategies of economic order: German economic discourse, 1750–1950* (Cambridge, 1995)
- Tunberg, Sven, *Stockholms högskolas historia före 1950* (Stockholm, 1957)
- Tunlid, Anna, *Ärftlighetsforskningens gränser: Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik* (Lund, 2004)
- Turner, Victor, *Dramas, fields, and metaphors: Symbolic action in human society* (Ithaca, 1974)
- Utbildningsstatistisk årsbok 1978* (Stockholm, 1978)
- Uttalanden i Tekniska högskolefrågan* (Stockholm, 1912)
- »Utökad studietid för ekonomisk examen vid Handelshögskolan i Stockholm«, *Ekonomien* (1939:3)
- Vennerholm, John, *Några ord i Veterinärinstitutets byggnadsfråga* (Stockholm, 1906)
- Vennerholm, John, *Det nya Veterinärinstitutet: Några minnesblad* (Stockholm, 1912)
- Vennerholm, John, »Ett allvarsord i en hjärtefråga: Veterinärhögskolans stadge- och statförslag: Föredrag på Svenska Veterinärläkareföreningens möte den 28 juni 1913«, *Svensk veterinärtidskrift* (1913)
- Vennerholm, John, »Efter hundra år«, i *Veterinärhögskolan hundra år: Några publikationer i anslutning till dess jubileum* (Stockholm, 1921)
- Vennerholm, John, »Episoder från striden för Veterinärhögskolans tillblivelse«, i *Svensk veterinärhistorisk och biografisk forskning*, I (Solna, 1975)
- »Veterinärinstitutets byggnadsfråga«, *Svenska Dagbladet*, 23/4 1906
- Vide, Karl, *Svenska Veterinärläkareföreningens historia 1860 6/10 1935: På styrelsens uppdrag* (Stockholm, 1935)

- Wagner, Michael, *Det polytekniske gennembrud: Romantikens teknologiske konstruktion 1780–1850* (Århus, 1999)
- Wagner, Michael, »Fremtidsstaten og samfundsmaskinen: Social ingeniørkunst mellem teknokrati og produktivisme«, *Slagmark: Tidsskrift for idéhistorie*, nr 56 (2009)
- Wahlgren, Anders, »Historisk översikt av den högre skogsundervisningens utveckling i vårt land«, i *Skogshögskolan 1917: Festskrift vid Skogshögskolans invigning 3 maj 1917 med statsunderstöd utgiven av Skogshögskolans lärarråd* (Stockholm, 1917)
- Wahlgren, Anders, »Israel af Ström och hans betydelse för svensk skogshushållning«, i *Festskrift utgiven med anledning av Skogshögskolans 100-årsjubileum: 1828–1928* (Stockholm, 1928)
- Wahlquist, Vilhelm, *Farmaceutiska föreningens historia: 1861–1911* (Stockholm, 1911)
- Wall, Sven, *Försvarsskrift med anledning av professor U. Quensels och professor C. Sundbergs sakkunnigeutlåtanden om t.f. professor Walls skicklighet till det av Wall sökta professorsämbetet i patologisk anatomi (och bakteriologi) vid Veterinärhögskolan* (Stockholm, 1916)
- Wall, Sven (red.), *Handlingar rörande tillsättandet av den år 1914 den 7 december ledigförklarade professuren i patologisk anatomi (och bakteriologi) vid Kungl. Veterinärhögskolan* (Stockholm, 1917)
- Wallerstedt, Eva, Oskar Sillén, *professor och praktiker: Några drag i företagsekonomiämnets tidiga historia vid Handelshögskolan i Stockholm* (Uppsala, 1988)
- Wallerstedt, Eva, *Revisorsbranschen i Sverige under hundra år* (Stockholm, 2009)
- Wallmo, Uno, *Rationell skogsafverkning: Praktiska råd till såväl större som mindre enskilde skogsägare samt svar på en fråga för dagen* (Stockholm, 1897)
- Weibull, Curt, »Göteborgs högskola: Dess förhistoria och tillkomst«, *Göteborgs högskolas årsskrift* (1941)
- Weinberger, Hans, *Nätverksentreprenören: En historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling* (Stockholm, 1996)
- Wergenius, Torsten & Lars Christoffersson (red.), *Schartau 100 år: Festskrift* (Stockholm, 1965)
- Westerlund, Aron, *Forskarglädje och människokärlek: Tal och uppsatser i urval av Gunnar Aspin* (Uppsala, 1974)
- Westerlund, Tina, Camilla Groth & Gunnar Almevik (red.), *Craft sciences* (Göteborg, 2022)
- Westin, Gunnar, *En historikers historia: Gunnar T. Westins berättelse om sitt liv: Intervjuer, sammanställning och redigering av Torbjörn Norman, Karl Molin och Alf W. Johansson* (Stockholm, 2018)

- Westin, Gösta, »Infekterade rotkanalers behandling: En kritik«, *Svensk tandläkaretidskrift* (1920)
- Westin, Gösta, »Några drag ur Tandläkarinstitutets 50-åriga historia«, *Odontologiska föreningens tidskrift* (1948)
- Westin, Gösta, »Några betydelsefulla data i utvecklingen av svensk odontologisk forskning och undervisning«, *Odontologisk tidskrift* (1955)
- Westin, Gösta, »Promotionsskrift«, i *Odontologie doktorspromotionen i Umeå: Lördagen den 13 september 1958* (Umeå, 1958)
- Wetterberg, Gunnar, *Ingenjörerna* (Stockholm, 2021)
- Wiberg, Allan, »Satan – mekaniseringen« (Stockholm, 1919)
- Wictors, Margareta, Göran Malm & Claes Pollnow, »Studentkåren«, i Hadar Berglund & Kurt Grönfors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg 1923–1971: En minnesbok* (Göteborg, 1977)
- Widenberg, Johanna, »Veterinärmedicinshistoria i omvandling«, *Historisk tidskrift* (2014)
- Widenberg, Johanna, *Den stora kreatursdöden: Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets svenska rike* (Stockholm, 2017)
- Widenfelt, Sam, »Civilekonomernas föreningsverksamhet«, i Hadar Berglund & Kurt Grönfors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg 1923–1971: En minnesbok* (Göteborg, 1977)
- Widmalm, Sven, *Mellan kartan och verkligheten: Geodesi och kartläggning, 1695–1860* (Uppsala, 1990)
- Widmalm, Sven, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910* (Stockholm, 2001)
- Widmalm, Sven, »The Svedberg och gränsen mellan teknik och vetenskap«, i Sven Widmalm (red.), *Artefakter: Industrin, vetenskapen och de tekniska nätverken* (Hedemora, 2004)
- Widmalm, Sven, »Innovation and control: Performative research policy in Sweden«, i Sharon Rider, Ylva Hasselberg & Alexandra Waluszewski (red.), *Transformations in research, higher education and the academic market: The breakdown of scientific thought* (Dordrecht, 2013)
- Widmalm, Sven, »Vetenskap & forskning«, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm, 2022)
- Widmalm, Sven (red.), *Vetenskapens sociala strukturer: Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund, 2008)
- Williams, Rosalind, *Retooling: A historian confronts technological change* (Cambridge, Mass., 2003)
- Winberg, Hugo, *Landbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862–1912* (Göteborg, 1913)
- Wirén, Linda (red.), *Människor och möten: Historien om Agrifack* (Nacka, 2009)

- Wirén Åkesson, Joakim, *Idrottens akademisering: Idrottsvetenskaplig kunskap inom forskning, utbildning och på arbetsmarknaden* (Malmö, 2014)
- Wittrock, Björn, »Dinosaurs or dolphins? Rise and resurgence of the research-oriented university«, i Björn Wittrock & Aant Elzinga (red.), *The university research system: The public policies of the home of scientists* (Stockholm, 1985)
- Wittrock, Björn & Stefan Lindström, *De stora programmens tid – forskning och energi i svensk politik* (Stockholm, 1984)
- Yttrande af Stockholms högskolas styrelse i högskolans examensfråga (Stockholm, 1902)
- Zetterblom, Göran, *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet: Reformers och resultat* (Stockholm, 1994)
- Zotterman, Yngve, *Med alla sinnen öppna: En sinnesfysiologs minnen* (Stockholm, 1971)
- Åberg, Ewert, »Lantbrukshögskolan 1932–77«, i Ulf Renborg & Sören Winge (red.), *Lantbrukets högskola 50 år: Utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (Uppsala, 1982)
- Åhrén, Eva, »Museerna: Vetenskap i tre dimensioner«, i Karin Johannisson, Ingemar Nilsson & Roger Qvarsell (red.), *Medicinen blir till vetenskap: Karolinska institutet under två århundraden* (Stockholm, 2010)
- Åkerblom, Annika & Johan Öberg, »What happens after a PhD? On likely and unlikely career paths for artistic researchers«, i Torbjörn Lind (red.), *The art university – political dream or broadened future for the arts?* (Stockholm, 2016)
- Åkerman, Jules, »Om Tandläkarinstitutets nya lokaler, deras inredning och utrustning«, i Birger Östman, Yngve Hildebrand & Gösta Westin (red.), *Festskrift utgiven i anslutning till invigningen av Tandläkarinstitutets nya lokaler den 27 oktober 1923* (Stockholm, 1923)
- Äro de så kallade tandteknis upprepade försök att erhålla legitimation såsom »tandvårdare« berättigade? En historisk utredning jämte ett bemötande (Stockholm, 1923)
- Öberg, Klas, *Pharmacy regulation in Sweden: A new institutional perspective* (Stockholm, 2003)
- Öberg, Lisa, *Barnmorskan och läkaren: Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920* (Stockholm, 1996)
- Öckerman, Anders, »Joel Wretling på Malå revir: Kunskap och legitimering i det moderna skogsbruket 1945–1990«, i Martin Johansson (red.), *Miljöhistoria idag och imorgon: Rapport från en miljöhistorisk konferens vid Högskolan i Karlstad 9–10 april 1997* (Karlstad, 1998)
- Östergren, August, »I lantbrukshögskolefrågan«, i *Kungl. Jordbruksdepartementet 1900–1925: Minnesskrift* (Stockholm, 1925)

- Östh Gustafsson, Hampus, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg, 2020)
- Östling, Johan, *Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det moderna Tysklands historia* (Stockholm, 2016)
- Östling, Johan, »Kunskap«, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm, 2022)
- Östlund, David, »Gerhard Törnqvist – mönsterbildare, planekonom och marknadsprofet«, i Lars Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomin* (Stockholm, 1995)
- Östman, Birger, Yngve Hildebrand & Gösta Westin (red.), *Festskrift utgiven i anslutning till invigningen av Tandläkarinstitutets nya lokaler den 27 oktober 1923* (Stockholm, 1923)

Förkortningar

Ds	Departementsserien, med U för Utbildningsdepartementet
HHSA	Handelshögskolans i Stockholm arkiv
IVA	Ingeniörsvetenskapsakademien
KB	Kungliga biblioteket
KI	Karolinska institutet
KTH	Kungl. Tekniska högskolan
LO	Landsorganisationen
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
RAiS	Riksarkivet i Stockholm
RAiT	Riksarkivet i Täby
RAiU	Riksarkivet i Uppsala
RD	riksdagens årstryck, med FK (Första kammaren) och AK (Andra kammaren)
SAF	Svenska Arbetsgivareföreningen
SFEHF	Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande
SFS	<i>Svensk författningssamling</i>
SI	Sveriges Industriförbund
SOU	Statens offentliga utredningar
STF	Svenska Teknologföreningen

TI	Teknologiska institutet
U 55	1955 års universitetsutredning
U 68	1968 års utbildningsutredning
UHÄ	Universitets- och högskoleämbetet
UKAS	Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar
VR	Vetenskapsrådet

Innehållsöversikt över volym I

Kronologisk översikt 9

Förord 11

1 *Inledning* 15

Teman och perspektiv · 18

Material, materialbearbetning, resultatredovisning · 32

2 *Akademikerna* 47

Universitet i utlandet · 48

Universitet i Sverige · 56

Högskolebildningar · 66

Universiteten träder in i 1900-talet · 76

Mellan två krig · 82

Tre exempel på universitetsidéer · 92

3 *Kirurgerna* 101

Kirurgiska skolan blir ett institut · 102

Institutet blir en högskola · 110

Senare utvecklingslinjer · 118

Institutioner materialiseras · 125

4 *Teknikerna* 129

Början till ett utbildningssystem · 131

Teknologiska institutet · 137

Kårformering och högskolebildning · 144

Behov av utbildning · 150

Behov av forskning · 162

Behov av doktorsgrad · 173

5 *Veterinärerna* 187

- Tidiga utbildningsinitiativ · 188
- Reforminitiativ och intresseformering · 192
- Fortsatta reformsträvanden och stridigheter · 198
- Nya verksamheter och institutionella ramar · 203
- Nybyggen än en gång · 210
- Strid om stadgan · 218
- Disputationsrätt ifrågasatt · 225
- Disputationsrätten än en gång · 234

6 *Agronomerna* 239

- Tidiga undervisningsverksamheter · 240
- Tidiga försöksverksamheter · 244
- Institutionell utveckling · 248
- Högskoletanken väcks och utreds · 254
- Nya förslag och nygamla reaktioner · 259
- Den politiska vägen till ett högskolebeslut · 269
- Högskoletanken realiseras · 275
- Ordnandet av högskolans högre studier · 281

7 *Ekonomerna* 291

- Undervisning för handel · 292
- Högskolebildning · 301
- Handelshögskolan i tiden · 311
- Kårformering och kunskapsbildning · 322
- Nya institutioner, nya mål · 327
- Påbyggnader på plats · 337

VETENSKAPLIGT SKICKLIGA LÄRARE är en avgörande tillgång för läroanstalter med akademiska ambitioner. I *Vetenskapshistorisk hattparad* utforskar idéhistorikern Henrik Björck det svenska högskolesystemets historia genom att följa utbildningsinstitutioners kamp för rätten att dana sina egna doktorer. Denna avgränsade tematik får spegla större skeenden, som den desintegrerande expansion systemet genomgått. Universitetet decentreras när intresset riktas mot professionsutbildningar som var väsentliga för kunskapsbildning och kårformering.

I denna andra volym undersöks hur tandläkare, jägmästare och farmaceuter fick egna doktorsgrader. Sedan skildras hur alla doktorsgrader 1969 ersattes av en enhetlig doktorsexamen, och hur forskarutbildningen blev föremål för växande politiskt intresse. Ett kapitel utreder hur en konstnärlig doktorsexamen 2009 bröt upp den uniforma regleringen. Slutkapitlet utvecklar den jämförande hattforskningen.

Disputationer var under det tidigare 1900-talet tilldragelser som ofta uppmärksammades i pressen. På omslagets framsida ses en bild från den första disputationen för veterinärmedicin doktorsgraden 1938, här nedan en från Veterinärhögskolans promotionshögtid 1958. Nya lärosäten på den högre utbildningens domän har gärna tagit över de akademiska formerna för dessa akter.

HENRIK BJÖRCK är professor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Han har intresserat sig för olika fenomen och teman, från ingenjörernas professionshistoria till planhushållningens begreppshistoria.